

Editorial Board/ Editör Kurulu

Editor in Chief / Baş Editör

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ

Süleyman Demirel Üniversitesi

ismailbekci@sdu.edu.tr

Field Editors / Alan Editörleri

Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK
Süleyman Demirel Üniversitesi
İşletme Bölümü
nuriomurbek@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Yakup ALTAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
yakupaltan@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Dilek ÇETİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisat Bölümü
dilekchetin@sdu.edu.tr

Doç. Dr. İsmail Sadık YAVUZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
Maliye Bölümü
ismailyavuz@sdu.edu.tr

English Language Editors / İngilizce Dil Editörleri

Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK
Süleyman Demirel Üniversitesi
samiozturk@sdu.edu.tr

Doç. Dr. Doç. Dr. Tuğba ERHAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
tugbaerhan@sdu.edu.tr

Publishing and Advisory Board / Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DERAN	Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Anukrati SHARMA	University of Kota (India)
Prof. Dr. Avdhesh Jha WAYMADE	Charutar Vidya Mandal (CVM) University (India)
Prof. Dr. Aykut BEDÜK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Burkhanov AKTAM	Tashkent State University of Economics (Uzbekistan)
Prof. Dr. Durmuş ACAR	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Erdiç ALTAY	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Eşref Savaş BAŞCI	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ganite KURT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin ÖZLER	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin DALGAR	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı ERASLAN	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mohammad Ahraf ALİ	Aligarh Muslim University (India)
Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ	University of Cambridge (UK)
Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Murat OKCU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan PAPTAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TEKŞEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. Osman BAYRI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Petraç MILO	University of Tirana (Albania)
Prof. Dr. Recep GÜNEŞ	Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Rifat YILMAZ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Ruziye COP	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Selen DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Prof. Dr. Supriti MISHRA	International Management Institute (India)
Prof. Dr. Suranga SİLVA	University of Colombo (Sri Lanka)
Prof. Dr. Suzan ÇOBAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat ACAR	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Alhagi Manta DRAMMEH	Al-Maktoum College of Higher Education (UK)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ali APALI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ersan ERSOY	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ferhat BİTLİSLİ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hakan ÖZÇELİK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Hakkı KIYMIK	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. İlhan ARAS	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Akif ALTUNAY	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mert TOPCU	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Nezire Derya Ergun ÖZLER	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ö. Nilüfer KARATAŞ ARACI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Oana Ramona LOBONT	West University of Timisoara (Romania)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Oğuzhan ÇARIKÇI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Turan KOCABIYIK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
Dr. Bobir TURSUNOV	Tashkent State University of Economics (Uzbekistan)
Dr. Logaiswari INDIRAN	Universiti Teknologi Malaysia (Malaysia)
Dr. Nicola CHELOTTI	Loughborough University London (UK)

Academic Referees of This Issue / Bu Sayının Hakemleri

PROF. DR. DERVİŞ BOZTOSUN	DOÇ. DR. FATMA TEMELLİ
PROF. DR. FATMA NEVAL GENÇ	DOÇ. DR. GÜLER FERHAN ÜNAL UYAR
PROF. DR. HASAN BÜLBÜL	DOÇ. DR. MEHMET TURSUN
PROF. DR. HÜSAMETTİN İNAÇ	DOÇ. DR. MURAT ERDOĞAN
PROF. DR. SEYHAN ÇİL KOÇYİĞİT	DOÇ. DR. ÖZEN AKÇAKANAT
PROF. DR. SONER KARAGÜL	DOÇ. DR. SAMET ZENGİNOĞLU
PROF. DR. VURAL ÇAĞLIYAN	DOÇ. DR. TAYFUN YILMAZ
DOÇ. DR. CUMA ERCAN	DOÇ. DR. TUĞBA ERHAN
DOÇ. DR. EDA ORUÇ ERDOĞAN	DOÇ. DR. YELDA ERÇANDIRLI
DOÇ. DR. EMRE SAVUT	DOÇ. DR. YÜKSEL AYDIN
DOÇ. DR. EŞREF SAVAŞ BAŞCI	DR. ÖGR. ÜYESİ MEHMET MERT TÜRK
DOÇ. DR. EYLEM BAYRAKÇI	DR. ÖGR. ÜYESİ ÖNDER UZKARALAR

Contact Info / İletişim Adresi

Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi

<http://www.ijbemp.com>

ijbemp@gmail.com - +90 (246) 211 06 00

Aim & Scope

Business, Economics and Management Perspectives aims to provide a forum to widen and deepen discussion about all areas of Business, Economics and Management as well as being readable and accessible. It is interested in publishing rigorous research papers that provides sound theoretical and clear insights with future practical and actionable implications for the wellbeing of stakeholders of the society as a whole. As the title of the journal indicates, it calls for papers in any business, economics or management topic, which challenges the traditional wisdom of the readers. The topics may include a wide range of research areas in Business, Economics and Management like Business Theories, Contemporary Research in Business, Entrepreneurship, Organizational Behavior, Finance, Corporate Governance, Investment, Insurance, Risk Management, Project Management, Financial Reporting, Accounting, Management Information Systems, Marketing, Advertising, Sales Management, Economical topics, Consumer Behavior, Human Resource Management, Total Quality Management, Strategic Management, Operations Management, Business Research Methods, Supply Chain Management, Engineering Management and any other area that can fall under the scope of Business, Economics and Management disciplines.

The journal attracts the attention of not only researchers and academicians but also academic institutes, Managers, Consultants, Directors, Trainers, HR Managers, Line Managers, Performance Managers, Operations Managers, Finance Managers, Chief Executive Officers and above all the students in Business, Economics and Management Disciplines.

Amaç ve Kapsam

İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri, İşletme, Ekonomi ve Yönetimin tüm alanları hakkında tartışmayı genişletmek ve derinleştirmek için bir forum sağlamanın yanı sıra okunabilir ve erişilebilir olmayı amaçlar. Bir bütün olarak toplumun paydaşlarının refahı için gelecekteki pratik ve eyleme geçirilebilir etkileri olan sağlam teorik ve net görüşler sağlayan titiz araştırma makaleleri yayınlamakla ilgilenmektedir. Derginin başlığından da anlaşılacağı gibi, okuyucuların geleneksel bilgeliğine meydan okuyan herhangi bir işletme, ekonomi veya yönetim konularında makaleler için çağrıda bulunuyor. Konular, İşletme Teorileri, İşletmede Çağdaş Araştırmalar, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, Finans, Kurumsal Yönetim, Yatırım, Sigortacılık, Risk Yönetimi, Proje Yönetimi, Finansal Raporlama, Muhasebe gibi İşletme, Ekonomi ve Yönetim alanlarında çok çeşitli araştırma alanlarını içerebilir. Yönetim Bilişim Sistemleri, Pazarlama, Reklamcılık, Satış Yönetimi, Ekonomik konular, Tüketici Davranışları, İnsan Kaynakları Yönetimi, Toplam Kalite Yönetimi, Stratejik Yönetim, Operasyon Yönetimi, İş Araştırma Yöntemleri, Tedarik Zinciri Yönetimi, Mühendislik Yönetimi ve bunların kapsamına girebilecek diğer tüm alanlar. İşletme, Ekonomi ve Yönetim disiplinlerinin kapsamı.

Dergi sadece araştırmacıların ve akademisyenlerin değil, akademik kurumların, yöneticilerin, danışmanların, direktörlerin, eğitimcilerin, insan kaynakları yöneticilerinin, birim yöneticilerinin, performans yöneticilerinin, operasyon yöneticilerinin, finans yöneticilerinin, icra kurulu başkanlarının ve hepsinden önemlisi işletme, ekonomi ve yönetim disiplinleri öğrencilerinin dikkatini çekmektedir.

About the Journal

Business, Economics and Management Perspectives is a peer reviewed online international journal published semi-annually. Articles may be written in Turkish and English. Journal aims to publish articles contributing theoretically and empirically to the field. All articles submitted to the journal should not have been published or under consideration for publication elsewhere. Articles submitted are firstly taken into evaluation by editorial board in terms of their original contribution to the field, use of scientific expressions and compliance with writing rules. Provided that articles meet the preliminary evaluation requirements, they are sent to three anonymous referees. Names of both the referees and the author are kept confidential in this process. In line with the referee reports, editorial board decides whether to publish the article or not. Scientific responsibility for the articles belongs to the authors themselves. Published articles could be cited in other publications provided that full reference is given. After publication, the copyrights of the articles belong to the Business, Economics and Management Perspectives. No copyright fee is paid to the authors. Articles published in this journal cannot be published elsewhere and/or copied without the consent of the Business, Economics and Management Perspectives. In our journal, no fee is charged from the authors.

Dergi Hakkında

Business, Economics and Management Perspectives, altı ayda bir yayınlanan, hakemli çevrimiçi uluslararası bir dergidir. Makaleler Türkçe ve İngilizce olarak yazılabilir. Dergi, teorik ve ampirik olarak alana katkı sağlayan makaleleri yayınlamayı amaçlamaktadır. Dergiye gönderilen tüm makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere değerlendirmeye alınmamış olmalıdır. Gönderilen makaleler öncelikle alana özgün katkıları, bilimsel ifadelerin kullanımı ve yazım kurallarına uygunluğu açısından yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınır. Makaleler ön değerlendirme şartlarını sağlamak kaydıyla üç isimli hakeme gönderilir. Bu süreçte hem hakemlerin hem de yazarların isimleri gizli tutulur. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına yayın kurulu karar verir. Makalelerin bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanmış makalelere tam kaynak gösterilmek kaydıyla başka yayınlarda atıf yapılabilir. Yayınlandıktan sonra makalelerin telif hakları İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektiflerine aittir. Yazarlara telif hakkı ücreti ödenmez. Bu dergide yayınlanan makaleler, İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektiflerinin izni olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve/veya kopyalanamaz. Dergimizde yazarlardan herhangi bir ücret alınmamaktadır.

Ethical Rules

The International Journal of Business, Economics and Management Perspectives observes the publication ethics principles, standards and recommendations set by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). Accordingly, all articles that do not comply with accepted ethical standards are removed from the publication. This includes articles with possible irregularities and inconsistencies detected after publication. Within the scope of publication ethics, all stakeholders are expected to have the following ethical responsibilities, and all ethical cases will be evaluated in accordance with COPE rules.

Yayın Etiği

Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özetle aşağıdaki etik sorumlulukları taşınması beklenmekte olup, her türlü etik vakası COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Indexes / İndeksler

International Journal of Business, Economics and Management Perspectives are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

[International Index Copernicus](#) **2016**

[Google Scholar](#) **2016**

[Sosyal Bilimler Atf Dizini \(SOBIAD\)](#) **2016**

[Türk Eğitim İndeksi](#) **2016**

[Scientific Indexing Services \(SIS\)](#) **2016**

[Eurasian Scientific Journal Index](#) **2016**

[Academic Resource Index \(ResearchBib\)](#) **2016**

[Directory of Research Journals Indexing](#) **2016**

[Crossef Index](#) **2018**

Editorial

International Journal of Business, Economics and Management Perspectives, which is in its eighth year of publication, with its short name IJBEMP, is an international and peer-reviewed journal published twice a year in e-media. The publication languages of the journal are Turkish and English. The journal aims to publish conceptual, theoretical and applied articles about making specific, original, and specific contributions to the field.

Scientifically and intellectually, IJBEMP aims to create new initiatives and directions in the fields it addresses. This aim is supported by the fact that the journal proved itself in a short time and was scanned in indexes such as Scientific Indexing Services, Directory of Research Journals Indexing, Turkish Education Index, Eurasian Scientific Journal Index, Journal Index, Research Bible, and Sobiad, and finally in the International Index Copernicus index. In addition to these indices, applications have been made to other indices with intense activity and a response is awaited.

In the past, IJBEMP maintains its attention to increasing its recognition, recognition, value, and preferable position in the field. For this reason, studies submitted to our journal for publication are subjected to blind peer review after preliminary evaluation (editor). Every stage is monitored with precision and seriousness.

The December 2023 issue of our magazine contains a total of 10 valuable articles. This issue consists of studies that I believe will contribute to the field; 1 study on numerical methods, 2 on international relations, 1 on management organization, 1 on public administration and 5 on accounting and finance are included.

Applications have been made to the ULAKBİM TR Index, Emerging Sources Citation Index (ESCI), and Directory of Open Access Journals (DOAJ) indexes since January 2022, and developments regarding the process will be announced on the website of our journal. Hoping to be together with your valuable contributions and works in the first issue, which we plan to publish in 2024-June, I wish you healthy day.

Editörden

Yayın hayatının sekizinci yılında olan Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi kısa adı ile IJBEMP, yılda iki defa e-ortamda yayınlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergi, alana özel, özgün ve özgül katkılar yapmaya ilişkin kavramsal, kuramsal ve uygulamalı makaleleri yayınlamayı amaçlar.

Bilimsel ve entelektüel olarak IJBEMP, hitap ettiği alanlarda yeni açılımlar ve yönelimler oluşturmayı amaçlamaktadır. Kısa bir sürede derginin kendini kanıtlayıp Scientific Indexing Services, Directory of Research Journals Indexing, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index, Journal Index, Research Bible ve Sobiad gibi indekslerde taranması ve son olarak ta International Index Copernicus indeksinde taranmaya başlaması bu amacı desteklemektedir. Bu endekslere ilaveten etkinliği yoğun olan diğer endekslere başvurular yapılmış olup cevap beklenmektedir.

Geçen sürede IJBEMP, tanınırlığını, bilinirliğini, değerini ve alanda tercih edilir pozisyonu yükseltmeye dair özeni sürdürmektedir. Bu nedenle yayımlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmalar, ön değerlendirme (editör) sonrası, kör hakemlik uygulamasına tabi tutulmaktadır. Her aşama hassasiyetle ve ciddiyetle izlenmektedir.

Dergimizin Aralık 2023 sayısında, birbirinden değerli toplam 10 makale yer almaktadır. Alana katkı sunacağına inandığım çalışmalardan oluşmakta olan bu sayıda; 1 tane sayısal yöntemler, 2 tane uluslararası ilişkiler, 1 tane yönetim organizasyon, 1 tane kamu yönetimi ve 5 tane muhasebe finansman alanına ilişkin çalışmalara yer verilmiştir.

Dergimizin Ocak 2022'den itibaren ULAKBİM TR Dizin, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Directory of Open Access Journals (DOAJ), indekslerine başvuruları yapılmış olup, süreç ile ilgili gelişmeler dergimiz internet sayfasından duyurulacaktır. Yayınlamayı planladığımız 2024-Haziran ayında yayınlayacağımız 1. sayısında değerli katkılarınız ve çalışmalarınızla bir arada olabilmek umuduyla, sağlıklı günler dileklerim.

Prof. Dr. İsmail BEKÇİ

Contents / İçindekiler

GAMZE KILINÇ GEBİÇ – NURİ ÖMÜRBEK	HYBRID MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING ANALYSIS OF CARS IN THE SAFE FAMILY CATEGORY IN EURO NCAP ORGANIZATION - EURO NCAP ORGANİZASYONUNUNDAKİ EN GÜVENLİ AİLE ARABALARI KATEGORİSİNDE YER ALAN ARABALARIN HİBRİT ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMİYLE ANALİZİ	183 - 206
MUHARREM GÜRKAYNAK – OSMAN KAYA	EUROPEAN UNION'S EFFORTS TO ESTABLISH A COMMON POLICY IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM- AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TERÖRİZMLE MÜCADELEDE ORTAK POLİTİKA OLUŞTURMA ÇABALARI	207 - 233
YASİN KANİK – SELİM KANAT – ÖZLEM DEMİRKIRAN	INTERNATIONAL IRREGULAR MIGRATION WITHIN THE FRAMEWORK OF LIBERAL UNDERSTANDING OF SECURITY - LİBERAL GÜVENLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇ	234 - 250
AYNUR TOPAL – MEHMET DURDU BİÇKES	THE INFLUENCE OF INNOVATION ON ORGANIZATION PERFORMANCE: THE MODERATING ROLE OF PERCEIVED ENVIRONMENTAL DYNAMISM - İNOVASYONUN ÖRGÜTSEL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ÇEVRESEL DİNAMİZMİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	251 - 273
OSMAN AĞRALI – NİLÜFER NEGİZ	THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL LEADERSHIP AND GENERATIONS - SİYASAL LİDERLİK VE KUŞAKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ	274 - 291
ÜLKÜ GÜRDAL – HAKAN ÖZÇELİK	KEY AUDIT ISSUES BEFORE AND DURING THE PANDEMIC: A RESEARCH ON BIST - PANDEMİ ÖNCESİNDE VE SÜRECİNDE KİLİT DENETİM KONULARI: BİST ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	292 - 308
TUBA DERYA BASKAN	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON AUDIT QUALITY: AN APPLICATION IN WEB OF SCIENCE DATABASE- DENETİM KALİTESİ KONUSUNDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: WEB OF SCİENCE VERİ TABANI'NDA BİR UYGULAMA	309 - 318
ZEYNEP KARAŞ	ANALYSIS OF THE PERFORMANCE OF INSURANCE COMPANIES OPERATING IN BIST WITH CRITIC-EDAS METHODS- BİST'TE FAALİYET GÖSTEREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN PERFORMANSININ CRITIC-EDAS YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ	319 - 333
ÖMER FARUK DEMİRKOL- ABDULREZZAK İKVAN – HAMİ VELİOĞLU	COMPARISON OF KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 VERSION), TFRS 16 SPECIFICALLY FOR LEASE TRANSACTIONS AND ACCOUNTING APPLICATIONS- KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 SÜRÜMÜ), TFRS 16 STANDARTLARININ KİRALAMA İŞLEMLERİ ÖZELİNDE KARŞILAŞTIRILMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLME UYGULAMALARI	334 - 359
SEREN AYDINGÜLÜ SAKALSIZ – SERKAN ŞAHİN	THE LINKAGE BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ECONOMIC GROWTH IN E7 COUNTRIES: THE MODERATING ROLE OF WORLD UNCERTAINTY- E7 ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KÜRESEL BELİRSİZLİKLERİN ARACILIK ROLÜ	360 - 373

Article Type / Makale Türü

Araştırma Makalesi -
Research Article

Application Date / Başvuru Tarihi

14.07.2023 / 07.14.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi

12.28.2023 / 28.12.2023

EURO NCAP ORGANİZASYONUNUNDAKİ EN GÜVENLİ AİLE ARABALARI KATEGORİSİNDE YER ALAN ARABALARIN HİBRİT ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMİYLE ANALİZİ

HYBRID MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING ANALYSIS OF CARS IN THE SAFE FAMILY CATEGORY IN EURO NCAP ORGANIZATION

Gamze KILINÇ GEBİÇ¹, Nuri ÖMÜRBEK²

ÖZ: Dünya genelinde giderek artan trafik ve trafik kazalarının bir sonucu olarak insanlar için araba güvenliği son derece önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada Euro NCAP (European New Car Assessment Programme) organizasyonunun araba çarpışma testleri ile oluşturduğu yıldızlar ile derecelendirilmiş en güvenli aile arabaları kategorisi altındaki 55 arabanın güvenlik performansı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada Euro NCAP kapsamında ele alınan 55 araba Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile analiz edilmiştir. Veri seti Euro NCAP web sitesinden elde edilmiş olup, 2020-2022 dönemine ait verilerden oluşmaktadır. Çalışmada ENTROPI, CRITIC, CILOS, IDOCRIW, MABAC, MAIRCA, WASPAS ve BORDA SAYIM yöntemlerinden oluşan sekiz adımlı bütünlük bir yöntem uygulanmıştır. Çok kriterli karar verme çalışmalarında daha önce bu şekilde bütünlük bir yöneme rastlanılmamış olması sebebiyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Ulaştırma, Hibrit Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ÇKKV), Ağırlıklandırma.

ABSTRACT: As a result of increasing traffic and traffic accidents around the world, car safety has become extremely important for people. In this study, it is aimed to evaluate the safety performance of 55 cars under the category of the safest family cars, rated with stars created by the car crash tests of the Euro NCAP (European New Car Assessment Programme). In this study, 55 cars handled within the scope of Euro NCAP were analyzed with Multi-Criteria Decision Making Methods. The data set was obtained from the Euro NCAP website and consists of data for the period 2020-2022. In this study, an integrated eight-step method consisting of ENTROPI, CRITIC, CILOS, IDOCRIW, MABAC, MAIRCA, WASPAS and BOARD COUNT was applied. It differs from other studies because such an integrated method has not been encountered in multi-criteria decision-making studies, before.

Keywords: Transportation, Hybrid Multi-Criteria Decision Making Methods (MCDM), Weighting.

1. Lojistik alt alanında YÖK 100/2000 ve TÜBİTAK 2211-A Doktora Bursiyeri, Süleyman Demirel Üniversitesi, gamzeeklncc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7746-3634>

2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nuriomurbek@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0360-4040>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The cars that the Euro NCAP (European New Car Assessment Programme) organization evaluates in terms of safety performance are rated with stars. However, it is seen that cars with the same star rating do not have the same level of safety performance.

Research Questions

In this study, it is aimed to evaluate 55 cars in the safest family cars category within the scope of Euro NCAP tests. In this way, each star segment will be ranked in order of superiority within itself. Thus, it is thought that the crash test results of the Euro NCAP organization will be more clearly expressed.

Literature Review

When the studies on Euro NCAP are examined; Kullgren, Lie, and Tingvall (2010) compared Euro NCAP safety ratings, injury and disability data with real-world data. Girginer and Dal (2020) examined the car selection under seven criteria with the ELECTRE method, using Euro NCAP data under the safety criteria in order to determine the most suitable C segment car. Kundakcı (2016) used Euro NCAP data to determine the most suitable alternative among nine alternative cars for the general manager of the marble factory in Denizli. Within the scope of the safety criterion, it has been carried out with a unified MCDM approach based on the MACBETH and MULTI-MOORA methods with nine criteria. However, no study could be found that rank with MCDM for cars that were directly subjected to Euro NCAP tests.

Methodology

In this study, 55 cars handled within the scope of Euro NCAP were analyzed with Multi-Criteria Decision Making Methods over four criteria. The criteria used are adult occupant protection, child occupant protection, vulnerable road users and safety aid. Three different weighting processes were applied to these criteria with ENTROPI, CRITIC and CILOS methods. Then, it was made into an integrated weight with the IDOCRIW method. Then, after three different ranking methods with MABAC, MAIRCA, WASPAS methods, it was made into an integrated rank with the BOARD COUNT method.

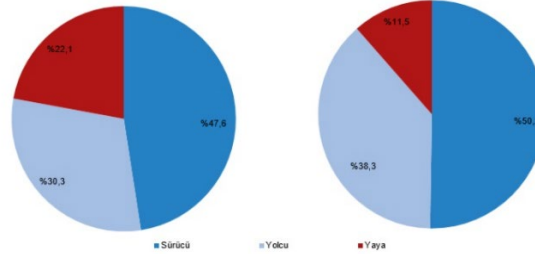
Results and Conclusions

As a result of the analysis, the most important criterion according to the IDOCRIW method is the "Child Passenger Protection" criterion; According to the BOARD COUNT method, "ARB12" was determined as the car with the highest safety performance among 55 cars.

1. GİRİŞ

Yolcu ve/veya yükleri bir noktadan başka bir noktaya taşımak için geliştirilmiş motorlu ve tekerlekli kara ulaşım arabaları, içerisinde birçok teknolojiyi de beraberinde barındırmaktadır. Dünya genelinde giderek artan trafik ile paralel olarak trafik kazaları da artış göstermektedir. Bu duruma ilaveten trafiğin seyrinde COVID-19 salgının önemli ölçüde etkisi olmuştur. Salgın etkisi altında iken 2020 yılında durağan seyreden trafik, salgın etkisi azalmaya başlayınca yasakların bitmesi ve bireysel kullanımın da artmasıyla trafik yoğunluğunda artış yaşanmıştır. TÜİK karayolu kaza istatistiklerine göre; 2021 yılında Türkiye karayolu ağlarında gerçekleşen toplamda 1 milyon 186 bin 353 adet trafik kazasının 998 bin 390 adedi maddi hasarlı, 187 bin 963 adedi ölümlü yaralanmalı trafik kazalarından oluşmaktadır. Bu oranlar salgın etkisi altındaki 2020 yılı ile karşılaştırıldığında; %4,6 trafikteki motorlu kara taşıtı sayısı, %20,6 tüm kazaların sayısı, %25,1 ölümlü yaralanmalı kaza sayısı, %19,8 maddi hasara yol açan kaza sayısı, %10,2 tüm ölü sayısı ve %21,4 ile yaralı sayısı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Şekil 1 ile 2021 yılında Trafik Kazasında Ölenlerin Sürücü, Yolcu ve Yaya Dağılımı ile Trafik Kazasında Yaralananların Sürücü, Yolcu ve Yaya Dağılımı daire grafiğiyle verilmiştir. Daire grafiğine bakıldığında trafik kazalarında ölen kişilerin %47,6'sı sürücü, %30,3'ü yolcu, %22,1'i ise yayalardan oluşmaktadır. Trafik kazalarında yaralanan kişilerin ise %50,2'si sürücü, %38,3'ü yolcu, %11,5'i ise yayalardan oluşmaktadır. (TÜİK, 2022). Bu durum da araba satın almak isteyen bireyler için en güvenli ve dayanıklı otomobilleri satın almada önemli birer kriter olarak görmektedirler.

Şekil 1. 2021 yılında Trafik Kazasında Ölenlerin Sürücü, Yolcu ve Yaya Dağılımı ile Trafik Kazasında Yaralananların Sürücü, Yolcu ve Yaya Dağılımı (TÜİK, 2022)

Euro NCAP organizasyonu Avrupa pazarındaki arabaların güvenlikleri ve performanslarının incelenmesi amacıyla kurulmuş bir programdır. Bu programda elde edilen test sonuçlarında arabaların güvenlik performansı hem tüketicileri hem de araba üreticilerini yakından ilgilendirmektedir. Teknolojinin gelişimiyle beraber artan rekabet ortamında araba üreticileri de kendi donanım ve teknolojilerini pazar ile karşılaştırma imkânı bulmaktadırlar. Ancak, Euro NCAP organizasyonu sistemine göre gerçekleştirilen çarpışma testleri sonucunda arabalar 0'dan 5 yıldıza kadar derecelendirilmektedir. Test sonuçlarında aynı derecede yıldıza sahip hiç, bir ya da birden fazla araba olabilir. Burada aynı yıldız derecesine sahip olan arabaların aynı seviyede güvenlik performanslarına sahip olduğu yorumu eksik ve yanlış olacaktır.

Bu çalışmada Euro NCAP testleri kapsamında en güvenli aile arabaları kategorisinde yer alan 55 arabanın dört kriter altında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden ENTROPI, CRITIC ve CILOS ağırlık yöntemleri, objektif yöntemler olması sebebi ile tercih edilmiştir. Elde edilen üç ayrı ağırlık katsayısını bütünlük olarak kullanılabilmek için IDOCRIW yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra literatüre son yıllarda kazandırılan MABAC, MAIRCA, WASPAS sıralama yöntemleri tercih edilmiştir. Elde edilen üç ayrı sıralamayı tek bir sıra halinde bütünlük olarak kullanabilmek için BORDA SAYIM yöntemi kullanılmıştır. Böylece bu çalışma, hem her bir yıldız segmentinin kendi içerisinde üstünlük sırasına göre sıralanmış olması hem de bu çalışmada önerilen hibrit çok kriterli karar verme yönteminin literatürdeki çalışmalardan daha kapsamlı olması yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu çalışmada, giriş bölümünden sonra, ikinci bölümde, Euro NCAP organizasyonu sistemi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde metodoloji başlığı altında sırasıyla ENTROPI, CRITIC, CILOS, IDOCRIW, MABAC, MAIRCA, WASPAS ve BORDA SAYIM yöntemleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde literatür taramasına yer verilirken beşinci bölümde uygulama başlığı altında çalışmanın amacı ve bulgulara yer verilmiştir. Altıncı ve son bölümde ise sonuç ve öneriler yer almıştır.

2. EURO NCAP ORGANİZASYONU SİSTEMİ

Euro NCAP programı hem araba kullanıcıları hem de işletmeler için arabaları daha detaylı inceleme ve karşılaştırma imkânı bulacakları beş yıldız güvenlik derecelendirme sistemini oluşturmuştur. Bu derecelendirme sistemi Euro NCAP organizasyonu tarafından geliştirilen ve gerçekleştirilen bir takım araba testleri sonucu oluşmaktadır. Bu testler yasal bir zorunluluk barındırmamaktadır. Bu sebeple tüm yeni arabalar test örneğine girmemektedir. Güvenlik derecelendirmesi gerçek hayattaki karmaşıklığı ne kadar tam olarak yansıtamasa da yıllar içinde firmalar kendi donanımlarını diğer araba firmaları ile karşılaştırma imkânı bulmuştur. Böylece daha iyi güvenlik hizmeti verebilmek adına ekledikleri ve geliştirdikleri teknolojiler araba kullanıcıları ve toplum için oldukça faydalı gelişmelere sebep olmuştur.

Euro NCAP testlerinde kullanılan kriterler aşağıdaki şekildedir (Euro NCAP, 2022);

Yetişkin Yolcu Koruması Kriteri, arabaların önden alınan darbe, yan dan alınan darbe ve travma testleri ve acil ve güvenli kurtarma durumları ile arabadan çıkarma gibi bir dizi test sonucu ile belirlenir.

Çocuk Yolcu Koruma Kriteri, arabaların ön ve yan kısımlarından alınan çarpma test sonuçlarına göre çocuk koltuğu için sağlanan koruma incelenir. Bunun için arabanın, çocuk koltuklarının farklı boyut ve tasarımlarının yeterliliğini; çocukların arabada güvenli bir şekilde ulaşımını sağlamaları için tedariklerin kullanılabilirliği gibi durumlar bir dizi test sonucu ile belirlenir.

Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları Kriteri, araba dışındaki yayalar ve bisikletlilerin korunma düzeyini inceler. Bu kriter için, yayanın baş, leğen kemiği, üst ve alt bacaklarındaki olası yaralanma

durumları bir dizi test sonucu ile belirlenir. Zarar görebilecek yol kullanıcıları kriter puanı yüksek olan arabalar eğer otonom acil durum frenleme sistemlerine (AEB) sahip ise değerlendirilmede ek puan ilave edilecektir.

Güvenlik Yardımcısı Kriteri, sürücü yardım teknolojilerine uygulanan bir dizi test sonucu ile belirlenir. Bu testlerde sistem işlevini ve/veya kaza durumunda normal sürüş performansı değerlendirilir.

Beş yıldız güvenlik derecelendirme sistemine göre yıldızların sayısı arabanın Euro NCAP testlerinde ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Teste tabi tutulan arabadaki yıldız sayısının yüksek olması sadece test sonucunun iyi olduğuna değil aynı zamanda araç üreticisinin tüm pazarlarda sunduğu güvenlik ekipmanlarının da iyi olduğunu göstermektedir. Yıldızların güvenlik performans yorumlamaları aşağıdaki şekildedir (Euro NCAP, 2022);

5 yıldız – Ciddi çarpışma korumasında iyi performans göstermektedir. Ciddi çarpışmalardan yeterli ölçüde kaçınma donanımına sahiptir.

4 yıldız – Çarpışma korumasında iyi performans göstermektedir. İlave çarpışmadan kaçınma donanımına sahip olabilir.

3 yıldız – Çarpışmadan kaçınma donanımına sahip değildir. Ayrıca yolcu koruması ortalama ile iyi arasında bir değere sahiptir.

2 yıldız – Nominal çarpışma korumasına sahiptir. Çarpışmadan kaçınma donanımına sahip değildir.

1 yıldız- Marjinal çarpışma korumasına sahiptir.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde, çalışmada kullanılan ENTROPI, CRITIC, CILOS, IDOCRIW, MABAC, MAIRCA, WASPAS ve BORDA SAYIM yöntemlerinin aşamaları denklemler ile verilmiştir.

3.1. ENTROPI Yöntemi

ENTROPI kavramı bilgi kuramına göre, Claude E. Shannon tarafından bir yazının her bir harfinin ortalama üretilen bilgisini ölçmeye yarayan istatistiksel bir parametre olarak tanımlanmıştır. Sistemdeki düzen ya da düzensizlik miktarının ölçüsüdür. Bu sebeple ENTROPI yöntemi, nesnel kriterlerin ağırlıklarını ölçmek için kullanılmaktadır (Shannon, 1948: 379-423; Shannon, 1951: 50; Salehi ve Izadikhah, 2014: 227). Tablo 1 ile verilen ENTROPI yöntemi aşamaları 5 adımda gerçekleştirilir (Shannon, 1948: 392-423; Shannon, 1951: 50-64);

Tablo 1. ENTROPI Yöntemi Aşamaları

ENTROPI Yöntemi Aşamaları	ENTROPI Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
Veri Matrisi	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması	Fayda ve maliyet indekslerine göre kriterler eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla karar matrisi elde edilir. $r_{ij} = x_{ij} / \max_i x_{ij}$ $r_{ij} = \min_i x_{ij} / x_{ij}$	(1) (2)
Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu	$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{p=1}^m x_{ip}}$, $(1 \leq i \leq m, 1 \leq j \leq n)$	(3)
Adım 3: Entropi Değerlerinin Hesaplanması	$e_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln p_{ij}$, $(k=1/\ln m, 1 \leq j \leq n)$	(4)
Adım 4: Farklılaşma Derecelerinin Bulunması	$d_j = 1 - e_j$, $(1 \leq j \leq n)$	(5)
Adım 5: Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması	$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n (1 - e_j)}$	(6)

3.2. CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntemi

Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995) tarafından geliştirilen CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi çok kriterli karar verme problemlerinde korelasyon analizi yardımıyla nesnel kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Tablo 2 ile verilen CRITIC yöntemi aşamaları 4 adımda gerçekleştirilir (Jahan vd.,2012: 413);

Tablo 2. CRITIC Yöntemi Aşamaları

CRITIC Yöntemi Aşamaları	CRITIC Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
Veri Matrisi	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
Adım 1: Karar Matrisinin Normalizasyonu	mxn tipinde karar matrisinin normalize edilmesi; $r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$, $i = 1, \dots, m$; $j = 1, \dots, n$. $r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_j}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$, $i = 1, \dots, m$; $j = 1, \dots, n$.	(7) (8)
Adım 2: Korelasyon Katsayı Matrisinin Oluşturulması	$R = r_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (z_{ij} - \bar{z}_j) - (z_{ik} - \bar{z}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (z_{ij} - \bar{z}_j)^2 - \sum_{i=1}^m (z_{ik} - \bar{z}_k)^2}}$, $j, k = 1, \dots, n$.	(9)
Adım 3: Her Bir Kriter için Bilgi Miktarının (C _j) Hesaplanması	$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - r_{jk})$, $j = 1, \dots, n$ σ_j : j. kriterin standart sapması	(10)
Adım 4: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması	$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n (c_k)}$, $j = 1, \dots, n$. w_j : Ağırlık değeri	(11)

3.3. CILOS (Criterion Impact Loss) Yöntemi

Zavadskas ve Podvezko (2016) tarafından geliştirilen ve kriterlerin kayıp etkisine dayanan CILOS (Criterion Impact Loss-Kriter Etki Kaybı) yöntemi çok kriterli karar verme problemlerinde kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Kriterlerden herhangi birinin optimal değer elde etmesi durumunda görece olarak diğer her bir kriterin ne kadar etki kaybı yaşayacağını belirlemektedir (Cereska vd., 2016: 7; Mirkin, 1974). ENTROPI yönteminde, kriter ile bu kriterin alternatiflerinin yakın değer alması durumunda ilgili kriterin ağırlığının azaldığı görülmektedir. CILOS yöntemi bu sorunu ortadan kaldırması sebebiyle ENTROPI yönteminden daha avantajlıdır (Cereska vd., 2016: 8). CILOS yöntemi için tüm kriterler maximizasyon yönlü olması gerekir. Tablo 3 ile verilen CILOS yöntemi aşamaları beş adımda gerçekleştirilir (Podvezko vd., 2020: 59-64);

Tablo 3. CILOS Yöntemi Aşamaları

CILOS Yöntemi Aşamaları	CILOS Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
<i>Veri Matrisi</i>	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
<i>Adım 1: Standart Karar Matrisinin Oluşturulması:</i>	Varsa minimizasyon yönlü kriterler eşitlik 12 ile maximize haline getirilir. $\tilde{x}_{ij} = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}$	(12)
<i>Adım 2: Dönüştürülmüş Karar Matrisinin Normalizasyonu</i>	$n_{ij} = \frac{\tilde{x}_{ij}}{\sum_{i=1}^m \tilde{x}_{ij}}$	(13)
<i>Adım 3: A Kare Matrisinin Oluşturulması</i>	Her satırdaki en yüksek değer tespit edilir. En yüksek değeri içeren satırdaki tüm değerler köşegene gelecek şekilde taşınır. $h = j \Rightarrow r_{hj} = \max_i n_{ij}$	(14)
<i>Adım 4: P Dereceli Etki Kaybı Matrisinin Oluşturulması</i>	$p_{hj} = \frac{\max_j r_{hj} - r_{hj}}{\max_j r_{hj}}$	(15)
<i>Adım 5: F Ağırlık Sistem Matrisinin Oluşturulması</i>	$f_{hj} = \begin{cases} h = j \Rightarrow f_{hj} = -\sum_{h=1}^n p_{hj} \\ h \neq j \Rightarrow p_{hj} \end{cases}$ $\sum_{j=1}^n w_j = 1$	(16)

3.4. IDOCRIW (The Integrated Determination of Objective Criteria Weights) Yöntemi

Zavadskas ve Podvezko (2016) tarafından geliştirilen bütünleşik objektif kriter ağırlıklandırma yöntemidir. CILOS ve ENTROPI yöntemlerinin bir arada kullanılması ile IDOCRIW yöntemini önermişlerdir. Tablo 4 ile verilen IDOCRIW yöntemi aşamaları 4 adımda gerçekleştirilir (Zavadskas ve Podvezko, 2016: 3-8);

Tablo 2. IDOCRIW Yöntemi Aşamaları

<i>IDOWRIW Yöntemi Aşamaları</i>	<i>IDOWRIW Yöntemi Aşama Denklemleri</i>	<i>Eşitlik No</i>
<i>Adım 1: Standart Karar Matrisinin Oluşturulması:</i>	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
<i>Adım 2: ENTROPI Ağırlıklarının Belirlenmesi</i>	3.1. ENTROPI Yöntemi bölümünde açıklanmıştır.	
<i>Adım 3: CILOS Ağırlıklarının Belirlenmesi</i>	3.3. CRITIC Yöntemi bölümünde açıklanmıştır.	
<i>Adım 4: Nihai Ağırlıkların Belirlenmesi</i>	ENTROPI ağırlıkları w_j , CILOS ağırlıkları q_j , IDOCRIW ağırlıkları (ω_j) olmak üzere; $\omega_j = \frac{w_j \cdot q_j}{\sum_{i=1}^n w_j \cdot q_j}$	(17)

3.5. MABAC (Multi- Attributive Border Approximation Area Comparison) Yöntemi

Pamuçar ve Ćirović, (2015) tarafından geliştirilen MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison – Çok Nitelikli Sınır Yakınlık Alanı Kıyaslaması) yöntemi çok kriterli karar verme yöntemidir. Bu yöntem kriterlerin sınır yakınlık alanına uzaklıklarından yararlanarak hesaplanan alternatifleri sıralama yöntemidir. Tablo 5 ile verilen MABAC yöntemi aşamaları 7 adımda gerçekleştirilir (Pamuçar ve Ćirović, 2015: 3019-3021);

Tablo 5. MABAC Yöntemi Aşamaları

<i>MABAC Yöntemi Aşamaları</i>	<i>MABAC Yöntemi Aşama Denklemleri</i>	<i>Eşitlik No</i>
<i>Adım 1: Standart Karar Matrisinin Oluşturulması:</i>	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
<i>Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu</i>	mxn tipinde karar matrisinin normalize edilmesi; r_{ij} : i. alternatife j. kriter açısından sahip olduğu normalize değer Fayda kriterleri için normalizasyon işlemi; $r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n.$ Maliyet kriterleri için normalizasyon işlemi $r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n.$	(18) (19)
<i>Adım 3: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması</i>	v_{ij} : i. alternatife j. kriter açısından sahip olduğu ağırlıklı normalize değer $v_{ij} = w_j(r_{ij} + 1)$	(20)
<i>Adım 4: Her Bir Kriter için Sınır Yakınlık Değerinin Belirlenmesi</i>	g_j : j. kriterin sınır yakınlık değeri $g_j = \sqrt[m]{\prod_{i=1}^m v_{ij}} \quad \forall j \text{ için}$	(21)
<i>Adım 5: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisindeki Değerlerin Sınır Yakınlık Alanından Uzaklıklarının Belirlenmesi</i>	q_{ij} : i. alternatife j. kriter açısından sınır yakınlık alanına uzaklığı $q_{ij} = v_{ij} - g_j$	(22)
<i>Adım 6: Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi</i>	Alternatiflerin sınır yakınlık alanından uzaklıklarının toplamı; S_i : i. alternatife sınır yakınlık alanına uzaklığı $S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}$	(23)
<i>Adım 7: Karar Alternatiflerinin Sıralanması</i>	Eşitlik 23'e göre elde edilen değerler büyükten küçüğe olacak şekilde sıralanır ve en büyüğü karar verme problemindeki en iyi alternatifi göstermektedir.	

3.6. MAIRCA (Multiatributive Ideal-Real Comparative Analysis) Yöntemi

Pamuçar vd. (2014) tarafından geliştirilen MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis – Çok Faktörlü İdeal- Gerçek Karşılaştırmalı Analizi) yöntemi çok kriterli karar verme yöntemidir. Bu yöntem ideal ve ampirik derecelendirmeler arasındaki boşlukları tanımlamaya dayalı alternatifleri sıralama yöntemidir. Tablo 6 ile verilen MAIRCA yöntemi aşamaları 7 adımda gerçekleştirilir (Pamuçar vd., 2014: 91);

Tablo 6. MAIRCA Yöntemi Aşamaları

MAIRCA Yöntemi Aşamaları	MAIRCA Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
Adım 1: Standart Karar Matrisinin Oluşturulması:	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
Adım 2: Alternatifler İçin Tercih Önceliklerinin Belirlenmesi	P_A : Alternatifler için tercih önceliği $P_A = \frac{1}{m}$	(24)
Adım 3: Teorik Derecelendirme Matrisinin Oluşturulması	t_{pj} : j. kriter için teorik derecelendirme $t_{pj} = P_A \cdot w_j$, $\forall j$ için Elde edilen değerler satır vektörünü oluşturur.	(25)
Adım 4: Gerçek Derecelendirme Matrisinin Tanımlanması	t_{rij} : i. alternatif j. kriter için gerçek derecelendirme değeri Fayda yönlü kriterler için; $t_{rij} = t_{pj} \left(\frac{x_{ij} - \min_j x_j}{\max_j x_j - \min_j x_j} \right)$ Maliyet yönlü kriterler için; $t_{rij} = t_{pj} \left(\frac{x_{ij} - \max_j x_j}{\min_j x_j - \max_j x_j} \right)$	(26) (27)
Adım 5: Toplam Boşluk Matrisinin Hesaplanması	g_{ij} : i. alternatif j. kriter için boşluk değeri $g_{ij} = t_{pj} - t_{rij}$, $\forall i, j$ için	(28)
Adım 6: Toplam Boşluğun Alternatifler İle Tanımlanması	Q_i : i. alternatif için toplam boşluk değeri $Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij}$, $\forall i$ için	(29)
Adım 7: Karar Alternatiflerinin Sıralanması	Eşitlik 29'a göre elde edilen değerler küçükten büyüğe olacak şekilde sıralanır ve en küçüğü karar verme problemindeki en iyi alternatifi göstermektedir.	

3.7. WASPAS (Weighted Aggregates Sum Product Assessment) Yöntemi

Zavadskas vd. (2012) tarafından geliştirilen WASPAS (Weighted Aggregates Sum Product Assessment- Ağırlıklandırılmış Bütünleşik Toplam Çarpım Değerlendirmesi) yöntemi çok kriterli karar verme yöntemidir. Bu yöntem Ağırlıklı Toplam Modeli (WSM- Weighted Sum Model) ve Ağırlıklı Çarpım Modellerinin (WPM- Weighted Product Model) bütünleştirilmesi ile geliştirilmiş bir sıralama yöntemidir. Tablo 8 ile verilen WASPAS yöntemi aşamaları 6 adımda gerçekleştirilir (Zavadskas vd., 2012: 3-4);

Tablo 3. WASPAS Yöntemi Aşamaları

WASPAS Yöntemi Aşamaları	WASPAS Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
Adım 1: Standart Karar Matrisinin Oluşturulması:	$\begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$	
Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu	Fayda ve maliyet indekslerine göre kriterler eşitlik (30) ve eşitlik (31) yardımıyla karar matrisi elde edilir. $r_{ij} = x_{ij} / \max_i x_{ij}$ $r_{ij} = \min_i x_{ij} / x_{ij}$	(30) (31)
Adım 3: Ağırlıklı Toplam Yöntemine (WSM)Dayalı i. Alternatifin Toplam Nispi Öneminin Hesaplanması	$\tilde{x}_{ij,sum}$; toplam kısmı ağırlıklı normalize karar matrisi değeri $\tilde{x}_{ij,sum} = w_j \cdot \tilde{x}_{ij}; \forall i, j$ için	(32)
Adım 4: Ağırlıklı Toplam Yöntemine (WPM)Dayalı i. Alternatifin Toplam Nispi Öneminin Hesaplanması	$\tilde{x}_{ij,mult}$; çarpım kısmı ağırlıklı normalize karar matrisi değeri $\tilde{x}_{ij,mult} = (\tilde{x}_{ij})^{w_j}; \forall i, j$ için	(33)
Adım 5: Performans Puanlarının Göreli Önem Değerlerinin Hesaplanması	α : WASPAS toplam ve çarpım kısımlarının etkisini belirleyen katsayı; ($0 \leq \alpha \leq 1$) $WPS_i = (\alpha) \sum_{j=1}^n \tilde{x}_{ij,sum} + (1 - \alpha) \prod_{j=1}^n \tilde{x}_{ij,mult}; \forall i, j$ için	(34)
Adım 6: Karar Alternatiflerinin Sıralanması	Eşitlik 34'e göre elde edilen değerler büyükten küçüğe olacak şekilde sıralanır ve en büyüğü karar verme problemindeki en iyi alternatifi göstermektedir.	

3.8. BORDA SAYIM Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde alternatifler arasında sıralama yapmaya yarayan birçok uygulama vardır. Jean-Charles de Borda (1784) tarafından geliştirilen Borda Sayım yöntemi ise birden fazla sıralama yöntemini tek bir sıralama haline getiren bütünlük bir yöntemdir. Bu yöntem m adet karar alternatifine puanlar verilmesi ile hesaplanır. Birincisine m-1, ikincisine m-2 şeklinde birer azalan puan verilerek sonuncu alternatif 0 değerini alacak şekilde puanlar verilir. Tablo 8 ile verilen BORDA SAYIM yöntemi 2 adımda gerçekleştirilir (Lamboray, 2007:5);

Tablo 8. BORDA SAYIM Yöntemi Aşamaları

BORDA SAYIM Yöntemi Aşamaları	BORDA SAYIM Yöntemi Aşama Denklemleri	Eşitlik No
Adım 1: Borda Skorun Belirlenmesi	r_{ik} : k. kriter altındaki i. alternatifin sırası M : Toplam alternatif sayısı; $b_i = \sum_{k=1}^n (M - r_{ik})$	(35)
Adım 2: Nihai Sıralamanın Elde Edilmesi	Eşitlik 35'e göre elde edilen değerlerden en yüksek skora sahip olan alternatiften başlayarak sıralama belirlenir.	

4. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada kullanılan yöntemlerle ilgili literatür taraması Tablo 9 ile verilmiştir.

Tablo 9. Literatür Taraması

<i>Çalışmanın yazar/ları</i>	<i>Çalışmanın Başlığı</i>	<i>Kullanılan Yöntem/ler</i>
Çalışmada kullanılan yöntemler ile ilgili bazı çalışmalar		
Özevin (2022)	Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının ENTROPI ve TOPSIS Yöntemleriyle Ölçülmesi: BIST Şirketleri Üzerine Bir Uygulama	ENTROPI ve TOPSIS
Çetin ve Kuvat (2022)	Türkiye’de Ekonomik Göstergeler Açısından Düzey 2 Bölgelerinin Geliştirilmiş ENTROPI ve CRITIC Temelli COPRAS Yöntemi ile Sıralanması	ENTROPI, CRITIC ve COPRAS
Pala (2021)	BİST Turizm Endeksinde Yer Alan Firmaların CILOS Ve MAIRCA Tabanlı Finansal Performans Analizi	CILOS VE MAIRCA
İtik ve Sel (2021)	Borsa İstanbul’da İşlem Gören Perakende Ticaret Sektörü Şirketlerinin Finansal Performansının CILOS Ağırlıklandırma ve TOPSIS Yöntemiyle İncelenmesi: 2013-2019	CILOS ve TOPSIS
Luo, vd. (2021)	Tourism attraction selection with sentiment analysis of online reviews based on probabilistic linguistic term sets and the IDOCRIW-COCOSO model	IDOCRIW ve COCOSO
Alao, Popoola ve Ayodele, (2021)	Selection of waste-to-energy technology for distributed generation using IDOCRIW-Weighted TOPSIS method: A case study of the City of Johannesburg, South Africa	IDOCRIW ve TOPSIS
Žižović, Miljković ve Marinković (2020)	Objective methods for determining criteria weight coefficients: A modification of the CRITIC method	CRITIC ve çalışmada önerilen CRITIC-M
Ulutaş (2019)	ENTROPI ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi	ENTROPI ve MABAC
Akbulut (2019)	CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi	CRITIC ve EDAS
ULUTAŞ, (2019)	The Selection of Catering Firm With SWARA and MAIRCA Methods	SWARA ve MAIRCA
Pamuçar vd. (2018)	Multi-criteria FUCOM-MAIRCA model for the evaluation of level crossings: case study in the Republic of Serbia	FUCOM ve MAIRCA
Demircioğlu ve Coşkun (2018)	CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama	CRITIC ve MOOSRA
Badi ve Ballem (2018)	Supplier selection using the rough BWM-MAIRCA model: A case study in pharmaceutical supplying in Libya	BWM ve MAIRCA
Yu, Wang ve Wang, (2017)	An interval type-2 fuzzy likelihood-based MABAC approach and its application in selecting hotels on a tourism website.	MABAC
Mardani vd. (2017)	A systematic review and meta-Analysis of SWARA and WASPAS methods: Theory and applications with recent fuzzy developments	SWARA ve WASPAS
Čereška, Podvezko ve Zavadskas (2016)	Operating Characteristics Analysis of Rotor Systems Using MCDM Methods	CILOS
Čereška, A. vd. (2016)	Sustainable assessment of aerosol pollution decrease applying multiple attribute decision-making methods	CILOS
Zavadskas ve Podvezko (2016)	Integrated determination of objective criteria weights in MCDM	ENTROPI ve CRITIC Yöntemlerinin Birleşimi İle IDOCRIW
Chakraborty, Zavadskas ve Antucheviciene, (2015)	Applications of WASPAS method as a multi-criteria decision-making tool	WASPAS
Kazan ve Özdemir (2014)	Financial performance assessment of large scale conglomerates via TOPSIS and CRITIC methods	CRITIC ve TOPSIS
Araba seçimi ile ilgili bazı çalışmalar		
Gavcar ve Kara (2020)	Elektrikli Otomobil Seçiminde ENTROPI ve TOPSIS Yöntemlerinin Uygulanması	ENTROPI ve TOPSIS
Nguyen vd. (2020)	CRITIC method and grey system theory in the study of global electric cars	CRITIC ve Gri Sistem Teorisi
Keleş (2019)	ENTROPI Temelli ELECTRE III Yöntemi ile B Segmenti Otomobil Markalarının Sıralanması	ENTROPI ve ELECTRE III
Biswas ve Das (2019)	Selection of commercially available electric vehicle using fuzzy AHP-MABAC	Bulanık AHP ve MABAC

5. UYGULAMA

Bu bölümde çalışmanın amacı, uygulama ve bulgulara yer verilmiştir.

5.1. Çalışmanın Amacı

Euro NCAP organizasyonu, gerçekleştirdiği testlerin sonuçlarında her bir arabaya yüzdeli değerler ve bu değerlerin sonucunda beş yıldız üzerinden derecelendirmeler ile puanlama yapmaktadır. Bu çalışmada analize dahil olan en güvenli aile arabaları kategorisindeki 39 araba beş yıldız, 10 araba dört yıldız, bir araba üç yıldız, iki araba iki yıldız, iki araba bir yıldız ve bir araba sıfır yıldız olmak üzere derecelendirilmiştir. Arabaların yıldız dereceleri sıralamaya tabi tutulmaksızın Tablo 10 ile verilmiştir. Arabalar doğrudan marka ve modelleri ile değil “ARB” kodu ile kodlanarak paylaşılması uygun görülmüştür. Ancak aynı yıldız derecesine sahip olan arabaların aynı seviyede güvenlik performanslarına sahip olduğu yorumu eksik ve yanlış olacaktır. Bu sebeple bu çalışmada Euro NCAP testleri kapsamında en güvenli aile arabaları kategorisinde yer alan 55 arabanın dört kriter altında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde her bir yıldız segmenti de kendi içerisinde üstünlük sırasına göre sıralanmış olacak ve Euro NCAP organizasyonun gerçekleştirmiş olduğu çarpışma test sonuçları daha net ifade edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 10. Arabaların Yıldız Dereceleri

5 Yıldız	4 Yıldız	3 Yıldız	2 Yıldız	1 Yıldız	0 Yıldız
ARB1	ARB6	ARB55	ARB39	ARB41	ARB43
ARB2	ARB7		ARB40	ARB42	
ARB3	ARB32				
ARB4	ARB33				
ARB5	ARB34				
ARB8	ARB35				
ARB9	ARB36				
ARB10	ARB37				
ARB11	ARB38				
ARB12	ARB54				
ARB13					
ARB14					
ARB15					
ARB16					
ARB17					
ARB18					
ARB19					
ARB20					
ARB21					
ARB22					
ARB23					
ARB24					

ARB25					
ARB26					
ARB27					
ARB28					
ARB29					
ARB30					
ARB31					
ARB44					
ARB45					
ARB46					
ARB47					
ARB48					
ARB49					
ARB50					
ARB51					
ARB52					
ARB53					

Kaynak: (Euro NCAP, 2022)

5.2. Uygulama ve Bulgular

Bu çalışmada Euro NCAP (European New Car Assessment Programme) kapsamında en güvenli aile arabaları kategorisinde yer alan 55 araba Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bu programda Avrupa pazarındaki otomobillerin güvenliği ve performanslarının değerlendirilmesi amacıyla dört kriter üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlar; *yetişkin yolcu koruması*, *çocuk yolcu koruması*, *zarar görebilecek yol kullanıcıları ve güvenlik yardımcısı* kriterleridir. Bu çalışmada uygulanacak analiz sekiz adımda gerçekleştirilecektir. Kriterler öncelikle ENTROPI, CRITIC ve CILOS yöntemleri ile üç farklı ağırlıklandırma işlemi sonrasında IDOCRIW yöntemi ile tek bir bütünlük ağırlık haline getirilmiştir. Daha sonra MABAC, MAIRCA, WASPAS yöntemleri ile üç farklı sıralama yöntemi sonrasında BORDA SAYIM yöntemi ile tek bir bütünlük sıra haline getirilmiştir. Veri seti, 2020-2022 dönemine ait verilerden oluşmaktadır. 15.05.2022 tarihinde Euro NCAP web sitesinden (Euro NCAP, 2022) elde edilen veriler, Excel programı ile analizler gerçekleştirilmiştir. Karar matrisi Tablo 11 ile verilmiştir (Euro NCAP, 2022).

Tablo 4. Karar Matrisi (Euro NCAP, 2022)

En Güvenli Aile Arabaları 2020-2021-2022	Yetişkin Yolcu Koruması (Sürücü ve Yolcu)	Çocuk Yolcu Koruması	Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları	Güvenlik Yardımcısı
ARB1	85	88	65	79
ARB2	91	87	83	91
ARB3	94	84	71	70
ARB4	94	80	70	70
ARB5	85	86	74	65
ARB6	82	81	67	64
ARB7	82	75	72	78
ARB8	96	91	76	80
ARB9	91	91	70	95
ARB10	93	89	66	80
ARB11	93	89	80	83
ARB12	88	89	84	95
ARB13	93	89	76	85
ARB14	93	89	76	85
ARB15	94	89	71	82
ARB16	93	88	68	80
ARB17	91	87	73	81
ARB18	89	87	76	88
ARB19	91	87	77	91
ARB20	89	87	64	87
ARB21	91	87	66	88
ARB22	86	87	66	70
ARB23	96	87	71	81
ARB24	92	86	69	82
ARB25	88	86	63	88
ARB26	88	85	80	82
ARB27	82	84	72	92
ARB28	86	84	78	81
ARB29	84	82	69	79
ARB30	84	82	69	79
ARB31	85	81	70	71
ARB32	78	87	67	72
ARB33	78	87	67	72
ARB34	80	83	57	63
ARB35	76	82	76	67
ARB36	76	80	67	67
ARB37	80	75	55	80
ARB38	73	75	58	64
ARB39	70	72	41	42
ARB40	70	72	41	42
ARB41	70	69	41	39
ARB42	49	56	39	32

ARB43	43	52	41	14
ARB44	87	89	71	88
ARB45	91	88	71	80
ARB46	92	88	71	80
ARB47	91	87	68	73
ARB48	82	85	63	87
ARB49	85	85	71	79
ARB50	87	83	80	76
ARB51	89	81	68	73
ARB52	86	81	78	85
ARB53	86	81	78	85
ARB54	86	82	62	65
ARB55	69	75	52	59

Adım 1: ENTROPI Yöntemi ile Kriter Ağırlıklandırma

ENTROPI yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 1-6 uygulanarak ağırlıklandırma yapılmıştır. Her bir kriter için elde edilen ENTROPI ağırlıkları Tablo 12 ile verilmiştir.

Tablo 12. Her Bir Kriter için ENTROPI Ağırlıkları

	Yetişkin Yolcu Koruması (Sürücü ve Yolcu)	Çocuk Yolcu Koruması	Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları	Güvenlik Yardımcısı
w_j	0,1520	0,0841	0,2570	0,5069

Analiz sonucunda en önemli kriter “Güvenlik Yardımcısı” kriteri olmuştur.

Adım 2: CRITIC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklandırma

CRITIC yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 7-11 uygulanarak ağırlıklandırma yapılmıştır. Her bir kriter için elde edilen CRITIC ağırlıkları Tablo 13 ile verilmiştir.

Tablo 5. Her Bir Kriter için CRITIC Ağırlıkları

	Yetişkin Yolcu Koruması (Sürücü ve Yolcu)	Çocuk Yolcu Koruması	Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları	Güvenlik Yardımcısı
w_j	0,2220	0,1756	0,3160	0,2864

Analiz sonucunda en önemli kriter “Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları” kriteri olmuştur.

Adım 3: CILOS Yöntemi ile Kriter Ağırlıklandırma

CILOS yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 12-16 uygulanarak ağırlıklandırma yapılmıştır. Her bir kriter için elde edilen CILOS ağırlıkları Tablo 14 ile verilmiştir.

Tablo 6. Her Bir Kriter için CILOS Ağırlıkları

	Yetişkin Yolcu Koruması (Sürücü ve Yolcu)	Çocuk Yolcu Koruması	Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları	Güvenlik Yardımcısı
w _j	0,1617	0,6118	0,1413	0,0852

Analiz sonucunda en önemli kriter “Çocuk Yolcu Koruması” kriteri olmuştur.

Adım 4: IDOCRIW Yöntemi ile Bütünleşik Ağırlıklandırma

ENTROPI, CRITIC ve CILOS yöntemleri ile her bir kriter için elde edilen üç ayrı ağırlık Eşitlik 17 kullanılarak IDOCRIW yöntemi ağırlık birleştirme yapılmıştır. Her bir kriter için elde edilen IDOCRIW ağırlıkları Tablo 15 ile verilmiştir.

Tablo 15. Her Bir Kriter için IDOCRIW Ağırlıkları

	Yetişkin Yolcu Koruması (Sürücü ve Yolcu)	Çocuk Yolcu Koruması	Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları	Güvenlik Yardımcısı
w _j	0,1206	0,3352	0,2572	0,2871

Analiz sonucunda en önemli kriter “Çocuk Yolcu Koruması” kriteri olmuştur. Sırasıyla “Güvenlik Yardımcısı”, “Zarar Görebilecek Yol Kullanıcıları” ve “Yetişkin Yolcu Koruması” kriterleri önem düzeylerine göre sıralanmıştır.

Adım 5: MABAC Yöntemi ile Sıralama

MABAC yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 18-23 uygulanarak sıralama elde edilmiştir. Kriterlerin ağırlığı için Tablo 15 ile verilen IDOCRIW ağırlıkları kullanılmıştır. MABAC S_i Değerleri ve Sıralaması Tablo 16 ile verilmiştir.

Adım 6: MAIRCA Yöntemi ile Sıralama

MAIRCA yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 24-29 uygulanarak sıralama elde edilmiştir. Kriterlerin ağırlığı için Tablo 15 ile verilen IDOCRIW ağırlıkları kullanılmıştır. MAIRCA Q_i Değerleri ve Sıralaması Tablo 16 ile verilmiştir.

Adım 7: WASPAS Yöntemi ile Sıralama

WASPAS yöntemi için karar matrisine sırasıyla Eşitlik 30-34 uygulanarak sıralama elde edilmiştir. Kriterlerin ağırlığı için Tablo 15 ile verilen IDOCRIW ağırlıkları kullanılmıştır. WASPAS Q_i Değerleri ve Sıralaması Tablo 16 ile verilmiştir.

Tablo 16 da görüldüğü üzere MABAC ve MAIRCA yöntemlerinden birebir aynı sıralama elde edilirken, WASPAS yönteminden ise bu iki yöntemle çok benzer bir sıralama elde edilmesiyle tutarlı sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 7. MABAC, MAIRCA ve WASPAS Değerleri ve Sıralaması

MABAC			MAIRCA			WASPAS		
En Güvenli Aile Arabaları	Si	Sıra	En Güvenli Aile Arabaları	Qi	Sıra	En Güvenli Aile Arabaları	Qi	Sıra
ARB12	1,9607	1	ARB12	0,0006	1	ARB12	0,9824	1
ARB2	1,9304	2	ARB2	0,0012	2	ARB2	0,9638	2
ARB11	1,9067	3	ARB11	0,0016	3	ARB9	0,9495	3
ARB9	1,9047	4	ARB9	0,0017	4	ARB19	0,9454	4
ARB8	1,8972	5	ARB8	0,0018	5	ARB11	0,9398	5
ARB19	1,8961	6	ARB19	0,0018	6	ARB13	0,9338	6
ARB13	1,8909	7	ARB13	0,0019	7	ARB14	0,9338	6
ARB14	1,8909	7	ARB14	0,0019	7	ARB18	0,9307	8
ARB18	1,8752	9	ARB18	0,0022	9	ARB8	0,9289	9
ARB44	1,8593	10	ARB44	0,0025	10	ARB44	0,9197	10
ARB26	1,8574	11	ARB26	0,0025	11	ARB26	0,9160	11
ARB15	1,8540	12	ARB15	0,0026	12	ARB27	0,9102	12
ARB17	1,8378	13	ARB17	0,0029	13	ARB15	0,9100	13
ARB23	1,8378	14	ARB23	0,0029	14	ARB17	0,9024	14
ARB46	1,8337	15	ARB46	0,0030	15	ARB23	0,9022	15
ARB45	1,8315	16	ARB45	0,0030	16	ARB52	0,9020	16
ARB28	1,8293	17	ARB28	0,0030	17	ARB53	0,9020	16
ARB27	1,8249	18	ARB27	0,0031	18	ARB21	0,9013	18
ARB21	1,8227	19	ARB21	0,0032	19	ARB28	0,9007	19
ARB16	1,8189	20	ARB16	0,0032	20	ARB46	0,8978	20
ARB52	1,8177	21	ARB52	0,0032	21	ARB45	0,8966	21
ARB53	1,8177	21	ARB53	0,0032	21	ARB24	0,8905	22
ARB50	1,8166	23	ARB50	0,0033	23	ARB16	0,8895	23
ARB10	1,8160	24	ARB10	0,0033	24	ARB20	0,8893	24
ARB24	1,8122	25	ARB24	0,0033	25	ARB50	0,8885	25
ARB20	1,8031	26	ARB20	0,0035	26	ARB10	0,8865	26
ARB25	1,7901	27	ARB25	0,0037	27	ARB25	0,8841	27

ARB49	1,7885	28
ARB47	1,7809	29
ARB1	1,7800	30
ARB3	1,7685	31
ARB5	1,7646	32
ARB48	1,7643	33
ARB29	1,7490	34
ARB30	1,7490	34
ARB22	1,7475	36
ARB32	1,7421	37
ARB33	1,7421	37
ARB4	1,7284	39
ARB35	1,7283	40
ARB51	1,7248	41
ARB31	1,7200	42
ARB7	1,6979	43
ARB6	1,6713	44
ARB54	1,6639	45
ARB36	1,6596	46
ARB34	1,6232	47
ARB37	1,6033	48
ARB38	1,5478	49
ARB55	1,4867	50
ARB39	1,3401	51
ARB40	1,3401	51
ARB41	1,3036	53
ARB42	1,1079	54
ARB43	1,0075	55

ARB49	0,0038	28
ARB47	0,0039	29
ARB1	0,0039	30
ARB3	0,0041	31
ARB5	0,0042	32
ARB48	0,0042	33
ARB29	0,0045	34
ARB30	0,0045	34
ARB22	0,0045	36
ARB32	0,0046	37
ARB33	0,0046	37
ARB4	0,0049	39
ARB35	0,0049	40
ARB51	0,0049	41
ARB31	0,0050	42
ARB7	0,0054	43
ARB6	0,0059	44
ARB54	0,0060	45
ARB36	0,0061	46
ARB34	0,0068	47
ARB37	0,0071	48
ARB38	0,0082	49
ARB55	0,0093	50
ARB39	0,0119	51
ARB40	0,0119	51
ARB41	0,0126	53
ARB42	0,0161	54
ARB43	0,0180	55

ARB49	0,8754	28
ARB48	0,8701	29
ARB1	0,8669	30
ARB47	0,8615	31
ARB29	0,8572	32
ARB30	0,8572	32
ARB3	0,8541	34
ARB5	0,8429	35
ARB22	0,8395	36
ARB32	0,8391	37
ARB33	0,8391	37
ARB51	0,8379	39
ARB4	0,8368	40
ARB7	0,8353	41
ARB31	0,8329	42
ARB35	0,8302	43
ARB6	0,7974	44
ARB36	0,7962	45
ARB54	0,7933	46
ARB37	0,7848	47
ARB34	0,7670	48
ARB38	0,7375	49
ARB55	0,6974	50
ARB39	0,5955	51
ARB40	0,5955	51
ARB41	0,5752	53
ARB42	0,4773	54
ARB43	0,3872	55

Adım 8: BORDA SAYIM Yöntemi ile Bütünleşik Sıralama

MABAC, MAIRCA, WASPAS yöntemleri ile elde edilen üç farklı sıralama yöntemi, BORDA SAYIM yöntemi ile tek bir bütünleşik sıra haline getirilmiştir. Bu işlem için Eşitlik 35 uygulanmıştır. BORDA SAYIM yöntemi ile elde edilen puan ve sıralamalar Tablo 17 ile verilmiştir.

Tablo 8. BORDA SAYIM Puanı ve Sıralaması

En Güvenli Aile Arabaları	Puan	Sıralama	En Güvenli Aile Arabaları	Puan	Sıralama
ARB12	162	1	ARB47	76	29
ARB2	159	2	ARB1	75	30
ARB11	154	3	ARB48	70	31
ARB9	154	3	ARB3	69	32
ARB19	149	5	ARB5	66	33
ARB8	146	6	ARB29	65	34
ARB13	145	7	ARB30	65	34
ARB14	145	7	ARB22	57	36
ARB18	139	9	ARB32	54	37
ARB44	135	10	ARB33	54	37
ARB26	132	11	ARB4	47	39
ARB15	128	12	ARB51	44	40
ARB17	125	13	ARB35	42	41
ARB23	122	14	ARB31	39	42
ARB27	117	15	ARB7	38	43
ARB46	115	16	ARB6	33	44
ARB28	114	17	ARB54	29	45
ARB45	112	18	ARB36	28	46
ARB21	109	19	ARB34	23	47
ARB52	107	20	ARB37	22	48
ARB53	107	20	ARB38	18	49
ARB16	102	22	ARB55	15	50
ARB50	94	23	ARB39	12	51
ARB24	93	24	ARB40	12	51
ARB10	91	25	ARB41	6	53
ARB18	89	26	ARB42	3	54

ARB25	84	27	ARB43	0	55
ARB49	81	28			

MABAC, MAIRCA ve WASPAS yöntemlerinden elde edilen üç ayrı sıra, BORDA SAYIM yöntemi ile tek bir sıraya indirgenerek bütünleşik bir sonuç elde edilmiştir. BORDA SAYIM sıralamasına göre “ARB12” yüz altmış iki puanla 1. Sıraya yerleşirken “ARB43” sıfır puanla son sırada yerini almıştır.

Yıldız dereceleri bazında Tablo 10 ve Tablo 17 de yer alan sıralamalar birlikte incelendiğinde;

0 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında sıfır yıldıza sahip tek araba “ARB43” olmuştur. Bu çalışmada gerçekleştirilen MABAC, MAIRCA ve WASPAS yöntemleri ile bütünleşik sıra sunan BORDA SAYIM yönteminde de ARB43 son sırada yer alarak çalışma tutarlı sonuç vermiştir.

1 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında bir yıldıza sahip iki araba vardır. Bunlar; “ARB41” ve “ARB42” arabalarıdır. Bu çalışmada gerçekleştirilen MABAC, MAIRCA ve WASPAS yöntemleri ile bütünleşik sıra sunan BORDA SAYIM yönteminde de sıralamada sırasıyla 53. ve 54. sıralarda yerlerini alarak çalışma tutarlı sonuç vermiştir.

2 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında iki yıldıza sahip iki araba vardır. Bunlar; “ARB39” ve “ARB40” arabalarıdır. Bu çalışmada gerçekleştirilen sıralamada da iki araba eşit oranda güvenlik performans düzeyi göstererek 51. Sırayı paylaşmışlardır. Bu sebeple çalışma tutarlı sonuç vermiştir.

3 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında üç yıldıza sahip tek araba “ARB55” olmuştur. Bu çalışmada gerçekleştirilen sıralamada da 50. Sırada yer alarak çalışma tutarlı sonuç vermiştir.

4 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında dört yıldıza sahip on araba vardır. Bunlar; “ARB6”, “ARB7”, “ARB32”, “ARB33”, “ARB34”, “ARB35”, “ARB36”, “ARB37”, “ARB38” ve “ARB54” arabalarıdır. Bu çalışmada gerçekleştirilen sıralama sonuçları incelendiğinde [37,49] sıra aralığında sıralanmışlardır. Euro NCAP yıldız derecelerine göre dört yıldıza sahip arabalar [40,49] aralığında sıralanacakları düşünülmektedir. Ancak yapılan analizler ve gerçekleştirilen tüm sıralama yöntemlerinde beş yıldıza sahip olan “ARB4”, “ARB51”, “ARB31” arabaları, dört yıldız derecesine sahip arabalar arasında yer almışlardır. Euro NCAP kriterleri dahilinde yapılan bu analizde “ARB32” ve “ARB33” arabaları “ARB4”, “ARB51”, “ARB31” arabalarından daha iyi performans göstermiş ve bu çalışmada yapılan tüm yöntemlerde aynı sonucu vermiştir.

5 Yıldız: Euro NCAP test sonuçlarında beş yıldıza sahip otuz dokuz araba vardır. Bu çalışmada Tablo 10 da listelenen beş yıldızlı arabalardan “ARB4”, “ARB51”, “ARB31” hariç olmak üzere diğer arabalar [1,36] aralığında sıralanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda “ARB4”, “ARB51”, “ARB31” arabaları, Euro NCAP değerlendirmelerine göre beş yıldız derecesine sahip olsalar da bu çalışmada gerçekleştirilen tüm yöntemlerde dört yıldız düzeyinde oldukları sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, gerçekleştirilen MABAC, MAIRCA ve WASPAS sıralama yöntemlerinin tümünde aynı sırayı paylaşan on iki araba bulunmaktadır. Bütünleşik sıralama yöntemi olan BORDA SAYIM yönteminde de sonuçlar paralellik göstermekte ve tutarlılık sağlanmaktadır. Bu durum bu arabaların aynı önem düzeyinde güvenlik performansları olduğu şeklinde yorumlanabilir. Aynı sırayı paylaşan arabalar aşağıdaki şekildedir;

- “ARB11” ve “ARB9” 3. sırayı paylaşmışlardır.
- “ARB13” ve “ARB14” 7. sırayı paylaşmışlardır.
- “ARB52” ve “ARB53” 20. sırayı paylaşmışlardır.
- “ARB29” ve “ARB30” 34. sırayı paylaşmışlardır.
- “ARB32” ve “ARB33” 37. sırayı paylaşmışlardır.
- “ARB39” ve “ARB40” 51. sırayı paylaşmışlardır.

Sonuç olarak bu çalışmada gerçekleştirilen ve arabaların güvenlik ve performansını ele alan bu sıralama, Euro NCAP organizasyonun yıldız sistemine göre arabaların performansını daha iyi yorumlayabilme imkânı sağlamaktadır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte artan trafik ve trafik kazaları araba güvenliğini ön plana çıkarmıştır. Araba güvenliği, sürücü ve yolcu açısından arabaların kaza anındaki bir dizi performans değerlendirme faktörlerine bağlıdır. Euro NCAP organizasyonu sürekli olarak geliştirilen çarpışma testleri ile araba güvenliklerini değerlendirmektedir. Bu çalışmada 2020-2022 dönemine ait veriler ile Euro NCAP kapsamında en güvenli aile arabaları kategorisinde yer alan 55 araba ele alınmıştır. Çalışmada geliştirilen Hibrit Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile bu 55 arabanın güvenlik ve performans sıralamaları yapılmıştır. Bu uygulama ile Euro NCAP sonuçlarını ifade etmek için kullanılan yıldız derecelenme sisteminin araba üreticileri ve tüketicileri açısından daha iyi yorumlanabilme kabiliyeti geliştirilmiştir. Çalışmada önerilen ve sekiz adımdan oluşan Hibrit Çok Kriterli Karar Verme modelinde Euro NCAP organizasyonunda kullanılan dört kriter kullanılmıştır. Bunlar; *yetişkin yolcu koruması*, *çocuk yolcu koruması*, *zarar görebilecek yol kullanıcıları* ve *güvenlik yardımcısı* kriterleridir. Kriterler öncelikle ENTROPI, CRITIC ve CILOS yöntemleri ile üç farklı ağırlıklandırma işlemi sonrasında IDOCRIW yöntemi ile tek bir bütünleşik ağırlık haline getirilmiştir. Daha sonra MABAC, MAIRCA, WASPAS yöntemleri ile üç farklı sıralama yöntemi sonrasında BORDA SAYIM yöntemi ile tek bir bütünleşik sıra haline getirilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bütünleşik sıra sonuçlarına göre 0, 1, 2 ve 3 yıldıza sahip arabalar bütünüyle tutarlı sonuç göstermiştir. Daha açık bir anlatımla her bir yıldız derecesi kendi içerisinde sıralanmış ve yıldızlar arası kayma yaşanmamıştır. Ancak 4 ve 5 yıldıza sahip arabalarda ise üç araba Euro NCAP’tan farklı şekilde sıralanmıştır. Beş yıldız derecesine sahip olan “ARB4”, “ARB51”,

“ARB31” arabalar bu çalışmada gerçekleştirilen analiz yöntemlerinin tümünde aynı tutarlı davranışı göstererek dört yıldız derecesine sahip arabalar arasında yer almışlardır.

Bu çalışmanın kısıtı Euro NCAP organizasyonunun test sonuçlarını belirlediği matematiksel değerlendirmenin alt yapısındaki belirsizlikler olarak görülmüştür. Yapılan değerlendirmelerde dört kriterin her birine yüzde olarak bir performans puanı belirlemiştir. Ancak bu dört yüzdeler değeri yıldız derecelenmesinde kategorize edebilmek için nasıl bir matematiksel değerlendirmeye tabi tutulduğu açıklanmamıştır. Bu dört değer tek bir değere indirgenip indirgenmemesi, indirgendi ise bu işlemin arkasındaki matematiksel sürecin nasıl işlediği ve ortaya çıkan tek değer hangi aralıklarda hangi yıldız derecelendirmesi kategorisine dahil olduğu araştırmacılar için belirsiz noktalar olarak tespit edilmiştir. Bu matematiksel sürecin daha net ifade edildiği bir durumda, araştırmacılar literatür ve uzman görüşlerle desteklenen ek yeni kriterler ile çalışma analizini zenginleştirme imkanına sahip olabilecekleri düşünülmektedir.

Gelecekteki çalışmalarda araştırmacılar Euro NCAP kriterlerine ek olarak yeni kriterler ekleyebilir ve güncel literatürdeki yeni yöntemlerden de faydalanabilir. Böylece analiz aşaması, yöntem ve kullanılan kriterler açısından zenginleşmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, O. Y. (2019). CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Alao, M. A., Popoola, O. M., & Ayodele, T. R. (2021). Selection of waste-to-energy technology for distributed generation using Idocrw-Weighted Topsis method: a case study of the city of Johannesburg, South Africa. *Renewable Energy*, 178, 162-183.
- Badi, I., & Ballem, M. (2018). Supplier selection using the rough BWM-MAIRCA model: A case study in pharmaceutical supplying in Libya. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 16-33.
- Biswas, T. K., & Das, M. C. (2019). Selection of commercially available electric vehicle using Fuzzy AHP-MABAC. *Journal of The Institution of Engineers (India): Series C*, 100(3), 531-537.
- Čereška, A., Podvezko, V., & Zavadskas, E. K. (2016). Operating characteristics analysis of rotor systems using MCDM methods. *Studies in Informatics and Control*, 25(1), 60.
- Čereška, A., Zavadskas, E. K., Cavallaro, F., Podvezko, V., Tetsman, I. & Grinbergienė, I. (2016), Sustainable assessment of aerosol pollution decrease applying Multiple Attribute Decision-Making Methods, *Sustainability*, 8(7), S.586-597.
- Chakraborty, S., Zavadskas, E. K., & Antucheviciene, J. (2015). Applications of WASPAS method as a Multi-Criteria Decision-Making tool. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 49(1), 5-22
- Çetin, B., & Kuvat, Ö. (2022). Türkiye’de ekonomik göstergeler açısından düzey 2 bölgelerinin geliştirilmiş ENTROPI ve CRITIC temelli COPRAS yöntemi ile sıralanması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 11-36.

- Demircioğlu, M., & Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in Multiple Criteria Problems: The Critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Euro NCAP, (2022). “En güvenli aile arabaları”, <https://www.euroncap.com/tr>, (Erişim Tarihi: 15.05.2022).
- Gavcar, E., & Nusret, K. A. R. A. (2020). Elektrikli otomobil seçiminde ENTROPI ve TOPSIS Yöntemlerinin Uygulanması. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 351-359.
- Girginer, N., & Dal, L. C segment otomobil selection by using Electre method. (2020) *Academic Studies in Science and Mathematics-II*, 37.
- İtik, Ü. M., & Sel, A. (2021). Borsa İstanbul’da işlem gören perakende ticaret sektörü şirketlerinin finansal performansının Cilos ağırlıklandırma ve Topsis yöntemiyle incelenmesi: 2013-2019. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2769-2795.
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, M. Y., & Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58(1-4), 411-420.
- Kazan, H., & Ozdemir, O. (2014). Financial performance assessment of large scale conglomerates via TOPSIS and CRITIC methods. *International Journal of Management and Sustainability*, 3(4), 203-224.
- Keleş, M. K. (2019). ENTROPI Temelli ELECTRE III yöntemi ile B segmenti otomobil markalarının sıralanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), 29-50.
- Kullgren, A., Lie, A., & Tingvall, C. (2010). Comparison between Euro NCAP test results and real-world crash data. *Traffic Injury Prevention*, 11(6), 587-593.
- Kundakcı, N. (2016). Combined multi-criteria decision making approach based on MACBETH and MULTI-MOORA methods. *Alphanumeric Journal*, 4(1), 17-26.
- Lamboray C. (2007). “A comparison between the prudent order and the ranking obtained with Borda's, Copeland's, Slater's and Kemeny's rules”, *Mathematical Social Sciences*, 54: 1-16.
- Luo, Y., Zhang, X., Qin, Y., Yang, Z., & Liang, Y. (2021). Tourism attraction selection with sentiment analysis of online reviews based on probabilistic linguistic term sets and the IDOCRIW-COCOSO model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 23(1), 295-308.
- Mardani, A., Nilashi, M., Zakuan, N., Loganathan, N., Soheilrad, S., Saman, M. Z. M., & Ibrahim, O. (2017). A systematic review and Meta-Analysis of SWARA and WASPAS methods: Theory and applications with recent fuzzy developments. *Applied Soft Computing*, 57, 265-292
- Mirkin, B. G. (1974). The Problem of group choice. *Science*, Moscow.
- Nguyen, T. K. L., Le, H. N., Ngo, V. H., & Hoang, B. A. (2020). CRITIC Method and Grey system theory in the study of global electric cars. *World Electric Vehicle Journal*, 11(4), 79.
- Özevin, O. Kurumsal sürdürülebilirlik performansının ENTROPI ve TOPSİS yöntemleriyle ölçülmesi: BİST şirketleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (95), 75-98.

- Pala O. (2021). BİST turizm endeksinde yer alan firmaların CILOS ve MAIRCA tabanlı finansal performans analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 163-185.
- Pamučar, D. & Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Pamučar, D., Lukovac, V., Božanić, D., & Komazec, N. (2018). Multi-Criteria FUCOM-MAIRCA model for the evaluation of level crossings: Case study in the republic of Serbia. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 1(1), 108-129.
- Pamučar, D., Vasin, L., & Lukovac, L. (2014, October). Selection of railway level crossings for investing in security equipment using hybrid DEMATEL-MARICA model. In *XVI International Scientific-Expert Conference on Railway, Railcon* (Pp. 89-92).
- Podvezko, V., Zavadskas, E. K. & Podvezko, A. (2020), An extension of the new objective weight assessment methods CILOS and IDOCRIW to fuzzy MCDM, *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 54(2), S.59-75.
- Salehi, A. Ve Izadikhah, M. (2014). A novel method to extend saw for decision-making problems with interval data. *Decision Science Letters*, 3(2), 225-236.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *bell system Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Shannon, C. E. (1951). Prediction and ENTROPI of printed english. *The Bell System Technical Journal*, 30(1), 50-64.
- TÜİK, (2022). “Karayolu kaza trafik istatistikleri”, <https://www.tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2022)
- Ulutaş, A. (2019). ENTROPI ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1552-1573.
- Ulutaş, A. (2019). The selection of catering firm with SWARA and MAIRCA methods. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1467
- Yu, S. M., Wang, J., & Wang, J. Q. (2017). An interval type-2 fuzzy likelihood-based MABAC approach and its application in selecting hotels on a tourism website. *International Journal of Fuzzy Systems*, 19(1), 47-61.
- Zavadskas, E. K., & Podvezko, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 15(02), 267-283.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika Ir Elektrotechnika*, 122(6), 3-6.
- Žižović, M., Miljković, B., & Marinković, D. (2020). Objective methods for determining criteria weight coefficients: A modification of the CRITIC method. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(2), 149-161.

Article Type / Makale Türü
Derleme Makalesi - Review
Article

Application Date / Başvuru Tarihi
09.04.2023 / 04.09.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TERÖRİZMLE MÜCADELEDE ORTAK POLİTİKA OLUŞTURMA ÇABALARI

EUROPEAN UNION'S EFFORTS TO ESTABLISH A COMMON POLICY IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Muharrem GÜRKAYNAK¹, Osman KAYA²

ÖZ: Avrupa Birliği ülkeleri, geçmişten günümüze farklı türde terör eylemlerini sıklıkla tecrübe etmişlerdir. Ancak terörizmle mücadelenin Avrupa Birliği için kolektif bir güvenlik meselesine dönüşmesi, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye düzenlenen terör saldırıları sonrası mümkün olmuştur. 2004'te Madrid'i ve 2005'te Londra'yı hedef alan bombalı terör eylemleri, AB'nin terörizm ile mücadele kapsamında Birlik için ortak politikalar üretme çabasının artmasına neden olmuş, bu süreçte pek çok belge yayınlamış ve değişen terörizm olgusu karşısında Avrupa Birliği, kendi değişim ve gelişimini sürekli hale getirmiştir. Avrupa Birliği'nin terörizmle mücadele strateji formülasyonunun anlaşılması, yayınlanan belgelerin birlikte değerlendirilmesi ile daha sağlıklı olacaktır. Bu zaviyede, mevcut çalışmada Avrupa Birliği'nin terörizmle mücadele alanlarını da kapsayan güvenli bir Avrupa yaratmak için benimsediği öne çıkan politika, strateji, mekanizma ve planlara yer verilmiştir. Çalışma, Avrupa Birliği'nin terörizmle mücadele çabalarını akademik çerçevede bütüncül bir bakış açısı ile ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler : *Terörizmle Mücadele, Europol, Eurojust, Trevi, Avrupa Güvenlik Stratejisi, ODGP*

ABSTRACT: The European Union member states have recurrently encountered diverse manifestations of terrorism from historical periods to the present. Nevertheless, the pivotal shift in the European Union's approach to counterterrorism as a collective security concern transpired in the aftermath of the September 11, 2001 terrorist attacks against the United States. Subsequent to the terrorist acts involving bombings directed at Madrid in 2004 and London in 2005, the European Union's commitment to devising cohesive policies to combat terrorism intensified. This catalyzed the publication of numerous documents, facilitating the European Union's adaptability and evolution in response to the evolving landscape of terrorism. The comprehension of the European Union's counterterrorism strategy formulation would benefit from a holistic examination, entailing the comprehensive evaluation of the disseminated documents. Consequently, this study endeavors to elucidate the salient policies, strategies, mechanisms, and plans embraced by the European Union, pertaining to the creation of a secure European landscape, encompassing its proactive engagement in counterterrorism. This research aspires to provide a comprehensive outlook on the European Union's endeavors in counterterrorism within an academic framework.

Keywords: *Fight Against Terrorism, Europol, Eurojust, Trevi, European Security Strategy, CFDP*

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, muharremgurkaynak@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5371-0474>

² Doktora adayı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Avrupa Birliği Çalışmaları ABD, d2140262007@ogr.sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3849-3704>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This study aims to present the EU's counter-terrorism efforts from a holistic perspective within an academic framework, as well as to develop a general understanding of the policies, strategies, mechanisms and plans to maximize EU security

Research Questions

What are the key elements of the EU's current counter-terrorism policy and strategy? How have the EU's counter-terrorism policies changed over the years? Under which legal framework are the EU's counter-terrorism activities carried out?

Literature Review

When the national and international literature on the EU's counterterrorism processes is examined, it is seen that the studies are shaped within a multi-dimensional framework such as the root causes of terrorism, legal cooperation, intelligence sharing, terrorism experiences of EU countries, and legal measures (Bendiek, 2006; Büyükbaş, 2006; D'Amato and Terlizzi, 2022; Karayığit, 2008; Monar, 2008). Legal framework and legislation, intelligence sharing and cooperation, root causes of terrorism and prevention of radicalization, border security and migration policies, the EU's cross-border partnerships on the issue, and human rights debates stand out as the main topics of discussion in this field (Tangör & Sayın, 2012; Öztürk, 2019; Mogherini, 2016; Kaunert, MacKenzie, & Leonard, 2022). Due to the dynamic nature of counterterrorism policies, different agendas and topics stand out in different periods in the literature (König & Trauner, 2021). The most concrete examples of this can be seen in the period before and after the September 11 attacks. In addition, it has been found that studies discussing the aforementioned topics have expanded immediately after major terrorist acts in Europe such as the Madrid, London and Paris attacks (Battır, 2021; European Council, 2001; Council of the EU; 2005; EU Global Strategy, 2016; Pishchikova and Piras, 2017). It is noticeable that the national literature on the subject is limited and there is a need for studies that take into account current developments in this field.

Methodology

The qualitative research method, which is used to interpret or make sense of events, phenomena and situations, was used in the study. Document analysis, one of the qualitative data analysis methods, was taken as the basis of the study. In this method, the content of written documents is analyzed systematically and meticulously. In this context, various documents such as agreements, regulations, legal texts that have an important place in the European Union's fight against terrorism, and articles and books that are the products of previous studies in this field were compiled. The researchers who accessed the documents first checked the originality of the documents and limited the wide range of documents according to the content of the study. The documents whose originality was verified and limited were subjected to content analysis. In this process, the researchers meticulously collected the data that shed light on the research questions and then proceeded to the reporting process. In this process, the data was objectively used and interpreted to build an understanding and make sense of the EU's fight against terrorism and the research was prepared for publication.

Results and Conclusions

The EU considers terrorism not only as a threat to security, but also as an intimidation against the values of democratic society and the rights and freedoms of European citizens. The EU's fight against terrorism takes a multidimensional approach and covers a wide range of areas. The EU has built its counter-terrorism strategy on four pillars: prevention, protection, monitoring and response. In this context, EU institutions and EU Member States have been assigned important responsibilities. In this process, great importance is attached to cooperation with third countries and international organizations. The EU strives to conduct the fight against terrorism meticulously with an emphasis on human rights and takes into account the needs of EU citizens for freedom, security and justice. The fight against terrorism is enshrined in the EU's Constitutive Treaties and in many legal instruments, thus creating the necessary legal basis and strengthening institutionalization and political cohesion. Cyber as well as physical environments are the subject of security threats, and attention is drawn to different tools such as drones, artificial intelligence, social media, nuclear and radiological materials in addition to traditional means of attack. Cooperation between border, customs, police and judicial authorities, as well as sophisticated technological information and intelligence-sharing systems, have emerged as successful counter-terrorism tools. Current terrorism-related issues for the EU include the security threats posed by violent far-right and left-wing extremist organizations and jihadist groups, and the risk of the Russian-Ukrainian war having a lasting impact on Europe's security.

1. GİRİŞ

Avrupalı devletler ve Avrupa halkları için barış, adalet, özgürlük, güvenlik ve ekonomik refah vaat eden AB, Avrupa kıtasında güvenliğin sağlanması noktasında önemli bir kurumsal aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda terörizm tehdidi, AB'nin güvenlik ve savunma politikaları açısından en önde gelen konulardan biridir. Söz konusu tehdidin Avrupa'da yeni bir olgu olduğu söylenemez. Öyle ki Avrupa kıtasında, günümüzde ifade edildiği anlam ve tarzda terör eylemlerinin ortaya çıkışı birçok çalışmada 1789 Fransız İhtilali sonrası Konvansiyon döneminde jakoben yönetimin gerçekleştirdiği katliamlara dayandırılmaktadır (Semercioğlu, 2007: 104; Saraçlı, 2007: 1052; Kanat, 2014: 196; Kanat, Kodaman ve İren, 2016: 571). Bu tarihten itibaren Avrupa ülkeleri terörist eylemlerden çeşitli şekillerde etkilenmiş olsalar da modern terörizmin 1970'lerde başladığı konusunda genel kabulden söz edilebilir (Kaunert ve Leonard, 2019: 263).

Avrupa Birliği'nde (AB) 2001 öncesinde terörizmin ortak bir güvenlik konusu haline dönüşmesi istenilen düzeyde mümkün olmamıştır. Başka bir ifade ile, 11 Eylül saldırıları öncesi terörizme karşı yürütülen mücadelede AB'nin etkin bir aktör olduğu söylenemez. Ancak 11 Eylül'ü takip eden süreçte AB, terörizmle mücadelede kurumsallaşma yönünde girişimlere başlamıştır ve 11 Eylül'den birkaç yıl sonra, yani Madrid (2004) ve Londra'ya (2005) düzenlenen terör saldırılarının akabinde, terörizmi öncelikli politika alanlarından biri haline getirmiştir (Tangör ve Sayın, 2012: 86). Ayrıca AB'de terör algısı 2011'de Suriye iç savaşının başlaması ve yabancı savaşçı/DAEŞ gündemleri ile yeni bir boyuta taşınmıştır (Öztürk, 2019: 192). Bu gelişmelerle, AB'nin üye ülkelerde güvenliğin sağlanması noktasında üstlendiği sorumluluk ve oynadığı rol zamanla önemini artırmış, güvenlik politikalarında AB'nin kurumsallaşması gelişim göstermiştir. Bu kurumsallaşma sürecinde birçok anlaşma, politika, strateji, eylem planı, ajanda, program, deklarasyon ve diğer çeşitli belgeler genel çerçeveyi ve hukuki çatıyı oluşturmuştur.

AB, iç sınırların kaldırılmış olduğu bir özgürlük, güvenlik ve adalet bölgesi olmayı hedeflemektedir (Karayığit, 2008: 134-135). Bu özgür alanda güvenliğin tesis edilmesinde ve terörizm ve ciddi suçlarla mücadelede ana sorumluluk üye ülkelere yüklenmiştir. AB işbirliği, koordinasyon, uyum araçları ve finansal destek sağlanmasından sorumludur. AB terörizm ve organize suçlarla küresel bir mücadelenin etkili bir çok taraflılıkla sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu çok taraflılık Birleşmiş milletler (BM), hükümetlerarası organizasyonlar ve ABD gibi üçüncü ülkelerle işbirliği üzerinde yükselmektedir. Ayrıca polis ve yargı işbirliğinin artırılması, iyi tecrübelerin paylaşımı, ulusal istihbarat yeteneklerinin artırılması, Europol ve Eurojust gibi ortak mekanizmaların geliştirilmesi AB'nin terörizmle mücadelede katma değerini oluşturmaktadır (Delegation of the EU to Türkiye, 2022; Tuček ve Warnes, 2017: 316).

Yukarıda sunulan veriler ışığında, bu çalışmada AB'nin terörizmle mücadele sürecinde öne çıkan politikalar, başlıca hukuki belgeler ve oluşturulan çeşitli mekanizmalar incelenecektir. Çalışmanın

sonuç bölümünde AB'nin terörizmle mücadele sürecinde benimsediği politikaların ve kolektif faaliyetlerin genel hatlarını ortaya koyan temel çıkarımlarda bulunmak amaçlanmaktadır.

2. TREVI GRUBU

1972'de Münih'te düzenlenen olimpiyat oyunlarında Filistin asıllı bir grup teröristin İsrail takımından on bir sporcuyu rehin alarak öldürmesi olimpiyat tarihine ideolojik bir saldırı olarak damgasını vurmuştur (Karahana, 2015: 117). Bu terörist saldırısının etkisi ile Avrupa Topluluğu (AT) üye devletleri terörizme karşı yürütülecek mücadelede ulusların kendi başlarına muvaffak olamayacakları kanaati ile hareket ederek 1975 yılında hükümetlerarası Trevi grubunu (İngilizce *terrorism, radicalism, extremism, international violence* kelimelerinin kısaltması) oluşturmuşlardır (Şen, 2017: 191). Trevi, Europol ile beraber Maastricht Antlaşması'ndan önce iki önemli Avrupa polis işbirliği yapılanmasından biridir. Trevi 1976'da hayata geçmiş, AT dışında yarı resmi bir hükümetlerarası platform olarak temelde terörizmle mücadeleye odaklanmıştır. Bu hali ile operasyonel ve politik düzeyde iç güvenlikte işbirliğini resmileştiren ilk girişim olmuştur. Gevşek bir yapılanmaya sahip Trevi çalışmaları kapsamında, üst düzey devlet görevlileri ortak çalışma ile yılda bir veya iki kez Adalet ve İçişleri Bakanları toplantıları düzenlemişler, diğer yandan İçişleri Bakanları, kolluk kuvvetleri, gümrük ve güvenlik yetkilileri çeşitli tematik çalışma grupları dahilinde bir araya gelmişlerdir (König ve Trauner, 2021: 178-179). Trevi Grubu, üye devletler arasında terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suç ve ciddi kamu düzeni problemleri alanlarında işbirliği yapmayı ve bilgi paylaşımında bulunmayı amaçlamıştır. Zamanla kapsamı genişleyen Trevi 1989'a geldiğinde dört kilit çalışma grubuna sahip olmuştur. Bu gruplar ve alanları: "Trevi I terörizm, Trevi II kamu düzeni, Trevi III ciddi ve organize uluslararası suç, Trevi 1992 polis ve iç güvenlik" şeklinde sıralanabilir (Tuček ve Warnes, 2017: 320).

Trevi Grubu'nun büyük ölçüde informal ve yarı bağımsız bir yapıya sahip olması, kalıcı sekretaryasının bulunmaması, karar alma süreçlerinde doğrudan etki mekanizmasının eksikliği ve kararlarının tavsiye niteliğinde olması inisiyatifin istenilen düzeye erişimine mani olmuştur (Şen, 2017: 192; Tuček ve Warnes, 2017: 320). Ancak Trevi 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın üç sütunundan biri olan Adalet ve İçişleri ile bütünleştirilene kadar kendisinden sonra kurulacak güvenlikle ilgili yapılanmaların öncüsü niteliğindedir (Christensen, 2022: 40) ve bir girişim olarak AB terörle mücadele tarihinde önemli bir kilometre taşı oluşturmaktadır.

3. SCHENGEN, MAASTRICHT VE LİZBON ANTLAŞMALARI

Schengen Anlaşması ile anlaşmaya taraf ülkeler arasında iç sınır kontrollerine son verilmesi ve üye ülkeler arasında müşterek tutum ve uzlaşma ile dış sınır denetimlerinin daha etkin hale getirilmesi amaçlanmıştır. Anlaşma Almanya, Fransa ve Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasında 1985 yılında imzalanmıştır. Ancak müktesebatın uygulamaya konulması 1995 yılına kadar

mümkün olmamıştır. Anlaşma ile üye ülkeler arasında iç sınırlar ortadan kalkarken dış sınırların kontrol ve güvenliği hususunda daha fazla işbirliği gerekli hale gelmiştir (Çora, 2008: 100; Battır, 2021: 2567).

Schengen Anlaşması, terörizmle mücadeleye katkıda bulunması açısından önemli görülmektedir. Sınırların kaldırılması Schengen bölgesinde terörizmin de doğal olarak kontrolsüz bir şekilde dolaşımı anlamına gelmektedir. Anlaşma temelde özellikle terörizmle mücadeleye yoğunlaşmasa da Anlaşmaya taraf ülkeler arasında sınır geçişlerinde hukuki uygulamaları ve polis işbirliğini kolaylaştırarak terörle mücadelede işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Kaunert, MacKenzie ve Leonard, 2022: 38). Terörizmi de kapsayan hukuk dışı eylemlere karşı müşterek çalışmaların yapılabilmesi belirli standartların üye devletlerce sağlanması ile mümkün görülmüştür. Bunun doğal sonucu olarak polis ve sınır otoriteleri arasında işbirliğini artırmayı öngören düzenlemeler yapılarak uluslararası suçlar ve düzensiz göç ile mücadelede birlikte hareket etme prensibi benimsenmiştir (Zenginoğlu, 2016: 163). Bu bağlamda polis teşkilatları arasında işbirliği, sıcak takip ve ortak haberleşme alanlarında düzenlemeler yapılmış, siyasi iltica taleplerinin değerlendirmesinde anlaşmayı imzalayan ülkelerden birinin incelemesi esası getirilmiştir (Çora, 2008:100-101).

Schengen Anlaşması'nı uluslararası terörizmle mücadelede önemli kılan unsurlardan birisi haberleşmede sağladığı yeniliktir. Polis teşkilatları arasında bilgi değişimine yönelik bir ağın inşası ile önleyici amaçlı sınır kontrol sistemi oluşturulmuştur. Schengen Bilgi Sistemi (The Schengen Information System / SIS) ile Schengen bölgesinde ortak bir haberleşme sistemi kurulmuş ve sürekli bilgi değişimini sağlamak mümkün hale gelmiştir. Bu sistem daha sonra serbest dolaşım kapsamında bütün AB'ye üye ülkeler arasında da kullanılabilir hale gelmiştir (Çora, 2008: 101; European Commission Migration and Home Affairs, 2023).

Günümüzde Avrupa'da güvenlik ve sınır yönetimi alanında en kapsamlı bilgi paylaşımını sağlayan ve en yaygın kullanılan bilgi sistemi SIS, AB ve Schengen sınırları dahilinde sınır, göç, polis, gümrük ve yargı yetkilileri arasında işbirliğini sağlayan en başarılı araç olmuştur. Polis ve gümrük muhafaza gibi ulusal yetkililer ortak bir veri tabanında uyarı veya alarm durumlarını paylaşabilmekte ve görüş sorabilmektedirler. 2013 yılında ikinci nesil SIS II, parmak izi ve fotoğraf uyarısı verebilen olanakları gibi ek fonksiyonları ile kullanıma sunulmuştur. 2023 Mart ayında SIS yeni uyarı bildirimleri, yenilenmiş verileri ve geliştirilmiş fonksiyonları ile tekrar yapılandırılmıştır (European Commission Migration and Home Affairs, 2023).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin 20. yüzyılın sonunda dağılması ile yeniden şekillenen uluslararası sistemde AB etkili bir aktör olmak istemiş ve bütünleşme sürecine hız vermiştir. Bu kapsamda 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması (AB Antlaşması) ile AB'nin üç ana sütun üzerinde yükselmesi tasarlanmıştır. Bu taşıyıcı sütunlar "Ekonomik ve Parasal Birlik", "Ortak Dışişleri Güvenlik Politikası (ODGP)" ve "Adalet ve İçişleri" şeklinde sıralanabilir. (Soyaltın, 2015: 14; İktisadi Kalkınma Vakfı, 2023).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) Ekonomik ve Parasal Birlik sütununu meydana getirmiştir. ODGP, zamanla ortak savunmaya öncülük edebilecek ortak savunma politikası dahil Birliğin güvenlikle ilgili meselelerini kapsamaktadır (De Vries, 2008: 355). Üçüncü sütun, adından da anlaşılacağı üzere, adalet ve içişlerinde işbirliğini ifade etmektedir. Bu Antlaşma ile ekonomiden çevreye, adalet ve içişlerinden ortak dış ve güvenlik politikasına, sosyal politikalardan sağlığa kadar birçok alanda işbirliğinin geliştirilmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Akçay, Argun ve Akman, 2011: 123). Ayrıca üçüncü sütunda yer alan Avrupa Polis Okulu'nun (Europol) kurulması kararı da Maastricht Antlaşması'nın getirdiği yeniliklerden bir tanesi olmuştur. Ancak yaşanan geçiş süreci sebebi ile Europol Sözleşmesi 1998 yılında yürürlüğe girmiş ve 1999'da uygulamaya sokulmuştur (Zenginoğlu, 2016: 164). Üye devletler haricinde birçok ülke ve uluslararası örgütle işbirliği yapan Europol, uluslararası ve organize suçlar ve siber suçlar ile terörizmin engellenmesine çalışmaktadır. Bu suç türleri ile mücadelede Europol, üye devletlere destek sağlamaktadır (Europol, 2018: 1-6).

Terörizm ile ilgili konular Maastricht Antlaşması'nın Adalet ve İçişleri sütunu kapsamındadır. Trevi'nin Maastricht Antlaşması'nın Adalet ve İçişleri sütununa dahil edilmesi ile AB antlaşmaları ve kurumları bünyesinde ilk defa terörizm ile mücadeleye işbirliği getirilmiştir. Her ne kadar tanımlanmış hedefler ve dış eylem yetkisi bulunmasa da terörle işbirliği bu sayede daha etkili bir çerçeveye oturtulmuştur (Monar, 2008: 209-210). Terörizm mücadele edilmesi gereken önemli bir suç olarak ele alınmış ve bu bağlamda polis güçleri, gümrük yetkilileri ve diğer yetkili merciler arasında yakın işbirliği vurgusu yapılmıştır. Buna ek olarak yargı ile ilgili alanlarda yakın işbirliği ve gerekli yasal düzenlemelerin hazırlanması gerektiği belirtilmiştir (Şen, 2017: 192). Terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer ciddi uluslararası suçlarla mücadele için gerekli durumlarda gümrük alanında işbirliği ve Europol bünyesinde Birlik genelinde bilgi değişim sistemi oluşumu gerekli görülmüştür (Maastricht Antlaşması, 1992: 61). Antlaşma ile yeni bir yasal kavram oluşturulmuş ve sığınma politikası, dış sınır kontrolü, göç (giriş, dolaşım, kalma ve yasadışı göç ile mücadele), uyuşturucu ile mücadele, uluslararası suçlarla mücadele, özel hukukta işbirliği, ceza işlerinde yargı işbirliği, gümrük işbirliği ve polis işbirliği olmak üzere ortak çıkar alanlarındaki başlıklar, mevcut hükümetlerarası işbirliği biçimlerinden AB şemsiyesi altına taşınmıştır (Kaunert, 2010: 46).

Terörizmle mücadele açısından en genel manada, Maastricht Antlaşması Avrupa'da halkların emniyet ve güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir (Çora, 2008: 102-103).

2007'de Lizbon'da imzalanan ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması aslında AB'nin bir anayasa oluşturma çabalarının başarısız olması neticesinde oluşturulan ikinci bir uzlaşma metni niteliği taşımaktadır (Pavy, 2023). AB'nin reformu şeklinde tasvir edilen bu Antlaşma, AB Antlaşması'nı ve AT Antlaşması'nı değiştiren hükümlere yer vermektedir. AB politikalarının tek çatı altında birleştirilmesinden atama usul ve süreçlerine, oylama yönteminden AB üyeliğinden

ayrılmaya kadar pek çok yenilik ve değişiklik Lizbon Antlaşması'nın içeriğini oluşturmaktadır (Bayram, 2018: 57-58).

Lizbon Antlaşması'nda Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (European Security and Defence Policy/ AGSP) ile ilgili değişiklikler dikkat çekmektedir. AGSP'ye ilişkin hükümler Lizbon Antlaşması ile ilk defa bir reform anlaşmasında yer almıştır ve AB'nin güvenlik ve savunma politikalarında kurumsallaşma çabaları güç kazanmıştır. AGSP, bu Antlaşma ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP/ Common Security and Defence Policy) şeklinde yeniden düzenlenmiştir. OGSP ile siyasi işbirliğinin geliştirilmesi ve bunun da zamanla ortak güvenlik anlayışının güçlenmesine katkıda bulunması beklenmiştir (Yiğittepe, 2017: 20). OGSP doğrudan terörizmle mücadele bağlamında operasyon görevlerinde bulunmasa da, gerek yasal düzenlemelerin uygulanması ve gerekse güvenlikle ilgili kurumların güçlendirilmesine olanak sağlamasıyla terörizmle mücadeleye katkı sağlamaktadır. OGSP bölgesel güvenlikle ilgili meselelerde AB'ye farklı yöntemlerle sorun çözmesi için fırsat tanımaktadır. AB çatışma önleme ve kriz yönetiminin yanında OGSP ile barışın sürdürülebilmesi için sivil ve askeri müdahale yetkisine erişmiştir (Gönül, 2021: 117). Bununla ilgili Lizbon Antlaşması'nın Kesim 2'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası İle İlgili Hükümler başlığı altında 42. Madde, şu ifadelerle yer vermektedir:

“Ortak güvenlik ve savunma politikası, ortak dış ve güvenlik politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ortak güvenlik ve savunma politikası, Birliğe sivil ve askeri imkanlara dayanan operasyonel kabiliyet sağlar. Birlik, bu imkanları, Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere uygun olarak, barışı sağlamak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmek amacıyla Birlik dışındaki görevlerde kullanabilir. Bu görevler, üye devletler tarafından sağlanan kabiliyetler yardımıyla yerine getirilir.” (AB Genel Sekreterliği, 2011: 24).

Antlaşma'nın Cezai Konularda Adli İşbirliği başlığı altında 83. maddesinde, terörizm, insan ticareti ve kadınlarla çocukların cinsel istismarı, yasa dışı uyuşturucu ticareti, yasa dışı silah ticareti, kara para aklama, yolsuzluk, ödeme araçları sahteciliği, bilişim suçları ve örgütlü suçlar açıkça sınır ötesi niteliği bulunan ciddi suçlar kapsamında tanımlanmış ve Avrupa Parlamentosu (AP) ve Avrupa Konseyi'nin bu suçların ve yaptırımların tanımlanmasına ilişkin asgari kuralları belirleyebileceği belirtilmiştir (AB Genel Sekreterliği, 2011: 31). Ayrıca, Antlaşmanın Dayanışma Hükümü başlığı altında Madde 222'de, AB üyesi bir ülkenin terör saldırısına maruz kalması durumunda üye devletlerin askeri kaynaklar da dahil olmak üzere elindeki tüm imkanları terör tehdidinin önlenmesi, demokratik kurumların ve sivil halkın olası bir terör saldırısından korunması, bir devletin talep etmesi durumunda o üye devlete yardımda bulunulması amaçları ile seferber edebileceği vurgulanmıştır (AB Genel Sekreterliği, 2011: 94).

Özetle Lizbon Antlaşması, AB'nin kurucu antlaşmaları arasında yerini almakla birlikte gerek OGSP alanında getirmiş olduğu yenilikler gerekse terörizmle mücadelede üye devletler arasında

dayanışmayı artıran maddeleri açısından AB'nin güvenlik tehditlerine karşı birlikte hareketini artırmakta ve terörizmle mücadelede üye devletlerin dayanışma ruhuna güç katmaktadır.

4. EUROPOL VE EUROJUST

Avrupa Polis Teşkilatı / Europol'ün kurulması ile ilgili ilk girişimler Trevi Grubu'na dayanmaktadır (Yılmaz, 2017: 729). Europol fikrinin doğuşu Ortak Pazar hedefinden ileri gelen iç sınır kontrollerinin kaldırılması sonucunda ortaya çıkabilecek yeni güvenlik tehdit ve zafiyetlerine karşı tedbir alma gereğinden kaynaklanmaktadır (Kaya, 2005: 39). Üye devletler arasında polis işbirliğinin tesis edilmesi amacıyla Europol'ün kurulmasına ilişkin hüküm Maastricht Antlaşması'nda yer almıştır. 1994 yılının başında Avrupa Uyuşturucu Ofisi (*Europol Drugs Unit*) ile kısmi de olsa çalışmalarına başlayan Europol'ün kuruluş sözleşmesi 1995 yılında imzalanmıştır. Üye ülkelerin onay sürecinden sonra ilgili sözleşme ancak 1998 yılında yürürlüğe girmiş ve çeşitli yasal düzenlemelerin tamamlanmasının ardından 1999 yılında tam manası ile çalışmalarına başlayabilmiştir (Yılmaz, 2017: 733-734). Bölgesel bir polis teşkilatı olma özelliği taşıyan örgüt kurucu hükümleri açısından terörizm, uyuşturucu ticareti ve diğer ciddi uluslararası suçların önüne geçilmesi ve bu suçlarla mücadele edilmesi amacı taşıyan bir bilgi değişim sistemi olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2005: 38).

ABD'yi hedef alan 11 Eylül terör saldırıları sonrası, 2001'de terörizme karşı Europol bünyesinde özel bir birim oluşturulmuş ve Europol'e destek sağlaması maksadı ile Eurojust kurulmuştur. Europol'e bağlı Terörle Mücadele Görev Gücü (*Counter Terrorist Task Force*) ise terörizmle ortaya çıkan tehditlere karşı istihbarat toplama, bilgi analizi ve tehdit değerlendirmesi yapma görevlerini yerine getirmekten sorumludur (Gönül, 2021: 112-113). AB'ye göre en büyük güvenlik tehditleri terörizm, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı ve kara para aklama, örgütlü dolandırıcılık, Avro sahteciliği ve insan kaçakçılığı konularını kapsamaktadır. Bu eksende Europol günümüzde yasadışı uyuşturucu, insan kaçakçılığı, yasadışı göç, siber suçlar, Avro sahteciliği, vergi kaçakçılığı, kara para aklama, mobil organize suç grupları, fikri mülkiyet suçu, sigara kaçakçılığı, terörizm gibi operasyonel aktivitelere odaklanmaktadır (Europol, 2023). Bu suçlar ile mücadele amacı ile Europol çatısı altında kendi alanlarında uzmanlaşan ve AB Ülkeleri'ne destek sağlayan Operasyon ve Analiz Merkezi (*Operational and Analysis Centre*), Avrupa Ciddi ve Organize Suçlarla Mücadele Merkezi (*European Serious and Organised Crime Centre*), Avrupa Siber Suç Merkezi (*European Cyber Crime Centre*), Avrupa Terörle Mücadele Merkezi (*European Counter Terrorism Centre*), Avrupa Finansal ve Ekonomik Suç Merkezi (*European Financial and Economic Crime Centre*) mekanizmaları oluşturulmuştur (Europol, 2023).

Europol Strateji 2020+ belgesinde örgütün güncel misyon, vizyon ve stratejik öncelikleri paylaşılmıştır. Bu çerçevede Europol'ün misyonu, bütün formlarda ciddi uluslararası ve organize suçların, siber suçların ve terörizmin önlenmesinde ve mücadelesinde üye devletlere destek olmaktır. Örgütün vizyonu ise başlıca bilgi aktarım merkezi olarak hareket ederek, acil operasyonel destek

sunarak ve ortakların ağırları ile bir arada Avrupa polis çözümleri sağlayarak AB'de ciddi uluslararası ve organize suçların, siber suçların ve terörizmin tehditlerine karşı etkili bir AB karşılığı sağlamaktadır. Europol'ün stratejik öncelikleri ise AB suç bilgi merkezi olma, acil operasyonel destek sunma, Avrupa polis çözümleri platformu olma, kolluk kuvvetleri yenilik ve araştırmalarında önde bulunma ve AB kolluk kuvvetleri organizasyon modeli olmaktır (Europol, 2018: 3-6).

1999 Ekim ayında AB Devlet ve Hükümet Başkanları'nın katıldığı Tampere Konferansı'nda dayanışma ve sınır ötesi suçla mücadeleye dayalı AB'de bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda AB Liderler Zirvesi'nin aldığı Karar 46'da, her bir üye ülkenin ulusal savcı, yargıç ve polis yetkililerinden oluşan bir birimin (Eurojust) kurulması hususunda uzlaşılmıştır. 2000 yılında Portekiz, Fransa, İsveç ve Belçika Pro-Eurojust ismi altında geçici yargısal işbirliğinin kurulmasını desteklemişler ve 2001 Mart ayında Pro-Eurojust Brüksel'de faaliyetlerine başlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırılarının yarattığı etki sonrası, 2002 Şubat ayında Eurojust'ın kurulmasına ilişkin Konsey Kararı (2002/187/JHA) ile ciddi suçlarla mücadele maksadıyla Eurojust (AB Hukuk Ajansı/ *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*) kurulmuş ve Haziran 2002'de Eurojust'ın ilk başkanı göreve başlamıştır (Eurojust, 2023a). Eurojust, Lizbon Antlaşması'nın 85. Maddesi ve 12 Aralık 2019 tarihinde uygulanabilir hale gelen Eurojust mevzuatı temelinde faaliyet göstermektedir. Mevzuat Eurojust'ın yetkisini, yönetim yapısını, veri koruma sistemini ve AB üyesi olmayan ülkelerle yapılan anlaşmaların çerçevesini belirlemektedir (Eurojust, 2023a).

AB'nin yargısal işbirliği merkezi konumunda bulunan Eurojust Avrupa'da ve Avrupa dışında, üye devletler ve uluslararası ortakların geniş ağı ile ciddi sınır ötesi suçların soruşturulmasını koordine etmenin yanı sıra ulusal otoritelere aktif katılımlı destek sağlamaktadır. Bu desteği sağlarken bilgi değişimini artırmakta, savcılık stratejilerini geliştirmekte, yargısal işbirliği araçlarının kullanımını kolaylaştırmakta ve ortak eylemler uygulamaktadır (Eurojust, 2023b; Eurojust, 2023a).

Eurojust, sunduğu bir dizi hizmet aracılığı ile AB üye ülkelere terörizmle mücadelede ve ciddi organize suçlarda destek sağlamaktadır. Eurojust'ın sunduğu hizmetler şunlardır:

- En az iki ülke arasında bulunan soruşturma ve adli takibatları koordine etme,
- Yetki alanı ile ilgili karmaşaların çözümüne destek olma,
- Avrupa Tutuklama Emri, Avrupa Soruşturma Emri gibi AB yasal araçlarının tasarım ve uygulamalarını kolaylaştırma (European Union, 2023).

Europol'ün polis teşkilatları arasında işbirliği esasıyla faaliyet göstermesine benzer şekilde Eurojust yargısal işbirliği amacı taşımaktadır. Üçüncü ülkelerle ve örgütlerle işbirliğini ve terörizmle mücadele faaliyetlerini oldukça geliştiren bu kurumların önemi son yıllarda iyice artmıştır (Kaunert, MacKenzie ve Leonard, 2022: 33). Avrupa Adli Yargı Ağı, Europol ve Eurojust birbirlerini tamamlayıcı niteliğe sahip kurumlar olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2017: 738).

5. AB TERÖRİZMLE MÜCADELE EYLEM PLANI

Yeni milenyumun başında uluslararası terörizmin ne düzeyde yıkıcı bir güce sahip olduğu gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalan ABD ve AB ülkeleri küresel çapta faaliyet gösteren terör örgütlerine karşı mücadelede nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır (Tangör ve Sayın, 2012: 88). 11 Eylül saldırılarını müteakip 21 Eylül 2001’de AB üyesi ülkelerin ABD’ye gerçekleştirilen saldırılar sonrası uluslararası durumu analiz etmek ve bir AB tepkisi ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdiği olağanüstü Konsey Zirve toplantısı AB için Terörizmle Mücadele Eylem Planı (*The EU’s Counter-Terrorism Action Plan*) ile sonuçlanmıştır. Bu eylem planı güncellenerek son şeklini 2004 yılında almıştır (Öztürk, 2019:192).

AB, terörizmi dünyaya ve Avrupa’ya karşı bir meydan okuma olarak görürken terörizmle mücadelenin AB için öncelikli bir amaca dönüştüğüne ve ABD ile dayanışma ve işbirliğine vurgu yapmıştır (European Council, 2001: 1). Terörizmle Mücadelede Avrupa Politikası başlığı altında beş maddede eylem planı paylaşılmıştır. Bu maddeler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Polis ve adli işbirliğini artırmak,
- Uluslararası hukuk araçlarını geliştirmek,
- Terörizmin finansmanını sonlandırmak,
- Hava güvenliğini güçlendirmek,
- AB’nin küresel eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak (European Council, 2001: 1-3; Altun, 2016: 109).

6. AVRUPA GÜVENLİK STRATEJİSİ

12 Aralık 2003’te AB Zirvesi’nde, Genel Sekreter ve Yüksek Temsilci Javier Solana tarafından hazırlanan ve bu nedenle “Solana Belgesi” olarak da bilinen Avrupa Güvenlik Stratejisi (AGS) belgesi kabul edilmiştir. Belge “Daha Güzel Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa” (*A Secure Europe in A Better World*) başlığı ile sunulmuştur (Council of the EU, 2003). Ortaya konulan bu belge sayesinde AB’nin güvenlik stratejisi daha net hale gelmiştir.

Belgede ABD’nin özellikle NATO vasıtasıyla Avrupa güvenliği ve bütünleşmesinde kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Soğuk Savaş’ın bitişi ile ABD’nin baskın pozisyona sahip askeri bir aktör olduğu ancak günümüzün karmaşık problemleri içerisinde hiçbir ülkenin bir başına mevcut sorunları aşmada başarılı olamayacağı tespiti yapılmıştır. Belgede AB’nin 450 milyon nüfuslu (2003 rakamları ile) bir Birlik olarak dünya gayrisafi milli hasılasının çeyreğini ürettiği ve artık AB’nin küresel bir aktöre dönüştüğü belirtilmiştir. Ekonomik gücün yanında Avrupa’nın kendi kuvvetleri ile dünyanın farklı noktalarında üstlendiği görevlere de ayrıca vurgu yapılmıştır. Avrupa’nın mevcut potansiyeli ile küresel güvenlikte ve daha güzel bir dünya yaratılmasında sorumluluk paylaşmaya hazır oluşu vurgulanan bir

başka husustur (Council of the EU, 2003: 3). Belgenin ilk sayfalarında altı çizilen bu satırlar göstermektedir ki; o dönemde ABD Başkanı George W. Bush tarafından ortaya konulan Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne bir cevap niteliği taşıyan AGS, AB'nin "sivil güç" olmanın ötesinde dünya güvenlik ve savunma politikalarında ve yeni uluslararası sistemde ABD ile eşit düzeyde sorumluluk alabilecek bir aktör olmaya hazır bulunduğunu ortaya koymaktadır (Büyükbaş, 2006: 50).

Belge, "Güvenlik Ortamı: Küresel Zorluklar ve Kilit Tehditler", "Stratejik Hedefler" ve "Avrupa İçin Politik Çıkarımlar" başlıklarını taşıyan üç ana bölümden oluşmaktadır. Küresel zorluklar arasında savaş, yoksulluk, hastalıklar, güvenlik, doğal kaynaklar için yarış ve enerji bağımlılığı gibi insan yaşamı için önemli başlıklar bulunmaktadır. Kilit Tehditler konusunda AB üyesi devletlere büyük çapta bir saldırının günümüzde ihtimal dışı olduğu belirtilmekle birlikte Avrupa'nın çok daha çeşitli, daha az görülebilir ve daha az tahmin edilebilir yeni tehditlerle yüz yüze olduğu tespiti yapılmıştır. Kilit Tehditler başlığı altında terörizme ilk sırada yer verilmiştir. Terörizmin yanında kilit tehdit olarak görülen diğer konular bölgesel çatışmalar, devlet başarısızlığı ve organize suç olarak sıralanmıştır (Council of the EU, 2003: 3-7).

Terörizm insanların yaşamlarını riske atan, büyük maliyetler yaratan, Avrupa toplumunun açıklık ve hoşgörüsünü baltalamayı amaçlayan ve bütün Avrupa için büyümekte olan stratejik bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Terörist hareketler artık günümüzde iyi donanımlı ve elektronik ağlarla birbirine bağlıdır. Ayrıca kitlesel kayıplara neden olabilecek sınırsız şiddeti kullanmaya da isteklidirler. Terörizmin nedenleri arasında modernizasyon baskısı, kültürel, sosyal ve siyasi krizler ve yabancı toplumlarda yaşayan gençlerin ötekileştirilmesi sayılmaktadır. Avrupa'nın terörizm için hem bir hedef hem de bir üs olduğu ve kitle imha silahlarının yayılmasının Avrupa toplumları için çok büyük tehdit oluşturduğu gerçekleri de terörizm başlığı altında ayrıca tartışılmıştır (Council of the EU, 2003: 5-6).

AGS'e göre AB'nin stratejik hedefleri üç ana maddeden oluşmaktadır:

- Tehditlerin belirlenmesi,
- Komşularda güvenliğin tesis edilmesi,
- Çok-tarafılığa dayanan bir uluslararası düzenin etkin kılınması (Tangör ve Sayın, 2012: 90).

Bunlara ek olarak Avrupa için yapılan politik çıkarımlar dört bölümden oluşmaktadır: Stratejik hedeflerini takip etmede daha aktif olması, Avrupa'nın erişebileceği mesafede daha yeterli hale gelmesi, "birlikte hareket etmek daha güçlü kılar" anlayışı ile daha uyumlu olmak ve AB'nin diğer ortakları ile çalışmasıdır (Council of the EU, 2003:13-15).

2008 Aralık ayında AGS'nin uygulanması ile ilgili bir değerlendirme raporu yayınlanmıştır. Değişen Bir Dünyada Güvenliği Sağlamak (*Providing Security in a Changing World*) alt başlıklı raporda AB'nin istikrar için bir çapa olduğu ve kıtaya demokrasi ve refah yaydığı vurgusu yapılmıştır. AGS'nin kabul edilmesini takip eden beş yıl içerisinde AB'nin önemli ilerleme kaydettiği ve daha güzel bir dünya

için AB'nin önemli bir katılımcı olduğu belirtilmiştir. Bütün kazanımlara rağmen, AGS uygulamasının devam etmekte olan bir çalışma olduğu ve AB'nin tam potansiyelinin gerçekleştirilmesi için daha fazla yeterliğe, uyuma ve aktif olmaya ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Kilit tehditlerin sayısı 2003 yılında yayınlanan belge ile kıyaslandığında artmıştır. Kitle imha silahlarının yayılması, terörizm ve organize suçlara ek olarak siber güvenlik, enerji güvenliği ve iklim değişikliği güncel tehditler arasında sayılmıştır. Dünyada yaşanan kriz ve çatışmalar, küreselleşmenin getirdikleri, AB'nin küresel dünyada yeri, yaptıkları ve sorumlulukları raporda yer alan başlıca hususlardır (Council of the EU, 2008:1-12).

7. AB TERÖRİZMLE MÜCADELE STRATEJİSİ

AB üyesi devletler teröre karşı birlikte mücadele etme kararlılığı içerisinde 30 Kasım 2005 tarihinde AB Terörizmle Mücadele Stratejisi'ni kabul etmişlerdir. Bu belge AB'nin terörizmle mücadelesinde başlıca dayanak kabul edilmektedir (Öztürk, 2019: 193). AB, bununla vatandaşlarının özgürlük alanlarını ihlal etmeden en iyi olası korumayı sağlamayı amaçlamıştır (Şen, 2017: 195-197). Strateji dört sütun üzerinde inşa edilmiştir:

Strateji belgesinin ilk sütunu *önleme*dir. AB bu konuda kapsamlı bir strateji üzerinde fikir birliğine vararak radikalleşmeye ve insanların teröre katılmasına karşı mücadele planlamıştır. Bu sayede olası yeni terörist kuşakların ortaya çıkmasının engellenmesi hedeflenmekte, özellikle El Kaide gibi terörist gruplara katılımların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu türde terörizm bir bütün olarak AB için başlıca tehdit olarak değerlendirilmiştir. Belgeye göre insanları terörizme yöneltebilecek yöntem, propaganda ve koşullar tespit edilmeli ve bunlara karşı konulmalıdır. Radikalleşme ve terörist gruplara katılımın engellenmesi temelde ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde bir mücadele olarak görülmesine karşın AB, bilgi ve iyi uygulamaların paylaşılması ve işbirliğinin koordinesi noktasında önemli bir yapı oluşturmaktadır. Toplum destekli polislik, çatışma bölgelerine seyahatlerin izlenmesi, radikalleşmede rol oynayan kişilerin eylemlerinin sınırlanması, terörist eğitime erişimin önüne geçilmesi, yasal çerçevenin güçlendirilmesi, çoğunluğun sahip olduğu hakim inancın aşırı cılara karşı sivil toplumun ve inanç gruplarının desteğiyle üstün gelmesi ve internet üzerinden teröristlerin eleman toplama yollarının takibi ve engellenmesi gibi tedbirler *önleme* sütunu kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca bireylerin radikalleşmeye daha meyilli olabilecekleri çevrelerde Birlik tarafından iyi yönetim, eğitim, ekonomik refah, insan hakları, demokrasi teşvik edilmeli, eşitsizlik ve ayrımcılık var oldukları yerlerde engellenmelidir. Bunların yanında kültürler arası diyalog artırılmalı ve Avrupa politikalarının daha iyi anlaşılması adına medya ve iletişim stratejileri geliştirilmelidir (Council of the EU, 2005: 7-9).

Koruma sütunu AB için terörle mücadelede önemli başlıklardan bir diğeridir. AB, kilit hedeflerin savunmasının güçlendirilmesine öncelik vermiştir. Kilit hedeflerin korunmasında temelde üye devletlere sorumluluk yüklenirken sınır güvenliği dayanışması, taşıma ve sınır ötesi diğer altyapılar için etkili bir AB ortak eylemine ihtiyaç duyulduğu üzerinde durulmuştur. Sınır kontrollerinde gelişmiş

teknolojilerden istifade edilebileceğine dikkat çekilmiş, bu noktada yolcu bilgilerinin toplanması ve paylaşılması ile seyahat belgelerinde ve pasaportlarda biyometrik yolcu bilgilerine yer verilmesinin sınır kontrollerinin etkililiğini artıracakı belirtilmiştir (Tangör ve Sayın, 2012: 95-96; Şen, 2017:196; Öztürk, 2019: 194). AB'nin dış sınır güvenliğinin sağlanmasında Frontex, Vize Bilgi Sistemi'nin kurulması ve ikinci nesil Schengen Bilgi Sistemi'nin sağlayacağı yararlar da ayrıca vurgulanmıştır. *Koruma* başlığında altı çizilen bir diğer husus taşıma güvenliği olmuştur. İç ve dış kara, hava, deniz ve demir yolu taşımacılıklarında terörist saldırıların tespiti ve engellenmesi hususunda AB'nin AR-GE faaliyetlerinin sağlayabileceği fayda ve AB mevzuatının uygulanması önemli görülmüştür. Ayrıca kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer materyaller ile hafif silah taşımacılığının önüne geçilmesinde uluslararası işbirliği gerekli görülmüştür (Council of the EU, 2005: 10-11).

Takip/İzleme sütununda AB hedefleri; terörist planlarına mani olma, terörist ağlarını ve yeni eleman toplama faaliyetlerini ortadan kaldırma, terörizmin gelirlerini ve saldırı materyallerine erişimini kesme ve teröristleri adalete teslim etme şeklinde belirlenmiştir. Sıklıkla vurgulandığı gibi bu hedeflere ulaşma gayreti insan haklarına ve uluslararası hukuka saygı çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Ayrıca Lahey Programı'nda uzlaşıldığı üzere üye devletler kendi güvenliklerini tesis ederken bir bütün olarak AB güvenliğine de odaklanacak, AB ise bilgi ve istihbarat paylaşımını teşvik edecek ve kolluk kuvvetlerinde operasyonel işbirliğini güçlendirecektir. Üye devletler, terörizmle mücadelede gerekli görüldüğü ölçüde mevzuat hükümlerini güncellemenin yanı sıra kapasitelerini ve mekanizmalarını geliştirmek durumundadırlar. Ortak bir tehdit algısı ortak politikalar geliştirmek için önemlidir. Ulusal güvenlik ve istihbarat servisleri ile Europol'un katkılarına dayalı olarak, AB Ortak Durum Merkezi'nin (*The EU Joint Situation Centre*) ortak politika geliştirilmesine katkı sunması beklenmektedir (Council of the EU, 2005: 12). Avrupa Tutuklama Emri (*European Arrest Warrant*) gibi araçlar sınır ötesinde teröristlerin takibi ve soruşturulması açısından önemini ortaya koymuştur. Yargı kararlarının ortak tanınması gibi prensiplerin uygulamaya konulması için diğer pratik önlemlere öncelik verilmelidir. Avrupa Kanıt Emri'ne (*European Evidence Warrant*) üye bir ülkenin yine AB üyesi başka ülkelerden kanıt toplayabilmesine ve teröristlerin suçunun ispatlanabilmesine fırsat sağladığı için önem atfedilmiştir. Europol ve Eurojust çerçevesinde işbirliğinin sürdürülmesine ve Ortak Soruşturma Ekipleri'nin (*Joint Investigation Teams*) kurulmasına ayrıca vurgu yapılmıştır. Verilerin korunmasına ihtimam gösterilerek Vize Bilgi Sistemi ve yeni nesil Schengen Bilgi Sistemi gibi enformasyon teknolojilerinin iç güvenlikten sorumlu otoritelerin erişimine açılması ve potansiyel teröristlerle ilgili bilgilerin paylaşımı hususunda ortak yaklaşımlar gösterilmesi gerekli görülmüştür. Bu izleme faaliyetlerine ek olarak, teröristlerin saldırıda bulunmak için doğrudan veya dolaylı yollardan kullandıkları araçlardan yoksun bırakılmaları, iletişim verilerinin takibe alınması ve internetin sağlayabileceği çeşitli avantajlardan yararlanmalarının engellenmesi gerektiği belirtilmiştir (Council of the EU, 2005: 13). Ayrıca terörizmin finansmanının kesilmesi, teröristlerin mal varlıklarının dondurulması, kara para aklama ve para transferinin önüne geçilmesi ile Mali Eylem Görev Gücü'nün

(*Financial Action Task Force*) önerileri doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. *Takip/İzleme* sütununun son maddesi, terörizmin küresel bir gerçek oluşu üzerinde dururken BM kanalı ile uluslararası antlaşmaların güçlendirilmesi için çaba harcanması ve diğer uluslararası önemli kuruluşlarla ve ortaklarla birlikte hareket edilmesinin önemine yer vermiştir (Council of the EU, 2005: 14-15; Bendiek, 2006: 13-14). Özetle AB'nin terörizmle mücadele stratejisinin *izleme* sütunu polisiye ve yargısal araçların ön planda olduğu bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Karşılık verme sütununda AB, terörist saldırıların tamamen önlenmesinin mümkün olamayacağı farkındalığı ile bir terörist saldırı sonrası yapılabilecekler odaklanmıştır. Terörist bir saldırı durumunda, nasıl ki doğal afetlerin sonuçları ile baş etmede kullanılan karşılık verme sistemleri varsa, vatandaşlar üzerindeki terörist bir saldırının etkisini hafifletmek amacı ile benzer bir yaklaşımın kullanılabilmesi belirtilmiştir. Avrupa'da ve uluslararası alanda krizlere karşılık vermek için geliştirilen Sivil Koruma Mekanizması (*Civil Protection Mechanism*) gibi var alan yapıların etkin kullanımı öngörülmüştür (Council of the EU, 2005: 15).

Karşılık verme sütununda, dayanışma içerisinde birlikte hareket ve işbirliği temelinde bilgi paylaşımı yapılması, medya koordinasyonu ve ortak operasyonel destek sağlanması önemli görülmüş, askeri kaynaklar dahil bütün araçlardan istifade edilebileceği vurgulanmıştır. Terörist bir saldırıya acil bir karşılık vermede kendi topraklarında asıl rol üye devletlere düşmektedir. Ancak bir üye devletin kaynaklarından daha fazlasını gerektirebilecek ve Birliği tehdit eden bir risk oluşturacak durumlarda AB, kurumları ile dayanışma içerisinde karşılık verebilme yeteneğine sahiptir. Yeterlik değerlendirmesi için risk temelli bir yaklaşım geliştirilmesinin acil bir duruma cevap vermede üye devletlerin yeterliklerini artıracığı tespiti yapılmıştır. Saldırı durumlarında üye devletlerin destek için sunabileceği kaynak ve varlıklarını içeren bir AB veri tabanının oluşturulması böyle bir çalışmanın tamamlayıcısı olarak değerlendirilmiştir. Terörizm mağdurlarına ve ailelerine destek verilmesi ve tazminat ödenmesi ulusal ve Avrupa düzeyinde terörizme karşılık vermede ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Ayrıca diğer ülkelerde bulunan AB vatandaşları ve AB sivil ve askeri varlıklarının korunması ve onlara destek sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Uluslararası örgütlerle ve özellikle BM ile yakından çalışmanın önemi üzerinde bu kısımda da durulmuştur. AB tarafından öncelikli üçüncü ülkelere sağlanacak teknik destek sayesinde terör saldırılarının sonuç idaresine katkıda bulunulacağı ifade edilmiştir (Council of the EU, 2005: 16; Bendiek, 2006: 14).

Özetle AB'nin terörizmle mücadele stratejisi yukarıda bahsedilen dört başlık altında toplanmıştır. Terörizmin ortaya çıkmasının olası nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalardan radikalizmin önüne geçmeye, sınır ve seyahat güvenliğinden kara ve demir yolu güvenliğine, teröristlerin takibi ve izlenmesine izin veren yasal düzenlemelerden terörist bir saldırı sonrası yapılacaklara ve uluslararası işbirliklerine kadar birçok madde bu çerçevede ele alınmıştır. AB'nin

terörizmle mücadeleye yaklaşımları, izleyeceği yol, başvuracağı yöntem ve kullanacağı araçlar bu strateji belgesinde ortaya konulmuştur.

8. STOCKHOLM PROGRAMI

Tampere ve Hague Programları'nın kazanımları temelinde inşa edilen Stockholm Programı adalet, özgürlük ve güvenlik alanlarında 2010-2014 döneminde AB önceliklerini ele almaktadır. Avrupa Konseyi tarafından 10-11 Aralık 2009'da kabul edilen Program bir yandan gelecekte ortaya çıkabilecek zorluklarla mücadeleyi hedeflemekte diğer yandan AB vatandaşlarının çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda eylemlerde bulunarak adalet, özgürlük ve güvenlik alanlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır (ECLAN, 2023).

Özgürlük, güvenlik ve adalet alanlarında yeni düzenlemeler getiren Lizbon Antlaşması'nın 2009'da yürürlüğe girmesi de dikkate alındığında Stockholm Programı polis ve gümrük işbirliği, kurtarma ekipleri, suç ve sivil işlerde işbirliği, sığınma politikası, göç ve vize konularında bir çerçeve oluşturmaktadır. Programın öncelik alanları; vatandaş haklarının gelişimi, vatandaşların günlük yaşamlarının iyileştirilmesi, onların korunması, küresel dünyada Avrupa'ya erişimin sağlanması, göç ve sığınma meselelerinde dayanışma ve ortaklık ile özgürlük, güvenlik ve adalet alanları olarak belirlenmiştir (European Council, 2010: 1-3).

Stockholm Programı'nda AB vatandaşlarının korunmasına ilişkin öne çıkan vurgu kapsamlı bir AB iç güvenlik stratejisinin tanımlanması üzerindedir. Bu stratejinin geliştirilmesi, denetlenmesi ve uygulanması İç Güvenlik Komitesi'nin (*Internal Security Committee*) başlıca görevleri arasında sayılmaktadır. Program özgün bir Avrupa yargı ve kolluk kuvvetleri kültürünün teşvik edilme gerekliliğine dikkat çekmekte ve bu noktada Sivil Koruma Topluluk Mekanizması (*Community Mechanism for Civil Protection*), Europol ve Eurojust, Avrupa Suç Önleme Ağı (*European Crime Prevention Network*), Avrupa Polis Okulu (*European Police College*), Ortak Durum Merkezi (*Joint Situation Centre*), Avrupa Suç Kayıtları Bilgi Merkezi (*European Criminal Records Information System*) gibi yapıların oynayacağı önemli rolün altını çizmektedir. Çocukların cinsel istismarı, siber suçlar, ekonomik suç ve yolsuzluk, uyuşturucu ve terörizm suçlarına karşı tedbirlerin alınmasına ayrıca vurgu yapılmıştır (Permanent Representation to the EU, 2023).

Programda terörizmle mücadelede hukukun üstünlüğüne, temel hak ve özgürlüklere saygı duyulmasının gerekliliğine işaret edilmiş, terörizmle mücadele stratejisinin önleme, takip, koruma ve karşılık verme sütunları yeniden vurgulanmış ve AB Terörizmle Mücadele Koordinatörü'nün³ rolünün

³ AB Terörle Mücadele Koordinatörü'nün (EU Counter-Terrorism Coordinator) görevlendirilmesi Madrid saldırılarını (2004) takip eden süreçte gerçekleşmiştir. Terörle Mücadele Koordinatör kadrosunun oluşturulması

önemine dikkat çekilmiştir. Terörizmle mücadele kapsamında gündeme alınan başlıca konular önleme mekanizmalarının geliştirilmesi, kırılgan nüfusun radikalleşme karşısında korunması ve ayrımcılıkla mücadele, üye devletler, AB kurumları ve sivil toplum arasında yakın işbirliğinin sağlanması, terörist propagandanın önüne geçilmesi, hava ve deniz güvenliği üzerinde çalışmaların geliştirilmesi, terör hedefi olabilecek ulaşım ve taşıma araçlarının, su ve enerji alt yapılarının güvenliğinin tesis edilmesi, terörizmin finansmanının ve para kaçakçılığının önlenmesi, terörizmle mücadelede uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku ile uyum içerisinde olunması, Europol, SitCen ve Eurojust yapılarından tam olarak yararlanılması şeklinde belirlenmiştir (European Council, 2010: 24-25).

9. AVRUPA KÜRESEL STRATEJİSİ

2016 Haziran ayında AB, Brexit tartışmalarının tam ortasında Birlik içerisinde ve dünyadaki gelişmelerin etkisi ile daha güncel bir küresel strateji ortaya koyma gerekliliği duymuş ve yeni bir strateji açıklamıştır (Smith, 2017: 503). Birçok yorumcu bu yeni stratejinin geç kalmış olduğu konusunda hemfikirdir. Çünkü 2003 yılında kabul edilen AGS'nin üzerinden on yıldan daha fazla zaman geçmiştir ve bu süreçte hem Birlik içerisinde hem de dünyada köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca AB'nin konuya ilgisi stratejik düşünme açısından yetersiz kalmakla eleştirilmiştir. AB'nin dış politika sisteminde güçlü bir birlikteliğinin bulunmaması AB'yi uluslararası arenada hareket etme kabiliyeti yönüyle tartışmalı hale getirirken diğer yandan kriz yönetimindeki etkisini de zayıflatmıştır (Pishchikova ve Piras, 2017:103).

Avrupa Küresel Stratejisi'nin (AKS) içeriğinin ne olduğu, dönemin AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin stratejinin önsözünde yer verdiği ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“... vatandaşlarımız ve dünya hiç olmadığı kadar güçlü bir Avrupa Birliği'ne ihtiyaç duymaktadır. Daha geniş bölgemiz daha istikrarsız ve daha güvensiz hale gelmiştir. Sınırlarımız içerisinde ve ötesindeki krizler doğrudan vatandaşlarımızın hayatlarını etkilemektedir. Zorlu zamanlarda güçlü bir Birlik, stratejik düşünür, bir vizyon paylaşır ve birlikte hareket eder. Bu İngiliz referandumundan sonra daha da doğrudur. Muhakkak Birliğimizin çalışma usulünü tekrar düşünmek zorundayız. Prensiplerimizin, çıkarlarımızın ve önceliklerimizin ne olduğunu biliyoruz. Belirsizlik için zaman bulunmamaktadır: Birliğimiz bir Stratejiye ihtiyaç duymaktadır. Paylaşılan bir vizyon ve ortak eyleme ihtiyacımız var.” (Mogherini, 2016: 3).

Strateji bir barış projesi olan AB'nin tehdit altında olduğuna vurgu yapmaktadır. Terörizm ve şiddet, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı zayıflattığı kadar Avrupa'yı da olumsuz yönde etkilemektedir.

ile AB'nin terörle mücadelede etkinliğinin artırılması arzulanmıştır. Koordinatörün görevi terörizmle mücadelede alınan tedbirleri denetlemektir (Gönül, 2021: 114).

Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ekonomik büyüme nüfus büyüme hızını yakalayamamakta, Asya'da güvenlik tansiyonları yükselmekte ve iklim değişikliği daha fazla soruna neden olmaktadır. Bu karmaşık sistem içerisinde, AB kendi değerleri ekseninde hareket ederek dünyada oynadığı kolektif rol ile daha güçlü bir Birlik inşa etme hedefindedir (EU Global Strategy, 2016: 7).

AB iç ve dış güvenliği iç içe görmektedir. “AB Küresel Stratejisi evde başlar” mottosu bu anlayışı özetlemektedir. AB vatandaşlarına güvenlik, refah ve demokrasinin sunulması ve dünyada olumlu bir değişim meydana getirilmesi güçlü bir Birlik olmanın ağırlığı ile mümkün görülmüştür. İçinde bulunulan stratejik ortamda AB realist değerlendirmelerde bulunurken açık ilkelerinden taviz vermeden, vatandaşlarının güvenliği için tüm fırsat ve kapasiteleri kullanarak Birlik dışında dünyanın diğer bölgeleri ile birlikte işbirliği yaparak, hem kendisi hem de dünya için sorumluluk bilinci ile hareket ederek ortak çıkar ve ilkeleri için çalışmak istemektedir (EU Global Strategy, 2016: 13-18).

AKS dört ana başlık altında açıklanmıştır:

- Vatandaşların çıkarlarını desteklemek için küresel bir strateji,
- Dış eylemlere rehberlik eden ilkeler,
- Dış eylemlerin öncelikleri,
- Vizyonun eyleme (EU Global Strategy, 2016: 1).

Dış eylemlerin öncelikleri arasında sunulan Birliğin güvenliği ile ilgili kısım Stratejide önemli bir yere sahiptir. Terörizm, hibrid tehditler, iklim değişikliği, ekonomik istikrarsızlık ve enerji güvensizliği Birlik için tehlike arz eden konular arasında sayılmıştır. Güvenlik ve savunma, terörizmle mücadele, siber güvenlik, enerji güvenliği ve stratejik iletişim konuları Birliğin güvenlik öncelikleri arasında yer alan başlıklardır. Avrupa dış güvenliğini tehdit eden hususlarda ve ortak savunmada NATO'nun üye devletler için başlıca yapı olarak kaldığı ve ayrıca Avrupalıların güvenlikleri için daha fazla sorumluluk almaları gerektiği vurgulanmıştır (EU Global Strategy, 2016: 18-20).

AKS, terörizmle mücadelede AB ajansları ve üye devletler arasında daha fazla bilgi paylaşımını ve istihbarat işbirliğini önemsemektedir. Şiddet içeren aşırılık, terörist ağlar, yabancı terörist savaşçılar gibi konularda ortak teyakkuz ve medyada yasadışı içeriklerin denetim ve kaldırılması gerekli görülmüştür. Eğitim, iletişim, kültür, gençlik ve spor alanlarında çalışmaların derinleştirilmesi şiddet içeren aşırılıkla mücadelede öne çıkmaktadır. Sivil toplum, toplumsal aktörler, özel sektör ve terörizm mağdurları ile çalışmaların genişletilmesi ve dinler ve kültürler arası diyalog aracılığı ile radikalizmle mücadele hedeflenmektedir. Şiddet içeren aşırılığa karşı en güçlü panzehirin içeride ve dışarıda AB değerlerine uygun davranmak olduğunun altı çizilmiştir. Terörizmle mücadele konusunda dikkat çeken bir diğer husus AB ve diğer bölgeler arasında yapılması hedeflenen işbirlikleridir. AB Kuzey Afrika, Orta Doğu, Batı Balkanlar ve Türkiye ile insan haklarına uyumlu bir terörizm karşıtı işbirliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca dünya çapında diğer ortaklar ile çalışmak, iyi uygulamaları

paylaşmak, ortak programlar geliştirmek şiddet içeren aşırılık ve radikalizmle mücadelede üzerinde durulan diğer konuları oluşturmaktadır (EU Global Strategy, 2016: 21).

2003 yılında kabul edilen AGS ile kıyaslandığında, 2016 AKS'nin sadece bir güvenlik stratejisi olmadığı ve birçok politika alanını kapsadığı görülmektedir. Güvenlik konusu bu politika alanlarından biridir. "Küresel" sözcüğü bu bağlamda coğrafi bir terim olmaktan öte fonksiyonel bir anlam taşımaktadır. (Pishchikova ve Piras, 2017:105).

10. AB GÜVENLİK BİRLİĞİ STRATEJİSİ

24 Temmuz 2020 tarihinde, AB beş yılı kapsayan (2020-2025) yeni bir AB Güvenlik Birliği Stratejisi (ABGBS/ *EU Security Union Strategy*) kabul etmiştir. Strateji Avrupa'da yaşayan herkes için güvenliği tesis etmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte AB'nin üye devletlere destek sağlayabileceği alanlara odaklanılmıştır. Terörizmle ve organize suçlarla mücadele, hibrid tehditleri önleme ve tespit etme, kritik altyapıların direncini artırma, siber güvenliği geliştirme, araştırma ve inovasyonu teşvik etme gibi konuları içeren belge, ileriki beş yıllık dönemde geliştirilecek araçları ve tedbirleri ortaya koymuştur. Güvenlik hem fiziksel hem de siber ortamlar açısından ele alınmıştır (European Commission - Press Release, 2020).

Küreselleşme, hareket özgürlüğü ve dijital dönüşümlerin getirdiği kolaylık ve avantajların terörizm, organize suç, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı ve Avrupa vatandaşlarına ve yaşam tarzına yönelik bütün doğrudan tehditler tarafından da suistimal edilebileceği saptamasına belgede yer verilmiştir. Kovid-19 salgınının güvenlik tehditleri ve ilgili politika anlayışını yeniden şekillendirdiği belirtilirken kritik ürünler, hizmetler, altyapı ve teknolojiler bakımından tedarik zincirlerinin *açık stratejik özerkliğinin*⁴ önemi vurgulanmıştır. Yeni strateji anlayışında dikkat çekilen bir diğer husus üye devletlerin kendi başlarına hareket ederek vatandaşlarının güvenliğini sağlayamayacağı gerçeğidir. Güvenliği sağlamada asıl sorumluluk üye devletlere düşerken son yıllarda gelişen anlayış bir üye ülkenin güvenliğinin aslında bütün AB'nin güvenliği olduğudur. Güvenlik politikaları Avrupa değerlerinden bağımsız görülmemektedir. Bu bağlamda hukukun üstünlüğüne saygı ve hukukun üstünlüğünün muhafazası, eşitlik, temel haklar, açıklık, hesap verebilirlik ve demokratik kontrol ile güvenlik politikalarına doğru güven temeli oluşturulmaktadır (EU Security Union Strategy, 2020: 1).

Yeni güvenlik stratejisinde üye devletler arasında bilgi ve istihbarat değişimi alanında kaydedeğer ilerleme sağlandığı vurgulanmakla birlikte önemli yasal, pratik ve destek sağlayan araçların da kullanımda olduğu ancak bu unsurların daha fazla güçlendirilmeye ve daha iyi uygulanmaya

⁴ *Açık stratejik özerklik*, AB'nin gerektiğinde kendi kapasitesini kullanarak hareket etmesini ancak mümkün olduğu durumlarda dünyanın diğer bölgeleri ile işbirliğini bırakmamasını ifade etmektedir (detaylı bilgi için bkz.: European Trade Institute (2023). *Europe's open strategic autonomy*. <https://www.etui.org/publications/europes-open-strategic-autonomy> Erişim Tarihi: 28/10/2023).

gereksinim duyduğu belirtilmiştir. Teröristlerin ve suçluların içerisinde hareket ettiği boşluğun kapatılması noktasında yine önemli ilerleme sağlandığı tespitine yer verilmiştir. Birlik içerisinde güvenliğin sağlanması AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve OGSP araçları ile sürdürülürken üçüncü ülkelerle ve AB komşuları ile küresel ve bölgesel düzeyde işbirliğinin ortak zorluklarla mücadelede önemi, etkili ve kapsamlı bir karşılık verebilme açısından merkezi görülmüştür. Yeni güvenlik stratejisi AP, AB Konseyi ve Komisyonunun önceki çalışmaları üzerine inşa edilmiştir. Irksal veya etnik orijini, dini, inancı, cinsiyeti, yaşı ya da cinsel eğiliminin ne olduğuna bakılmaksızın güvenlik konusu toplumun bütün kesimleri ve bütün kamu politikaları ile ilişkili görülmektedir (EU Security Union Strategy, 2020: 2).

ABGBS, gelecekte sağlam kalabilecek bir güvenlik ortamı temin etmek için yetenek ve kapasite inşasına ve AB içerisinde herkesi korumaya odaklanmaktadır. Yeni güvenlik yaklaşımında stratejik öncelikler ve karşılık verme eylemleri tanımlanmakta, dijital ve fiziksel riskler birlikte göz önünde bulundurulmakta, Güvenlik Birliği bir bütün ekosistem olarak görülmekte ve AB'nin buna katabileceği daha fazla değer hesaplanmaktadır (EU Security Union Strategy, 2020: 2).

AB yeni küresel tehdit ve zorluklara karşılık verme açısından kendisini iyi bir konumda tanımlamış ve tehdit analizlerinin birbirine bağlı dört stratejik önceliğe işaret ettiğini saptamıştır. Bu öncelik alanları şu şekildedir: Geleceğe dönük bir güvenlik ortamı, gelişmekte olan tehditlerle mücadele, Avrupalıları terörizm ve organize suçlardan koruma ve güçlü bir Avrupa güvenlik ekosistemi (Aydemir ve Güner, 2023: 197). Bir diğer ifade ile ABGBS kendi içerisinde alt dallara ayrılan dört ana sütun üzerine inşa edilmektedir (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. ABGBS, AB düzeyinde Eylem İçin Dört Stratejik Öncelik

Kaynak: European Security Union, 2023.

ABGBS ile ilgili ilki 9 Aralık 2020 tarihli olmak üzere altı aylık sürelerle ilerleme raporları yayınlanmaktadır. Düzenli yayınlanan ilerleme raporları AB güvenliği açısından ortaya çıkan tehlikeleri analiz etmekte ve AB'nin bu zamana kadar yaptıklarına ve yakın gelecekte yapması gerekenlere genel bir bakış getirmektedir. Son üç rapor (4.,5. ve 6. raporlar) Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan süreçte Rusya'yı konu edinmesi açısından dikkat çekicidir (European Security Union, 2023).

Belirtmek gerekir ki yukarıda incelenen geniş stratejiler çatısı altında gerçekleştirilecek eylemler zaman içerisinde kabul edilen çeşitli eylem planları ile daha açık hale gelmiştir. Bu eylem planları; ateşli silahlar ve patlayıcılar (2015), terörün finansmanına karşı mücadeleyi güçlendirme (2016), seyahat dokümanı sahteciliğine Avrupa karşılığını güçlendirme (2016), halka açık alanların korunması (2017), kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer güvenlik risklerine karşı hazırlık (2017), deniz güvenliği (2018), ateşli silah kaçakçılığı (2020) ve kara para aklama ve terörün finansmanı (2020) şeklinde sıralanabilir (European Parliament, 2023: 4).

11. AB TERÖRİZMLE MÜCADELE AJANDASI

9 Kasım 2020 tarihinde AB Komisyonu tarafından kabul edilen AB Terörizmle Mücadele Ajandası (ABTMA/ *Counter-Terrorism Agenda for the EU*) Avrupa'da yinelenen terör saldırıları karşısında Birlik düzeyinde terörizmle ve ciddi suçlarla mücadele maksadıyla Güvenlik Birliği'nin güçlendirilmesine odaklanmaktadır. Ajanda, terörizm tehdidine karşı üye devletlere destek sağlamayı amaçlayan “öngörme, engelleme, koruma, karşılık verme” şeklinde dört ana sütun üzerine kurulmuştur (Bkz. Şekil 2).

Şekil 2. 2020 ABTMA dört ana sütunu

Kaynak: European Commission Newsroom, 2020.

2020 ABTMA, 2005 yılında kabul edilen Terörizmle Mücadele Stratejisi'nden sonra Birliğin terörizmle mücadele stratejisini tanımlayan ikinci resmi AB dokümanı olma niteliğine sahiptir. 2005 stratejisinden farklı olarak diğer sütunlarla ilişkili uluslararası işbirliğini güçlendirmekle ilgili beşinci bir ek sütundan söz etmek mümkündür (D'Amato ve Terlizzi, 2022: 544-545). Her bir sütunda belirlenen amaçlara ulaşılması için AB kilit eylemler belirlemiş ve bu eylemlerde üye ülkelere, AB Komisyonu'na, AB Parlamentosu'na ve Konseyi'ne düşen görevler sıralanmıştır.

Demokrasi, adalet, temel hak ve özgürlükler ve farklılıklara saygının Birliğin temelini oluşturduğu vurgulanan Ajandada terörist saldırıların yoğun bir biçimde devam ettiği ve terörizmin değişime uğradığı ve bu nedenle terörizmle mücadelenin de işbirliği çerçevesinde gelişim göstermesi gerektiği belirtilmiştir. Çoğulcu toplumun, ortak Avrupa değerlerinin ve Avrupa yaşam biçiminin korunması ve devamının sağlanması için terörizme karşı AB düzeyinde güçlü bir işbirliği önemli görülmüş, AB vatandaşlarının fiziksel mekanlarda olduğu kadar internet ortamında da güvende hissetmesinin önemine değinilmiştir. DAES ve El-Kaide gibi cihadist yapılanmaların yanında sağ ve sol aşırıların da tehdit oluşturduğu, saldırıların doğasında son zamanlarda değişiklikler meydana geldiği, yeni ve gelişen teknolojilerin saldırılar için kullanıldığı (dronlar, yapay zeka, kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer madde vb.), internet ve sosyal medyanın propaganda aracı yapıldığı ve bunların saldırıların bütüncül bir parçasına dönüştüğü 2020 Ajandasında yer alan konular arasındadır. Son yirmi yılda terörizmle mücadelede Birlik genelinde istikrarlı gelişme sağlanması ve kapsamlı bilgi paylaşım ağlarının, birlikte çalışılabilir AB veri tabanlarının, polis ve yargı işbirliğinin gelişmesi olumlu görülürken ortak çalışmaların katlanarak devam etmesi gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır (Counter-Terrorism Agenda for the EU, 2020:1).

ABGBS içerisinde ilan edilen bu yeni Ajanda, terörizmle mücadeleye bütünleşik bir yaklaşım dahilinde, var olan ve yeni çalışma bölümlerini bir araya getirmektedir. Ajanda geçmiş yılların kazanımları üzerine inşa edilirken gelecek yıllar için AB eylemlerini ortaya koymaktadır. Özellikle araştırma ve yeni teknolojiler aracılığıyla, stratejik istihbarat ve hazırbulunuşluk ile erken tespit kapasitesinin geliştirilmesi, radikalleşme ve aşırı ideolojilerle mücadele, kritik altyapıların direncinin artırılması, kamusal alanlarda insanların korunması, dış sınırların güvenliğinin sağlanması, Schengen Bilgi Sistemi'nin kullanımındaki açıkların kapatılması ve diğer AB bilgi paylaşım araçlarının modernize edilmesi, kolluk kuvvetleri ve yargı işbirliğinin güçlendirilmesi genel itibari ile yeni Ajandanın gündemlerini oluşturmaktadır (European Parliament, 2023: 4). Ayrıca terörizm ile mücadele alanında çalışmaları takip ve koordine etmesi için AB Komisyonu kendi Terörizmle Mücadele Koordinatörü'nü atayacağını Ajandada belirtmiş ve koordinatörün çalışmalarını üye devletler ve AB kurumları ile işbirliği ve koordinasyon içerisinde yapmasını öngörmüştür (Counter-Terrorism Agenda for the EU, 2020: 24).

AB'nin daha önce yayınlamış olduğu güvenlik belgelerinde yer verdiği uluslararası işbirliği, 2020 Ajandasında bütün sütunları kapsamaktadır. Batı Balkanlar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu, Sahel bölgesi, Afrika Boynuzu, terörist faaliyetlerin arttığı diğer Afrika ülkeleri ve Asya bölgeleri uluslararası işbirliği alanında odak bölgeleri oluşturmaktadır. Belgede ayrıca NATO, İnterpol, Mali Eylem Görev Gücü (*Financial Action Task Force – FATF*) gibi uluslararası kuruluşlarla ve ABD, Kanada ve Yeni Zelanda gibi kilit stratejik ortaklarla müşterek çalışmaların artırılmasının üzerinde durulmuştur (Counter-Terrorism Agenda for the EU, 2020: 22-24).

12. SONUÇ

Avrupa bütünleşmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa kıtasında barışın tesis edilmesinde büyük bir rol oynamış olsa da kıtada güvenliğin her alanda yüzde yüz sağlandığından bahsetmek henüz olanaksız görünmektedir. 21. yüzyılın karmaşık teknolojik araçlarından azami ölçüde istifade eden, zaman ve mekan gözetmeden aniden ortaya çıkan ve kitlesel ölümlere yol açan terörizm AB'nin günümüzde mücadele etmek zorunda olduğu en önde gelen güvenlik problemlerinden bir tanesidir. AB terörizmi güvenliğin yanında demokratik toplum değerlerine ve Avrupa vatandaşlarının hak ve özgürlüklerine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır.

AB'nin terörizmle mücadelesi çok boyutlu olup geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Terörizmin kendini güncellemesi ve gelişmesi, AB'nin de kaçınılmaz olarak terörizmle ilgili yeni hukuksal düzenlemelere gitmesini, yeni kararlar almasını, çeşitli belgeler ortaya koymasını ve farklı mücadele strateji ve pratikleri denemesini zorunlu kılmaktadır. Bunlar arasında AB'nin terörizmle mücadelede temel dayanaklarından olan AB Terörizmle Mücadele Strateji Belgesi, AB sınırlarında insanların, düşüncenin, teknolojinin ve kaynakların özgürce hareket halinde olduğunu ve AB'nin birbirine bağlılığı artırdığını vurgulamıştır. Dayanışma ruhu içerisinde güçlü ve ortak bir Avrupa eyleminin terörizmle mücadelede vazgeçilemez olduğunun altı çizilmiştir (Council of the EU, 2005: 6).

AB, terörizmle mücadele stratejisini *önleme, koruma, izleme ve karşılık verme* şeklinde dört sütun üzerinde inşa etmiştir. Ana sütunlarda belirtilen amaçlara ulaşmak için kilit eylemler ortaya koyarak terörizmle mücadeleyi çok boyutlu alana yaymakta ve üye devletlere ve AB kurumlarına sorumluluklar yüklemektedir. AB, bu sütunlara ek olarak diğer ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğine de ayrıca önem vermektedir. AB, kendi güvenliği için küresel ölçekte bir mücadele stratejisini gerekli görürken özellikle komşu ülkelerde yaşanan gelişmeleri kendi güvenliği açısından önemsemektedir. Birlik, Batı Balkanlar'dan Sahel Bölgesi'ne, Orta Doğu'dan Asya'ya, Afrika Boynuzu'ndan Kuzey Amerika'ya kadar birçok bölge ve ülke ile bu bağlamda işbirliği yapmaktadır. Terörizmle mücadele ajandası, stratejik öneme sahip ülkelerle yüksek düzeyde politik diyaloglardan çeşitli işbirliği anlaşmalarına, özel destekten kapasite inşa projelerine kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir (Delegation of the EU to Türkiye, 2022).

Şiddetten beslenen terör örgütleri, devletleri de bu şiddet sarmalına dahil etmeye çalışmakta, devletlerin terörle mücadelesinde demokrasi ve insan hakları gibi temel değerleri ihlal etmesini ummakta ve bu sayede hedef aldıkları devletin meşruiyetini tartışılır hale getirmek istemektedirler. Devletlerin terörle mücadelede hukuk ihlallerinde bulunması, anti-demokratik uygulamalara yönelmesi veya evrensel değerlerden sapması aslında terörizmin istismar alanını genişleterek güç kazanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle devletlerin terörle mücadelesini hukuk devletinin ilkeleri ekseninde sürdürmesi önem arz etmektedir (Tangör ve Sayın, 2012: 87). Bu açıdan AB, terörizmle mücadele sürecinde her eyleminde uluslararası hukuka, insan hakları hukukuna ve temel hak ve özgürlüklere saygı çerçevesinde hareket etme vurgusu yapmaktadır. AB, terörizmle mücadele stratejisini küresel ölçekte ele almakta ve mücadelesini insan haklarına saygı çerçevesinde yürüterek AB vatandaşlarına özgürlük, güvenlik ve adalet içerisinde yaşayabilecekleri daha güvenli bir Avrupa vaat etmektedir (Council of the EU, 2005). Uygulamada zaman zaman ciddi sıkıntılar olsa da AB, terörizmle mücadelede insanı korumayı ve yaşatmayı amaçlayan temel değerlerinden taviz vermekten özellikle kaçınmaktadır.

AB, terörizmle mücadelede öncelikli olarak üye devletleri sorumlu tutmasına karşın bu süreçte başarılı bir netice alabilmeyi AB çatısı altında üye devletler arası yakın işbirliği ve koordinasyonda görmektedir. Kurucu Antlaşmalarda ve çeşitli belgelerde terörizmle mücadeleye ilişkin maddelere yer verilerek süreç daha güçlü hukuki bir zemine dayandırılmış ve bu alanda kurumsallaşma ve siyasi birliktelik güçlendirilmiştir. Uluslararası kuruluşlar, üçüncü ülkeler, bölgesel organizasyonlar ve ABD gibi kilit stratejik partnerler terörizmle mücadelede AB'nin işbirliği ortakları olup AB bu ortaklarla müşterek çalışmalara büyük önem atfetmektedir.

AB güvenlik tehditlerini fiziksel olduğu kadar siber ortamlar açısından da ele almakta, geleneksel saldırı araçlarına ek olarak dronlar, yapay zeka, sosyal medya, nükleer ve radyolojik maddeler gibi saldırıların doğasını değiştiren araçlara da dikkat çekmektedir. Terörizmle mücadele sürecinde sınır, gümrük, polis, yargı yetkilileri arasında işbirliği ve gelişmiş teknolojik bilgi ve istihbarat paylaşım sistemleri etkili araçlar olarak göze çarpmaktadır. Özellikle son dönemde Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Avrupa'nın güvenliği üzerinde kalıcı bir etki bırakma riski, şiddet yanlısı aşırı sağ ve sol örgütler ile cihadist grupların oluşturduğu güvenlik tehditleri AB'de güvenlik açısından öne çıkan tartışma başlıkları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AB Genel Sekreterliği (2011). *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> Erişim Tarihi: 27/04/2023.
- Akçay, E. Y., Argun, Ç., ve Akman, E. (2011). AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 117-131.
- Altun, A. (2016). AB'nin Kurumsal ve Yasal/Hukuki Açısından Terörle Mücadele Politikaları. *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (6) : 107-116.

- Aydemir, E. ve A. Güner, O. (2023). *Crisis management policies concerning the Russo-Ukrainian War in the European Union's Security and defence approach: Soft power and EUAM*. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 189-205. doi: 10.54733/smar.1223897
- Battır, O. (2021). İç Ve Dış Sınır Güvenliği İkileminde Avrupa Birliği Ortak Göç Politikaları. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(47):2563-2571.
- Bayram, M. H. (2018). *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri*, 3. Baskı, Seçkin.
- Bendiek, A. (2006). EU Strategy on Counter Terrorism: Steps Towards a Coherent Network Policy. *SWP Research Papers*, 12, 5-32.
- Büyükbaş, H. (2006). Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 37-66.
- Christensen, M. K. (2022). Why lawyers internationalize and police transnationalize: disjointed criminal justice at the border of the state. *Crime, Law and Social Change*, (77), 27–46.
- Council of the EU (2003). *A Secure Europe in a Better World - European Security Strategy*, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf> Erişim Tarihi: 12/04/2023.
- Council of The EU (2005). *The European Union Counter-Terrorism Strategy*, 14469/4/05 REV 4, 30 November. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014469%202005%20REV%204/EN/pdf> Erişim Tarihi: 22/03/2023.
- Council of the EU (2008). *Report on the Implementation of the European Security Strategy - Providing Security in a Changing World*. S407/08, Brussels, 11 December 2008. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf Erişim Tarihi: 12/04/2023.
- Counter-Terrorism Agenda for the EU (2020). *A Counter-Terrorism Agenda for the EU: Anticipate, Prevent, Protect, Respond*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0795> Erişim Tarihi: 20/04/2023.
- Çora, A. N. (2008). *Uluslararası Terörizm ve Failleri*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- D'Amato, S., ve Terlizzi, A. (2022). Strategic European counterterrorism? An empirical analysis. *European Security*. 31(4), 540-557. <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2029847>
- De Vries, G. (2008). The Nexus Between EU Crisis Management and Counter-Terrorism. (Ed. S. Blockmans). *The European Union and Crisis Management: Policy and Legal Aspects*. The Hague: T.M.C. Asser Press.
- Delegation of the EU to Türkiye (2022). *Fighting Terrorism*. https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/fighting-terrorism_en Erişim Tarihi: 20/03/2023
- ECLAN (2023). *The Stockholm programme: an open and secure Europe serving the citizen*. <https://eclan.eu/en/eu-legislatory/the-stockholm-programme-an-open-and-secure-europe-serving-the-citizen> Erişim Tarihi: 18/04/2023.
- EU Global Strategy (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf Erişim Tarihi: 01/04/2023.
- EU Security Union Strategy (2020). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605> Erişim Tarihi: 11/04/2023.
- Eurojust (2023a). *History*. <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/history>. Erişim Tarihi: 09/04/2023.
- Eurojust (2023b). *Eurojust Legal framework*. <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/organisation/eurojust-legal-framework> Erişim Tarihi: 25/10/2023.

- European Commission - Press release (2020). *EU Security Union Strategy: connecting the dots in a new security ecosystem*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1379 Erişim Tarihi: 28/10/2023.
- European Commission Migration and Home Affairs (2023). *Schengen Information System*. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-information-system_en Erişim Tarihi: 08/04/2023.
- European Commission Newsroom (2020). *Counter-Terrorism Agenda for the EU: Anticipate, Prevent, Protect, Respond*. <https://ec.europa.eu/newsroom/pps/items/696784/en> Erişim Tarihi: 28/10/2023.
- European Council (2001). *Conclusions and Plan of Action of The Extraordinary European Council Meeting on 21 September 2001*. <https://www.consilium.europa.eu/media/20972/140en.pdf> Erişim Tarihi: 12/04/2023.
- European Council (2010). *The Stockholm Programme — An Open And Secure Europe Serving And Protecting Citizens (2010/C 115/01)*. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF> Erişim Tarihi: 18/04/2023.
- European Parliament (2023). *Understanding EU counter-terrorism policy*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/739395/EPRS_BRI\(2023\)739395_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/739395/EPRS_BRI(2023)739395_EN.pdf) Erişim Tarihi: 03/05/2023.
- European Security Union (2023). https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/european-security-union_en#:~:text=The%20EU%20Security%20Union%20Strategy,-The%20European%20Commission&text=The%20strategy%20covers%20the%20period,our%20European%20values%20and%20principles. Erişim Tarihi: 11/04/2023.
- European Trade Institute (2023). *Europe's open strategic autonomy*. <https://www.etui.org/publications/europes-open-strategic-autonomy> Erişim Tarihi: 28/10/2023.
- European Union (2023). *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust)*. https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/eurojust_en#:~:text=The%20European%20Union%20Agency%20for,cross%2Dborder%20crime%20and%20terrorism. Erişim Tarihi: 27/10/2023.
- Europol (2018). *Europol Strategy 2020+*. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/europol_strategy_2020.pdf Erişim Tarihi: 09/04/2023.
- Europol (2023). *About Europol*. <https://www.europol.europa.eu/about-europol#:~:text=Europol%20is%20a%20high%2Dsecurity,States%20on%20a%20daily%20basis>. Erişim Tarihi: 27/10/2023.
- Gönül, C. O. (2021). *Uluslararası İlişkilerde Bir Şiddet Tezahürü Olarak Uluslararası Terörizm ve İşid Örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2023). *Tarihçe*. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3&id=28 Erişim Tarihi: 31/03/2023.
- Kanat, S., (2014). Terörizmin Dünü Bugünü Yarını: Siyasal Gerçekçi Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 195-210.
- Kanat, S., Kodoman, T. ve İren, A. A. (2016). İnsani Güvenlik ve Terörizmle Mücadele. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 567-588.
- Karahan, B. G. (2015). Modern olimpiyat oyunlarında siyaset ve boykotlar. *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(2), 114-119.

- Karayiğit, M. T. (2008). The Area of Freedom, Security and Justice After the Lisbon Treaty. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 16(1-2), 133-151.
- Kaunert, C. (2010). The external dimension of EU counter-terrorism relations: competences, interests, and institutions. *Terrorism and Political Violence*, 22(1), 41-61.
- Kaunert, C. ve Leonard, S. (2019). The collective securitisation of terrorism in the European Union. *West European Politics*, 42(2), 261-277.
- Kaunert, C., MacKenzie, A., ve Leonard, S. (2022). *The European Union as a Global Counter-Terrorism Actor*. Edward Elgar.
- Kaya, S. (2005). Interpol, Europol ve Uluslararası Terörizm. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2), 31-49.
- König, F. ve Trauner F. (2021). From Trevi to Europol: Germany's Role in the Integration of EU Police Cooperation. *Journal of European Integration*, 43(2), 175-190. doi:10.1080/07036337.2021.1877694.
- Maasticht Antlaşması (1992). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT> Erişim Tarihi: 01/04/2023
- Mogherini, F. (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf Erişim Tarihi: 17/04/2023.
- Monar, J. (2008). The European Union as a collective actor in the fight against Post-9/11 terrorism: progress and problems of a primarily cooperative approach. (Ed. M. Gani and P. Mathew). *Fresh perspectives on the war on terror*. ANU E Press.
- Öztürk, Y. (2019). Avrupa Birliği'nin Uluslararası Terörizmle Mücadele Stratejileri. *Academic Knowledge*, 2(2), 188-199. doi.org/10.5281/zenodo.3596378.
- Pavy, E. (2023). *The Treaty of Lisbon*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon> Erişim Tarihi: 26/10/2023.
- Permanent Representation to the EU (2023). *The Stockholm Programme (2010-2014)*. <https://www.mfa.gr/brussels/en/permanent-representation-eu/greece-in-the-eu/area-of-justice-freedom-and-security.html?page=2> Erişim Tarihi: 18/04/2023.
- Pishchikova, K. ve Piras, E. (2017). The European Union Global Strategy: What Kind of Foreign Policy Identity?. *International Spectator*, 52(3), 103-120. doi:10.1080/03932729.2017.1339479
- Saraçlı, M. (2007). Uluslararası Hukukta Terörizm. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 1049-1078.
- Semerciöglu, H. (2016). Uluslararası Terörizmde Küresel İşbirliği: Bir Ütopya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(2), 97-114.
- Smith, K. E. (2017). A European Union global strategy for a changing world. *International Politics*, 54(4), 503-518.
- Soyaltın, D. (2015). Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi. *Avrupa ve Avrupa Birliği Teori Güncel ve Dış Gelişmeler*. (ed. Cengiz Dinç). Savaş Yayınevi.
- Şen, O. (2017). *21. Yüzyılın Başlangıcında Terörizmle Stratejik Mücadele*. Alfa Yayın.
- Tangör, B. ve Sayın, S. (2012). Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadele Stratejisi: Yeni Bir Bütünleşme Alanı Mı?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 85-118.
- Tuçek, F. ve Warnes, R. (2017). The European Union against Terrorism: Challenges and Future Opportunities. (Ed. S. N. Romaniuk, F. Grice, D. Irrera, ve S. Webb), *The Palgrave Handbook of Global Counterterrorism Policy*, 315-336, Palgrave Macmillan.

- Yılmaz, Y. (2017). Avrupa Birliği Ceza Hukukunda Organize Suçlulukla Mücadele. *TAAD*, 8(31): 721-768.
- Yiğittepe, L. (2017). Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikaları. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(7), 12-27. <http://dx.doi.org/10.20860/ijoses.287780>
- Zenginoğlu, S. (2016). Uluslararası Terörizm ve Avrupa Birliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 157-178.

Article Type / Makale Türü
Araştırma Makalesi -
Research Article

Application Date / Başvuru Tarihi
09.12.2023 / 12.09.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

LIBERAL GÜVENLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇ

INTERNATIONAL IRREGULAR MIGRATION WITHIN THE FRAMEWORK OF LIBERAL UNDERSTANDING OF SECURITY

Yasin KANİK¹, Selim KANAT², Özlem DEMİRKIRAN³

ÖZ: Uluslararası düzensiz göç, küreselleşmenin etkisiyle artan ve hem göç veren hem de göç alan ülkeler için önemli bir güvenlik sorunu haline gelen bir olgudur. Liberal güvenlik anlayışı, güvenliği sadece devletlerin değil, bireylerin ve toplumların da ilgilendiği bir konu olarak görür. Bu anlayış, savaş ve tehditlerin giderilmesi ve bu sayede huzur ve güvenliğin sağlanması amacıyla bireyi merkeze alan ve birbirleriyle ilişkili Cumhuriyetçi Liberalizm, Ticari Liberalizm, Düzenleyici Liberalizm ve Sosyolojik Liberalizm şeklinde farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu çalışma, bu farklı yaklaşımlar çerçevesinde liberal güvenlik anlayışının uluslararası düzensiz göçe nasıl yaklaştığını ve bu soruna çözüm üretmek için neler yapabileceğini incelemektedir. Çalışma, liberal güvenlik anlayışının uluslararası düzensiz göçü anlamak ve yönetmek için yararlı bir çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır. Çalışmada, düzensiz göç olgusunun önlenmesi ve uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında devlet kurumlarının demokratikleştirilmesi, düzensiz göç neden olan etkenlerin giderilmesi amacıyla uluslararası iş birliği ve dayanışmanın artırılması, uluslararası organizasyonlar ve hukuk düzenlemeleri aracılığıyla ise bireyi güvence altına alacak somut adımların atılması gibi temel önlemlerin alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Uluslararası Göç, Düzensiz Göç, Liberalizm, Liberal Güvenlik Anlayışı.

ABSTRACT: International irregular migration is a phenomenon that has increased with the influence of globalization and has become an important security problem for both sending and receiving countries. The liberal understanding of security sees security as an issue that concerns not only states but also individuals and societies. This understanding has developed different approaches such as Republican Liberalism, Commercial Liberalism, Regulatory Liberalism and Sociological Liberalism, which center on the individual and are interrelated, in order to eliminate wars and threats and thus ensure peace and security. This study examines how the liberal security approach approaches international irregular migration within the framework of these different approaches and what it can do to find solutions to this problem. The study emphasizes that the liberal understanding of security offers a useful framework for understanding and managing international irregular migration. The study concluded that basic measures should be taken such as democratizing state institutions to prevent irregular migration and ensuring international security, increasing international cooperation and solidarity in order to eliminate the factors that cause irregular migration, and taking concrete steps to secure the individual through international organizations and legal regulations.

Keywords: : Uluslararası Göç, Düzensiz Göç, Liberalizm, Liberal Güvenlik Anlayışı.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, yasinkanik@windowslive.com, <https://orcid.org/0000-0002-9034-5138>.

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, selimkanat@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2663-3757>.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemdemirkiran@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6558-3206>.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The main purpose of the study is to analyze the problem of irregular migration within the framework of liberal security understanding. In this regard, it is aimed to put forward solution proposals to prevent irregular migration with different approaches of liberalism, which centers on the individual and is interrelated, in order to eliminate wars and threats and thus ensure peace and security.

Research Questions

The main research question of the study is whether the problem of irregular migration can be solved within the framework of liberal security understanding. While trying to explain this question, what is the liberal understanding of security, what different approaches can be mentioned within this, how migration can be defined and classified, and what the phenomenon of irregular migration is. Questions have also been tried to be answered.

Literature Review

The literature review was carried out within the framework of the concepts of “liberal security understanding”, “international migration”, “irregular migration”, “prevention of irregular migration” and the English equivalents of these concepts. Basically, university library database, Google Scholar, Dergipark and Yöktez data-based searches were carried out. In this context, some studies on the subject have been examined. In his study, Gök (2016) analyzed the relationship between the phenomenon of international migration and the nation-state-based understanding of security with a limited theoretical background, and evaluated the role of international organizations on international migration in the context of the policies and studies of the International Organization for Migration. In his study, Özcan (2015) defined irregular migration and discussed it at three levels: global economic order, state and individual, that is, the immigrant. The study determines the situation at these three levels, but does not offer a solution. In their study (2019), Bostan and Demiray discussed the construction of a border security wall as a new approach in combating irregular migration in Turkey as a transit and destination country. It offers a solution to prevent the progress of people who have left the workplace. Ferstman (2020) mentions that it provides funds, equipment, training and technical support, aiming to prevent refugees and irregular immigrants from accessing certain countries and regions. It addresses the issue in the context of countries accepting refugees and irregular migrants and in the example of Libya. In his thesis, İşışır (2006) discussed the prevention of illegal migration within the framework of the Turkey case study, but both the legal regulations mentioned in the thesis have changed and the study was prepared at a date before the emergence of intense migration experienced today.

Methodology

By examining the documents with the qualitative data collection method, first of all, it was tried to reveal what the liberal understanding of security is, and in this context, it was tried to analyze what kind of a solution could be brought to the problem of international irregular migration.

Results and Conclusions

As a result of the study, it has been understood that basic measures should be taken such as democratizing state institutions in order to prevent the phenomenon of irregular migration and ensuring international security, increasing international cooperation and solidarity in order to eliminate the factors that cause irregular migration, and taking concrete steps to secure the individual through international organizations and legal regulations. When the current liberal policies that have been implemented are examined, it is understood that the implementation of the solution proposals offered by the liberal approach will make significant contributions to ensuring international security by controlling the phenomenon of irregular migration. For this reason, in order to prevent the phenomenon of irregular migration from being an international security problem, decision makers should take into account the suggestions put forward by the liberal approach at this point.

1. GİRİŞ

Abraham Maslow'un da belirtmiş olduğu üzere güvenlik insan hayatının idamesi noktasında temel teşkil eden bir öneme sahiptir. Bu nedenle insanoğlu yeme içme ve barınma gibi hayatta kalmasını sağlayacak fizyolojik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra güvenlik ihtiyaçlarını tespit ve teminine yönelmektedir. Bireyin güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması noktasında ise bireyin yaşadığı toplumsal yapı ve çevresel faktörlerin doğrudan bir etkiye sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum güvenlik çalışmaları ile uluslararası sistemin yapısını inceleyen uluslararası ilişkiler teorileri arasında zorunlu bir ilişkiselliğin oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan teorilerin çıkış noktası da temelde güvenlik tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu teorilerden birisi olan liberalizmin güvenlik anlayışı çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde küresel dünyanın karşılaşmış olduğu önemli güvenlik kaygılarından biri olan düzensiz göç konusu liberalizmin güvenlik anlayışı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak liberal güvenlik anlayışı, sonrasında göçün tanımı, türleri ve düzensiz göç olgusu ele alınacak ve liberal güvenlik anlayışı çerçevesinde uluslararası düzensiz göçün değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. LIBERAL GÜVENLİK ANLAYIŞI

Liberal güvenlik anlayışının başarılı bir şekilde anlaşılabilmesi adına öncelikle bu güvenlik anlayışına kaynaklık eden Liberalizmin anlaşılması gerekmektedir. Liberalizm anlayışı uluslararası ilişkiler alanında önemli bir yere sahip olan bir yaklaşımdır. John Locke, Adam Smith, Hugo Grotius, Immanuel Kant, Bentham, Mill, Hayek, Milton Friedman, Keohane ve Nye gibi isimlerin düşünsel katkılarıyla şekillenen liberal anlayış temelde bireyi ön plana çıkarmaktadır. Hukuk ve ticari ilişkilerinin önemine atıfta bulunan ve karar alma süreçlerinde demokratik yaklaşımların önemine vurgu yapan Liberalizm uluslararası sistemde birey ve devletin yanında sistem ile doğrudan etkileşim içerisinde olan farklı aktörlerin varlıklarını da kabul etmektedir (Oğuzlu, 2014). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi hükümetlerarası organizasyonlar ile yerel ve küresel şirketler ve yardım kuruluşları bu aktörlere örnek teşkil etmektedir.

Köklerini bireyi ve toplumu baskılayan ve özgürlüklerini rehin alan Karanlık Orta Çağ'a kadar dayandırabilmenin mümkün olduğu liberal anlayış Aydınlanma Dönemi ile birlikte önemli bir ivme kazanmıştır (Ağaoğulları, 2016, ss. 517-520). Kilisenin siyaset üzerinde tahakkümünün çözülüp din-devlet ilişkileri açısından ayrışmanın belirginleşmeye başladığı yeni dönemde bireyin devlet karşısındaki konumu ve durumu sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulama sürecinde bireyin sistem içerisindeki konumunu belirlemek için farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Literatürde toplumsal sözleşme olarak adlandırılan bu görüşlerden birini liberal düşüncenin önemli isimlerinden birisi olan John Locke ileri sürmüştür. John Locke'a göre insan doğası gereği rasyonel bir canlıdır. Dolayısıyla, hiçbir üst otoritenin olmadığı bir doğa durumu tasviri söz konusu olduğunda akıl yolu ile barışçıl ve işbirliği içerisinde bir yaşam tarzını tercih edecektir. Bu nedenle insan doğası gereği barışa ve işbirliğine

yatkınlık göstermektedir (Tipioğlu, 2016, s. 65). Bu durum okuyucuyu ilk bakışta birey üzerinde otorite sahibi bir üst gücün olmaması durumunda barış ve güvenliğinin kendiliğinden inşa olunacağı düşüncesine yöneltmektedir. Lakin Locke'a göre doğa durumunda insanın huzur ve barış içerisinde yaşamasını sağlayan temel etmen doğa kanunlarıdır (Erdoğan, 2009, ss. 6-7). Hugo Grotius'un insanın özgür aklına dayandırmış olduğu doğa kanunu olaylar karşısında insanların birey ve toplum adına en uygun düşecek kararlar alabilecek vicdani bir yargı sistemine tekabül etmektedir (Kanat, 2022). Locke'a göre insanın doğuştan kazanmış olduğu ve kendisine sıkı sıkıya bağlı olan bazı temel hakları vardır. Bu temel haklar yaşama, mülk edinme ve özgürlük haklarıdır. Doğa yasası bu hakların korunmasını öngörmektedir. Lakin bu haklar ihmal edildiği zamanlar doğa yasalarının maddi yaptırım gücü olmadığı için devlet gibi maddi yaptırım gücü olan üst bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, Locke insana sıkı sıkıya bağlı kazanılmış hakların garanti altına alınması amacıyla sınırlı düzeyde yetkiye sahip devlet otoritesinin varlığına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Güven, 2022, ss. 18-19). Toplumsal sözleşme ile kurulan bu devletin temel görevi sözleşmeye taraf olan insanların yaşama, mülk edinme ve özgürlük hakkını korumaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Liberal anlayışa göre devletin, devlet nezdinde var olan ulusal ve uluslararası aktörlerin ve uluslararası sistemde yer alan devlet dışı özel aktörlerin varlık amacı esasında bireyin güvenliğini garanti altına almaya hizmet etmektedir.

Liberal güvenlik anlayışının güvenliğin sağlanması noktasında önceliği bireye vermesi güvenlik tehdidinin tanım ve kapsamının da değişmesine yol açmaktadır. Nitekim Realist güvenlik anlayışında temelde güvenliğin sağlanması gereken aktör devlet olduğu için tehdit algısı da devlete yönelik olarak tanımlanmaktaydı. Bu nedenle Realist güvenlik anlayışında tehdit olarak farklı devletler ve bu devletlerden gelebilecek sert güç olarak tanımlanan askeri ve silahlı saldırılar algılanmaktadır (Demiröz, 2022, ss. 35-36). Lakin yeni güvenlik anlayışı olarak da tanımlanan Liberal güvenlik yaklaşımı güvenliğin temeline bireyi aldığı için bireye yönelik tehdit algısı devlete nazaran daha kapsamlı bir şekilde ele alınması zorundalığını doğurmaktadır. Çünkü bireye yönelik tehdit algısı çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Nitekim birey aktör bazlı olarak kendisi gibi farklı bireyler, toplumlar, uluslar ve uluslararası aktörler tarafından her türlü tehdide açık bir konumdadır. Aynı şekilde konu bazlı ele alındığında birey günümüzde çevreden ekonomiye, ekonomiden teknolojiye ve teknolojiden sağlık ve gıda güvenliğine uzanan geniş bir tehdit algısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum Liberal güvenlik anlayışının tehdit algısını konu ve aktör bazlı olarak derinlemesine ve genişlemesine bir şekilde ele aldığını açıkça gözler önüne sermektedir.

Liberal güvenlik yaklaşımındaki tehdit algısının geniş anlamda değerlendirilmesi güvenliğin sağlanması noktasında da geniş önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Tehdit algısının büyüklüğü olası tehditlerin tespiti ve önlem alınabilmesi noktasında uzun vadeli ve geniş katılımlı stratejik planlamaların yapılması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu noktada Liberal güvenlik anlayışı kendi içerisinde savaş ve tehditlerin giderilmesi ve bu sayede huzur ve güvenliğin sağlanması amacıyla bireyi merkeze

alan ve birbirleriyle ilişkili olan farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Robert Keohane'nin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre bu yaklaşımlar Cumhuriyetçi Liberalizm, Ticari Liberalizm, Düzenleyici Liberalizm ve Sosyolojik Liberalizmdir (Gözen, 2014, ss. 153-57).

Bu yaklaşımlardan ilki Cumhuriyetçi Liberalizm anlayışıdır. Önemli temsilcilerinden biri olan Kant'a göre savaşların sonlandırılıp ebedi barışın sağlanabilmesi adına demokratik yönetim şeklinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Demokratik Barış Yaklaşımı olarak da adlandırılan bu görüşe göre uluslararası alanda savaşların gerçekleşmesinin sebeplerinden birisi karar vericilerin savaş kararlarını rahatlıkla alabilmelerinden kaynaklanmaktadır (Burchill, vd., 2019, ss. 91-92). Monarşiyle yönetilen devletlerde monarklar kendisine tabi olan halkın rızasına başvurma gereği duymadan daha kolay bir şekilde savaş kararı alabilmektedirler. Nitekim savaşın yıkıcı etkilerinden etkilenen taraf daha çok halk kesimleri olduğu için monarkın savaş kararı alabilmesi kolaylaşmaktadır. Lakin demokratik sistemlerde halka karşı sorumlu olan liderler kolay bir şekilde savaş kararı alamadıkları için demokratik yönetimlerin savaşa girme olasılıkları monarşiyle yönetilen devletlere göre daha azdır. Bu nedenle Kant demokratik yönetim anlayışının küresel çapta yaygınlaştırılarak kalıcı barış ve güvenlik ortamının sağlanabileceğini ileri sürmektedir.

Bir diğer yaklaşım tarzı ise Ticari Liberalizmdir. Ticari Liberalizm yaklaşımı ile ileri sürülen temel argüman uluslararası ticaretin geliştirilmesi ile devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artacağı ve bu sayede karşılıklı çıkar ilişkileri bulunan devletlerin birbirleriyle savaşmayacağı yönündedir (Gözen, 2014, s. 154). Liberalizmin kurucusu olarak adlandırılan Adam Smith'in serbest piyasa ekonomisine yönelik düşüncelerinden önemli bir biçimde etkilenmiş olan Ticari Liberalizm anlayışı iş bölümüne ve mutlak kazanç anlayışına da büyük bir önem vermektedir. Nitekim farklı alanlarda uzmanlaşmış olan devletlerin birbirleriyle yapacağı karşılıklı ticaret anlaşmaları her iki devletinde refah seviyesini yükseltecek ve ekonomik kazanç sağlanmasına neden olacaktır (Russett, 2021, ss. 120). Bu durumda her iki devlet de karşılıklı olarak çatışmaktan kaçınma eğilimine gidecektir. Liberal düşünürlerden Schmitter ve Haas'e göre devletler ekonomik iş birliği neticesinde elde etmiş oldukları kazanımları farklı alanlara da yaymak isteyeceklerdir. Ekonomik iş birlikteliği ile başlayan karşılıklı kazanç getirisi yayılma etkisi (spillover effect) sayesinde siyasal ve askeri alanlara da etki edecektir. Bu sayede farklı alanlarda iş birliğini geliştiren devletler tehditlerin ortadan kaldırıldığı güvenli bir uluslararası sistem kurmayı başarmış olacaklardır (Gözen, 2014, s. 154).

Liberal anlayış içerisindeki üçüncü bir yaklaşım ise Düzenleyici Liberalizmdir. Uluslararası sistemde tehdit algısının temel nedeni olarak Realist anlayış sistemin bir üst otoriteden yoksun olması anlamına gelen anarşik yapıya işaret etmektedir. Anarşik yapı içerisinde devletler sahip oldukları güç ve çıkar arzusu nedeniyle birbirlerini olası tehdit unsurları olarak algılayacaklarını belirten Realist yaklaşım uluslararası sistemin anarşik yapısından ötürü devletlerin kendi güvenliklerini sağlama eğilimine gideceğini söylemektedir. Lakin liberal güvenlik yaklaşımına göre uluslararası sistemin

anarşik yapısı içerisinde düzenleyici önlemler alınarak iş birliği ve huzurun teminini sağlamak mümkün olmaktadır. Düzenleyici Liberalizme göre anarşik yapı içerisinde alınacak olan ilgili düzenleyici önlemler uluslararası kurumlar tarafından hayata geçirilmelidir (Sterling-Folker, 2021, s. 138). Uluslararası örgütler anarşik sistem içerisinde farklı yapı ve ideolojilere sahip aktörlerin bir araya getirilerek hem güncel sorun ve ihtiyaçlarını birbirleriyle paylaşabilecekleri imkanı hem de uluslararası güvenliği tesis edici güven ve iş birliği ortamını inşa etme olanağı sunacaktır. Bu nedenle Düzenleyici Liberalizme göre uluslararası kurumlar güvenlik ve iş birliğinin sağlanması noktasında önemli bir role sahiptir. Liberal güvenlik yaklaşımında aktörler arasında iş birliği yapılmasına yönelik ihtiyacın sebebini Keohane ve Nye'nin Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık yaklaşımı (complex interdependence) ile gerekçelendirmek mümkündür (Gözen, 2014, ss. 155-56). Günümüz küresel dünyasında ekonomik, siyasal, çevresel ve güvenlik temelli konuların birbiriyle iç içe geçmiş ve birbirini bağlı olması durumu Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığı zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ilgili aktörlerin mevcut güvenlik tehditlerini önlemek ve tekrardan oluşumunu engellemek adına zorunlu olarak iş birliğine giderek ortak hareket etme gereksinimi doğmaktadır. Nitekim devletlerin birbirlerine güvenmemeleri ve gerçek niyetlerine yönelik karşılıklı bilgi eksiklikleri mevcut anarşik sistem içerisinde iş birliği ve ortak hareket edebilme olasılığını engellemektedir. Bu noktada yukarıda da değinildiği üzere ilgili aktörlere birbirleriyle bilgi paylaşımı ve işbirliği yapma imkanı sunacak olan ve bu doğrultuda uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanabilecek tehditleri önleyebilecek düzenleyici aktör liberal güvenlik yaklaşımına göre uluslararası örgütler olacaktır. Bu yaklaşıma göre uluslararası örgütler aracılığıyla oluşturulacak yasal ve kurumsal düzenlemeler küresel güvenliğin inşasını kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Liberal anlayış içerisinde şekillenen son yaklaşım tarzı olarak Sosyolojik Liberalizm ayrımı yapılmaktadır. Sosyolojik Liberalizm uluslararası sistemde barış ve güvenliğin sürdürülebilmesi noktasında devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin de önemine vurgu yapmaktadır. Günümüzde insanlar gelişen bilimsel ve teknolojik imkanlar sayesinde farklı kültür ve inanç aidiyetlerine mensup bireylerle daha rahat ve kolay bir biçimde karşılıklı kültürel etkileşim gerçekleştirebilmektedirler. Özellikle iletişim ağlarının gelişmiş olması bireysel ve toplumsal düzeyde aktörlerin birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunup birbirlerini daha iyi tanımalarının yolunu açmaktadır. Bu durum ben ve öteki algısının muğlaklaşmasına ve insanların farklı coğrafyalardaki topluluklarla ortak değer ve kültür anlayışı içerisinde kaynaşmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, devlet dışı aktörler arasında gerçekleşen bu kaynaşma devletler arasında yaşanabilecek olası savaşların önlenmesi noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim gelişen imkanlar sebebiyle günümüzde insanlar savaş yanlısı devlet politikalarına karşı temkinli davranarak ilgili devletlerin topluma yönelik savaş başlatmak amacıyla organize ettikleri kışkırtıcı çağrılarını cevapsız bırakabilmektedirler. Bu durum ise günümüzde devlet merkezli tehdit algılamalarının önemini kaybetmeye başladığını göstermektedir. Çünkü devlet dışı aktörler günümüz mevcut imkanları çerçevesinde kendi tehdit algılarını tespit ederek bu doğrultuda

hareket etmeyi tercih edebilmektedirler. Bu noktada Liberal anlayışa göre rasyonel bir tercih yaparak barış ve işbirliğini tercih edecek olan birey ve diğer devlet dışı aktörler uluslararası alanda güvenliğin temini konusunda devletlerin yanında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Haliyle bu durum devlet merkezli tehdit algısının öneminin giderek azalmasına ve güvenlik anlayışının devlet dışı aktörler tarafından barış ve iş birliği temelinde şekillenmesine neden olmaktadır (Gözen, 2014, s. 157).

Kısacası, liberal güvenlik anlayışı bireyi merkeze alarak bireye yönelik tehdit algılarının tamamını kapsayan geniş bir güvenlik anlayışı sunmaktadır. Bireyin güvenliğinin sağlanması amacıyla bireyin yaşama, mülk edinme ve özgürlük hakkını temin altına alabilecek yasal önlemler ve bu önlemlerin işleyişini sağlamak adına dayanışma ve iş birliğini artırıcı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Liberal güvenlik anlayışı bilim, eğitim, teknoloji, ekonomi, siyaset ve hukuk gibi alanlardan aktif bir şekilde yararlanarak devlet ve devlet dışı aktörlerin birbirlerini tehdit olarak algılamalarının önüne geçmeye çalışmaktadır. İlgili aktörler arasındaki karşılıklı tehdit algılamasının azalmasının ve iş birlikteliklerinin artmasının ise uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada demokratik yapılanmalara, uluslararası örgütlenmelere, ekonomi, ticaret, hukuk ve güvenlik alanlarında yardım ve iş birlikteliklerine, aktörler arası iletişimin sürekliliğine ve sağlıklı bilgi alışverişinin sağlanabilmesine önemli bir vurgu yapılmaktadır.

2. GÖÇÜN TANIMI, TÜRLERİ VE DÜZENSİZ GÖÇ OLGUSU

2.1. Göçün Tanımı ve Türleri

Günümüzde uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında en önemli konu başlıklarından birisi olarak göç olgusu karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, siyasi ve çevresel birçok nedenden ötürü insanlar bulunmuş oldukları mevcut konumlarından kendilerini daha güvende hissedeceklerini düşündükleri konumlara doğru yönelme eğilimi göstermektedirler. Bu yönelim temel olarak göç kavramıyla ifade edilmeye çalışılmakla birlikte yönelimin niyet ve kapsamı itibariyle irtica etme, sığınma gibi başka kavramlaştırmalarla da tanımlanabilmektedir. Bu yönelime yönelik farklı kavramsallaştırmalar göç kavramı üzerinde küresel çapta bir mutabakatın sağlanmasını önemli derecede zorlaştırmaktadır. Mehmet Zeki Bodur'a göre göç kavramı üzerine ulusal ve uluslararası sözleşmelerde yapılan ortak tanımlamalara rağmen ilgili kavram üzerinde küresel mutabakatın sağlanamamasının en önemli sebeplerinden birisi uluslararası sistemdeki aktörlerin kendi konumları itibariyle göç kavramını farklı şekillerde tanımlamaya çalışmalarıdır (Bodur, 2019). Bu nedenle literatür incelendiğinde göç kavramı üzerine yapılmış birçok farklı tanımlamayla karşılaşmaktadır. Bu tanımlamalar arasında en kapsamlı tanımlardan ikisini Türk Dil Kurumu (TDK) ve Uluslararası Göç Örgütü yapmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun yapmış olduğu tanımlamaya göre Göç "Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" anlamına gelmektedir (TDK Sözlük). Uluslararası göç örgütü ise göçü "Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi,

süresi yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir” diyerek tanımlamaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, 35). Uluslararası göç örgütünün yapmış olduğu tanımlama incelendiğinde göç olgusunun göçmen, mülteci ve yerinden edilmiş kişileri de bünyesine dahil eden geniş bir kapsamda ele alındığı anlaşılmaktadır. Tanımda yer alan ‘göçmen’ kavramı daha çok gönüllü olarak bir yerden bir yere göç eden kişileri tanımlamak için kullanılırken ‘mülteci’ kavramı ise gönüllülük esasının aranmadığı yani zoraki durumlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Göçmen ve mülteci tanımlaması dışında kalan yerinden edilmiş kişilere ise Geçici Korunan kişiler denmektedir (Bodur, 2019). Türkiye’de yaşayan Suriyeli vatandaşlar resmi olarak Geçici Korunanlar kategorisinde yer almaktadırlar.

Yukarıda verilen tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere göç olgusu ekonomiden siyasete birçok alanı doğrudan etkileyen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle de göç olgusuna dair kendi içerisinde göçün sebeplerine ve hedeflerine göre farklı şekillerde sınıflandırmalar yapılabilmektedir (Yardımcı, 2018, ss. 4-5). Bu sınıflandırmalardan birisini ülke sınırları içerisinde ve bir ülkeden başka bir ülkeye yönelik gerçekleşen göçleri tanımlamak için kullanılan iç göç-dış göç sınıflandırması oluşturmaktadır. Bir diğer göç sınıflandırması ise yapıma konularına göre coğrafi (ekolojik) göç, ekonomik göç ve kültürel göç gibi başlıklar altında yapılmaktadır. Ayrıca, göç eden kişi sayısına göre bireysel göç ve toplu göç sınıflandırması ve göçün sebeplerine göre ise işçi göçü ve beyin göçü gibi sınıflandırmalarda yapılabilmektedir. Son olarak ise günümüzde daha çok karşılaştığımız göçün yasal mahiyetine göre yapılan düzenli göç ve düzensiz göç sınıflandırması ile karşılaşılmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere göçün tanımı ve sınıflandırılması üzerine küresel bir uzlaşa sağlanamadığı için bu sınıflandırmaları çeşitlendirmek ve farklılaştırmak mümkündür. Lakin araştırmanın konusundan sapmamak amacıyla bu çalışmada göçün yasal mahiyetine göre yapılan düzenli göç ve düzensiz göç sınıflandırması üzerinde durulacaktır.

Tanımı itibariyle düzenli göç: göç eden insanların kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde kendi ülkelerinden ayrılarak göç etmek istedikleri ev sahibi ülkeye yine ev sahibi ülkenin kanun ve yönetmelikler ile karşılanmasını istediği koşul ve gereksinimlerin yerine getirilerek gerçekleştiği konum değişiklikleridir (Oral ve Çetinkaya, 2017, s. 2). Düzenli göçmenlerin farklı ülkelere şart koşulan gereksinimleri sağlamaları koşuluyla göç alan ülkelere kabul edilmeleri göç alan ev sahibi ülkelere önemli kolaylıkla sağlamaktadır. Nitekim göç alan ülkeler uluslararası sistemin önemli güvenlik sorunlarından biri olan göç olgusunu kontrollü ve planlı bir şekilde yönetebilmekte ve bu doğrultuda ulusal ve uluslararası güvenliğin temini sağlanabilmektedir. Bu nedenle güvenlik açısından kontrolü ve denetimi en kolay sağlanan grup kendi rızalarıyla göç kararı alan ve bu doğrultuda yasal gereksinimlerinin tamamını sağlayan düzenli göçmenler grubudur. Ayrıca, düzenli göç sayesinde hem ev sahibi ülkeler hem de göç alan ülkeler karşılıklı olarak sosyal ve ekonomik kazançlar elde

edebilmektedir (Yılmaz, 2014, s. 1692). Özellikle göç alan ülkelerde ihtiyaç duyulan iş gücünün karşılanması ve göç veren ülkelerdeki işsizlik ve döviz sıkıntılarının kısa vadede çözümü noktasında düzenli göç her iki taraf için de önemli kazanımlar elde edilmesinin önünü açmaktadır. Lakin göç olgusu düzenli bir şekilde gerçekleşti gibi kanun ve yönetmeliklere aykırı olarak yani düzensiz bir şekilde de gerçekleşebilmektedir. Günümüzde uluslararası güvenliği tehdit eden göç olgusu da düzensiz ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleşen düzensiz göç akımlarıdır. Bu nedenle ilerleyen bölümde ayrı bir başlık altında incelenecektir.

2.2 Düzensiz Göç

Göç olgusu içerisinde uluslararası güvenliği tehdit eden, çoğu zaman plansız ve kontrolsüz bir şekilde gelişen ve günümüzde yaygın bir şekilde karşılaştığımız en önemli konu başlıklarından birisi olarak karşımıza düzensiz göç olgusu çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Başkanlığınca yapılan en yalın tanımlamaya göre düzensiz göç “bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir” (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı). Düzensiz göç konusunda resmi makamlar dışında akademi ve farklı kurumlar tarafından yapılan birçok tanımlama mevcuttur. Literatüre bu noktada katkı sağlayan Belgin Oral ve Fevziye Çetinkaya'nın ortak tanımlamalarına göre Düzensiz Göç: “Göç veren, transit ve göç alan ülkelerin düzenleme normlarının dışında gerçekleşen hareketlerdir. Hedef ülkeleri açısından, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak veya bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya çalışmak anlamına gelmektedir.” (Oral ve Çetinkaya, 2017, s. 2). Yani, “Düzensiz Göç” kavramı göç akımına kaynaklık eden ülkeden yasal olmayan şekillerde çıkararak göç güzergâhı üzerindeki transit ülkelere uğrayıp ya da doğrudan varılmak istenen hedef ülkeye yasal ya da yasadışı yollarla ulaşmak anlamına gelmektedir.

Düzensiz göç olgusunun anlaşılması noktasında kaynak ülke, hedef ülke ve transit ülke kavramsallaştırmalarının önemli bir yere sahip olduğu yukarıda verilen tanımlamalardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Düzensiz göçü tanımlarken kullanılan “Kaynak Ülke” kavramı düzensiz göçe neden olan ve düzensiz göç akımlarının önlenmesi adına önleyici ve iyileştirici adımların atılabileceği göç veren ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir diğer kavram olan Hedef Ülke ise düzensiz göçe tabi olan insanların yasa dışı yollarla vardıkları ya da yasal yollarla ulaşım sağlayıp yasadışı bir şekilde konakladıkları düzensiz göçün nihai varış noktası olan ülkeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Düzensiz göç içerisinde hedef ülkeleri önemli kılan nokta plansız bir şekilde gerçekleşen göç akımları karşısında ekonomiden güvenliğe birçok alanda olumsuz yönde etkilenen aktörlerin başında gelmeleridir. Son olarak ise Kaynak ve Hedef Ülke arasında yer alan ve düzensiz göçün gerçekleştirilmesi noktasında konak yeri olan Transit Ülke kavramı karşımıza çıkmaktadır. Düzensiz göçe tabi olan insanların yasal ya da yasadışı yollarla geldikleri ve yine yasal veya yasadışı şekilde geçici olarak ikamet ettikleri ülke olan Transit Ülkeler Hedef Ülkeler gibi düzensiz göçten önemli derecede etkilenmektedirler.

Tarihi süreç içerisinde gerçekleşen düzensiz göçlere yönelik bir inceleme yapıldığı zaman genellikle savaşlar, ekonomik sıkıntılar, çevresel sorunlar ve güvenlik sorunları gibi nedenler sebebiyle düzensiz göçlerin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Orta Çağ sonrasında başlayan coğrafi keşifler yeni coğrafyaların keşfedilmesine ve bu bölgelere yönelik düzensiz bir şekilde kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2014, s. 1688). Ayrıca, Aydınlanma ve Endüstri Devrimi dönemi ile birlikte hızla gelişen teknolojik imkanlar coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının bulunmasıyla birleşerek sömürgecilik yarışının tetiklenmesine neden olmuştur. Küresel çapta göç dalgalarının yaşandığı bu dönemlerde sömürgeci devletlerin iş gücü ihtiyacı ve sömürge bölgelerinde kontrolü sağlayabilmek adına izledikleri göç politikaları düzensiz göç akımlarına yenilerinin eklenmesini sağlamıştır. Özetle, Orta çağ sonrasında gerçekleşen bu düzensiz göçlerin nedenleri incelendiğinde coğrafi, ekonomik ve siyasal sebeplerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

1. ve 2. Dünya Savaşları ve arasında yaşanan dönem de dahil olmak üzere 20.yy ilk yarısında yaşanan düzensiz göç akımlarının altında yatan temel nedenler ise genel olarak savaş ve dolayısıyla yaşanan güvenlik sorunları, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde gerçekleşen nüfus politikaları (homojen nüfus yaratma çabaları), iki savaş arası dönemde ve sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve doğal afetler, salgın hastalıklar ve savaşın neden olduğu çevresel tahribatlar gibi coğrafi sorunlar olarak özetlemek mümkündür (Yılmaz, 2014, s. 1688).

2. Dünya savaşı sonrası dönemde sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları yeni düzensiz göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan düzensiz göçler gerek bağımsızlığını kazanan sömürgelerden ayrılmak zorunda kalan sömürgeci güçler tarafından gerekse de bağımsızlığını kazanan sömürge devletleri içerisinde yaşanan iç savaşlar ve etnik çatışmalar nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanlar tarafından gerçekleşmiştir.

Savaş sonrasında Batı dünyasının yeniden imarı konusunda zuhur eden insan kaynağı ihtiyacı da 20. yüzyılın ikinci yarısında Batıya yönelik işçi göçünün başlamasına neden olmuştur. Başlangıçta devlet merkezli politikalarla desteklenerek düzenli ve kontrollü şekilde başlayan bu göç dalgası süreç içerisinde düzensiz bir hal almaya başlamıştır. Nitekim günümüzde ekonomik, sosyal, kültürel ve dini nedenlerle kaynak ülkelerde yaşam ve güvenlik sıkıntıları çeken birçok insan yasadışı yollarla dahi olsa iyi koşullarda hayatlarını sürdürebileceklerini düşündükleri batılı ülkelere yönelik yoğun düzensiz göç hareketleri düzenlemektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan ve ekonomik, sosyal, siyasal ve coğrafi faktörler nedeniyle hayatlarını idame ettirme noktasında ciddi sorunlar yaşayan insanların varlığı nedeniyle günümüzde Batıya yönelik düzensiz göç hareketleri artarak devam etmektedir (Yılmaz, 2014, s. 1689).

Tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda düzensiz göç olgusunun siyasetten ekonomiye, hukuktan güvenliğe kadar birçok alandan etkilenen önemli bir konu olduğu açıkça görülmüştür. Nitekim bahsi geçen bu alanlar aslında düzensiz göç olgusunun oluşumuna neden olan etkenlerdir. Düzensiz

göçe neden olan bu etkenler ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel nedenler ile coğrafi sorunlar olarak kategorize etmek mümkündür.

İlk olarak ekonomik nedenlere değinecek olursak işsizlik, yoksulluk, ağır çalışma koşulları, hayat pahalılığı ve alım gücü düşüklüğü gibi kötü ekonomik koşullar, kaynak devletlerin ekonomik yatırımlara gerektiği kadar önem vermemesi ve gelir adaletsizliği gibi sorunlar düzensiz göçün itici nedenleri arasında ifade etmek mümkündür (Yardımcı, 2018, s. 20). Ayrıca, göç alan hedef ülkelerdeki ekonomik gelişmişlik seviyesinin düzensiz göçün çekici nedenleri olarak tanımlandığını belirtmek gerekir. Bu çekici nedenler arasında hedef ülkedeki istihdam oranlarının yüksekliği, kariyer planlaması yapabilme imkanı sunması, elde edilmesi planlanan gelir düzeyinin yüksekliği, düzensiz göçe kaynaklık eden ülke ile hedef ülke arasındaki döviz farkları gibi faktörler yer almaktadır.

Düzensiz göçün önemli etkenlerinden bir diğeri ise siyasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ülke içerisinde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, baskılar ve rejim değişiklikleri, etnik ve dinsel çatışmalara, terör örgütlerinin oluşumuna ve kötü yönetim koşulları nedeniyle halk isyanlarına neden olabilmektedir. Bu tür durumlarda ülke içerisinde çatışmalar ve bu çatışmaların büyümesiyle iç savaşlar yaşanabilmektedir. Dolayısıyla savaş, çatışma ve siyasal baskı altındaki alanlarda yaşayan insanlar zorunlu olarak düzensiz göç hareketleri başlatmaktadırlar (Oral ve Çetinkaya, 2017, s. 4).

Sosyal ve kültürel nedenler de düzensiz göçe sebep olan etkenler arasında yer almaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus oranının yüksek olması, eğitim, sağlık, ulaşım ve sanat alanlarında mevcut imkanların insanların beklentilerini karşılamakta yetersiz kalması, kamusal haklardan yeterli düzeyde ve adil bir biçimde yararlanabilme hakkına ulaşım imkanının bulunmaması ve temel hak ve özgürlüklerin tehdit altında olması gibi sorunlar düzensiz göçün itici sosyal ve kültürel nedenleri arasında sıralanmaktadır (Oral ve Çetinkaya, 2017, s. 5).

Düzensiz göçe neden olan etkenler arasında son olarak coğrafi nedenler gösterilmektedir. Aşırı sıcaklık ya da soğukluk gibi olumsuz iklim koşullar, coğrafi bölgelerin bölge nüfusunu barındırma ve geçindirme konusundaki kapasite yetersizlikleri, sel, yangın, deprem, çığ tehlikesi gibi doğal afetler ve coğrafyanın ulaşım ve ticari gelişime elverişsiz yapısı gibi birçok konu başlığı düzensiz göçün coğrafi nedenleri arasında sıralanabilmektedir.

Kısacası, uzun bir tarihi geçmişi bulunan göç olgusu yukarıda belirtilmiş olan ekonomik, siyasal, sosyokültürel ve coğrafi başlıklarla özetleyebileceğimiz birçok nedenden ötürü günümüzde varlığını daha güçlü bir şekilde devam ettirmektedir. Özellikle ulaşım ve teknolojik imkanların artması nedeniyle günümüzde daha rahat bir şekilde gerçekleşen düzensiz göç hareketleri uluslararası güvenlik çalışmalarının temel inceleme konuları arasında yer almaktadır. Birçok devlet mevcut düzensiz göç hareketlerine karşı sınır güvenliğini arttırmaya yönelik duvar örme, güvenlik personel sayısını arttırma ve geçiş şartlarını zorlaştırma gibi önlemler almaktadır. Lakin alınan bu önlemler düzensiz göç sorununa günümüzde nihai anlamda çözüm olamamaktadır. Bu nedenle günümüz dünyasında düzensiz göç olgusu

uzun vadede kalıcı çözümler bekleyen önemli konu başlıklarından biridir. Bu sebepten ötürü uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan farklı teorik yaklaşımlar aracılığıyla düzensiz göç olgusunun incelenmesi önemli bir gereksinim arz etmektedir. Hissedilen bu gereksinime binaen çalışmanın ilerleyen bölümünde düzensiz göç olgusu uluslararası ilişkiler disiplininin teorik yaklaşımları arasında yer alan Liberal anlayış çerçevesinde ele alınacaktır.

3. LIBERAL GÜVENLİK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Liberal güvenlik anlayışın uluslararası düzeni sağlamak ve bu vesileyle güvenliği sağlamak adına sunmuş olduğu yaklaşımlara daha önce Liberal Güvenlik Yaklaşımı bölümünde; Cumhuriyetçi Liberalizm, Ticari Liberalizm, Düzenleyici Liberalizm ve Sosyolojik Liberalizm sınıflandırmaları altında ayrıntılı olarak değinilmiştir. Robert Keohane'nin yapmış olduğu bu sınıflandırmaya ait liberal anlayış, günümüzün önemli uluslararası güvenlik tehditlerinden biri olan düzensiz göç hareketlerinin incelenmesinde ve uluslararası güvenliğin yeniden temininde bizlere önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde düzensiz göçe neden olan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel nedenler ile coğrafi sorunlar liberal güvenlik anlayışında bahsi geçen ilgili sınıflandırmalar göz önünde bulundurularak incelenecektir.

Daha önce de değinildiği üzere Cumhuriyetçi Liberalizm anlayışı, güvenliğin sağlanması noktasında halkın iktidarı denetleme imkanına sahip olduğu demokratik değerlere büyük önem vermektedir. Nitekim demokratik sistemler, iktidarı elinde bulunduran yönetici sınıfın keyfi ve hukuk dışı eylemlerde bulunarak bireylerin doğuştan kazanmış olduğu yaşama, mülk edinme ve özgürlük haklarına kısıtlayıcı ya da ortadan kaldırıcı girişimlerde bulunmalarını önleme noktasında ciddi bir yaptırım gücüne sahiptir. Bu yaptırım gücünün kaynağı halktan ve halkın çıkarları doğrultusunda hazırlanmış olan hukuk sistemlerinden gelmektedir. Bu sistemin en önemli denetim aracı ise seçimlerdir. Halkın çıkarlarına ters düşen politikalar izleyen yöneticilerin seçimleri kaybetme korkusu iktidar sahiplerinin halkın çıkarlarına uygun bir yönetim anlayışı sergilemelerini zorunlu kılmaktadır. Çünkü demokratik sistemler, başarısız yönetim anlayışı sergileyerek halkın çıkarlarına aykırı hareket eden, bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, iktidar mekanizmasını toplumsal baskı aracı olarak kullanan ve bu nedenle huzur ve barışı tehdit edici ve toplumu ayrıştırıcı politikalar izleyen iktidar sahiplerinin bir sonraki seçimlerde halk tarafından değiştirilmesi veya hukuki yollarla iktidardan barışçıl bir şekilde uzaklaştırılmasını sağlamaktadır. Demokratik yönetim anlayışının sunmuş olduğu bu imkanlar düzensiz göçün de siyasal nedenlerinden olan siyasal istikrarsızlıkların ve baskıcı rejimlerin oluşumuna erken müdahale imkanı sunarak ülke sınırları içerisinde iç karışıklıklar ve savaşların çıkmasını engelleyebilmektedir. Bu durumda, demokratik yönetim anlayışı düzensiz göçün siyasal nedenlerini barışçıl yollarla ortadan kaldırarak kaynak ülkelerde siyasal istikrar ortamının oluşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, siyasal nedenler yüzünden ülkelerinden düzensiz bir şekilde göç etmek

zorunda kalan insanlar kendi ülkelerinde barış ve huzur içerisinde yaşamaya devam edecekler ve bu sayede uluslararası güvenliği tehdit eden düzensiz göç hareketleri önlenmiş olacaktır. Lakin Cumhuriyetçi Liberal perspektiften bakıldığında bahsi geçen bu istikrar ve güven ortamının oluşturulabilmesi için düzensiz göçe neden olan kaynak ülkelerin hepsinin demokratik yönetim anlayışıyla yönetilmesi gerekmektedir. Fakat günümüzde düzensiz göçe neden olan birçok kaynak ülkenin demokratik yönetim anlayışıyla yönetilmediği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, günümüzde siyasal nedenler ile gerçekleşen düzensiz göç hareketleri nihai anlamda çözüme kavuşturulamamaktadır. Bu sebepten ötürü uluslararası güvenliğin yeniden temin edilebilmesi adına düzensiz göçe neden olan kaynak ülkelere demokratik rejimlerin ihraç edilmesi gereksinimi doğmaktadır. Cumhuriyetçi Liberalizm anlayışı içerisinde yer alan demokratik yönetim anlayışının ihraç edilmesi yaklaşımı; kaynak ülkelerde düzensiz göçe neden olan sosyal ve siyasal sorunları barışçıl yollarla çözüme kavuşturarak yine kaynak ülkelerde yaşayan vatandaşların güven ve huzur içerisinde kendi ülkelerinde yaşamalarına devam etmelerini sağlayacaktır. Bu sayede, uluslararası güvenliği tehdit eden düzensiz göç olgusu nihai anlamda çözüme kavuşturularak uluslararası güvenliğin yeniden tesisi sağlanmış olacaktır.

Ticari liberalizm anlayışı ise düzensiz göçe neden olan kaynak ülkeler ile hedef ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaret hacimlerinin artırılması noktasında teşvik edici öngörülere sahiptir. Nitekim düzensiz göçe sebep olan etkenler arasında siyasal nedenler kadar ekonomik nedenlerin de önemli bir yere sahip olduğuna yukarıda değinilmişti. Kaynak ülkelerdeki istihdam sorunları, yatırım ve kariyer imkanlarını etkileyen olumsuz koşullar, gelir ve ekonomik fırsat eşitsizlikleri ve döviz kuru farkları gibi birçok sorun düzensiz göçe kaynaklık eden ülkelerde görülen bahsi geçen ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Ticari liberalizm anlayışı ilgili ekonomik sorunlar nedeniyle düzensiz bir şekilde göç etmek zorunda kalan insanların kendi ülkelerinde kalmalarını teşvik etmek amacıyla kaynak ülkeler ile ticari iş birliğine gidilmesi gereksinimine vurgu yapmaktadır. Ticari liberalizmin teşvik ettiği iş birliklikleri sayesinde kaynak ülkelerde ekonomik piyasaların düzenlenmesi, yeni yatırımların gerçekleştirilmesi suretiyle istihdam probleminin çözülmesi ve gelir ve fırsat eşitsizliklerinin iyileştirilmesi noktasında önemli kazanımlar elde edileceği düşünülmektedir. Bu sayede, kaynak ülkedeki ekonomik sorunlar aşılacak düzensiz göçe neden olan olumsuz koşullar yerini ticari faaliyetlere ve refah artışına bırakacaktır. Artan refah düzeylerini muhafaza etmek isteyen kaynak ülke vatandaşları ise ülkelerindeki istikrar ve güven ortamının korunması ve sürdürülmesi noktasında en önemli savunuculardan olacaklardır. Bu durum uluslararası güvenliği tehdit eden düzensiz göç olgusunun hem ekonomik nedenlerinin hem de güvenlik kaygılarının çözüme kavuşturularak uluslararası güvenliğin tesis edilmesini sağlayacaktır. Nitekim ekonomik şartları iyileştirilen ve refah düzeyleri artan kaynak ülke vatandaşlarının ülkelerinde kalmayı tercih etmeleri beklenmektedir. Bu durum yeni düzensiz göç dalgalarının oluşumunun önlenmesini ve bu sayede uluslararası güvenliği tehdit eden düzensiz göç olgusuna nihai anlamda çözüm bulunmasını sağlayacaktır.

Düzenleyici Liberalizm anlayışı ise düzensiz göç olgusunun çözümü noktasında kurumsal ve hukuksal düzenlemeler yaparak uluslararası güvenliğin teminini hedeflemektedir. Düzenleyici Liberal anlayışa göre uluslararası aktörlerin ekonomiden siyasete birçok alanda ‘Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığa’ sahip olmaları uluslararası sistemde düzenleyici önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu düzenleyici önlemlerin ise uluslararası organizasyonlar ve farklı devletler arasında yapılacak hukuki anlaşmalar ile hayata geçirilmesi gerektiğini savunan Düzenleyici Liberalizm, bu düşünceleri ile düzensiz göç olgusunun nihai anlamda çözüme kavuşturulmasına yönelik gerçekçi ve başarılı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısında Batı ülkelerinin yeniden inşası için gerekli olan iş gücünün karşılanması noktasında kaynak ve hedef ülkeler arasında yapılan anlaşmalar o dönemlerde yaşanabilecek düzensiz göç akımlarının engellenmesi noktasında başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde yaşanan düzenli işçi göçü hareketlerine Türkiye’den de katılım sağlandığı bilinmektedir. 1961 yılında kurulan Türk Devlet Planlama Teşkilatı ülke içerisindeki iş gücü fazlalığının tespiti ve düzenli göçün ülke çıkarlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir (Yılmaz, 2014, ss. 1963-64). Bu sayede, hem Türkiye’den Almanya’ya göç etmek isteyen işçilerin mağduriyet yaşamaları engellenmeye çalışılmış hem de Almanya ve Türkiye devletlerinin siyasetten ekonomiye birçok alanda olumsuz yönde etkilenmeyeceği ve güvenlik zafiyetlerinin oluşmayacağı bir göç hareketinin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu durum, devletler arasında yapılan göç anlaşmalarının ve göç olgusunun planlanması ve kontrolünün sağlanmasına yönelik ihtiyaç duyulan kurumsal yapıların oluşturulmasının, düzensiz göç hareketlerinin kontrol altına alınması ve güvenlik tehdidi olmaktan çıkarılması noktasında önemli katkılar sağladığını açıkça göstermektedir.

Günümüzde uluslararası alanda düzensiz göçün önlenmesine yönelik birçok anlaşma yapabilmek ve bu konu üzerine özel olarak yoğunlaşacak kurumsal yapılanmalar oluşturabilmek imkanı mevcuttur. Düzenleyici Liberalizme göre uluslararası aktörlerin bu noktada iş birliğine giderek somut adımlar atmaları düzensiz göçün kontrol altına alınıp uluslararası güvenliği tehdit eden bir sorun olmaktan çıkarılmasını mümkün kılacaktır. Lakin günümüzde Uluslararası Göç Örgütü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve farklı uluslararası sivil örgütlenmelerin aktif şekilde faaliyet göstermelerine rağmen bu noktada uluslararası işbirliğinin sağlandığı ve düzensiz göç olgusuna nihai anlamda çözüm üretildiğini söylemek mümkün değildir. Bu örgütlerin başarılı bir politika oluşturabilmeleri için düzensiz göçe neden olan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel nedenler ile coğrafi sorunlara yönelik uluslararası anlamda daha kapsamlı ve yaptırım gücü yüksek iş birlikteliklerini ve hukuki düzenlemeleri hayata geçirmeleri gerekmektedir. Düzenleyici Liberal yaklaşım bu noktada mevcut uluslararası organizasyon yapılarının güçlendirilmesi ve gerekli duyulduğu takdirde yeni kurumsal yapılanmaların ve hukuksal düzenlemelerin oluşturulması sayesinde düzensiz göç olgusu gibi uluslararası güvenliği tehdit eden sorunların çözüme kavuşturulabileceğini öne sürmektedir (Gözen, 2014, ss. 155-56). Ayrıca, uluslararası iş birlikteliği ve dayanışmanın artırılması sayesinde hedef ve

kaynak ülkelerdeki bireylerin yaşam standartlarının uluslararası anlaşmalar ve organizasyonlar aracılığıyla güvence altına alabilme imkanı doğacaktır. Bu sayede bireyler kendi ülkelerinde güvenli bir şekilde hayatlarını idame ettirebileceklerinden farklı coğrafyalara göç etme zorundalığı ortadan kalkacaktır.

Son olarak uluslararası sistemde barış ve güvenliğin sürdürülebilmesi noktasında devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin de önemine vurgu yapan Sosyolojik Liberalizm anlayışına değinmek mümkündür. Gelişen bilimsel ve teknolojik imkanlar sayesinde farklı coğrafyalar arasında iletişim ve ulaşım imkanları günümüzde daha kolay şekilde sağlanmaktadır. Bu nedenle, Sosyolojik Liberalizmin de vurgu yapmış olduğu devlet dışı aktörler arasında yer alan bireylerin bir yerden bir yere göç etmeleri ve farklı bölgelerdeki insanlarla iletişim kurup o bölgelere yerleşmeleri hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu durum düzensiz göçlerin artmasına ve bu nedenle göç edilen bölgelerde güvenlik problemlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. İletişim ve ulaşım imkanların düzensiz göç oluşumunu kolaylaştırıcı yönüne rağmen diğer taraftan devlet dışı aktörler arasında iş birliği ve dayanışmayı artırıcı yönünün de olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sosyolojik Liberalizm anlayışı devlet dışı aktörler arasında gerçekleşen bu iş birliği ve dayanışma imkanlarının devlet merkezli ben ve öteki algısının yıkılmasını sağlayacağını öngörmektedir. Bu sayede küreselleşmenin etkilerinin daha somut bir şekilde hissedileceğine ve devletler tarafından oluşturulmuş sınır anlayışlarının önemini yitireceğine vurgu yapan Sosyolojik Liberalizm, küresel anlamda ortak bir kimlik anlayışı ve düzenin oluşacağına dikkat çekmektedir. Oluşacak olan bu yeni uluslararası düzende ise sınır anlayışlarının muğlaklaşması nedeniyle düzensiz göç olgusu uluslararası güvenlik tehdidi olarak algılanmaktan çıkacaktır. Bu sayede uluslararası güvenlik kendiliğinden sağlanmış olacaktır.

SONUÇ

Düzensiz göçün uluslararası güvenliği tehdit etmesinin en önemli nedenlerinden birisi mevcut düzen içerisinde birçok alana yönelik olumsuz etkilerinin olmasıdır. Nitekim tarihsel süreç göz önünde bulundurularak yapılan incelemede düzensiz göç olgusunun küresel çapta siyasetten ekonomiye, hukuktan güvenliğe kadar birçok alandan etkilenen önemli bir konu olduğu açıkça görülmektedir. Bu noktada uluslararası ilişkiler disiplinin düzensiz göç olgusu üzerine odaklanması zarureti doğmaktadır. Bu zarurete binaen uluslararası ilişkiler disiplini arasında yer alan liberal anlayış uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında temel öngörülerde bulunmaktadır. Bu öngörüler bu çalışmada Cumhuriyetçi Liberalizm, Ticari Liberalizm, Düzenleyici Liberalizm ve Sosyolojik Liberalizm sınıflandırmaları altında ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde düzensiz göç olgusunun önlenmesi ve uluslararası güvenliğin sağlanması noktasında devlet kurumlarının demokratikleştirilmesi, düzensiz göçe neden olan etkenlerin giderilmesi amacıyla uluslararası iş birliği ve dayanışmanın artırılması, uluslararası organizasyonlar ve hukuk düzenlemeleri aracılığıyla ise bireyi güvence altına alacak somut adımların atılması gibi temel önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Liberal anlayışın sunmuş

olduğu çözüm önerilerinin uygulamaya geçirilmesinin düzensiz göç olgusunun kontrol altına alınarak uluslararası güvenliğin sağlanmasına önemli katkılar sağlayacağı uygulamaya geçirilmiş mevcut liberal politikalar incelendiğinde anlaşılmaktadır. Bu nedenle düzensiz göç olgusunun uluslararası bir güvenlik sorunu olmaktan çıkarılabilmesi için karar vericilerin bu noktada liberal yaklaşımın ileri sürmüştüğü önerileri dikkate almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2016). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bodur, M. Z. (2019). Göç Tanımlarının Kullanılmasına Yönelik Kavramsal Çerçeve Üzerine Değerlendirme. Erişim adresi https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/goc-tanimlarinin-kullanilmasina-yonelik-kavramsal-cerceve-uzerine-degerlendirme#_ftn3.
- Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., Reus-Smit, C. ve True, J. (2019). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları.
- Bostan, H. ve Demiray D. K. (2019). Türkiye’de Düzensiz Göçle Mücadelede Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Güvenlik Duvarı. *Türk İdare Dergisi*. 91 (488), 125-170.
- Demiröz, A. (2022). Liberalizm ve Realizm Ekseninde Terörizm ve Güvenlik Kavramlarına Teorik Yaklaşımlar. 1. *Uluslararası Lisansüstü Öğrenci Konferansı: 21.yy’da Güvenlik ve Barışın İnşası Tam Metin Bildiri Kitabı*, eds. Karaca, R. K. ve Jane, M., <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/arastirma/universite-yayinlari/Documents/GLOBDEM%20TAM%20B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0%20K%C4%B0TABI.pdf>.
- Erdoğan, M. (2009). Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri, *Eskiyeni*, 15, 5-17.
- Ferstman, C. (2020). Human Rights Due Diligence Policies Applied to Extraterritorial Cooperation to Prevent “Irregular” Migration: European Union and United Kingdom Support to Libya. *German Law Journal* , 21, 459–486.
- Gözen, R. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Günen, E. (2022). *Neoliberal Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde Kuzey Kutup Bölgesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- İşşar, E. (2006). *Prevention of Irregular Migration*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Bilkent Üniversitesi, Ankara.

- Kanat, S. (2022). 04 Yeni Güvenlik Liberalizm ve Güvenlik, <https://www.youtube.com/watch?v=p7bmfCdO7DM>.
- Oğuzlu, T. (2014). Liberalizm. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Şaban Kardaş, Ali Balcı (eds.) Küre Yayınları.
- Oral, B. ve Çetinkaya, F. (2017) Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları, *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı- Özel Konular*, 3(1), 1-8.
- Özcan, N. Ş. (2015). Düzensiz Göç Üzerine Bir İnceleme: Küresel Dinamikler, Ulus-Devletler, Göçmenler. *İdeal Kent*. 15, 22-39.
- Russett, B. (2021). Liberalizm. (Eds.) Dunne, T., Kurki, M. ve Smith, S.. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Felix Kitap.
- Sterling-Folker, J. (2021). Neoliberalizm. (Eds.) Dunne, T., Kurki, M. ve Smith, S.. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Felix Kitap.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda>
- TDK Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tipioğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Güvenlik Teorileri Ekseninde Rusya'nın Kafkasya Politikaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. İkinci Baskı. No 31.
- Yardımcı, Ş. (2018). *Çalışma Hayatı Uluslararası Düzeyde Göçle Karşılaştığında: Şanlıurfa İlindeki Suriyeli Göçmenlerin Durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri, *Turkish Studies*, 9 (2), 1685-1704.

İNOVASYONUN ÖRGÜTSEL PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ÇEVRESEL DİNAMİZMİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ*

THE INFLUENCE OF INNOVATION ON ORGANIZATION PERFORMANCE: THE MODERATING ROLE OF PERCEIVED ENVIRONMENTAL DYNAMISM

Aynur TOPAL¹, Mehmet Durdu BİÇKES²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, inovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolünü ampirik olarak test etmektir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi test etmek için bir otomotiv işletmesinin Türkiye'deki bayilerinde görev yapmakta olan yöneticilerden oluşan bir örneklemden yararlanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Analizler 415 anket formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonunun finansal performans ve işlevsel performans üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca analizler, ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonunun işlevsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici role sahip olduğunu göstermiştir. Değişimin oranını ve öngörülemezliğini ifade eden dinamik ortamlarda, işletmelerin hedefledikleri örgütsel performansı gerçekleştirebilmeleri sürecinde kullanacakları etkin araçlardan birisi inovasyondur. İnovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisi çevresel dinamizmin düşük ve yüksek olduğu durumlarda daha güçlü olmaktadır. Çevresel dinamizmin doğurduğu belirsizliklere uyum sağlamanın yegâne yolu inovasyonlar geliştirmektir. Ancak bir işletme tarafından geliştirilen inovasyon diğer işletmeler için çevresel dinamizmi artıran bir etki doğurmaktadır. Dolayısıyla günümüzde değişim kendi kendini besleyen bir mekanizma haline dönüşmüştür. Bu çalışmanın sahip olduğu iki önemli katkı bulunmaktadır. Bu katkılardan birincisi, arzu edilen örgütsel performansı gerçekleştirmede inovasyonun önemini vurgulamaktır. İkincisi ise, inovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin taşıdığı önemi gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler : İnovasyon, Örgütsel performans, Finansal performans, İşlevsel performans, Düzenleyici rol, Otomotiv sektörü.

ABSTRACT: This study aims to empirically test the moderating role of environmental dynamism in the impact of innovation on organizational performance. A sample of managers working in the dealerships of an automotive company in Turkey was used to examine the relationship between the study's variables. The survey technique was employed as the data collection tool, and the analyses were conducted based on 415 survey forms. The results reveal that product innovation and marketing innovation have a significant and positive effect on financial performance and operational performance. Additionally, the analyses show that environmental dynamism plays a moderating role in the impact of product innovation and marketing innovation on operational performance. In dynamic environments characterized by high rates of change and unpredictability, innovation is one of the effective tools that organizations can utilize to achieve their desired organizational performance. The impact of innovation on organizational performance is more pronounced when environmental dynamism is low or high. Adapting to the uncertainties brought about by environmental dynamism is achieved through the development of innovations. However, innovation developed by one organization can have a ripple effect, increasing environmental dynamism for other organizations. Consequently, change has become a self-perpetuating mechanism in today's business landscape. This study makes two significant contributions. First, it emphasizes the importance of innovation in achieving desired organizational performance. Second, it underscores the significance of environmental dynamism in the impact of innovation on organizational performance.

Keywords: Innovation, Organizational performance, Financial performance, Operational performance, Environmental dynamism, Moderating effect, Automotive industry.

* Bu çalışma, Aynur Topal'ın "İnovasyonun Örgütsel Performans Üzerindeki Etkisinde Algılanan Çevresel Belirsizliğin Düzenleyici Rolü" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, aynur.topal@ohu.edu.tr, 0000-0003-2764-954X

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, dmbickes@nevsehir.edu.tr, 0000-0003-1622-5493

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The research aims to determine the impact of innovation on organizational performance and uncover the direction in which environmental dynamism affects organizational performance. This study aims to empirically test the moderating role of environmental dynamism in the impact of innovation on organizational performance.

Research Questions

While it is possible to come across studies examining the impact of innovation on organizational performance in the literature, there has been a lack of research, particularly in the automotive sector, investigating the moderating role of environmental dynamism in the impact of innovation on organizational performance. Therefore, researching the moderating role of environmental dynamism in the effect of innovation on organizational performance adds originality to the field.

Literature Review

The applied studies have demonstrated a significant and positive relationship between product innovation and financial performance (Faems, de Visser, Andries, & Van Looy, 2010; Tabas, Beranova, & Martinovicova, 2013; Anning-Dorson et al., 2017; Otieno & Omwanze, 2018) as well as operational performance (Liu, Lin, & Huang, 2014; Gatu, 2018; Tarigan, 2018). Similarly, research findings have identified a significant and positive relationship between marketing innovation and financial performance (Shergill & Nargundkar, 2005; Nieves & Diaz-Meneses, 2016) as well as operational performance (Liu, Lin, & Huang, 2014; Mohamad, Kamaruddin, & Purwanto, 2015).

Methodology

Innovation: A scale developed by Gunday, Ulusoy, Kilic, and Alpkın (2011) was utilized to measure organizations' innovation levels. This scale consists of two dimensions, namely product innovation (5 items) and marketing innovation (5 items), totaling ten items.

Organizational Performance: The performance levels of organizations were measured using a scale developed by Wang and Wang (2012). The relevant scale comprises two dimensions: financial performance (4 items) and operational performance (6 items).

Environmental Dynamism: Participants' perceptions of environmental dynamism were assessed using a 3-item scale developed by Yayla and Hu (2012).

Results and Conclusions

The research findings indicate that both product innovation and marketing innovation have a significant and positive impact on financial performance and operational performance. These findings suggest that in dynamic environments characterized by increased environmental uncertainty, accelerated technological advancements, evolving customer expectations, and diversified demand, innovation is a fundamental component of success. Another finding is that environmental dynamism moderates the relationship between innovation (product innovation and marketing innovation) and operational performance. This finding is consistent with previous research in the field. It can be interpreted as environmental dynamism weakening the relationship between product innovation, marketing innovation, and operational performance. In situations where operational performance is the predicted variable, if the level of dynamism is both low and high, increasing product innovation and marketing innovation will increase operational performance. However, the research findings show that environmental dynamism does not moderate the impact of product and marketing innovation on financial performance.

1. GİRİŞ

Yaşanılan çağı özetleyebilecek en net olgu değişimdir. Yunan filozof Herakleitos'a (M.Ö. 535-475) atfedilen 'değişmeyen tek şey değişimdir' (Walker, 2010: 257) sözünde de vurgulandığı gibi değişimin kesintisiz bir süreçtir. Geçmişten bugüne dek kesintisiz olarak devam eden değişim, bilgi çağıyla birlikte başdöndürücü bir hıza erişmiştir. Bilgi çağında değişim hızına paralel olarak gelişen bir diğer olgu çevresel dinamizmdir. Böylesi ortamlarda, varlıklarını devam ettirmek ve gelişmek arayışında olan işletmeler, çevresel değişimlere uygun inovatif yaklaşımlar ortaya koymalıdır. Bu çerçevede, bilgi çağında örgütsel faaliyetlerin çevresel dinamizmin doğurduğu belirsizlikleri ortadan kaldıracak eylemler ve çevreyi şekillendirebilecek inovasyon stratejileri odağında gerçekleştiği söylenebilir. Performansın artırılarak örgütsel varlığın korunması ve gelişimin sağlanabilmesi noktasında, çevresel dinamizm ve inovasyon birlikte ele alınması gereken konulardır.

İlgili kavramların örgütler açısından taşıdığı yaşamsal öneme paralel olarak, son dönemde bilim dünyasında da kavramlar üzerine yapılan çalışma sayısında ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Literatür incelendiğinde; çevresel dinamizm ile örgütsel performans (Priem, Rashedd ve Kotulic, 1995; de Hoog vd, 2004; Mohd, Idris ve Momani, 2013), çevresel dinamizm ile inovasyon (Jiao, Alon ve Cui, 2011; Cingöz ve Akdoğan, 2013; Soto-Acosta, Popa ve Martinez-Conesa, 2018) ve inovasyon ile örgütsel performans (Namusonge, Muturi ve Olaniran, 2016; Singh, Khamba ve Nanda, 2017; Bustinza, Gomes, Vendrell-Herrero ve Baines, 2019) arasındaki ilişkileri irdeleyen çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Buna karşın, inovasyon, çevresel dinamizm ve örgütsel performans olgularını bir arada ele alan ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi irdelemeye çalışan bilimsel araştırmaların çok sınırlı düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yetersizlik Türkçe alan yazında kendisini daha yoğun bir şekilde hissettirmektedir.

Bu çalışmada, bahsi geçen bu üç değişken birarada irdelenmekte ve inovasyon, çevresel dinamizm ve örgütsel performans arasındaki ilişki bir otomotiv işletmesinin Türkiye'de bulunan bayilerinde görev yapmakta olan yöneticiler örnekleminde gerçekleştirilecek uygulama ile ortaya konulmaktadır. Çalışmanın alan yazındaki eksikliğe küçüğe olsa katkıda bulunacağı ve bu açıdan **önem** arz ettiği söylenebilir. Ayrıca araştırma sonuçları, performansının artırılması noktasında çevresel dinamizmin ve inovasyonun etkisini gözler önüne sermekte ve bu anlamda uygulayıcılara konunun yaşamsallığını hatırlatmaktadır. Araştırma sonuçlarının uygulayıcılara dönük olarak ortaya koyacağı bu yol haritası, çalışmaya farklı bir özgünlük katmaktadır. Araştırmanın temel amacı ise otomotiv sektörü örnekleminde inovasyonun örgüt performansı üzerindeki etkisini ve bu etkide çevresel dinamizmin düzenleyici rolünü analiz etmektir.

Çerçevesi çizilen amaç ve önem doğrultusunda, çalışmanın iki bölüme ayrılması uygun görülmüştür. İlk bölümde çalışmanın temel değişkenleri olan inovasyon, örgütsel performans ve çevresel dinamizm kavramları teorik olarak açıklanmış, değişkenler arasındaki ilişkilere değinilmiş ve

araştırma hipotezleri aktarılmıştır. İkinci bölümde ise araştırma metodolojisine ve araştırma bulgularına yer verilmiştir. Ayrıca araştırma bulgularından hareketle, çalışma kapsamında uygulayıcı ve araştırmacılara yararlı olabilecek bir takım önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. İnovasyon

İlk kez ünlü iktisatçı Joseph Schumpeter tarafından kaleme alınan ‘The Theory of Economic Development’ ve ‘Capitalism, Socialism, and Democracy’ kitaplarında kullanılan inovasyon kavramı, ilgili kitaplarda ekonomik gelişmenin sürükleyici gücü olarak tanımlanmıştır (Becheikh, Landry & Amara, 2006: 644). Çok sayıda disiplinin ilgi alanı içerisinde bulunan inovasyon, farklı perspektiflere göre değişik şekillerde tanımlanabilmektedir (Damanpour ve Schneider, 2006: 2016). Literatürde yer alan tanımlamaların ortak vurguları dikkate alındığında kavram, yeni bir fikirle başlayan ve pazara girişle sonuçlanan süreç şeklinde tanımlanabilmektedir (Guidice, Heames ve Wang, 2009: 149). Buradan da anlaşılacağı üzere, bir gelişimin inovasyon sayılabilmesi için gereken koşullar, yenilik ve kullanımdır (Alegre, Pla-Barber, Chiva ve Villar, 2012: 514). Yenilikle ifade edilmek istenen, herhangi bir icadın ortaya konması veya yeni bir üretim, yönetim ya da pazarlama tekniğinin geliştirilmesidir. Kullanımla kastedilen ise yenilikle ortaya konulan unsurların pazara aktarılması ve ticari başarı elde etmesidir. Bu bakış açısına paralel tarzda Axson (2010: 153) inovasyon kavramını, eldeki orijinal bilginin sentezlenmesi ve kombinasyonu yoluyla oluşturulan ve tüketicilerce değerli olarak algılanan yeni mal, hizmet ya da süreçler şeklinde tanımlanmıştır.

İnovasyon, bir örgütün kaynaklarına, yeteneklerine, stratejilerine ve gereksinimlerine bağlı olarak farklı düzey ve türlerde ortaya çıkabilmektedir (Baregheh, Rowley ve Sambrook, 2009: 1324). Burada çalışmanın kapsamını dikkate alarak, inovasyon düzey ve türlerinin ayrıntılarına girilmemiş, sadece çalışmada odaklanılan ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu kavramlarına değinilmiştir. Ürün inovasyonu, özellikleri ve/veya kullanım amaçları bakımından yeni ya da önemli ölçüde iyileştirilmiş mal ve hizmetleri ifade etmektedir (Manders, de Vries ve Blind, 2016: 42). Pazarlama inovasyonu ise ürünün tasarımında, ambalajlanmasında, pazarlanmasında, dağıtılmasında, fiyatlandırılmasında ve ürün yerleştirmede gerçekleştirilen önemli değişiklikleri içeren yeni bir yöntemin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Demircioğlu, Audretsch ve Slaper, 2019: 4).

İnovasyonlar, müşteriye değer sunmak, rekabet üstünlüğü sağlamak ve operasyonel verimliliği yükseltmek için kritik öneme sahiptir (Law ve Ngai, 2008: 2343). Tüketicilerin daha fazla maliyet ve süreç yeniliğine sahip yeni veya güncellenmiş ürünleri satın alma eğiliminde olmaları nedeniyle, ürün inovasyonları karlılık düzeyinde artışlara yol açacaktır. Pazarlama inovasyonları ise, tüketicilerin zihninde ürünün rakip ürünlere nazaran daha yüksek bir değere sahip olduğu algısını oluşturacak, böylelikle ürünün geniş bir kitleye erişmesini ve karlılık düzeyinin yükselmesini sağlayacaktır.

2.2. Örgütsel Performans

Performans kavramının sözlük anlamı yapma, becerme, başarma, sorumluluğunu yerine getirme ve bir işi etkin şekilde sonuçlandırma olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel açıdan performans kavramı, amaçlı ve planlanmış bir faaliyet sonucunda ulaşılanı nicel ya da nitel olarak belirleyen bir kavram (Jarvis, Curran, Kitching ve Lightfoot, 2000: 123) ya da bir örgütün hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirebildiğinin bir göstergesi olarak tanımlanmaktadır (Ho, 2008: 1238). Amaçların başarıma düzeyinin göstergesi olan performans çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Walker, Lee, James ve Ho, 2018: 854). Bu çalışmada örgütsel performans, finansal performans ve işlevsel performans boyutları ile ölçülmüştür. Dolayısıyla teorik açıklamalarda diğer performans boyutlarına değinilmemiştir.

Finansal performans, örgütün ekonomik hedeflerini gerçekleştirme düzeyini yansıtmak amacıyla sonuç temelli mali göstergelerin kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Spano ve Aroni, 2018: 27). Post ve Byron (2015: 1547) finansal performansın, muhasebe getirileri ve piyasa performansı şeklinde iki boyutu olduğunu belirtmektedirler. Geçmiş ve/veya kısa vadeli kazanımları gösteren muhasebe getirileri, bir örgütün varlık ve yatırımlarını kazanç elde etmek için ne kadar etkin kullandığını gösterir. Piyasa performansı ise bir örgütün geleceğine veya uzun vadeli değerine ilişkin dış algı ve beklentileri yansıtır. Finansal performans, varlık getirisi (return on assets-ROA), satış getirisi (return on sales-ROS) ve öz sermaye karlılığı (return on equity-ROE) gibi muhasebe temelli göstergelerle ölçülebilmektedir (Hart ve Banbury, 1994: 258). Bazı çalışmalarda ise finansal performansın ölçümü için “piyasa temelli” veya “değer temelli” ölçümlerin muhasebe temelli ölçümlerden daha sağlıklı olduğu ve hisse senedi getirisi (stock-market returns), piyasa değeri defteri değeri (Book-To-Market Value) ve fiyat-kazanç oranı (Price-Earnings Ratio) gibi göstergelere bakılması gerektiği ifade edilmektedir (Venkatraman ve Ramanujam, 1986: 804).

İşlevsel performans, bir görevin veya bir işlevin yerine getirilme sürecinin ne kadar başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği ile ilgilidir (Mohammad, Miah, Rahman ve Rahaman, 2017). İşlevsel performans, bir işletme içerisinde bulunan her departmanın veya her ekibin belirlenmiş hedefler kapsamında görevlerini yerine getirmeleri sürecinde gerçekleştirdikleri operasyonların yönetimine atıfta bulunarak tanımlanır (Veronica, 2017: 67). Bu anlamda Voss, Ahlström ve Blackmon (1997: 1048) işlevsel performansı, bir örgütün iş süreçlerinin ölçülebilir boyutu olarak ele almaktadırlar. Benzer bakış açısıyla Ployhart ve Kim (2014) işlevsel performansı, bir örgütün stratejik hedeflerini gerçekleştirmede elde ettiği etkinlik veya verimlilik olarak tanımlamışlardır. Dora, Kumar, Goubergen, Molnar ve Gellynck (2013: 4) ise işlevsel performansı, bir örgüt bünyesinde yürütülen uygulamalar sonucunda operasyonel ölçütlerde meydana gelen değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. İşlevsel performans, operasyonel verimliliğe yol açan ve finansal olmayan (Combs, Crook ve Shook, 2005: 262) gözlemlenebilir çıktıları (müşteri tatmini, müşteri sadakati, yerel topluluklara katkı gibi), rekabetçi

başarı faktörlerini (inovasyon, ürün/hizmet kalitesi, verimlilik, pazarlama etkinliği gibi) ve örgütün sosyal ve toplumsal ilişkilerini ifade eder (Luo, Huang ve Wang, 2011: 143).

2.3. Çevresel Dinamizm

Çevresel dinamizm, değişimin oranını ve bir örgütün dış ortamındaki değişimin öngörülemezliğini ifade eder. Dinamik çevreler teknolojilerdeki değişiklikler, müşteri tercihlerindeki farklılaşmalar, ürün talebindeki ve hammadde/yarı mamül arzındaki dalgalanmalar ile karakterize edilir (Jansen, Vera ve Crossan, 2009: 10).

Konu özelinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, çevresel dinamizm düzeyi yükseldikçe çevresel belirsizlik düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir (Milliken, 1990; Joshi ve Campbell, 2003). Artan çevresel dinamizm, karar alıcıların çevrenin hem mevcut hem de gelecekteki durumunu doğru bir şekilde değerlendirememeleri sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla, yöneticilerin mevcut ve gelecekteki faaliyetlere dönük karar alma becerileri ve izleyebilecekleri uygulanabilir alternatifleri değerlendirme yeteneklerini sınırlanacaktır (Li ve Simerly, 2002: 160-161). Bu sınırlılık, örgütler ve endüstri içindeki aktörler arasındaki ilişkilerin istikrarını ve öngörülebilirliğini azaltacaktır. Bu durum, artan çevresel dinamizm düzeylerinin kritik kararlar almak için ihtiyaç duyulan bilgi miktarını artırmasından ve bilgilere erişimi imkânlarını kısıtlamasından kaynaklanmaktadır (Simerly ve Li, 2000: 39).

2.4. Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Araştırma Hipotezleri

2.4.1. İnovasyon ve Örgütsel Performans İlişkisi

Kaynak temelli teori, örgütsel performans düzeyinin ilgili örgütün sahip olduğu kaynak ve yeteneklere bağlı olduğunu ifade etmektedir (Barney, 1991). Kaynak ve yeteneklerin bir yansıması olan inovasyon, rekabet avantajı yakalama ve örgütsel hedefleri gerçekleştirmede anahtar araçlardan birisidir (Porter, 1990). Bu söylemi doğrular tarzda Law ve Ngai (2008: 2344), müşteri gereksinimlerini karşılamak için yeni ürün ve hizmetler geliştirmenin yani inovasyonlar yaratmanın, bir örgütün pazardaki başarılı performansı için hayati öneme sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Buradan hareketle, rakip ürünlere nazaran müşterilere artı değerler sunabilen ürünlerin bir örgütün performansı için önemli olduğu söylenebilir. Bu nedenle, mevcut ürünlerin artımsal inovasyonlarla sürekli olarak geliştirilmesi ve mümkünse radikal ve yıkıcı etkiler doğurabilecek yeni ürünlerin geliştirilmesi gereklidir. İnovasyon, örgütlerin giderek karmaşıklaşan ve hızla değişen bir ortamda değer yaratması ve rekabet avantajı sağlaması için önemli bir olanak sağlayıcı olarak değerlendirilebilir. İnovasyon var olan kaynakların etkin kullanımı sağlar, verimliliği ve potansiyel değeri iyileştirir, aynı zamanda yeni maddi olmayan varlıkları örgüte kazandırır. İnovatif yeteneğe sahip örgütler, müşterilerin ihtiyaçlarına cevap verecek, daha iyi performans ve üstün kârlılık elde etmelerine olanak sağlayacak temel yetenekler geliştirmede daha başarılıdırlar (Wang ve Wang, 2012: 8901). İnovasyon ve örgütsel performans arasında teorik çerçevede dile getirilen bu ilişki araştırma bulgularıyla da doğrulanmıştır. Yapılan uygulamalı

çalışmalar, ürün inovasyonu ile finansal performans (Faems, de Visser, Andries ve Van Looy, 2010; Tabas, Beranova ve Martinovicova, 2013; Anning-Dorson vd., 2017; Otieno ve Omwanze, 2018) ve işlevsel performans (Liu, Lin ve Huang, 2014; Gatu, 2018; Tarigan, 2018) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde araştırma bulguları, pazarlama inovasyonu ile finansal performans (Shergill ve Nargundkar, 2005; Nieves & Diaz-Meneses, 2016) ve işlevsel performans (Liu, Lin ve Huang, 2014; Mohamad, Kamaruddin ve Purwanto, 2015) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bu açıklamalardan hareketle, inovasyon ve örgütsel performansa dair aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu ile finansal performans arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu ile işlevsel performans arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

2.4.2. Çevresel Dinamizmin Düzenleyici Rolü

Çevresel dinamizm, değişim oranı ve çevresel istikrarsızlık düzeyini ifade eder (Chan, Yee, Dai ve Lim, 2016: 386). Dinamik çevreler, teknolojilerdeki değişiklikler, müşteri tercihlerindeki farklılaşmalar, ürün talebindeki ve hammadde/yarı mamül arzındaki dalgalanmalar ile karakterize edilir (Tian, Wang, Xie, Jiao ve Jiao, 2019: 3). Çevresel dinamizm, müşteriler üzerinde sürekli değişen beklentiler, talepte çeşitlilik ve sık sık yeni ürün arayışları şeklinde etkiler doğurur (binti Taju Rahim ve bin Zainuddin, 2016). Çevresel belirsizlik düzeyinde artışa neden olan dinamizm, kaygı, stres ve risk ile karakterize edilen örgütsel bağlamlara yol açar (Jansen, Vera ve Crasson, 2009: 10). Çevresel belirsizliğe uyum sağlamak ve kaygı, stres ve risk içeren örgütsel bağlamları bertaraf etmek isteyen örgütlerin inovatif arayışlara yönelmeleri söz konusudur.

Teknoloji, müşteriler ve tedarikçilerin yol açtığı sık ve hızlı değişikliklerin yaşandığı dinamik bir ortamda, mevcut ürün ve süreçlerin modasının geçmesi oldukça kolaydır. Bu nedenle, dinamik ortam var olanın iyileştirilmesine ya da yeni ürün ve süreçlerin geliştirilmesine katkıda bulunur. Buna göre, inovatif arayış içerisinde olan işletmelerin mevcut ürün ve süreçleri iyileştirerek veya yeni ürünler ve süreçler geliştirerek değişen koşullara uyum sağlamaları daha muhtemeldir (Chan, Yee, Dai ve Lim, 2016: 386). Artan çevresel dinamizm, işletmeleri, müşterilerin değişen ihtiyaçlarını karşılamak için daha inovatif bir yapıya bürünmeye itecektir. Düşük çevresel dinamizm durumlarında ise işletmelerin inovatif olma arayış ve gayretleri nispeten azalacaktır. Dinamizm düzeyi yüksek olan pazarlarda, inovatif işletmeler diğer işletmelere nazaran daha iyi performans elde edeceklerdir (binti Taju Rahim ve bin Zainuddin, 2016). Bu nedenle, çevresel dinamizmin inovasyon ve örgütsel performans arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkisi olacağı düşünülmektedir. Konu özelinde yapılmış uygulamalı çalışmalar, çevresel dinamizmin inovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisinde düzenleyici role sahip olduğunu göstermektedir (Wang ve Li, 2008; Kim ve Huh, 2015; binti Taju Rahim ve bin Zainuddin,

2016). Açıklamalar ışığında çevresel dinamizmin düzenleyici etkisine yönelik hipotezler aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

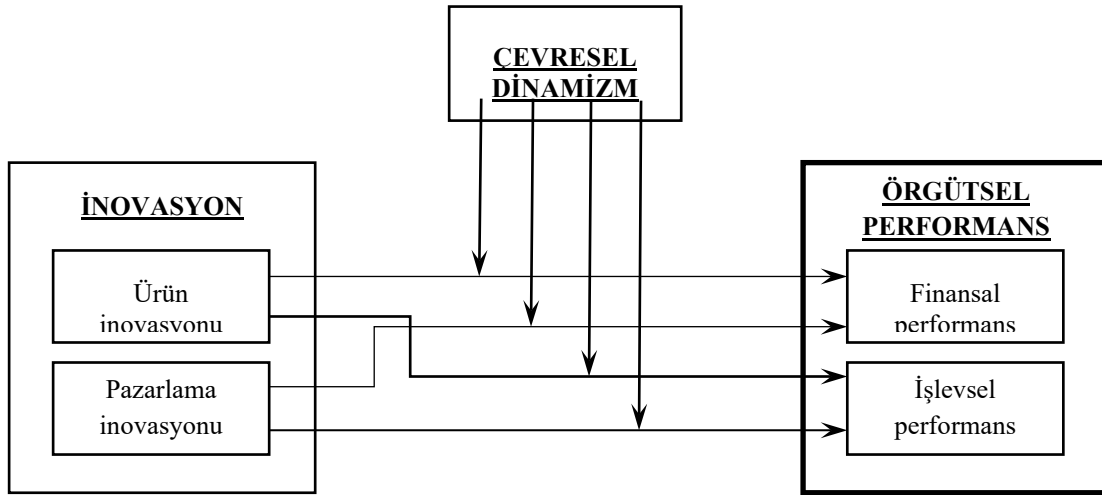
H3: Ürün inovasyonunun finansal performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizm düzenleyici etkiye sahiptir.

H4: Pazarlama inovasyonunun finansal performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizm düzenleyici etkiye sahiptir.

H5: Ürün inovasyonunun işlevsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizm düzenleyici etkiye sahiptir.

H6: Pazarlama inovasyonunun işlevsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizm düzenleyici etkiye sahiptir.

Yukarıda aktarılan açıklamalar ve oluşturulan hipotezler çerçevesinde araştırmanın modeli aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. METODOLOJİ

3.1. Ölçekler

Çalışmada kullanılan tüm ölçekler beşli likert tipi ölçeklerdir. İnovasyon ve örgütsel performans ölçeklerinde “1=çok kötü”, “5=çok iyi” düzeyini temsil etmektedir. Çevresel dinamizm ölçeğinde ise “1=kesinlikle katılmıyorum”, “5=kesinlikle katılıyorum” düzeyini temsil etmektedir.

İnovasyon: Örgütlerin inovasyon düzeylerini ölçmek için Gunday, Ulusoy, Kilic ve Alpkan (2011) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçek; ürün inovasyonu (5 ifade) ve pazarlama inovasyonu (5 ifade) olmak üzere iki boyut ve 10 ifadeden meydana gelmektedir.

Örgütsel Performans: Örgütlerin performans düzeyleri Wang ve Wang (2012) tarafından geliştirilen ölçek kullanılarak ölçülmüştür. İlgili ölçek, finansal performans (4 ifade) ve işlevsel performans (6 ifade) olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır.

Çevresel Dinamizm: Katılımcıların çevresel dinamizm algıları Yayla ve Hu (2012) tarafından geliştirilen 3 maddeli ölçek kullanılarak ölçülmüştür.

3.2. Örneklem ve Prosedür

Araştırmanın evrenini, bir otomotiv işletmesinin Türkiye'deki bayilerinde görev yapmakta olan yöneticiler oluşturmaktadır. Ancak bütçe ve zaman kısıtlaması nedeniyle evreninin tümüne ulaşma imkânı bulunmadığından araştırmada örneklem seçimi yöntemine gidilmiştir. Yapılan incelemeler örneklem çerçevesinin belirlenmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile bizzat araştırmacı tarafından 500 adet anket formu otomotiv bayilerine ulaştırılmıştır. Otomotiv bayilerinin belirlenmesinde, coğrafi yakınlık ve araştırmaya katılmayı kabul etmeleri dikkate alınmıştır. İşletmelere ulaştırılan 500 anketten 447 tanesi geri dönmüştür. Bu anketlerden 32 tanesi, bazı araştırma değişkenlerine ilişkin ölçekler veya demografik faktörler işaretlenmediğinden değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Analizler 415 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.3. Verilerin Analiz Yöntemleri

Çalışmada ilk olarak veri eleme süreci uygulanmıştır. Bu noktada Hair vd. (2009) tarafından önerilen aşamalar dikkate alınmıştır. Daha sonra verilerin geçerliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Verilerin güvenilirliğini incelemek için Cronbach alpha kat sayısı, geçerliğini incelemek için açıklayıcı faktör analizi (AFA) kullanılmıştır. Çalışmada kurulan hipotezlerin test edilmesi aşamasında ana etkilerin incelenmesinde öncelikle çoklu doğrusal regresyon, ardından düzenleyici (moderator) değişkenlerin etkilerinin incelenmesinde ise Hayes (2018) tarafından geliştirilen "PROCESS 3.2" prosedürü kullanılmıştır.

Literatürde düzenleyici değişkenin etkisinin incelendiği çalışmalarda, bağımsız, bağımlı ve düzenleyici değişkenlerin birden fazla olması durumunda modeller ayrı ve bireysel olarak incelenmektedir. (bkz. Cheraghalizadeh ve Tümer, 2017; Hong, Hou, Zhu ve Marinova, 2018; Ouyang, Gursoy ve Sharma, 2017). Bu noktada mevcut araştırmadaki modelde iki bağımlı, iki bağımsız ve bir düzenleyici değişken olması sebebiyle, her ana ve düzenleyici etki ayrı ayrı ve bireysel olarak incelenmiştir. Verilerin analizi için SPSS paket programından yararlanılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerliğini sınamak için açıklayıcı faktör analizi (AFA) kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin AFA sonuçları Tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin AFA Sonuçları

İfadeler	Faktörler ve Yükleri				
	1.Ürün inovasyonu	2.Pazarlama inovasyonu	3.Finansal performans	4.İşlevsel performans	5.Çevresel dinamizm
UI_1	.752				
UI_2	.778				
UI_3	.757				
UI_4	.666				
UI_5	.610				
PI_1		.505			
PI_2		.710			
PI_3		.646			
PI_4		.638			
PI_5		.504			
FP_1			.680		
FP_2			.856		
FP_3			.871		
FP_4			.864		
IP_1				.528	
IP_2				.596	
IP_3				.723	
IP_4				.740	
IP_5				.659	
IP_6				.588	
CD_1					.771
CD_2					.783
CD_3					.773
Özdeğerler	4.008	3.589	3.498	3.203	2.597
Varyans Oranları (%)	17.424	15.604	15.210	13.927	11.291
Açıklanan toplam varyans (%)			73.456		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü			.953		
Bartlett Küresellik Testi			Yaklaşık χ^2		7327.784
			Sd		253
			P		.000

UI: Ürün inovasyonu, PI: Pazarlama inovasyonu, FP: Finansal performans, IP: İşlevsel performans, CD: Çevresel dinamizm.

Çalışmada kullanılan ölçekler için öncelikle KMO örneklem yeterliliği ve Bartlett küresellik testi kontrol edilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere KMO örneklem yeterliliğine ilişkin değer oldukça yüksektir. Bu nedenle örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu belirtilebilir. Buna ilaveten Bartlett küresellik testinin anlamlı ($\chi^2=7327.784$; $p \leq .000$) olduğu tespit edilmiştir. Bu durum verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, ölçekler için faktör analizi varsayımlarının sağlandığını ifade etmektedir. Bu iki varsayım kontrol edildikten sonra, ölçeğin yapıları ve faktör yükleri incelenmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmada kullanılan ölçekler beş yapıya sahiptir. Her yapının sahip olduğu ifadelerin faktör yüklerinin arzu edilen değerin (.50) üzerinde

çıkması sebebiyle yapıları açıklama düzeylerinin iyi olduğu belirtilebilir. Buna ilaveten açıklanan toplam varyans değerinin %60'ın üzerinde olması nedeniyle, yapıların iyi düzeyde ölçüm gerçekleştirdiği söylenebilir (Hair vd., 2009).

Mevcut araştırmada AFA sonucu elde edilen ölçek yapılarının güvenilirliği Cronbach alpha katsayıları dikkate alınarak incelenmiş ve değerler Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenirlikleri

<i>Ölçekler</i>	<i>Boyutlar</i>	<i>İfade Sayısı</i>	<i>Cronbach’s Alpha değerleri</i>
İnovasyon	Ürün inovasyonu	5	.91
	Pazarlama inovasyonu	5	.87
Örgütsel performans	Finansal performans	4	.92
	İşlevsel performans	6	.90
Çevresel dinamizm	Dinamizm	3	.88

Tablo 2’de görüldüğü üzere tüm ölçeklerdeki yapıların/boyutların .80 değerinin üzerinde çıkması sebebiyle güvenilirlik düzeylerinin çok iyi olduğu belirtilebilir (Nunnally ve Bernstein, 1994).

4.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmaya katılanların demografik özellikleri Tablo 3’te özetlenmiştir. Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğunu erkekler (f=345; %83.1) oluşturmaktadır. Katılımcıların %54.2’si 36 yaş ve üzeri iken, %81.9’u da önlisans ve lisans mezunlardır. Araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğunu sırasıyla departman yöneticileri (f=142; %34.2) ve departman şefleri (f=121; %29.2) oluşturmaktadır. Katılımcılardan %27.5’i 11-15 yıl arası sektör deneyimine sahip iken, %24.6’sı 16-20 yıl arası sektör deneyimine sahiptir.

Anketin uygulandığı işletmelerin faaliyet yıllarına bakıldığında en büyük dilimin %46,3 ile “21 yıl ve daha fazla” süre ile faaliyet gösteren işletmelere ait olduğu görülmektedir. Bu dilimi “16-20 yıl arası” süredir faaliyette bulunan işletmeler takip etmektedir. Ankete cevap veren katılımcıların çalışmakta olduğu işletmelerin %51,1’inde “50-199 arası”, %44,8’inde ise “10-49 arası” arası personel çalıştığı Tablo 3’teki verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca anket uygulaması yapılan işletmelerin %68,4’ü işletme sahipleri ve profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	F	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	f	Yüzde (%)
Yaş			Cinsiyet		
20 Yaş ve aşağısı	4	1,0	Erkek	345	83,1
21-25 Yaş arası	38	9,2	Kadın	70	16,9
26-30 Yaş arası	77	18,6	Pozisyon (Konum)	f	Yüzde (%)
31-35 Yaş arası	71	17,1	Sahip	7	1,7
36 Yaş ve üzeri	225	54,2	Sahip ve Yönetici	11	2,7
Eğitim	F	Yüzde (%)	Yönetim Kurulu Başkanı	5	1,2
İlköğretim-Lise	54	13,0	Genel Müdür	38	9,2
Önlisans-Lisans	340	81,9	Genel Müdür Yardımcısı	28	6,7
Lisansüstü	21	5,1	Departman Yöneticisi	142	34,2
Sektördeki deneyim	F	Yüzde (%)	Departman Şefi	121	29,2
5 yıl ve daha az	63	15,2	Diğer	63	15,2
6-10 yıl arası	104	25,1	İşletmenin Faaliyet Yılı	f	Yüzde (%)
11-15 yıl arası	114	27,5	5 yıl ve daha az	9	2,2
16-20 yıl arası	102	24,6	6-10 yıl arası	37	8,9
21 yıl ve daha fazla	32	7,7	11-15 yıl arası	71	17,1
Yönetim Kim tarafından	F	Yüzde (%)	16-20 yıl arası	110	26,5
İşletme sahipleri	88	21,2	21 yıl ve daha fazla	188	45,3
İşletme sahipleri ve profesyonel yöneticiler	284	68,4	Personel Sayısı	f	Yüzde (%)
Profesyonel yöneticiler	33	8,0	10-49 arası	186	44,8
Diğer	10	2,4	50-199 arası	212	51,1
			200 ve üzeri	17	4,1

Mevcut çalışmada işletmelerin örgütsel performansı ve inovasyon düzeylerinin ortalamalarına ve korelasyonlarına yönelik analiz sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo. 4 Faktörler arası korelasyon değerleri ve ortalamaları

	1	2	3	4	5	6	Means	Standard Deviation
Ürün İnovasyonu	.80*						3.90	.72
Pazarlama İnovasyonu	.763	.71*					3.92	.68
İşlevsel Performans	.547	.653	.51*				3.93	.68
Finansal Performans	.662	.640	.498	.63*			3.46	.96
Dinamizm	.620	.609	.502	.664	.59*		3.90	.72

Mevcut çalışmada işletmelerin örgütsel performansı üzerinde inovasyon düzeylerinin etkilerini tespit edebilmek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te özetlenmiştir. Tablo 4'e göre Ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu arasında 0,001 anlamlılık düzeyinde korelasyon katsayısı; pozitif yönlü orta kuvvette ($0,30 < r < 0,69$) ve ($0,70 < r < 1$) pozitif yönlü yüksek kuvvette önemli ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 5. İnovasyon Boyutlarının ve Çevresel Dinamizmin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi

İlişki	Standart- laştırılmamış		Standart- laştırılmış	t	p	R ²	F	Durbin- Watson	Collinearity İstatistiği	
	B	Std. hata	Beta						Tolerance	VIF
UI→FP	.286	.090	.215	3.173	.002	.32	95.073	1.288	.361	2.772
PI→FP	.532	.096	.375	5.523	.000	.61	327.906	1.807	.361	2.772
UI→IP	.278	.048	.295	5.789	.000				.361	2.772
PI→IP	.532	.051	.528	10.355	.000				.361	2.772

Tablo 5'te görüldüğü üzere Durbin-Watson değerlerinin sorun teşkil etmediği belirtilebilir (Anderson vd., 2011: 751-753). Bunun yanında VIF değerleri 5'in altında, tolerans değerleri ise 1'e yakın çıkmıştır. Buna göre çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı belirtilebilir (Hair vd., 2013: 201). Buna ilaveten tablo 4'te görüldüğü üzere işlevsel performanstaki değişimin %61'i, finansal performanstaki değişimin ise %32'si inovasyon faaliyetleriyle açıklanabilmektedir. Pazarlama inovasyonu hem işlevsel performansı etkilemede ($\beta=.528$, $t=10.355$, $p<.001$), hem de finansal performansı etkilemede ($\beta=.375$, $t=5.523$, $p<.001$) etkili faktör konumundadır. Bu sonuçlar, araştırma kapsamında geliştirilen hipotez_1 ve hipotez_2'nin desteklendiğini göstermektedir.

4.3. Düzenleyici Etkilerin Analizi

Mevcut çalışmada işletmenin örgütsel performansı üzerinde inovasyonu faaliyetleri ve çevresel dinamizmin etkileşimli etkisini tespit edebilmek için "PROCESS" kullanılmıştır. Mevcut araştırmadaki modelde iki bağımlı (finansal performans ve işlevsel performans), iki bağımsız (ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu) ve bir düzenleyici değişken (çevresel dinamizm) olması sebebiyle düzenleyici etkiler ayrı ayrı ve bireysel olarak incelenmiştir. Bu etkiler Tablo 6, Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'de özetlenmiştir.

Tablo 6. Ürün inovasyonunun finansal performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolü

Model	İlişkiler	B	T	p	%95 güven aralığı	
					Düşük	Yüksek
1	Ürün inovasyonu	.312	5.773	.000	.206	.419
	Dinamizm	.278	5.250	.000	.174	.381
	Ürün inovasyonu*dinamizm	-.046	-1.564	.119	-.105	.012
Model Özeti		R ² = .32; F(3,411)=64.2111 p<.001				

Tablo 6’da görüldüğü üzere ürün inovasyonu ile çevresel dinamizmin finansal performans üzerindeki etkileşimli etkileri anlamsız çıkmıştır. Bu noktada ürün inovasyonu ile finansal performans arasındaki ilişkide çevresel dinamizmin düzenleyici bir role sahip olmadığı belirtilebilir. Dolayısıyla, hipotez_3 reddedilmiştir.

Tablo 71. Pazarlama inovasyonunun finansal performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolü

Model	İlişkiler	B	t	p	%95 güven aralığı	
					Düşük	Yüksek
1	Pazarlama inovasyonu	.375	6.684	.000	.265	.486
	Dinamizm	.237	4.370	.000	.131	.344
	Pazarlama inovasyonu*dinamizm	-.019	-.685	.494	-.075	.036
	Model Özeti	R ² = .33; F(3,411)=68.3496 p<.001				

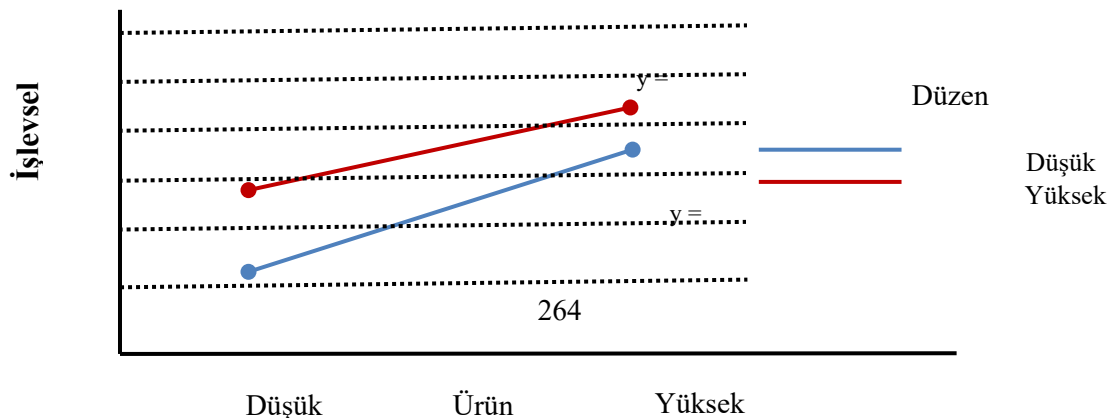
Tablo 7’de görüldüğü üzere pazarlama inovasyonu ile çevresel dinamizmin finansal performans üzerindeki etkileşimli etkileri anlamsız çıkmıştır. Bu noktada pazarlama inovasyonu ile finansal performans arasındaki ilişkide çevresel dinamizmin düzenleyici bir role sahip olmadığı belirtilebilir. Bu bulgu, hipotez_4’ün desteklenmediğini göstermektedir.

Tablo 82. Ürün inovasyonunun işlevsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolü

Model	İlişkiler	B	t	p	%95 güven aralığı	
					Düşük	Yüksek
1	Ürün inovasyonu	.470	11.270	.000	.388	.552
	Dinamizm	.287	7.049	.000	.207	.367
	Ürün inovasyonu*dinamizm	-.110	-4.821	.000	-.155	-.065
	Model Özeti	R ² = .60; F(3,411)=201.5185 p<.001				

Tablo 8’de görüldüğü üzere ürün inovasyonu ile çevresel dinamizmin işlevsel performans üzerindeki etkileşimli etkileri anlamlı çıkmıştır. Bu noktada ürün inovasyonu ile işlevsel performans arasındaki ilişkide çevresel dinamizmin düzenleyici bir role sahip olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla, araştırma kapsamında geliştirilen hipotez_5 desteklenmiştir. Çevresel dinamizm ürün inovasyonu ile işlevsel performans arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır. İşlevsel performansın yordanan değişken olduğu durumda; dinamizm hem düşük hem de yüksek ise ürün inovasyonu arttıkça işlevsel performans da artış gösterecektir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta düşük dinamizmin var olduğu durumlarda ürün inovasyonunun artış göstermesinin işlevsel performans üzerinde daha da etkili olduğudur (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. Ürün inovasyonu ve işlevsel performans arasındaki ilişkide dinamizmin düzenleyici rolü

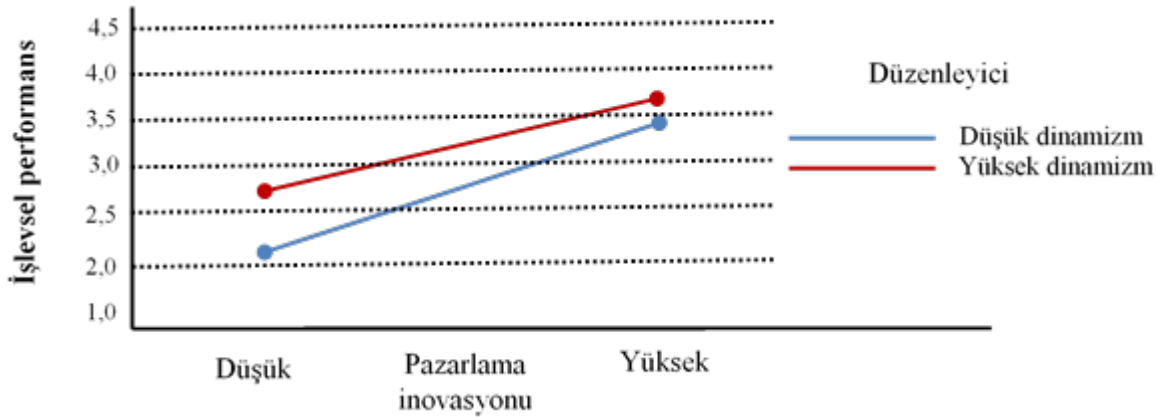

Tablo 9. Pazarlama inovasyonunun işlevsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolü

Model	İlişkiler	β	t	p	%95 güven aralığı	
					Düşük	Yüksek
1	Pazarlama inovasyonu	.559	13.322	.000	.476	.641
	Dinamizm	.218	5.384	.000	.139	.298
	Pazarlama inovasyonu*dinamizm	-.080	-3.794	.000	-.121	-.039
	Model Özeti	R ² = .63; F(3,411)=231.3779 p<.001				

Tablo 9’da görüldüğü üzere pazarlama inovasyonu ile çevresel dinamizmin işlevsel performans üzerindeki etkileşimli etkileri anlamlı çıkmıştır. Bu noktada pazarlama inovasyonu ile işlevsel performans arasındaki ilişkide çevresel dinamizmin düzenleyici bir role sahip olduğu belirtilebilir. Bu bulgu, araştırma kapsamında geliştirilen hipotez_6’nın desteklendiğini göstermektedir. Çevresel dinamizm pazarlama inovasyonu ile işlevsel performans arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır. İşlevsel performansın yordanan değişken olduğu durumda; dinamizm hem düşük hem de yüksek ise pazarlama inovasyonu arttıkça işlevsel performans da artış gösterecektir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta düşük dinamizmin var olduğu durumlarda pazarlama inovasyonunun artış göstermesinin işlevsel performans üzerinde daha da etkili olduğudur (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Pazarlama İnovasyonu ve İşlevsel Performans Arasındaki İlişkide Dinamizmin Düzenleyici Rolü

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

İçinde bulunulan bilgi çağında, çevresel dinamizm hiç olmadığı kadar ileri bir boyuta ulaşmıştır. Çevresel dinamizm, dış çevredeki değişimin oranını ve değişimin öngörülemezliğini ifade etmektedir. Dinamik çevreler teknolojilerdeki değişiklikler, müşteri tercihlerindeki farklılaşmalar, ürün talebindeki ve hammadde/yarı mamül arzındaki dalgalanmalar ile karakterize edilir. Kriz, belirsizlik ve fırsat içeren çevresel dinamizm, bir işletmenin pazardaki rekabetçi konumunu etkileyecek ve hatta değiştirecektir (Tian, Wang, Xie, Jiao ve Jiao, 2019: 3). Literatürde, çevresel dinamizm düzeyi arttıkça örgütlerin daha cesur eylemleri destekleyen daha proaktif ve daha agresif stratejiler izleyebilecekleri belirtilmektedir. Artan çevresel belirsizlik ve beraberinde gelen dış değişim tehdidi, işletmeleri inovasyon yoluyla

pazardaki konumlarını koruma ve güçlendirme arayışına itecektir (Özsoyer, Calantone ve Benedetto, 1997: 403). Ayrıca çevresel dinamizm düzeyi arttıkça ürün yaşam döngüsü de kısalmaktadır (Tsai ve Huang, 2008: 83). Çevresel değişimlere uyum sağlamak adına geliştirilen inovasyonlar çevresel değişim hızını artırmakta ve bir anlamda yeni inovasyonlara ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Bir işletme tarafından çevresel belirsizliği gidermek için geliştirilen bir inovasyon diğer işletmeler için çevresel belirsizliği artıran bir etki doğurmaktadır. Bütün bunlarda işletmelerin performansları üzerinde belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmada, inovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolü bir otomotiv işletmesinin Türkiye'deki bayilerinde görev yapmakta olan yöneticiler örneğinde test edilmiştir. Modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu ve modelin yapı geçerliğinin sağlandığı görülmüştür. Bu çalışmada bir takım teorik ve yönetsel çıkarımlar elde edilmiştir.

5.1. Teorik Çıkarımlar

Araştırma bulguları bir takım teorik çıkarımlar sunmaktadır. Araştırma bulguları, ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonunun finansal performans ve işlevsel performans üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, literatürdeki benzer araştırma bulgularıyla örtüşmektedir (Shergill ve Nargundkar, 2005; Faems, de Visser, Andries ve Van Looy, 2010; Tabas, Beranova ve Martinovicova, 2013; Liu, Lin ve Huang, 2014; Mohamad, Kamaruddin ve Purwanto, 2015; Nieves & Diaz-Meneses, 2016; Anning-Dorson vd., 2017; Gatu, 2018; Tarigan, 2018; Otieno ve Omwanze, 2018). Bu bulgular, çevresel belirsizliğin arttığı, teknolojik gelişmelerin hız kazandığı, müşterileri beklentilerinin farklılaştığı ve talebinin çeşitlendiği dinamik ortamlarda başarı için inovasyonun en temel bileşen olduğu şeklinde yorumlanabilir. Lin ve Ho (2016: 765), araştırmanın gerçekleştirildiği otomotiv endüstrisindeki teknolojik gelişmelerin ve paydaş beklentilerinin diğer birçok sektöre göre çok daha ileri düzeylerde olduğunu belirtmektedirler. Çevresel dinamizm düzeyinin yüksek olduğu pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler, paydaş beklentilerine uyum sağlayabildikleri ölçüde performans hedeflerine ulaşacaklar ve uzun vadeli rekabet güçlerini artıracaklardır.

Çalışmanın teorik çıkarımlarından bir diğeri ise çevresel dinamizmin, inovasyonun (ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu) işlevsel performans üzerindeki etkisinde düzenleyici rol oynamasıdır. Bu bulgu, konu özelinde gerçekleştirilmiş araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir (Wang ve Li, 2008; Kim ve Huh, 2015; binti Taju Rahim ve bin Zainuddin, 2016). Bu bulgu, çevresel dinamizmin ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu ile işlevsel performans arasındaki ilişkiyi zayıflattığı şeklinde yorumlanabilir. Yani işlevsel performansın yordanan değişken olduğu durumda; dinamizm düzeyi hem düşük hem de yüksek ise ürün inovasyonu ve pazarlama inovasyonu arttıkça işlevsel performans da artış gösterecektir. Buna karşın, araştırma bulguları çevresel dinamizmin, ürün

ve pazarlama inovasyonunun finansal performans üzerindeki etkisinde düzenleyici role sahip olmadığını ortaya koymuştur.

5.2. Yönetmel Çıkarımlar

Çevresel dinamizm düzeyinin yüksek olduğu pazar ortamlarında işletmelerin hedefledikleri performans düzeyini yakalamalarının yolu inovasyonlar ortaya koyabilmelerinden geçmektedir. Çevresel dinamizm düzeyinin belirlenmesi, dinamizmin neden olduğu değişimlerin içselleştirilmesi ve değişimlere uyum sağlamak için inovasyonların yaratılması süreçlerinde işletmelerin sahip olduğu insan kaynakları ve yönetmel yetenekler belirleyici konumdadır. Araştırma bulguları, bu uygulayıcılara yönelik olarak bir takım çıkarımlar ve öneriler sunmaktadır. Bu öneriler maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır:

- Günümüzde değişim kendi kendini besleyen bir mekanizma haline dönüşmüştür. Değişimi bütünüyle yönetmek ve yönlendirmek birey ve örgütlerin olanak sınırlarının ötesine taşınmıştır. Yapılması gereken, değişim işletme açısından ortaya çıkardığı sonuçları tespit ve uyum sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmektir.
- Çevresel değişimleri izlemek ve içselleştirmek adına işletmelerin örgüt yapıları içerisinde rekabetçi istihbarat birimi oluşturmaları ve aktif şekilde kullanmaları gereklidir.
- Değişimlere uyum sağlamanın, hatta bir nebze de olsa değişimlere yön vermenin en etkin yolu inovasyonlardan geçmektedir.
- İnovasyonlar, ciddi yatırımları ve çalışmaları gerektiren bir sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır. Bu yatırım ve çalışmalar tüm örgütsel kaynakları, departmanları ve süreçleri kapsamaktadır. Dolayısıyla, örgüt yapısı mümkün olduğunca yalınlaştırılmalı ve inovatif bakış açısı tüm karar ve eylemlerin odak noktasına yerleştirilmelidir.
- İnovasyonların geliştirilmesi sürecinde hareket noktası çevresel değişimlerin ortaya çıkardığı inovasyon alanları olmalıdır. Bu inovasyon alanları, çevresel değişimlerin müşteri beklentilerinde oluşturduğu yeni arayışlara cevap vereceğinden yani müşteri açısından değer ifade edeceğinden örgütsel performans üzerinde pozitif etkiler doğuracaktır.

5.3. Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

İnovasyonun örgütsel performans üzerindeki etkisinde çevresel dinamizmin düzenleyici rolünü bir otomotiv işletmesinin Türkiye'deki bayilerinde görev yapmakta olan yöneticiler örneğinde ele alan bu çalışmada çeşitli sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan birisi, araştırma bulgularının genelleştirilemeyeceği gerçeğidir. Uygulamanın gerçekleştirildiği sektör ve örneklem büyüklüğü dikkate alındığında bu sınırlılık anlaşılmaktadır. Konu özelinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar, değişkenler arasındaki ilişkileri farklı sektörlerde ve farklı örneklem üzerinde test edebilirler. Böylelikle ortaya çıkacak olan değişik araştırma bulguları genel bir kanının oluşmasına da katkı

sağlayacaktır. Sınırlılıklardan bir diğeri, inovasyon, örgütsel performans ve çevresel dinamizm değişkenlerinin aynı zaman diliminde ve aynı bireylerce değerlendirilmesi nedeniyle ortak yöntem varyansı eğiliminin ve sosyal beğenirlik etkisinin bulunması olasıdır. Dolayısıyla, ortak yöntem varyansının değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü etkilemiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ortak yöntem varyansının neden olabileceği negatif yansımaları ortadan kaldırmak için bundan sonraki çalışmalarda veriler farklı kaynaklardan toplanabilir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, kesitsel bir araştırma olmasıdır. Yani, belli bir andaki katılımcı algılarına dayanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler ölçülmüştür. İnovasyonun bir süreç gerektirmesi ve çevresel dinamizmin sürekli değişen bir özellik taşıması dikkate alınarak, konu özelinde yapılacak gelecekteki çalışmaların boylamsal tarzda gerçekleştirilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Alegre, J., Pla-Barber, J., Chiva, R., & Villar, C. (2012). Organisational learning capability, product innovation performance and export intensity. *Technology Analysis & Strategic Management*, 24(5), 511-526.
- Anderson, D. R., Sweeney, D. J., & Williams, T. A. (2011). *Statistics for Business and Economics (11th edition)*. Mason: OH: South-Western Cengage Learning.
- Anning-Dorson, T., Odoom, R. K., Acheampong, G., & Tweneboah-Koduah, E. (2017). Innovation and organizational development: the role of organizational leadership. *African Journal of Economic and Management Studies*, 8(3), 338-351.
- Axson, D. A. (2010). *The management mythbuster*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Baregheh, A., Rowley, J., & Sambrook, S. (2009). Towards a multidisciplinary definition of innovation. *Management decision*, 47(8), 1323-1339.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of management*, 17(1), 99-120.
- Becheikh, N., Landry, R., & Amara, N. (2006). Lessons from innovation empirical studies in the manufacturing sector: A systematic review of the literature from 1993–2003. *Technovation*, 26(5-6), 644-664.
- Binti Taju Rahim, F., & bin Zainuddin, Y. (2016). Moderating effect of environmental turbulence on firm's technological innovation capabilities (TIC) and business performance in the automotive industry in Malaysia: A conceptual framework. The 2nd International Conference on Automotive Innovation and Green Vehicle, August 2-3, Cyberjaya, Malaysia.

- Bustinza, O. F., Gomes, E., Vendrell-Herrero, F., & Baines, T. (2019). Product–service innovation and performance: the role of collaborative partnerships and R&D intensity. *R&D Management*, 49(1), 33-45.
- Chan, H. K., Yee, R. W., Dai, J., & Lim, M. K. (2016). The moderating effect of environmental dynamism on green product innovation and performance. *International Journal of Production Economics*, 181, 384-391.
- Cheraghizadeh, R., & Tümer, M. (2017). The effect of applied resources on competitive advantage in hotels: Mediation and moderation analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 265-272.
- Cingöz, A., & Akdoğan, A. A. (2013). Strategic flexibility, environmental dynamism, and innovation performance: An empirical study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 582-589.
- Combs, J. G., Russell Crook, T., & Shook, C. L. (2005). The dimensionality of organizational performance and its implications for strategic management research. In *Research methodology in strategy and management* (pp. 259-286). Emerald Group Publishing Limited.
- Damanpour, F., & Schneider, M. (2006). Phases of the adoption of innovation in organizations: effects of environment, organization and top managers 1. *British journal of Management*, 17(3), 215-236.
- de Hoogh, A., den Hartog, D., Koopman, P., Thierry, H., van den Berg, P., van der Weide, J., & Wilderom, C. (2004). Charismatic leadership, environmental dynamism, and performance. *European journal of work and organizational psychology*, 13(4), 447-471.
- Demircioglu, M. A., Audretsch, D. B., & Slaper, T. F. (2019). Sources of innovation and innovation type: firm-level evidence from the United States. *Industrial and Corporate Change*. 1-15.
- Dora, M., Kumar, M., Van Goubergen, D., Molnar, A., & Gellynck, X. (2013). Operational performance and critical success factors of lean manufacturing in European food processing SMEs. *Trends in Food Science & Technology*, 31(2), 156-164.
- Faems, D., De Visser, M., Andries, P., & Van Looy, B. (2010). Technology alliance portfolios and financial performance: value-enhancing and cost-increasing effects of open innovation. *Journal of Product Innovation Management*, 27(6), 785-796.
- Gatu, E. (2018). Innovation and Operational Performance of Top 100 Rated KPMG Firms in Kenya. Doctoral dissertation. School Of Business, University Of Nairobi.
- Guidice, R. M., Thompson Heames, J., & Wang, S. (2009). The indirect relationship between organizational-level knowledge worker turnover and innovation: An integrated application of related literature. *The Learning Organization*, 16(2), 143-167.

- Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K., & Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *International Journal of production economics*, 133(2), 662-676.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective (7th edition)*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2013). *Multivariate Data Analysis: Pearson New International Edition (7th edition)*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hart, S., & Banbury, C. (1994). How strategy-making processes can make a difference. *Strategic management journal*, 15(4), 251-269.
- Hayes, H. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach (2nd edition)*. New York: The Guilford Press.
- Ho, L. A. (2008). What affects organizational performance? The linking of learning and knowledge management. *Industrial Management & Data Systems*, 108(9), 1234-1254.
- Hong, J., Hou, B., Zhu, K., & Marinova, D. (2018). Exploratory innovation, exploitative innovation and employee creativity: the moderation of collectivism in Chinese context. *Chinese Management Studies*, 12(2), 268-286.
- Jansen, J. J., Vera, D., & Crossan, M. (2009). Strategic leadership for exploration and exploitation: The moderating role of environmental dynamism. *The Leadership Quarterly*, 20(1), 5-18.
- Jarvis, R., Curran, J., Kitching, J., & Lightfoot, G. (2000). The use of quantitative and qualitative criteria in the measurement of performance in small firms. *Journal of small business and enterprise development*, 7(2), 123-134.
- Jiao, H., Alon, I., & Cui, Y. (2011). Environmental dynamism, innovation, and dynamic capabilities: the case of China. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 5(2), 131-144.
- Joshi, A. W., & Campbell, A. J. (2003). Effect of environmental dynamism on relational governance in manufacturer-supplier relationships: a contingency framework and an empirical test. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(2), 176-188.
- Kim, G., & Huh, M. G. (2015). Exploration and organizational longevity: The moderating role of strategy and environment. *Asia Pacific Journal of Management*, 32(2), 389-414.
- Law, C. C., & Ngai, E. W. (2008). An empirical study of the effects of knowledge sharing and learning behaviors on firm performance. *Expert systems with applications*, 34(4), 2342-2349.
- Li, M., & Simerly, R. L. (2002). Environmental dynamism, capital structure and innovation: an empirical test. *The International Journal of Organizational Analysis*, 10(2), 156-171.

- Lin, L. H., & Ho, Y. L. (2016). Institutional pressures and environmental performance in the global automotive industry: the mediating role of organizational ambidexterity. *Long Range Planning*, 49(6), 764-775.
- Liu, C. M., Lin, K. W., & Huang, C. J. (2014). Effects of product development on operating performance in textile industry. *The Anthropologist*, 17(1), 157-163.
- Luo, Y., Huang, Y., & Wang, S. L. (2012). Guanxi and organizational performance: A meta-analysis. *Management and Organization Review*, 8(1), 139-172.
- Manders, B., de Vries, H. J., & Blind, K. (2016). ISO 9001 and product innovation: A literature review and research framework. *Technovation*, 48, 41-55.
- Milliken, F. J. (1990). Perceiving and interpreting environmental change: An examination of college administrators' interpretation of changing demographics. *Academy of management Journal*, 33(1), 42-63.
- Mohamad, N., Kamaruddin, S., & Purwanto, U. S. (2015, March). The effects of organizational innovation on operational performance and other types of innovation. In 2015 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM) (pp. 1-7). IEEE.
- Mohammad, J. U., Miah, M. A. S., Rahman, M. M., & Rahaman, M. S. (2017). Mediation role of job satisfaction on HRM-operational performance relationship: A three-way moderation effect by gender. *The Journal of Developing Areas*, 51(3), 437-452.
- Mohd, W., Idris, S., & Momani, R. A. (2013). Impact of environmental dynamism on marketing strategy comprehensiveness and organizational performance. *International Journal of Business and Management*, 8(9), 40-49.
- Namusonge, G. S., Muturi, W., & Olaniran, O. (2016). The role of innovation on performance of firms on Nigerian stock exchange. *European Journal of Research and Reflection in Management Sciences*, 4(1), 40-50.
- Nieves, J., & Diaz-Meneses, G. (2016). Antecedents and outcomes of marketing innovation: An empirical analysis in the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1554-1576.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory (Third edition)*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Otieno, M. O., & Omwanza, C. (2018). Effect of Product innovation on Financial Performance of Private Manufacturing firms in Kenya. *Researches International Journal of Business and Management Studies*, 2(1), 51-67.

- Ouyang, Z., Gursoy, D., & Sharma, B. (2017). Role of trust, emotions and event attachment on residents' attitudes toward tourism. *Tourism Management*, 63, 426-438.
- Özsomer, A., Calantone, R. J., & Di Bonetto, A. (1997). What makes firms more innovative? A look at organizational and environmental factors. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 12(6), 400-416.
- Ployhart, R. E., & Kim, Y. (2014). Strategic recruiting. (ed.: Kang Yang Trevor Yu & Daniel M. Cable). *The Oxford handbook of recruitment*, 5-20. Oxford: Oxford University Press.
- Porter, M. (1990), *Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York, NY.
- Priem, R. L., Rasheed, A. M., & Kotulic, A. G. (1995). Rationality in strategic decision processes, environmental dynamism and firm performance. *Journal of Management*, 21(5), 913-929.
- Post, C., & Byron, K. (2015). Women on boards and firm financial performance: A meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 58(5), 1546-1571.
- Shergill, G. S., & Nargundkar, R. (2005). Market orientation, marketing innovation as performance drivers: extending the paradigm. *Journal of Global Marketing*, 19(1), 27-47.
- Simerly, R. L., & Li, M. (2000). Environmental dynamism, capital structure and performance: a theoretical integration and an empirical test. *Strategic management journal*, 21(1), 31-49.
- Singh, D., Khamba, J. S., & Nanda, T. (2017). Influence of technological innovation on performance of small manufacturing companies. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 66(7), 838-856.
- Soto-Acosta, P., Popa, S., & Martinez-Conesa, I. (2018). Information technology, knowledge management and environmental dynamism as drivers of innovation ambidexterity: a study in SMEs. *Journal of Knowledge Management*, 22(4), 824-849.
- Spano, A., & Aroni, A. (2018). Organizational Performance in the Italian Health care Sector. In *Outcome-Based performance management in the public sector* (ed.: E. Borgonovi, E. Anessi-Pessina & C. Biachi), (pp. 25-43). Cham: Springer.
- Tabas, J., Beranová, M., & Martinovičová, D. (2013). Influence of product innovations on financial performance of small and medium-sized enterprises in the Czech Republic. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae Mendelianae Brunensis*, 60(7), 409-414.
- Tarigan, J. H. Z. (2018). The Impact of Organization Commitment to Process and Product Innovation in Improving Operational Performance. *International Journal of Business & Society*, 19(2), 335-346.

- Tian, Y., Wang, Y., Xie, X., Jiao, J., & Jiao, H. (2019). The impact of business-government relations on firms' innovation: Evidence from Chinese manufacturing industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 143, 1-8.
- Tsai, M. T., & Huang, Y. C. (2008). Exploratory learning and new product performance: The moderating role of cognitive skills and environmental uncertainty. *The Journal of High Technology Management Research*, 19(2), 83-93.
- Venkatraman, N., & Ramanujam, V. (1986). Measurement of business performance in strategy research: A comparison of approaches. *Academy of management review*, 11(4), 801-814.
- Veronica, D. (2017). The Necessity of Approaching the Enterprise Performance Concept through a Theoretical Fundamental System. *Annals-Economy Series*, 5, 63-69.
- Voss, C. A., Åhlström, P., & Blackmon, K. (1997). Benchmarking and operational performance: some empirical results. *International Journal of Operations & Production Management*, 17(10), 1046-1058.
- Walker, J. R. (2010). Everything Changes, or Why MLA Isn't (Always) Right. *Writing Spaces: Readings on Writing*. In *Writing Spaces: Readings on Writing*. (ed.: Charles Lowe and Pavel Zemliansky). pp. 257-269. South Carolina: Parlor Press.
- Walker, R. M., Lee, M. J., James, O., & Ho, S. M. (2018). Analyzing the Complexity of Performance Information Use: Experiments with Stakeholders to Disaggregate Dimensions of Performance, Data Sources, and Data Types. *Public Administration Review*, 78(6), 852-863.
- Wang, H., & Li, J. (2008). Untangling the effects of overexploration and overexploitation on organizational performance: The moderating role of environmental dynamism. *Journal of Management*, 34(5), 925-951.
- Wang, Z., & Wang, N. (2012). Knowledge sharing, innovation and firm performance. *Expert systems with applications*, 39(10), 8899-8908.
- Yayla, A. A., & Hu, Q. (2012). The impact of IT-business strategic alignment on firm performance in a developing country setting: exploring moderating roles of environmental uncertainty and strategic orientation. *European Journal of Information Systems*, 21(4), 373-387.

Article Type / Makale Türü
Derleme Makalesi - Review
Article

Application Date / Başvuru Tarihi
02.23.2023 / 23.02.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL LEADERSHIP AND GENERATIONS

SİYASAL LİDERLİK VE KUŞAKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Osman AĞRALI¹, Nilüfer NEGİZ²

ABSTRACT: Studies on leadership are not new and various studies on leaders and leadership have been conducted throughout history. In the 21st century, studies on political leaders and leadership types have come to the forefront. However, the concept of leadership is not a whole in itself and can be differentiated. In other words, leadership is a concept that includes different types within itself. In this study, authoritarian, democratic, charismatic and transformational leadership types, which are the most widely accepted leadership types today, are discussed. In addition to leadership, generations are among the topics that have been discussed intensively in social life in recent years. In this study, it is discussed how generations, who were born in different periods and have a common consciousness in the face of similar events, are separated in the literature, and the perspective of these generations on leadership types.

Keywords: Leadership, Generations, Politics

ÖZ: Liderlik ile ilgili yapılmış çalışmalar yeni olmayıp tarih boyunca lider ve liderliğe ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 21. yüzyıl da siyasi liderler ve liderlik türlerine ilişkin çalışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak liderlik kavramı kendi içinde bir bütün olmayıp farklılaşabilmektedir. Bir başka ifadeyle liderlik kendi içinde farklı türleri ihtiva eden bir kavramdır. Bu çalışmada günümüzde en çok kabul gören liderlik türleri olan Otoriter, Demokratik Karizmatik ve Dönüşümcü liderlik türleri ele alınmaya çalışılmıştır. Liderliğin yanı sıra kuşaklar son yıllarda sosyal hayatta üzerinde yoğun bir şekilde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada farklı dönemlerde dünyaya gelen ve benzer olaylar karşısında ortak bir bilinçle sahip kuşakların literatürde nasıl ayrıldığı ve bu kuşakların liderlik türlerine bakışı ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Liderlik, Kuşaklar, Siyaset.

¹ Dr., Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, agraliosman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4392-1809>

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nilufernegiz@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4211-9689>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amaçlarından ilki liderlik kavramını ele alarak farklı liderlik türlerinin niteliklerini basit bir şekilde açıklamaktır. Çalışmanın amaçlarından ikincisi kuşak kavramı ve farklı kuşakların özelliklerini analiz ederek kuşakların liderliğe ilişkin yaklaşımlarını anlamaya çalışmaktır. Liderlik türleri ve kuşakların temel özelliklerinin yalnız bir şekilde ele alınmasının bu konuda yapılan çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Araştırma Soruları

Günlük hayatta kuşak kavramı oldukça popüler bir kavramdır buna rağmen Kuşaklar ile ilgili çalışmalar daha çok kuşakların tüketim alışkanlıkları ve çalışma hayatı üzerine yoğunlaşmıştır. Kuşakların Siyaset Bilimi ve Siyasal Liderlik açısından ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu açıdan çalışma kuşakların siyasal liderlik türlerine bakış açısını incelemeye odaklanmıştır.

Literatür Araştırması

Bu çalışmada, öncelikle liderlik türleri ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu bağlamda siyasal liderlik türleri arasında yer alan “otoriter liderlik”, “karizmatik liderlik”, “demokratik liderlik” ve “dönüşümcü liderlik” türleri ile ilgili literatür incelenmiştir. Ayrıca kuşak kavramını literatüre kazandıran Karl Mannheim’ın kuşaklara ilişkin görüşleri çerçevesinde literatür ele alınmıştır. Başlıca kuşak türleri olan “Sessiz Kuşak”, “Bebek Patlaması Kuşağı”, “X Kuşağı”, “Y Kuşağı” ve “Z Kuşağı” ile ilgili literatür taraması yapılarak bu kuşakların özellikleri ve liderlik beklentileri incelenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemleri kullanılmış olup siyaset bilimi ve sosyoloji gibi alanlardaki temel kaynaklardan yararlanılarak konuya ilişkin bir derleme yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar özetlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, çalışmada iki araştırma sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilk soru siyasal liderlik türleri nelerdir? sorusudur. İkinci olarak, kuşak nedir ve kuşakların özellikleri ve liderliğe ilişkin beklentileri nelerdir sorusunun cevabına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu sorular çerçevesinde çalışmada siyasal liderlik türleri açıklanarak kuşakların özellikleri ve liderliğe ilişkin beklentileri ele alınmaya gayret edilerek, bu konuda yapılacak çalışmalar için katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. INTRODUCTION

Generations are social groups in which similar feelings, thoughts and characteristics can be formed in individuals born in a certain period of time and affected by similar historical, political and economic events. The different events they have experienced in terms of the periods in which they were born and raised may cause generations to show different characteristics from each other. This situation also manifests itself in the field of politics and political attitudes.

In the historical process and from the pre-Republican period to the proclamation of the Republic, Turkish society has been a leader-oriented society. From the first Turkish states to the Ottomans, rulers who had the authority to rule the country were respected and attributed importance by society. Although the names given to them varied during this period, the political leaders of the society were the leaders called khans and sultans. Leadership has always been an important actor in political life.

With the proclamation of the Republic in Turkish political life, political parties have emerged as inseparable and indispensable elements of political life. Although parties, which are an integral part of political life, have different organs for their work, political party leaders have always been at the forefront of these structures due to the fact that they are always in front of the public, their speeches, attitudes and images are more visible than other structures of political parties. Of course, various factors such as the attitude of political party leaders, whether they are charismatic or not, their oratory skills and persuasiveness are among the factors that affect voter preferences. This study does not claim that political party leaders are the only factor affecting voter preferences, but political leaders are important actors in the political preferences of voters and generations.

Although political leadership is an important factor for voters, it is an important issue to be emphasized whether voters' preference for political leadership types changes in the context of generations. How do different age groups, or in other words, generations, view political leaders, who are an undeniable factor in voter preferences and whether the perspective on leadership types between generations is similar or divergent are among the questions that come to mind. Especially in the context of Generation Z, this issue is becoming more popular.

In the present study, it is not possible to see the concept of leadership in a single form, and leadership types may change in accordance with different situations and conditions. In the study, the approach of generations was tried to be addressed within the framework of authoritarian, democratic, charismatic, transformational and general leadership sub-dimensions.

2. LEADERSHIP AND POLITICAL LEADERSHIP

Politics is a phenomenon that emerged due to the fact that human beings are a social creature and live collectively. Being social creatures, people have to organize and build a political system to continue their lives. As in all organizations formed by people coming together, the concepts of leader

and leadership emerge in political organizations. At this point, it is possible to define the political leader as a person who aims at the goals of society and influences society by directing it in line with these goals (Yolcu, 2019: 94).

Throughout the historical process, human beings have debated these issues, wondering who should or should not govern society; how authority finds or should find a place in society; how some political people can and should be effective in determining the rules of society while others cannot (Edinger, 1976: 3). While these debates continue, in every social structure, some individuals are more active than others. Although not always in a similar way, role differentiation occurs in many cases (Dalay, 2001: 361). After this role differentiation, some of the people in the society continue their existence as members of the organization, while a minority of them become leaders within this structure and thus have some official powers.

Although there are leaders and leadership in many social structures, one of the most important types of leadership is being a leader in the field of politics. The phenomenon of political leadership is handled within the scope of political science research. However, it can also be the subject of research in different branches of science. Especially in Turkey, which attaches importance to leadership, and in today's Turkey, political leadership is identified with political party leadership. The fact that political party presidents have the right to govern the country for a certain period of time by winning the elections and that they have the authority to govern by making decisions on many issues, especially the economy, makes political party leadership an important phenomenon.

The individual qualities of the leaders who lead the parties, which are an integral part of political life, are extremely important in the success and development of political organizations. The leader's charismatic qualities, oratorical power, capacity for harmony and reconciliation, stance towards various events and experience are important indicators (Tuncay, 1996: 184). The fact that leaders are as decisive as parties in political life is a phenomenon that is valid in Turkey as in many other countries. In other words, political leaders are very effective in determining the political process. According to some, political leaders, not political parties, are now seen as the main actors in politics. It is stated that this fact is independent of the political system (Yıldız, 2002: 81).

3. Types of Leadership

Leadership is the power to manage and influence that varies according to attitudes and behaviors without specific rules and forms. It is possible to divide this influencing and dragging power into traditional and modern leadership types. Authoritarian and democratic leadership are considered traditional leadership types in the literature (Akçit et al., 2018: 214). Charismatic and transformational leadership have also been included in the field as modern leadership types.

3.1. Authoritarian Leadership

An authoritarian leader is a leader who holds the decision-making function within a structure and decides what should be set as a goal within the organization and how and what should be done to achieve these goals. He/she is reluctant to share decision-making authority. Since people with authoritarian leadership qualities make and implement decisions to a great extent by themselves, the people under the leaders do not have the opportunity to develop their leadership qualities personally. In this type of leadership, it is seen that the leaders evaluate their subordinates with an individual attitude. Authoritarian leaders do not prefer subordinates to present their ideas on a topic. One of the reasons is the possibility that the ideas presented may contradict their own ideas. This situation causes authoritarian leaders to abstain from exchanging ideas with their subordinates (Ölçüm Çetin, 2004: 31).

In authoritarian leadership, which is generally considered to be contrary to a democratic leadership style, the fact that decisions are made by a single person without mutual consensus and evaluations can be considered positive in some respects in terms of the decision-making process. One of these positive aspects is that making decisions by a single person through non-participatory methods accelerates the decision-making process. Authoritarian leadership is a type of leadership in which decisions are made quickly. The fact that authoritarian leaders can make decisions quickly contributes to the limited loss of time between decisions and implementation. Although at first glance, this type of leadership has a positive aspect of acting quickly in the decision-making process, this type of leadership has significant disadvantages. In this type of leadership, individualism is very prominent. The fact that decisions are made by a single person may lead to a lack of consultation mechanisms, which may negatively affect subordinates' willingness to work by perceiving themselves and their opinions as worthless. The ineffectiveness of subordinates by excluding them from decision-making processes may weaken their innovativeness (Eren, 1993: 310-311).

3.2. Democratic Leadership

Democratic leaders are leaders who largely act differently from authoritarian leaders. They are leaders who take the opinions of their subordinates in determining the goals and policies of the community and decide on the appropriate direction of these ideas. In other words, unlike authoritarian leaders, democratic leaders are those who encourage their subordinates to express their opinions (Ölçüm Çetin, 2004: 31).

Democratic leaders value the opinions of others in the group and give importance to the opinions of group members before making the final decision. This can lead to a prolonged decision-making process. However, in cases where urgent decisions need to be made, using participative methods can cause the decision-making mechanism to work slowly and this may cause some decisions to be delayed and result in failure. In democratic leadership, the leader values his/her subordinates. The colleagues he/she works with are valuable for this type of leader. The leader tries to keep the communication

channels open by treating his/her colleagues in a kind way. He/she often uses the power of rewarding his subordinates (Şimşek, et al., 2014: 153). In democratic leadership, leaders are open-minded about the decisions to be made about who wants to work with whom. They can allow the members of the organization to decide with whom they want to work on which task (Lewin, Lippitt, & White, 1939: 273).

The first of the two most important benefits of democratic leadership is the importance of participation in the decision-making process. The second is that the individuals, who feel that their views are valued, feel loyalty to the leader because their views are taken into account and psychological satisfaction is achieved. The biggest disadvantage of this type of leadership is that it can slow down the decision-making mechanism and cause a loss of time in emergencies. In large-scale organizations, the size of the organization may cause the effectiveness of the decisions to be taken to be lost. In large-scale structures, the democratic leadership style may cause the organization to become unable to make decisions in some cases (Eren, 1993: 311).

3.3. Charismatic Leadership

The introduction of the concept of charismatic leadership into the scientific literature was made possible by the German sociologist Weber's discussion. Weber sees charisma as a set of powers and abilities that distinguish an individual from other individuals and make them perceived as superior to others (Weber, 2014: 92). Charismatic leaders are followed with interest by other people because of some individual qualities they carry. In other words, charismatic people are those who have the ability to drag people and masses after them due to their superior individual qualities.

The factors that play a role in defining and characterizing individuals as charismatic leaders can be either innate or acquired characteristics. It is known that individuals with charismatic leadership characteristics are open to development, and often set goals by trying to see the reality and strive to realize these goals (Özsoy, 2011: 478). Although some people show charismatic leadership in ordinary times, charismatic leaders emerge largely in times of crisis. Societies are in search of a leader who will pull them out of this bottleneck in times of crisis. During this search, charismatic leaders emerge and try to save societies from this process. In a way, they succeed in telling society how to overcome this situation and instill confidence. In this period, society needs trust. Individuals in the community leave the solution to the power of the charismatic leader. It would not be wrong to say that charismatic leaders have a great influence on human beings (Mentor, 2007: 20-21).

Charismatic leaders' relationship with their subordinates and sense of trust in their subordinates differ from authoritarian leaders. Charismatic leaders have an intense power of emotional intelligence. They use this power of intelligence in their relationship with their subordinates and value the opinions of their subordinates, which allows subordinates to respect the leader and even show strict loyalty. The leader has the ability to foresee the future. The subordinates' and followers' trust in the leader ensures

that the goals set by the leader are followed. Followers admire the charismatic leader and in most cases support him/her without any conditions (Güney, 2011: 358).

3.4. Transformational Leadership

Transformational leadership is a new concept compared to other types of leadership. It was first put forward in 1973 with Downton's "Rebellion Leadership", which can be defined as young among leadership types. Five years after Downton's work, Burns developed it with his work titled Leadership (Eraslan, 2006:4). According to Burns, a leader is an individual who creates a great deal of morale, motivation and performance in his/her team. Furthermore, according to him/her, only transformational leaders have the ability to create modern organizations. Transformational leaders are masters of change, designing a better future, making predictions and creating a vision in their followers. By making those around them adopt the vision they have created, they create the will of those around them to realize this vision (Bass, 1997). However, this type of leadership has become more widespread with Bass and Avolio (Erturgut, 2010: 225). Avolio and Bass define transformational leadership as multifaceted. While transformational leadership requires having charisma and using the power of rewarding when conditions arise, according to Avolio and Bass, transformational leadership requires active and passive management in some cases (Avolio and Bass 1999: 445).

The transformational leader type has come to the agenda to adapt to changes. Transformational leaders act with foresight while adapting to changes. One of the most important qualities of this type of leader is the leader's farsightedness. Thanks to their farsightedness, leaders should be persuasive towards their followers and motivate their teammates. With the leader's farsightedness, subordinates tend to adopt the vision put forward by the leader as their own vision as time passes. Even if transformational leaders leave the community they lead or die, the vision they put forward is tried to be maintained by their subordinates and followers (Güney, 2011: 296).

Transformational leaders find themselves as a part of the change and do not separate themselves from it. They strive for continuous learning. They analyze the situation in detail against the risks they will face. Moreover, the leader is sensitive to the expectations of subordinates. The leader's attitude is flexible (Yeşilyurt, 2007: 41). Transformational leaders use their charisma to achieve their goals in line with the vision they set forth. They also direct their subordinates in this process (Tekin, 2011: 21).

4. GENERATIONS

The concept of generation is defined by the Turkish Language Association as a group of people forming age groups of approximately 25-30 years. Furthermore, the Turkish Language Association defines the concept of generation as a group of people who were born in approximately the same years, encountered the events of the same period and shared a similar fate in the face of these events

(www.tdk.gov.tr). The concept of generation is also defined as groups of individuals living in the same periods and having common characteristics.

The fact that human beings are social creatures enables them to interact with each other continuously. People who interact with each other also interact with their environment. In this interaction process, sometimes global and sometimes local events have played an important role in shaping the behavior and attitudes of certain groups in human life (Taş and Kaçar, 2019). Social events in this interaction process; political events or threats, socio-economic change trends, technological transformations, unemployment rates, and thoughts about security or scarcity are among the factors that are effective in shaping behaviors and attitudes (Lamm & Meeks, 2009: 615).

Although many modern commentators are unaware of his legacy, the origins of the basic view of generations can be traced back to Karl Mannheim working in the field of sociology. In the 1950s, the problem of generations was discussed in sociology, particularly in the work of Karl Mannheim. In 1952, Mannheim made a seminal attempt with his work on generations. Mannheim demonstrated the importance of generations for understanding the structure of social and intellectual movements (Parry and Urwin, 2011: 81). Mannheim and his followers believe that the concept of a generation has two basic elements. The first of these elements is sharing a common position within the historical timeline. The second element is the consciousness formed after the events encountered in the shared timeline (Parry and Urwin, 2011: 81). In short, individuals belonging to the same generation live in a certain time period and have a common consciousness by being affected by the events. In this respect, it is normal for the experiences of people living in different time periods to differ. Individuals' attitudes, behaviors and choices are influenced by the events and the experiences they have gained in the face of these events (Parry and Urwin, 2011: 81).

The phenomenon of time shapes people's view of life, influences their perceptions, and determines their priorities, choices and behaviors. The fact that individuals born in close years share a common time period and have some similar characteristics, as well as the fact that each generation can be differentiated from the others by having different qualities contribute to the focus of interest on the concept and the characteristics of generations. As a result of this interest, various scientific studies on generations have been carried out since the 1950s in fields such as economics, demography, political science, clinical psychology and sociology (Alwin and McCammon, 2007: 219). The phenomenon of generations, which emerges due to different characteristics among individuals, is considered important for disciplines such as history, sociology, psychology and management science. Important studies on generations have been put forward in these fields. In studies conducted worldwide, generational distinctions have been defined and classifications have been made according to cultural phenomena. It can be seen in the literature that these groupings and historical intervals differ according to social events and cultural influences.

Generations are groups of people who live in similar periods and have certain common characteristics. Today, generations are classified within themselves. Although there is no definite consensus on the start and end dates and the naming of each generation, in the current century, generations are classified as Traditionalists, Baby Boomers, Generation X, Generation Y and Generation Z.

4.1. Silent generation (1925-1945)

The generation whose first members were born in 1925 and whose last members are believed to have been born in 1945 is called the Silent generation. The members of the generation were characterized as traditionalists due to the pressures based on some important cases experienced during this period. It is thought that individuals belonging to the traditionalist generation are more cautious about situations they are not sure about and are reluctant to take risks (Lehto et al., 2006). It is known that individuals of this generation have structures that adapt to the order and prefer to do the same job throughout their working life. Generation members are known to be disciplined, and pragmatic and attach importance to stability and trust.

Members of the generation experienced the after-effects of the First World War, which started in 1915 and ended in 1918. In 1929, individuals belonging to this generation were also affected by the consequences of the world economic crisis that affected the whole world and was referred to in the literature as the Great Depression. Starting in 1939, this generation witnessed the Second World War and the worldwide economic crisis and problems caused by the war. Individuals belonging to this generation were affected by the poverty and economic depression caused by the war conditions. The silent generation, also called the traditionalists, witnessed the war years closely and tried to hold on to life by facing economic collapses, difficulties and struggles. When observed from the perspective of the Second World War and the events that societies experienced and lived through, it is possible to define this generation with names such as the war generation, the depression generation, the generation of hope, and the generation of great change (Keskin, 2019: 13). In Turkey, these years coincide with the single-party years of the Republican Era. The negative effects of the war years were mainly due to inadequate population, income and education indicators. Considering both the conditions of war and the socio-cultural and economic life, the events, which had a great impact on the period that this generation lived and experienced, shaped the lives of individuals and their political and ideological behaviors (Keskin, 2019: 14). For this generation, which found itself in a destructive environment where war conditions prevailed, the concern for survival and life safety was at the forefront of life.

4.2. Baby Boom (1946-1964)

It is argued that the individuals who make up the generation described as Baby Boomers were born between 1946 and 1964. During the mobilization in a significant part of the countries during the Second World War, a significant part of the young population was in the military, and with the end of

the war, these individuals whose mobilization ended returned to civilian life. As the war ended and the war economy was replaced by a reconstruction process, economies entered a period of rapid recovery after the devastation. Under these conditions, there was a population boom in the immediate aftermath of the Second World War. The serious transformations seen in the political and economic structures of countries during this period, in which economic welfare gradually increased, also affected the mentality of this generation (Adıgüzel et al., 2014: 172).

This generation was called the "Baby Boom" due to the birth of approximately 1 billion babies worldwide during the Second World War and the high birth rates. During this period, while Human Rights movements were on the rise in the world, Turkey experienced a transition to the multi-party era, and the 1960 coup, which took place at the end of the multi-party life period, left its mark. The Cold War between the US and the Soviets in the global world caused this generation to be called the "Cold War Generation" (Levickaite, 2010: 175). It is known that individuals belonging to this generation have a high sense of loyalty, are contented and at the same time have a characteristic that can work in one place for a long time. It has been stated that this generation has a hardworking, idealistic, harmonious decision-making structure, but also has some negative characteristics such as workaholism and selfishness. Believing in hard work and the importance of working long hours, members of this generation are said to be prone to teamwork (Adıgüzel et al., 2014: 172). This generation, which is called the boom generation in Turkey, is a generation in which growth, prosperity, and a sense of longing for goods and services predominate. Although the economic indicators describing the current structure of the country in this period were not very bright, they were promising (Ayhün, 2013:99).

4.3. Generation X (1965-1979)

Compared to its predecessors, developments in various fields such as abortion and birth control allowed birth rates to decrease in this period. Due to these developments, Generation X is a smaller group compared to the Baby Boom generation. Although many groundbreaking developments in the field of technology became widespread after the birth of this generation, individuals belonging to this generation are able to use technology in their daily work. Born between 1965 and 1979, this generation is largely referred to as Generation X. In the literature, this generation is referred to as the "Slacker Generation", "Me Generation", "MTV Generation" or "Boomerang Generation" (Çetin and Karalar, 2016: 160).

One of the cases that affected this generation in Turkey was the conflicts between the right and left ideologies. Apart from the conflicts, relatively new technological products such as washing machines with rollers, radios, tape recorders and record players emerged in this period and individuals belonging to this generation were the first generation to be introduced to these products. Individuals belonging to this generation preferred not to have fewer children to lead a more prosperous life and started to adopt the technology due to necessity (Fettahlıoğlu and Sünbül, 2015: 263).

This generation, which was born in the mid-1960s and 70s, has career goals. Members of this generation, who attach importance to education, like to watch movies. They also take care of their personal hygiene, adapt to changes and are success-oriented. In addition to these characteristics, Generation X is the first global generation that has emerged with similar qualities in different parts of the world. It is possible to define them as a socialist, idealist, contented and loyal generation (Tuncer and Tuncer, 2016: 215).

Some of the most prominent profile characteristics of Generation X is that they are disciplined. They have characteristics that can be called classical, such as being task-oriented and exhibiting an attitude based on traditions. It is thought that their communication skills are developed and this is reflected in business life. Communication skills enable them to find a new job and acquire a business environment. Generation X, which has high skills in communication skills, may have difficulty showing the same success in technology, communication technologies and information. They use technology for simple transactions such as e-mail and online. However, they may find it difficult to use technology as advanced as the generations that come after them. Generation X, which has superior skills in areas such as self-confidence, providing solutions and taking on heavy responsibilities, is relatively behind Generation Y and Z in terms of technology use. For instance, while individuals from Generation X are online only because they have a job and then go offline, individuals from Generation Y and Z stay in constant communication with people both online and offline (Kocasavaş, 2010:151-160).

The events of this period affected the members of the generation. Between 1964 and 1979, internal and external turmoil caused Generation X to grow up in a conjuncture dominated by a climate of anxiety and fear. During the growth period of Generation X, leftist movements gained strength with the Generation of 68, and right and left-wing ideological conflicts grew. The transformation of political polarization into severe conflicts and the 1980 military coup in Turkey are among the events that this generation witnessed closely. For this reason, Generation X has a cautious structure against authority. In other words, they have a sensitive but timid structure towards social events due to severe political conditions (Çatalkaya, 2014: 19). Generation X, a generation that has witnessed the economic problems caused by the World Oil Crisis and knows the September 12 coup and right-left conflicts, has been a generation with high social sensitivity, although they are not as loyal to their values and not political as their parents (Taş and Kaçar, 2019: 648).

Generation X, a generation that is as contented, socialist, loyal and idealistic as possible, and to whom the changing world dynamics mercilessly hit them in the face, is seen as a transitional period. The reason why they are seen as a transitional generation or period lies in the fact that the world started to experience significant changes and transformations in those years (Senbir, 2004: 24). The dramatic changes in the fields of education, health and population led to dramatic changes and transformations in Turkey even in the 14-year period from 1965 to 1979. In these years, living standards have improved

significantly, positive developments have been observed in living conditions, and these developments have also had an impact on the behaviors of individuals, and individuals have given importance to elements related to social life other than monetary issues (Ayhün, 2013:99).

4.4. Generation Y (1980-1996)

The first individuals belonging to this generation were born in 1980, which is considered to be the year when globalization spread intensively around the world. They lived their youth in a conjuncture where neoliberal policies were dominant and globalization movements began to spread. One of the most groundbreaking events for this generation was the serious introduction of the internet during this generation. It is thought that individuals belonging to this generation adopt achievement-based leadership instead of hierarchical leadership and that it is necessary to be positive when communicating with individuals belonging to this generation and that the message to be given should be associated with personal goals (Jackson, 2012:396). Individuals belonging to this generation attach importance to cooperation and realism is also important for this generation.

Like other generations, different nomenclatures are used for this generation. Some of these nomenclatures are millennium generation, internet addict generation, lonely generation, eco boom generation, the future generation, www generation, digital generation, explosion copy, internet generation and indigos (Demirkaya 2015: 189). However, it is observed that the concept of Generation Y is mostly preferred for the generation in the literature. In Göktaş and Çarıkçı's study (2015: 6-34), the characteristics of individuals belonging to this generation were included. Individuals belonging to this generation are impatient, assertive, quick-thinking, result-oriented, fond of freedom, passionate about technology, love to challenge authority and have a questioning structure. Besides, individuals belonging to this generation focus on producing quality work in a short period of time, love, trust and value themselves, exhibit an individual attitude, show high performance, want to do their own work, enjoy taking responsibility, and are open to continuous learning. Individuals belonging to this group are characterized by high adaptability, sensitive to the advice and sharing of their friends, live life by taking advantage of the online environment offered by the internet, follow social media, use online shopping intensively, like to share their lives on social media channels, prefer virtual meetings and differ from previous generations with their flexibility, freedom and individual decision-making tendencies.

Generation members are individuals who have these values and spend personal time on hobbies and socializing. In addition to printed works, they also follow digital media developed with the internet. Their preference for themed magazines instead of newspapers, e-books instead of printed books, and digital databases instead of libraries are behaviors observed in this generation. The availability of multi-channel televisions and the internet in their upbringing has made this generation smart, freedom-loving, technology-obsessed and highly communicative. It is known that generation members spend a considerable amount of their time on media and communication technologies (Ay and Çağlar, 2019:943-

963). Both the spread of individualization movements as a result of liberal policies in this period and the fact that parents grew up under pressure contributed to the upbringing of Generation Y in a freer environment. Parents of generation Y, who themselves were subjected to pressure, emphasized education and freedom while raising them. Therefore, Generation Y was raised as an individual. In addition, since they are not easily told no, this generation is generally against authorities (Kömürçoğlu, 2015: 85).

The fact that Generation Y individuals grow intertwined with technology enables them to use social networks intensively while communicating. Social networks play an important role in shaping economic, social and political preferences and decision-making processes. Individuals belonging to this generation, who have the opportunity to receive relatively better education compared to their predecessors, have high expectations from life. The upbringing style of the individuals in this generation has enabled them to question many things (Özer 2014: 57). Gürbüz stated that Generation Y individuals are a generation with a high level of education, prone to the use of technology and capable of doing many things at the same time (Gürbüz, 2015:9).

The 1980 military coup and the events that took place before and after this coup left deep traces on Turkish society. The events that affected Turkey in terms of social, cultural and political aspects and the 1980 Military Coup also had a serious impact on Generation Y individuals. In 1968, the rising leftist youth movements around the world and the generation of 68 paved the way for the rise of political polarization and left-right divisions among young people. The conflicts between the right and left groups, which turned into political chaos, were tried to be ended with the Military Coup of September 12, 1980. Before the 1980 Coup, the idea that the rising political movements were caused by the excessive freedom environment led to the idea that the youth should be depoliticized.

4.5. Generation Z (1997-2012)

The generation born in the late 1990s and early 2000s is called Generation Z. In the literature, many different nomenclatures such as crystal generation, internet generation or i-generation, new silent generation, and Google generation are used for this generation (Çetin & Karalar, 2016: 162). Since individuals belonging to this generation are born with the internet and information technologies and can use these technologies intensively from a very young age, they have the chance to access and interpret information very quickly compared to previous generations (Patranabis, 2012: 97). The fact that individuals belonging to this generation were born in technologies such as the internet and cell phones causes individuals belonging to this generation to be unable to imagine a world without the internet. Generation Z, which is called the internet generation or i-generation, is a group of individuals who are compatible with cooperation, creative, goal-oriented, less loyal, and give importance to flexibility (Vogel, 2015:50). Especially the advancing age of the first individuals belonging to the generation has allowed the individuals belonging to this group to form their views on political life. As some of the

members of Generation Z have reached the voting age, they have reached a number that will contribute to the shaping of political life. This situation leads individuals belonging to this generation to be frequently mentioned in public opinion. In the 2018 elections, Generation Z voters had a share of approximately 7%, while in the 2023 elections, where 64 million voters are expected to vote, it is estimated that 13 million voters will consist of people belonging to this generation and correspond to 16% of the general electorate (Ensonhaber website). In addition to other generations, the voting preference of this electorate, some of whom will vote for the first time, is on the agenda as a highly anticipated situation.

Research on this generation has begun to intensify, and the defining profile characteristics of this generation are included in the literature as follows: They have protective parents. They prefer to use social networks and mobile technologies for communication instead of e-mail. Individuals belonging to the generation who want to act individually and independently have high self-confidence. This situation allows them to communicate more comfortably and openly and to be aware of their own wishes and goals. Although individuals belonging to this generation are seen as individuals who behave in an aimless manner by some people in the generations before them, in fact, Generation Z individuals are a generation that lives in line with their goals, believes that everything is possible in life, and is aware of the changes and events happening around them and in the world. In terms of communication, Twenge (2018:22) defines this generation, which prefers to communicate with mobile technologies, as 'the generation that grew up with the internet and does not remember before the internet', 'I-generation' and 'digital natives' (Generation Z) because they were born in the digital age.

When we take a look at the years in which Generation Z is living, it is seen that there has been a dizzying technological transformation, easy access to information has increased, and the welfare level is higher than in previous generations, especially because they can access some opportunities more easily than previous generations. Furthermore, social media and smartphones finding a place in daily life, and global developments entering the country in a very short time are among the examples that can be given at the beginning. During this period, Generation Z members in Turkey witnessed harsh political debates. They also witnessed movements such as the Gezi movement and the coup attempt. The schooling rate accelerated during this period. Moreover, primary and secondary education opportunities have improved and higher education opportunities have become widespread throughout the country with the opening of universities in almost all cities. Along with all these, social media has been the most important agenda of this generation. They do online shopping with the spread of the internet network and its entry into commercial life. All these conveniences and opportunities have affected the personality structure of this generation and caused them to want to lead a more impatient, easier and more effortless life (Taş and Kaçar, 2019: 653).

CONCLUSION

Generations are social groups in which similar feelings, thoughts and characteristics can be formed in individuals born in a certain period of time and affected by similar historical, political and economic events. The different events they have experienced in terms of the periods in which they were born and raised may cause generations to show different characteristics from each other. This situation also manifests itself in the field of politics and political attitudes.

It has been determined that the leadership style of Generation X is based on direct command and control and that the authoritarian leadership style is more adopted by this generation. In terms of leadership style, this generation, which adopts authoritarian leadership, prefers formal and written communication and attaches importance to the chain of command (Öztürk, 2021:340). In terms of communication style, they communicate directly. While their communication skills and knowledge of technology are better than the previous generation, the boom generation, they are weaker than the generations after them, namely Generation Y and Generation Z.

Generation Y members attach importance to face-to-face meetings and communication, but they also communicate via virtual calls, e-mail, voice mail and instant messaging in addition to mobile or face-to-face meetings. Social networks and communication have come to the forefront. In terms of leadership style, this generation prefers leaders who inspire them, are reliable, give clear instructions, and with whom they can act together (Öztürk, 2021:341). Generation Z does not recognize e-mail as a means of communication and instead prefers to communicate with social networks and mobile technologies and use the latest communication tools. Generation Z is more distant from authoritarian leadership because they are fonder of their freedom.

Societies experience a number of economic, political and cultural changes over time. Beyond this, the difference in the conjunctural conditions in which the generations are in has contributed to the growth of individuals in different opportunities over time and the shaping of their attitudes. While studies on these similarities and differences in terms of generations have so far concentrated on areas such as working life and consumption habits of generations, in recent years, especially in Turkey, millions of individuals belonging to Generation Z have reached the voter qualification and have started to be discussed in the field of political science. However, studies are still limited compared to other disciplines.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 165-182.
- Akçit, V., Barutçu, E., & Akşit, İ. (2018). Kurt Lewin'in Liderlik Tarzları İle Örgütsel Sapma İlişkisinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 209-225.
- Alwin, D.F., & McCammon, R.J. (2007), "Rethinking generations", *Research in Human Development*, C.4, S.3-4: s.219-370
- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (1999). Re-Examining the components of transformational and transactional leadership using the multifactor leadership. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72(4), 441-462.
- Ay, P.H., & Çağlar, N. (2019). Seçmenin siyasal reklamlara yaklaşımı: şüphecilik bakımından kuşaklar arası bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XVIII, S.70: s. 943-963.
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112.
- Bass, B. M. (1998). *The ethics of transformational leadership*. In: J. B. Ciulla (Ed.), *Ethics, the Heart of Leadership* (pp. 169-192). Westport (CN): Praeger.
- Çatalkaya, C. (2014). *Kariyer 2.0*, Birinci Basım, İstanbul: Optimist Yayınları
- Çetin, C., & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.
- Dalay, İ. (2001). *Yönetim ve organizasyon: İlkeler, teoriler ve stratejiler*. Adapazarı, Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E., & Atan, Ö. (2015). "Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması" *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:1, Sayfa:186-204.
- En Son Haber web sitesi <https://www.ensonhaber.com/gundem/z-kusagi-hangi-yillar-arasidir-2023te-kac-milyon-z-kusagi-oy-kullanacak> Erişim Tarihi 01.06.2022
- Eraslan, L. (2006). Liderlikte post-modern bir paradigma: dönüşümcü liderlik. *Journal of Human Sciences*, 8(1). Retrieved from <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/168>
- Eren, E. (1993). *Yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Erturgut, R., & Erturgut, P. (2010). Transformasyonel lider karizmatik mi? Vizyoner mi? Sağlık örgütlerinde bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. (34)9, 223-239.
- Fettahlıoğlu, S., & Sünbül, M.B. (2015). "Tüketici etnosentrizmi ve tüketici husumetinin X,Y,Z kuşakları açısından incelenmesi", *International Journal of Academic Value Studies*, 1 (1), s. 26-45.
- Göktaş, P., & Çarıkçı, H. (2015). Kuşakların siyasal iletişim kültür ve liderlik açısından değerlendirilmesi, *Makü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 3: s. 7-33
- Güney, S. (2011). *Örgütsel Davranış*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gürbüz, S. (2015). *Kuşak farklılıkları: Mit mi gerçek mi?*. İş ve İnsan Dergisi, 2(1), 39-57.

- Jackson, S. L. (2012). Leveraging intergenerational diversity to meet business goals. In *Handbook of Research on Workforce Diversity in a Global Society: Technologies and Concepts* (pp. 386-402). IGI Global.
- Keskin, E. N. (2019). *Oy verme davranışının kuşak teorisi ve politik pazarlama çerçevesinde incelenmesi: 2017 referandumuna üzerine bir araştırma*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kocasavaş, Y. (2010). Kuşaklar arasındaki iletişimde etkili ve kalıcı dil eğitiminin önemi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.20: s. 151-160.
- Komşuoğlu, A. (2007). Türkiye’de siyasal liderlik ve kitle iletişimi: Bir örnek inceleme– Süleyman Demirel. In *ICANAS International Congress of Asian and North African Studies*, Ankara (Vol. 10, No. 15, pp. 1933-1950).
- Kömürcüoğlu, H. (2015). *Y kuşağını anlamak bir gezi parkı araştırması*, Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Lamm, E., & Michael D. M. (2009), “Workplace fun: The moderating effects of generational differences”, *Employee Relations*, 31 (6): 613-631.
- Levickaite, R., (2010), Generations X Y Z: How social networks form the concept of the world without borders the case of Lithuania, *Limes*, 3(2), ss. 170– 183.
- Lehto, Y.X., Jang, S., Francis, A., & O’Leary, J. (2008). Exploring tourism experience sought: A cohort comparison of baby boomers and the silent generation, *Journal of Vacation Marketing*, 14.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Spcial Psychology*, 10, 271-301.
- Mentor, P. (2007). *Liderlik*. A. Kardam (Çev.), İstanbul: Optimist Yayınları.
- Ölçüm Çetin, M. (2004). *Örgütsel vatandaşlık davranışı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özer Süral, P. (2014). “Kuşak farkının işe ilişkin değer ve tutumlar açısından incelenmesine yönelik bir araştırma”, *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar*, Cilt:51,Sayı:589, Sayfa: 53- 68.
- Özsoy, O. (2011). *Karizmatik liderlerin özellikleri ve iletişim stratejileri. Lider öyle olmaz böyle olur içinde (478-480)*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık
- Öztürk, B. (2021). Türkiye’de kuşaklar arasındaki siyasi iletişim algılarının farkları: kültür ve liderlik perspektifinden bir değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(26), 331-346.
- Parry, E., & Urwin, P. (2011). Generational differences in work values: A review of theory and evidence. *International Journal Of Management Reviews*, 13(1), 79-96.
- Patranabis, C. I. (2012). The future of workforce management: Perspectives and way ahead. today’s HR for a sustainable tomorrow. New Delhi: Allied Publishers, 92-99.
- Senbir, H. (2004) “ Z son insan mı? ”, “O” *Kitaplar*, 1. Baskı, Nisan, İstanbul.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2014). *Davranış bilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Taş, H. Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzları ve bir işletme örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 643-675.
- Tekin, A. (2011). *Alparslan Türkeş ve liderlik*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tuncay, S. (1996). *Parti içi demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Gündoğan Yayınları
- Tuncer, A., & Tuncer, M.U. (2016). “Eğlence reklamlarının viral uygulamaları ve Z kuşağı üzerinden bir değerlendirme”, *Eğlence Endüstrisi*, 1 (1), s. 210-229.

- Türk Dil Kurumu Resmi Web Sitesi, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi 25.05.2022
- Twenge M. J. (2018) i-Nesli, (Çev. Okhan Gündüz) Kaknüs Yayınları, İstanbul
- Vogel, P., Generation jobless?: Turning the youth unemployment crisis into opportunity, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015), s. 50.
- Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve otorite*. H. Bahadır Akın (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Yeşilyurt, P. (2007). Türk ve İtalyan yöneticilerinin liderlik tarzları: Türkiye’de faaliyet gösteren türk-İtalyan ortak girişimlerinde bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Yıldız, N. (2002). *Türkiye’de siyasetin yeni biçimi: Liderler imajlar medya*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yolcu, T. (2019). Türkiye’de siyasal kültür ve siyasal liderlik anlayışının temelleri üzerine genel bir değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1) , 93-106.

Article Type / Makale Türü
Araştırma Makalesi -
Research Article

Application Date / Başvuru Tarihi
07.06.2023 / 06.07.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

PANDEMİ ÖNCESİNDE VE SÜRECİNDE KİLİT DENETİM KONULARI: BİST ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

KEY AUDIT ISSUES BEFORE AND DURING THE PANDEMIC: A RESEARCH ON BIST

Ülkü GÜRDAL¹, Hakan ÖZÇELİK²

ÖZ: Uluslararası Bağımsız Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB) 701 no'lu "Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetim Raporunda Bildirilmesi" başlıklı standardı 2015 yılında yayımlanmıştır. Standart Türkiye'de 2017 yılı hesap dönemi itibariyle uygulanmaya başlanmıştır. Kilit denetim konuları, bağımsız denetim raporunda denetçi açısından önem arz eden konulardır. Araştırmanın amacı, pandemi dönemi BİST imalat sektörü kilit denetim konularının belirlenmesi ve pandemi öncesi dönemle farklılık olup olmadığının tespit edilmesidir. Pandemi öncesi ve döneminde en çok tanımlanan kilit denetim konuları olarak; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıkları ve yatırım amaçlı gayrimenkuller olduğu belirlenmiştir. Pandemi öncesi ve dönemi tanımlanan kilit denetim konuları ortalama sayıları arasında, istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Bağımsız Denetim, Kilit Denetim Konuları, BİST İmalat Sektörü.

ABSTRACT: The International Independent Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) standard no. 701 titled "Disclosure of Key Audit Matters in the Independent Audit Report" was published in 2015. The standard started to be implemented in Turkey as of the 2017 accounting period. Key audit matters are matters of importance to the auditor in the independent audit report. The aim of the research is to determine the key audit issues of the BIST manufacturing sector during the pandemic period and to determine whether there is a difference with the pre-pandemic period. As the most defined key audit issues before and during the pandemic; revenue, trade receivables, tangible assets and investment properties. It has been determined that there is no statistically significant difference between the average number of key audit matters defined before and during the pandemic.

Keywords: Independent Audit, Key Audit Matters, BIST Manufacturing Sector.

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK danışmanlığında Ülkü GÜRDAL tarafından "Pandemi öncesinde ve sürecinde kilit denetim konuları: BİST üzerine bir araştırma" başlığı ile tamamlanarak 07.08.2023 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı., Süleyman Demirel Üniversitesi, ulkugurdal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3089-3247>

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, hakanozcelik@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0494-0561>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In our country, the standard "BDS 701- Notification of Key Audit Matters in the Independent Auditor's Report" came into force to be implemented in the audits of the 2017 year-end financial statements of listed companies. In this context, the aim of this research is to examine the key audit issues in the audit reports of the companies in the Manufacturing Sector operating in Borsa Istanbul between the years 2017-2021 and the practices of audit firms regarding key audit issues, and to present systematic data on key audit issues as a result of these reviews.

Research Questions

What are the most emphasized key audit issues in the manufacturing sector? Have there been any differences in key audit issues before and after the pandemic?

Literature Review

In their study, Uzay and Köylü (2018) examined the independent audit reports of 2017 companies in the Borsa Istanbul manufacturing sector. Revenue, Tangible Fixed Assets, Trade Receivables, Inventories were identified as key audit matters. Özşahin and Koç (2021), in their study, examined the independent audit reports of the companies in the Borsa İstanbul Tourism sector for the year 2018-2020. Tangible Fixed Assets, Financial Liabilities, Revenue and Investment Property have been identified as key audit matters. In the study of Gürsoy (2021), the independent audit reports of the companies in the Borsa Istanbul Textile sector for the year 2017-2020 were examined. Revenue, MDV, Inventories, Trade Receivables, Investment Property, Financial Payables were identified as key audit matters. In their study, Atay and Çeltikçi (2021) examined the independent audit reports of the companies included in the Borsa Istanbul 100 index for the year 2017-2019. Revenue Goodwill, Trade Receivables, Tangible Fixed Assets and Inventories were identified as key audit matters. In their study (Kavut and Güngör, 2018), the independent audit reports of the companies included in the Borsa Istanbul 100 index for 2017 were examined. Impairment of Revenue, Goodwill and Intangible Assets, Trade Receivables, Inventory/Inventory Impairment Provision, Impairment of Receivables, Deferred Tax Assets were identified as key audit matters. (Tezcan, 2019) in their study, the independent audit reports of the companies included in the Borsa Istanbul 100 index for 2018 were examined. Tangible and Intangible Assets, Trade and Financial Receivables, Revenue were identified as key audit matters.

Methodology

This research deals with the independent audit reports of 176 Enterprises in the Manufacturing sector operating in Borsa Istanbul in the years 2017-2021. The manufacturing sector consists of 9 sub-sectors among themselves. In this research, the most reported CRAs were determined and the auditor's reports were examined from the perspective of audit firms and auditors. Within the scope of the research, the independent audit reports of a total of 176 companies in 9 sub-sectors for five years were examined in detail. The independent audit reports of the enterprises that are the subject of the study were obtained from the official website of the Public Disclosure Platform (www.kap.gov.tr), and the data that are not in the KAP were obtained from the independent audit reports published on the official websites of the enterprises. The obtained data were analyzed by the Excel office program. In the study, the average number of KDKs before and during the pandemic was determined and using the SPSS program, Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests were used to determine whether the data distribution was normal. Then, Mann Withney U test, one of the Non-Parametric tests, was performed. The data obtained as a result of the researches are presented in tables in a systematic way.

Results and Conclusions

According to the results of the research, it was concluded that there was no statistically significant difference between the mean number of key audit subjects defined before and during the pandemic, since $P > 0.05$.

1. GİRİŞ

Dünya çapında ortaya çıkan ve olumsuz etkileri giderek artan finansal krizler ve skandallarla birlikte, doğru ve güvenilir bir bilgi için mevcut finansal raporlama kalitesinin ve bağımsız denetim uygulamalarının yetersizliği orta çıkmıştır. Finansal raporlama kalitesini artırmak için ilgili kuruluşlar tarafından çalışmalar başlatılmış ve standartlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda, çağın gerekliliklerine uygun olacak şekilde tasarlanmış ve sürekli bir gelişim çerçevesinde bağımsız denetimin belirli standartlar dâhilinde gerekli güvence hizmetini sağlaması için Uluslararası Bağımsız Denetim Standartları ile ilgili çalışmalar artmıştır.

Bağımsız denetim, muhasebe sisteminden elde edilen verilerin incelenmesi ve sonucun raporlanması olarak basit bir ifadeyle tanımlanabilir. Bağımsız denetim, ekonomik bir döneme ait bilgilerin daha önceden belirlenmiş kriterlere göre uygunluk derecesini araştırmak ve bu konuda bir rapor düzenlemek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan kanıt toplama ve değerlendirme sürecidir (Bozkurt, 2000; Güredin, 1995).

Bağımsız denetim raporlarında meydana gelen en önemli değişiklik, bağımsız denetçinin denetim sırasında dikkat gösterdiği en çok önem arz eden konuların (Kilit Denetim Konuları – KDK), bağımsız denetim raporunda yer alacak olmasıdır. KDK’ların bağımsız denetim raporlarında bildirilmesindeki temel amaç, “yürütülen denetime ilişkin daha fazla şeffaflık sağlayarak hazırlanan denetçi raporunun bilgi kullanıcıları ile iletişim değerinin artırılmasıdır” (BDS 701, prgf.2). KDK’lara raporlarda yer verilmesi, “BDS 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi” standardı ile yürürlüğe girmiştir.

“Kilit Denetim Konularının Denetçi Raporunda Bildirilmesi” başlıklı ISA 701 standardı, 15 Aralık 2016 tarihinden itibaren uygulanmak üzere IAASB tarafından Ocak 2015’te yayımlanmıştır (Doğan, 2018). Türkiye’de KDK’ların bağımsız denetçi raporlarında bildirilmesi ile ilgili bağımsız denetim standartları (BDS) 701, 09.03.2017 tarih ve 30002 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. BDS 701’e göre; borsada işlem gören işletmelerin 01.01.2017 tarihi ve sonrasında denetim raporlarında kilit denetim konularına yer verilmesi gerekmektedir (BDS 701, 2017).

KDK’ları, cari döneme ait finansal tabloların denetiminde, denetçinin mesleki muhakemesine göre en çok önem arz eden konulardır (BDS 700: prgf.8). Bağımsız denetim standartları KDK’ların dört ana grup etrafında açıklamaktadır. Bunlar:

- ✓ Kilit denetim konularının belirlenmesi
- ✓ Kilit denetim konularının bildirilmesi
- ✓ Üst yönetimden sorumlu olanlarla kurulacak iletişim
- ✓ Belgelendirme

KDK BDS 701' de şu şekilde tanımlanmıştır: “Denetçinin mesleki muhakemesine göre, cari döneme ait finansal tabloların denetiminde en çok önem arz eden konulardır. Kilit denetim konuları, üst yönetimden sorumlu olanlara bildirilen konular arasından seçilir” şeklinde ifade edilmektedir (BDS 701: prgf.8).

KDK belirlenmesinde ilk adım, denetçinin üst yönetimden sorumlu olanlara bildirilen konular arasından, denetimin yürütülmesi sırasında azami düzeyde dikkat etmesini gerektiren konuları belirlemesidir. Denetçi bu belirlemeyi yaparken, aşağıdaki hususları göz önünde bulundurur (BDS 701: prgf.9);

- “BDS 315 uyarınca “önemli yanlışlık” riski daha yüksek olarak değerlendirilen veya ciddi riskli olarak belirlenen alanlar,
- Yüksek derecede bir tahmin belirsizliğine maruz kalan muhasebe tahminleri dâhil, yönetimin önemli yargılarını içeren finansal tablo alanlarına ilişkin önemli denetçi yargıları,
- Cari dönemde ortaya çıkan önemli olay ve işlemlerin denetime olan etkileri”.

KDK bildirim amacı, “yürütülen denetime ilişkin daha fazla şeffaflık sağlayarak denetçi raporunun iletişim değerinin artırılmasıdır. Kilit denetim konularının bildirilmesi, denetçinin mesleki muhakemesine göre, cari döneme ait finansal tabloların denetiminde en çok önem arz eden konuların anlaşılmasında finansal tabloların hedef kullanıcılarına (hedef kullanıcılar) ilâve bilgiler sağlar. Kilit denetim konularının bildirilmesi ayrıca, hedef kullanıcıların işletmeyi ve denetlenen finansal tablolardaki önemli yönetim muhakemesi içeren alanları anlamalarına da yardımcı olabilir” (BDS 701: prgf.2).

Üst yönetimle kurulacak iletişim, denetim iş süreçlerinin öngördüğü; ön denetim koşullarının belirlenmesi, uygun ve yeterli kanıtların toplanması, işletmenin belirli durum ve olaylarına vakıf olunması, iç kontrole yönelik hususların değerlendirilmesi ve yönetimin sorumlulukları doğrultusunda uygun risk politikalarının oluşturulması ve uygulanmasına yardımcı olur (Polat Çeltikçi, 2020).

Üst yönetimden sorumlu olanlarla kurulacak iletişim, “bu kişilerin finansal raporlama sürecinin gözetimindeki rolünün önemini gösterir ve üst yönetimden sorumlu olanlara, denetçinin kilit denetim konularıyla ilgili kararını neye dayanarak verdiğini ve bu konuların denetçi raporunda nasıl açıklanacağını anlama fırsatı verir. Bu iletişim, üst yönetimden sorumlu olanlara, denetçi raporunda bildirilecek kilit denetim konularını göz önünde bulundurarak finansal tablolarda yeni veya kapsamlı bir açıklama yapılmasının faydalı olup olmayacağını değerlendirme imkânı verir” (BDS 701: prgf-A61).

KDK'ların belgelendirilmesi, denetçiden beklenen çalışma kâğıtlarının özenle hazırlanmasına dayanır. Bağımsız denetçi hazırlamış olduğu çalışma kâğıtlarına aşağıdaki hususlarda yer verir (BDS 701: Prgf.18);

- “Denetçinin azami seviyede dikkat etmesin gerektiren konular ve bu konuların kilit denetim konusu olarak seçilmesinin gerekçesi,
- Denetçi raporunda bildirilecek KDK’ların olup olmadığına ilişkin denetçi kararının gerekçesi,
- Eğer kilit denetim konusu olarak belirlenen bir konu bağımsız denetim raporunda bildirilmemiş, bu konunun bağımsız denetim raporunda bildirilmemesine ilişkin bağımsız denetçinin görüşünün gerekçesi”.

Denetim esnasında bağımsız denetçi tarafından hazırlanan çalışma kâğıtları, KDK’ların açıklanmasında bağımsız denetçiye katkı sağlar. Denetçi, diğer denetim aşamalarında olduğu gibi KDK’ları çalışma kâğıtlarında belgelendirmesi gerekmektedir. KDK olmaması durumunda, olmadığına ilişkin denetçi kararının gerekçesi ve kilit denetim konusu olarak belirlenen bir konunun denetçi raporunda bildirilmemesine ilişkin denetçi kararının gerekçesi ile belgelendirilmesi gereken hususlardır (Kalıpçı, Çağırın ve Varıcı, 2019).

Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da 2017-2021 yılları arasında faaliyet gösteren İmalat Sektöründeki işletmelerin denetim raporlarında yer alan KDK’lar incelenmiştir. Veriler, Kamuyu Aydınlatma Platformu’nda (KAP) yer alan şirketlerin 2017-2021 yıllarına ait bağımsız denetim raporlarındaki kilit denetim konuları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde pandemi öncesi (2017-2019) ve pandemi dönemi (2020-2021) yılları KDK sayıları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde KDK’lara ilişkin yapılan çalışmalara Tablo 1’de yer verilmektedir. Literatür tablosunun düzenlenmesinde tanımlanan sayıca önemli KDK’lara yer verilmiştir. Literatürde farklı sektörler bazında en fazla tekrarı yapılan 5 KDK hasılat, stoklar, maddi duran varlıklar, ticari alacaklar ve yatırım amaçlı gayrimenkuller konuları ön plana çıkmaktadır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Çalışma	Sektör	Finansal Rapor Yılı	Kilit Denetim Konuları
(Aktaş ve Acar, 2020)	BİST 100	2017-2018	Karşılık, Koşullu Varlık/Yükümlülük, Finansal Araçlar ve Ertelemiş Vergi Varlığı
(Tas, Mert, Varcan Başkaya, 2019)	BİST 30	2017-2018	Hasılat, Çalışanlar emeklilik planları, TFRS 9 uygulamalarına geçiş riskten korunma, Krediler sınıflama-değer düşüklüğü, Garanti gider karşılığı
(Uzay ve Köylü, 2018)	BİST İmalat	2017	Hasılat, Maddi Duran Varlıklar, Ticari Alacaklar, Stoklar
(İşseveroğlu, 2019)	BİST 100 Sigorta	2017-2018	Gerçekleşmiş ancak rapor edilmemiş tazminat bedellerinin tahmini, Muallak tazminat karşılığında kaynaklanan net nakit akışlarının iskonto edilmesi, Sigorta sözleşmeleri yükümlülüklerinin hesaplanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlar, Maddi olmayan duran varlıklara ilişkin avanslar ve yatırımlar
(Uyurca Ayotuz, 2019)	BİST 100	2017	Değerleme işlemleri, Hasılat, Karşılıklar, Ticari Alacaklar, Vergi
(Tezcan, 2019)	BİST 100	2018	Maddi ve Maddi olmayan duran varlıklar, Ticari ve Finansal alacaklar, Hasılat
(Kavut ve Güngör, 2018)	BİST 100	2017	Hasılat, Şerefiye ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü, Ticari Alacaklar, Stoklar/Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı, Alacaklarda Değer Düşüklüğü, Ertelemiş Vergi Varlıkları
(Akdoğan ve Bülbül, 2019)	BİST 2017	2017	“Hasılat, Maddi ve Maddi Olmayan Varlıklarda Değer Düşüklüğü, Karşılıklar/Yükümlülükler
(Akdoğan ve Kılıç, 2021)	BİST	2019	Hasılatın Muhasebeleştirilmesi, İşletmenin Sürekliliği, Yatırımlar ve Devam Eden Davalar
(Özşahin Koç, 2021)	BİST Turizm	2018-2020	Maddi Duran Varlıklar, Finansal Borçlar, Hasılat ve Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller
(Sarıkaya, 2020)	BİST 100	2018	Hasılat, TFRS 9'un İlk Kez Uygulanması, Ertelemiş Vergi Varlığı, Ticari Alacak Değer Düşüklüğü, Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Gerçeğe Uygun Değeri, MDV Yeniden Değerleme Metodu
(Gürsoy, 2021)	BİST Tekstil	2017-2020	Hasılat, MDV, Stoklar, Ticari Alacaklar, Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller, Finansal Borçlar
(Kızık, 2019)	BİST 100 İmalat	2017	Ticari Alacaklar, Ticari Alacaklarda Değer Düşüklüğü, MDV, Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller, Varlıklarda Değer Düşüklüğü, İşletme Birleşmeleri, Denetçi Geçiş ve Açılış Bakiyelerinin Denetlenmesi
(Ağca, 2019)	BİST 50	2018	Krediler ve Alacaklar Değer Düşüklüğü, Emekli Sandığı Yükümlülüklerinin Değerlemesi, Türev Finansal Araçlar, Bilgi Teknolojileri Denetimi
(Erkek, 2021)	BİST Mali Kuruluşlar	2017-2019	Hasılat, Krediler ve Alacaklara İlişkin Değer Düşüklüğü, Faktoring Alacaklarının Değer Düşüklüğü, Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Değerlemesi ve Açıklanan Önemli Bilgiler, Ticari Alacaklar
(Rzazade, 2022)	BİST Spor	2017-2021	Hasılat, Dava Karşılıklarının Muhasebeleştirilmesi, Maddi Olmayan Duran Varlıkların Değer Düşüklüğü, Stok Değer Düşüklüğü
(Shamkhalov, 2022)	BİST 100	2019-2020	Hasılat, Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar, Ticari ve Finansal Alacaklar, Karşılıklar/Yükümlülükler, TFRS 16, Stoklar, Şerefiye
(Günay, 2022)	BİST	2017-2020	Hasılat, Stoklar, MDV, Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller, Ticari Alacakların Geri Kazanılabilirliği
(Özçelik, 2020)	Uluslararası Havaolu Şirketleri	2017-2018	Varlıklarda Değer Düşüklüğü, Maddi Olmayan Duran Varlıklar ve Şerefiye, Değerleme, Vergi ve Ertelemiş Vergi Varlıkları, Stoklar ve Maddi Duran Varlıklar
(Özbay, 2022)	BİST 100	2019-2020	Hasılatın Muhasebeleştirilmesi, Finansal Araçlar ve Maddi Duran Varlıklar
(Keleş, 2022)	BİST İnşaat	2020-2021	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller, Hasılat ve Finansal Borçlar

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, imalat sanayi işletmeleri bağımsız denetim raporlarından tanımlanan KDK'larının belirlenip, COVID-19 pandemi öncesi ve dönemi KDK sayılarında farklılık olup olmadığının tespit edilmesidir. Araştırma veri seti, 2017-2021 dönemlerinde Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren İmalat Sektöründeki işletmelerin bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularından oluşturulmuştur.

COVID-19, ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılı Aralık ayının sonlarında ortaya çıkan ve 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Türkiye'de ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Araştırmada pandemi öncesi dönem olarak bağımsız denetim raporlarında KDK'ların tanımlandığı ilk yıl olan 2017 başlangıç yılı olarak alınmış ve 2017-2019 yılları pandemi öncesi dönem olarak alınırken, 2020-2021 yılları pandemi dönemi olarak araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırma kapsamındaki şirketlerin sınıflandırılmasında, Kamu Aydınlatma Platformu (www.kap.gov.tr) tarafından yapılan sektör ayırımı dikkate alınarak Tablo 2 hazırlanmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan işletmelerin bağımsız denetim raporlarına Kamuyu Aydınlatma Platformunun resmi internet sayfasından (www.kap.gov.tr) ve KAP 'ta olmayan veriler de işletmelerin resmi internet sayfalarında yayınlanan bağımsız denetim raporlarından elde edilmiştir. Daha sonra bu çalışmada, BİST İmalat sektöründeki şirketlerin pandemi öncesi (2017, 2018, 2019) ve pandemi dönemi (2020, 2021) yıllarına ilişkin verilerin toplanmasına dair analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda pandemi öncesi ve pandemi döneminde KDK sayıları arasında istatistiksel anlamda farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo 2. Sektörel Dağılım Tablosu

Alt Sektörler	İşletme Sayısı
Ana Metal Sanayi	20
Gıda, İçecek ve Tütün	30
Kâğıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın	14
Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler	34
Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	21
Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları	32
Orman Ürünleri ve Mobilya	4
Taş ve Toprağa Dayalı	20
Diğer İmalat Sanayi	1
Toplam	176

3.2. Araştırmanın Verileri

Bağımsız denetçilerin 2017 yılında gerçekleştirdikleri denetim faaliyetleri sırasında kilit denetim konularının alt sektörlere göre dağılımına yönelik bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır. KDK tanımlamasında küçük sayıda kalan konular diğer grubunda birleştirilmiştir.

Tablo 3. 2017 Yılı İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

2017	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kağıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	12	1	11	6	8	9	19	2	7	75	21,6
Ticari Alacaklar	9	0	6	7	19	6	16	0	4	67	19,3
Maddi Duran Varlıklar	3	0	8	8	8	8	12	1	4	52	14,9
Diğer	7	0	9	4	7	1	4	0	13	45	12,9
Stoklar	7	0	11	2	7	6	6	1	1	41	11,8
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	3	0	5	2	1	3	0	0	2	16	4,6
Finansal Borçlar	2	0	3	2	2	3	4	0	0	16	4,6
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	2	0	0	0	2	0	1	1	2	8	2,3
Şerefiye	0	0	1	0	1	0	1	0	4	7	2,0
İlişkili Taraflar	1	0	2	0	0	0	2	1	0	6	1,7
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	2	2	1	0	5	1,4
İşletme Birleşmeleri	1	0	0	0	1	1	1	0	0	4	1,1
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	3	0	0	3	0,9
Süreklilik	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0,6
TFRS 16 Kiralamalar	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0,3
Toplam	47	1	58	31	56	39	72	7	37	348	100

Tablo 3 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2017 yılı için toplam 348 adet KDK tespit edilmiştir. İlgili dönemde en çok bildirilen ilk 5 KDK sırasıyla; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkul konularıdır. Tablo 4'te 2018 yılı imalat sektörü işletmeleri için tanımlanmış KDK'lar gösterilmiştir.

Tablo 4. 2018 Yılı İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

2018	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kağıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	13	1	13	6	11	13	20	3	8	88	24,7
Ticari Alacaklar	9	0	9	7	20	8	14	0	6	73	20,5
Maddi Duran Varlıklar	5	0	9	8	5	8	9	2	7	53	14,9
Stoklar	7	0	10	2	6	7	8	1	1	42	11,8
Diğer	3	0	8	2	7	1	2	0	9	32	9,0
Finansal Borçlar	2	0	3	1	4	3	3	0	0	16	4,5
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	2	0	3	3	1	3	0	0	2	14	3,9
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	2	0	1	0	3	0	2	1	2	11	3,1
Şerefiye	0	0	3	0	1	0	0	0	4	8	2,2
İlişkili Taraflar	1	0	2	0	0	0	3	1	0	7	2,0
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	2	1	1	0	4	1,1
İşletme Birleşmeleri	0	0	0	0	0	2	1	0	0	3	0,8
Süreklilik	0	0	2	0	0	0	1	0	0	3	0,8
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0,6
TFRS 16 Kiralamalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Toplam	44	1	63	29	58	47	66	9	39	356	100

Tablo 4 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2018 yılı için toplam 356 adet KDK tespit edilmiştir. İlgili dönemde en çok bildiri yapılan 5 KDK sırasıyla; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve finansal borçlar konularıdır. Tablo 5'te 2019 yılı imalat sektörü işletmeleri için tanımlanmış KDK'lar gösterilmiştir.

Tablo 5. 2019 Yılı İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

2019	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kâğıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	13	1	13	6	13	13	18	4	8	89	26,4
Ticari Alacaklar	9	0	10	7	19	5	12	0	6	68	20,2
Maddi Duran Varlıklar	4	0	10	7	4	5	8	1	5	44	13,1
Stoklar	6	0	7	3	7	5	7	1	3	39	11,6
Diğer	1	0	4	3	4	1	4	0	5	22	6,5
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	1	0	7	3	4	4	0	0	2	21	6,2
Finansal Borçlar	3	0	3	1	3	2	3	0	0	15	4,5
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	0	0	2	0	2	0	1	0	4	9	2,7
TFRS 16 Kiralamalar	2	0	0	0	0	2	3	0	1	8	2,4
İlişkili Taraflar	1	0	2	0	0	0	2	1	0	6	1,8
Şerefiye	0	0	3	0	0	0	0	0	3	6	1,8
İşletme Birleşmeleri	0	0	0	0	2	2	1	0	0	5	1,5
Süreklilik	0	0	2	0	0	0	1	0	0	3	0,9
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0,3
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0,3
Toplam	40	1	63	30	58	39	61	8	37	337	100

Tablo 5 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2019 yılı için toplam 337 adet KDK tespit edilmiştir. İmalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2019 yılı itibariyle bağımsız denetim raporlarında en çok bildirim yapılan 5 KDK sırasıyla; hasılat, ticari alacaklar ve maddi duran varlık konularıdır. Tablo 6’da 2020 yılı imalat sektörü işletmeleri için tanımlanmış KDK’lar gösterilmiştir.

Tablo 6. 2020 Yılı İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

2020	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kâğıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	12	1	14	7	17	12	17	4	10	94	28,6
Ticari Alacaklar	10	0	11	5	20	5	14	0	9	74	22,5
Maddi Duran Varlıklar	5	0	9	7	5	8	9	1	3	47	14,3
Stoklar	6	0	5	2	7	5	7	1	1	34	10,3
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	2	0	5	3	6	4	0	0	2	22	6,7
Finansal Borçlar	3	0	3	1	3	2	3	0	0	15	4,6
Diğer	0	0	1	3	2	1	5	0	3	15	4,6
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	1	0	2	0	2	0	1	0	5	11	3,3
Şerefiye	0	0	3	0	0	0	0	0	3	6	1,8
İşletme Birleşmeleri	0	0	0	0	1	2	0	0	0	3	0,9
İlişkili Taraflar	1	0	1	0	0	0	1	0	0	3	0,9
Süreklilik	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0,6
TFRS 16 Kiralamalar	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0,3
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0,3
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0,3
Toplam	40	1	57	28	63	39	58	7	36	329	100

Tablo 6 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2020 yılı için toplam 329 adet KDK tespit edilmiştir. İlgili dönemde en çok bildirim yapılan 5 KDK

sırasıyla; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkuller konularındır. Tablo 7’de 2021 yılı imalat sektörü işletmeleri için tanımlanmış KDK’lar gösterilmiştir.

Tablo 7. 2021 Yılı İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

2021	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kağıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	14	1	13	4	15	14	18	3	9	91	31,4
Ticari Alacaklar	5	0	10	4	18	5	14	1	6	63	21,7
Maddi Duran Varlıklar	2	0	9	5	6	7	10	0	5	44	15,2
Stoklar	5	0	5	2	5	4	7	1	1	30	10,3
Yatırım Amaçlı Gayri Menkuller	2	0	5	2	3	2	0	1	3	18	6,2
Diğer	0	0	0	1	3	2	4	0	4	14	4,8
Finansal Borçlar	1	0	1	0	3	1	2	0	0	8	2,8
İşletme Birleşmeleri	1	0	1	0	0	1	2	0	0	5	1,7
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	1	0	2	0	1	0	0	0	1	5	1,7
Şerefiye	0	0	3	0	0	0	0	0	2	5	1,7
İlişkili Taraflar	1	0	2	0	0	0	1	0	0	4	1,4
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0,7
Süreklilik	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0,3
TFRS 16 Kiralamalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Toplam	32	1	52	18	54	36	60	6	31	290	100

Tablo 7 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2021 yılı için toplam 290 adet KDK tespit edilmiştir. İlgili dönemde en çok bildiri yapılan 5 KDK sırasıyla; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkuller konularındır. Tablo 8’de imalat sektörü işletmeleri için tanımlanmış KDK’lar gösterilmiştir.

Tablo 8. İmalat Sektörü-KDK Dağılımları

TOPLAM	Ana Metal	Diğer	Gıda	Kağıt	Kimya	Tekstil	Metal	Orman	Taş	Toplam	%
Hasılat	64	5	64	29	64	61	92	16	42	437	26,3
Ticari Alacaklar	42	0	46	30	96	29	70	1	31	345	20,8
Maddi Duran Varlıklar	19	0	45	35	28	36	48	5	24	240	14,5
Stoklar	31	0	38	11	32	27	35	5	7	186	11,2
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	10	0	25	13	15	16	0	1	11	91	5,5
Diğer	11	0	22	13	23	6	19	0	34	128	7,7
Finansal Borçlar	11	0	13	5	15	11	15	0	0	70	4,2
İşletme Birleşmeleri	2	0	1	0	4	8	5	0	0	20	1,2
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	6	0	7	0	10	0	5	2	14	44	2,7
Şerefiye	0	0	13	0	2	0	1	0	16	32	1,9
İlişkili Taraflar	5	0	9	0	0	0	9	3	0	26	1,6
Riskten Korunma Muhasebesi	0	0	0	0	0	0	9	0	0	9	0,5
Süreklilik	0	0	9	0	0	0	2	0	0	11	0,7
TFRS 16 Kiralamalar	2	0	1	0	0	2	4	0	1	10	0,6
Borç Karşılıkları	0	0	0	0	0	4	3	4	0	11	0,7
Toplam	203	5	293	136	289	200	317	37	180	1660	100

Tablo 8 incelendiğinde, imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetçi raporlarında 2017- 2021 yılları için toplam 1660 adet KDK tespit edilmiştir. İmalat alt sektörleri bazında en fazla KDK tanımlanan ilk beş sektör sırasıyla; metal, gıda, kimya, ana metal ve tekstil sektörleridir. Araştırma yapılan dönemlerde en çok bildirim yapılan 5 KDK sırasıyla hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkuller konularıdır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın amacı kapsamında pandemi öncesi ve pandemi döneminde bağımsız denetim raporlarında tanımlanan KDK'ların farklılık analizleri,

Bu çalışmada, örneklem olarak BİST İmalat sektöründeki şirketlerin pandemi öncesi (2017, 2018, 2019) ve pandemi dönemi (2020, 2021) yıllarına ilişkin verilerin toplanmasına dair analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalama sayıları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Pandemi Öncesi ve Dönemi KDK Ortalamaları

PANDEMİ ÖNCESİ KDK ORTALAMALARI			PANDEMİ DÖNEMİ KDK ORTALAMALARI	
SN	Kilit Denetim Konuları	PÖ ORT	Kilit Denetim Konuları	PD ORT
1	Hasılat	84,00	Hasılat	92,5
2	Ticari Alacaklar	69,33	Ticari Alacaklar	68,5
3	Maddi Duran Varlıklar	49,67	Maddi Duran Varlıklar	45,5
4	Stoklar	40,67	Stoklar	32
5	Diğer	33,00	Diğer	14,5
6	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	17,00	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	20
7	Finansal Borçlar	15,67	Finansal Borçlar	11,5
8	Ertelenmiş Vergi Varlıkları	9,33	Ertelenmiş Vergi Varlıkları	8
9	Şerefiye	7,00	Şerefiye	5,5
10	İlişkili Taraflar	6,33	İşletme Birleşmeleri	4
11	İşletme Birleşmeleri	4,00	İlişkili Taraflar	3,5
12	Borç Karşılıkları	3,33	Süreklilik	1,5
13	TFRS 16 Kiralamalar	3,00	Riskten Korunma Muhasebesi	1,5
14	Süreklilik	2,67	Borç Karşılıkları	0,5
15	Riskten Korunma Muhasebesi	2,00	TFRS 16 Kiralamalar	0,5
TOPLAM		347	TOPLAM	309,5

Sayısal verilerin analizinin yapılabilmesinin şartlarından birisi verilerin normal dağılımasıdır. Çünkü verilerin normal olmaması analiz sonuçlarının yanlış çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum, yapılan araştırma için gerekli olan yorumların da yanlış olmasına sebep olur (Karagöz, 2017). Verilerin normal dağılıma uygunlukları ile ilgili birçok test olmakla birlikte, Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile analiz yapılmaktadır (Bursal, 2019). Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri, literatürde en yaygın kullanılan normallik testleridir (Kul, 2014). Örneklem büyüklüğü 30'dan küçük ($n < 30$) olan durumlarda Shapiro Wilk testi ile örneklem büyüklüğü 30 ve üstü ($n \geq 30$) olan durumlarda ise Kolmogorov Smirnov testi ile nicel değişkenin normal dağılıma uygunluğu sınanabilir (Cevahir, 2020: 14).

Araştırma ile elde edilmiş olan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test sonuçlarına Tablo 10’da ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Tablo 10: İmalat Sektörü Pandemi Öncesi ve Dönemi Normal Dağılımı Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	İstatistik	p değeri	İstatistik	p değeri
Pandemi Öncesi	,239	,000*	,771	,000*
Pandemi Dönemi	,337	,000*	,638	,000*

* $p < 0,05$ olduğu için veriler normal dağılım özelliği göstermemektedir.

Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test değerleri $p < 0,05$ olduğu için, veriler normal dağılıma uygun değildir.

Veriler normal dağılıma uygun olmadığı için, parametrik olmayan analiz teknikleri uygulanmaktadır. Parametrik olmayan yöntemler; parametreye, belirli bir dağılıma ve varyansa dayanmayan, genellikle veriler yerine, onların sıralama puanlarını kullanarak işlem yapan esnek istatistiksel yöntemlerdir (Kartal, 2006). Yaygın kullanılan parametrik olmayan testlerden birisi de Mann-Whitney U testidir (Karagöz, 2017).

İmalat sektörü KDK’ları ile ilgili olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir. Hipotezlerin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 11’de gösterilmiştir.

H0: Pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalaması arasında fark yoktur.

H1: Pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalaması arasında fark vardır.

Tablo 11: İmalat Sektörü Mann-Whitney U testi

Değişken	Dönem	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	P değeri
KDK	Pandemi Öncesi	15	16,57	248,50	96,50	0,507
	Pandemi Dönemi	15	14,43	216,50		

Pandemi öncesi dönemde sıra sayılarının ortalaması (16,57) ve sıra sayılarının toplamı (248,50) iken, pandemi döneminde sıra sayılarının ortalaması (14,43) ve sıra sayılarının toplamı (216,50) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Pandemi öncesi dönemde tanımlanan KDK sayısı daha fazla olmakla birlikte, farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının analizi Mann-Whitney U testi ile yapılmıştır.

Pandemi öncesi ve dönemi KDK sayı ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin sonuçlar Tablo 10’da yer almaktadır. 0,05 anlamlılık düzeyinde pandemi öncesi ve döneminde KDK sayı ortalamalarının istatistiksel bakımından anlamlı farklılıkların var olup olmadığı

incelendiğinde, istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$). Bu durumda H_0 hipotezi kabul edilmiş ve imalat sektöründe pandemi öncesi ve döneminde KDK sayı ortalamaları arasında farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alt sektörler bazında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir. Hipotezlerin testi için yapılan analiz sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

H₀: İmalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalaması arasında fark yoktur.

H₁: İmalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalaması arasında fark vardır.

Tablo 12: İmalat Alt Sektörler Bazında Pandemi Öncesi ve Dönemi Normal Dağılımı Test Sonuçları

İmalat Alt Sektörler	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	İstatistik	p değeri	İstatistik	p değeri
Ana Metal	,246	,000*	,736	,000*
Gıda	,535	,000*	,281	,000*
Kâğıt	,205	,002*	,837	,000*
Kimya	,285	,000*	,728	,000*
Tekstil	,246	,000*	,727	,000*
Metal	,231	,000*	,766	,000*
Orman	,249	,000*	,745	,000*
Taş	,313	,000*	,635	,000*
Diğer İmalat	,218	,001*	,790	,000*

* $p<0,05$ olduğu için veriler normal dağılım özelliği göstermemektedir.

İmalat alt sektörleri bazında Shapiro-Wilk test sonuçlarının tamamı $p(0,000) < 0,05$ olduğu için veriler normal dağılıma uygun değildir ve parametrik olmayan testlerin yapılması gerekmektedir. Parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi ile, alt sektörler bazında pandemi öncesi ve dönemi KDK sayı ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olup olmadığı test edilecektir. İmalat alt sektörleri ile ilgili Mann-Whitney U test sonuçları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13’te alt sektörler bazında pandemi öncesi ve dönemi KDK sayıları incelendiğinde; en fazla KDK’nın pandemi öncesi dönemde orman alt sektöründe (269) tanımlandığı görülmektedir. Pandemi öncesi ve dönemi verileri birlikte incelendiğinde, pandemi öncesi (269) ve pandemi dönemi (196) en fazla farkın (73) ile orman alt sektörü olduğu ve bu durumun p değerleri açısından en küçük değerlerin orman alt sektörüne ait (0,128) olduğu görülmektedir.

İmalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi dönemde tanımlanan KDK sayısı daha fazla olmakla birlikte, farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının analizi Mann-Whitney U testi ile yapılmıştır. Alt sektörlerin tamamında değerlerin 0,05 anlamlılık düzeyinde imalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi ve döneminde KDK sayı ortalamalarının istatistiksel bakımından anlamlı farklılıkların var olup olmadığı incelendiğinde, istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Bu durumda H_0 hipotezi kabul edilmiş ve imalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi ve döneminde KDK ortalaması arasında fark olmadığı kabul edilmiştir.

Tablo 13: İmalat Alt Sektörler Bazında Mann- Whitney U testi

Alt Sektör	KDK Dönemi	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	P değeri
Ana Metal	Pandemi Öncesi	15	17,17	257,50	87,500	,290
	Pandemi Dönemi	15	13,83	207,50		
Gıda	Pandemi Öncesi	15	15,53	233,00	112,000	,962
	Pandemi Dönemi	15	15,47	232,00		
Kağıt	Pandemi Öncesi	15	16,87	253,00	92,000	,392
	Pandemi Dönemi	15	14,13	212,00		
Kimya	Pandemi Öncesi	15	16,23	243,50	101,500	,620
	Pandemi Dönemi	15	14,77	221,50		
Tekstil	Pandemi Öncesi	15	16,47	247,00	98,000	,537
	Pandemi Dönemi	15	14,53	218,00		
Metal	Pandemi Öncesi	15	16,90	253,50	91,500	,367
	Pandemi Dönemi	15	14,10	211,50		
Orman	Pandemi Öncesi	15	17,93	269,00	76,000	,128
	Pandemi Dönemi	15	13,07	196,00		
Taş	Pandemi Öncesi	15	16,33	245,00	100,000	,557
	Pandemi Dönemi	15	14,67	220,00		
Diğer İmalat	Pandemi Öncesi	15	16,73	251,00	94,000	,423
	Pandemi Dönemi	15	14,27	214,00		

4. SONUÇ

Ülkemizde bağımsız denetim raporlarındaki yeni düzenlemeler, 2017 yılı ve sonrası başlayacak hesap dönemlerinde, bağımsız denetim raporlarında uygulanmak üzere, 9 Mart 2017 tarihinde resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kilit denetim konularının bağımsız denetim çalışmalarında belirlenmesini ve bağımsız denetim raporlarında bildirilmesini zorunlu kılan bu standart, borsaya kayıtlı şirketlerin Ocak 2017 tarihinde ve sonraki hesap dönemlerinin denetimine başlandığı tarihten itibaren uygulanmaktadır.

Kilit denetim konuları, denetçinin mesleki muhakemesine göre cari döneme ait finansal tabloların denetiminde en çok önem arz eden konular olarak tanımlanmaktadır. KDK'lara bağımsız denetim raporunda yer verilmesindeki temel amaç, gerçekleştirilen denetime ilişkin daha fazla şeffaflık sağlayarak denetçi raporunun iletişimsel değerinin artırılması ve hedef finansal tablo kullanıcılarına daha fazla bilginin sağlanmasıdır.

Bu çalışmanın amacı, pandemi öncesi ve döneminde bağımsız denetim raporlarında tanımlanmış kilit denetim konularını belirlemek ve iki dönem arası kilit denetim konuları arasında farklılık olup olmadığını tespit etmektir. Amaç kapsamında, pandemi öncesi dönem olarak belirlenen 2017-2019 dönemi ile pandemi dönemi olarak 2020-2021 dönemi kilit denetim konuları tanımlanmış ve aralarında istatistiksel anlamda farklılık olup olmadığı test edilmiştir.

Örneklem olarak BİST İmalat Sektöründeki 2017-2021 yılları hesap dönemlerindeki 176 işletme araştırmaya konu edilmiştir. Bu şirketlerin bağımsız denetim raporları kullanılarak, raporlanan kilit

denetim konuları içerik analizine göre değerlendirilmiştir. Araştırmada, İmalat alt sektör grupları da ayrı ayrı incelenmiş, elde edilen bulgular sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında BİST İmalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2017 yılı bağımsız denetim raporları incelenmiş, toplam 348 adet KDK, 2018 yılı toplam 356 adet KDK, 2019 yılı toplam 337 adet KDK, 2020 yılı toplam 329 adet KDK ve son olarak 2021 yılı toplam 290 adet KDK bildirdikleri tespit edilmiştir. 2017- 2021 yılları arası toplam KDK sayısı 1660'dır. İmalat alt sektörler bazında en fazla kilit denetim konusu tanımlanan ilk beş sektör; metal, gıda, kimya, ana metal ve tekstil sektörleri olarak belirlenmiştir.

Pandemi öncesi dönem olarak alınan 2017-2019 yılları arasında yıllık bazda ortalama olarak 347 KDK tanımlanmış iken, pandemi dönemi olarak alınan 2020-2021 dönemlerinde ise yıllık bazda ortalama 309,5 KDK tanımlanmıştır. Pandemi öncesi dönemde yıllık ortalama KDK sayısına göre ilk beş KDK; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkul konularıdır. Pandemi döneminde yıllık ortalama KDK sayısına göre ilk beş KDK; hasılat, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar, stoklar ve yatırım amaçlı gayrimenkul konularıdır.

Pandemi öncesi ve döneminde tanımlanan KDK sayı ortalaması (347) , pandemi dönemine (309,50) göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Pandemi öncesi ve dönemi KDK sayı ortalama farklılığının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ile ilgili yapılan test sonucunda, farklılık olmadığı tespit edilmiştir. İmalat alt sektörleri bazında pandemi öncesi ve dönemi KDK sayı ortalama farklılıkları ile ilgili yapıla test sonucunda, istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada imalat sektörü KDK'lar üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Pandemi öncesi ve dönemi KDK'larla ilgili olarak farklı sektörlerde benzer çalışmalar yapılarak, pandemi dönemi KDK'lar incelenerek varsa farklılıklar tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağca, C. (2019). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konuları ve bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Akdoğan, N., ve Bülbül, S. (2019). Bağımsız denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesinde BİST 100 şirketlerindeki ilk uygulama sonuçlarının değerlendirmesine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18 (56), 1-24.
- Akdoğan, N., ve Kılıç, G. (2021). Borsa İstanbul şirketlerinin 2019 yılındaki denetim görüşleri, bağımsız denetçi raporlarında verilen görüşün dayanağı ve kilit denetim konularının incelenmesine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(64), 1-18.
- Aktaş, R., ve Acar, M. (2020). Bağımsız denetimde önemlilik perspektifinden kilit denetim konuları: BİST 100 uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (2), 185-214.
- Bağımsız denetim standardı 700 finansal tablolara ilişkin görüş oluşturma ve raporlama (2022). KGK
- Bağımsız denetim standardı 701 kilit denetim konularının bağımsız denetçi raporunda bildirilmesi (2022). KGK.

- Bozkurt, N. (2000). *Muhasebe denetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bursal, M. (2019). *SPSS ile temel veri analizleri*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cevahir, E. (2020). *SPSS ile nicel veri analizi rehberi*. 1. Baskı, İstanbul: Kibebe.
- Doğan, A. (2018). Bağımsız denetimde yeni bir yaklaşım: Kilit denetim konuları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 65-89.
- Erkek, M.S. (2021). Bağımsız denetimde kilit denetim konuları: mali kuruluşlara ait bağımsız denetim raporlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Güredin, E. (1995). *Muhasebe denetimi ve mali analiz*. 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gürsoy, H. (2021). Bağımsız denetim standardı 701 kapsamında kilit denetim konuları: BİST tekstil sektöründeki işletmelerin bağımsız denetim raporlarının analizi. Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121226-5.htm>
- İşseveroğlu, G. (2019). Bağımsız denetim raporunda kilit denetim konuları: BİST sigorta şirketlerinin 2017-2018 yılları analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 49-64.
- Kalıpçı Çağırın, F. ve Varıcı, İ. (2019). BDS 701 çerçevesinde kilit denetim konuları: Borsa İstanbul imalat sanayi sektöründeki işletmelerin denetim raporları üzerine bir analiz. *Uluslararası Ekonomik ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 193-208.
- Karagöz, Y. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*.1. Basım, Sivas: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kartal, M. (2006), *Bilimsel araştırmalarda hipotez testleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavut, F.L. ve Güngör, N. (2018). Bağımsız denetimde kilit denetim konuları: BİST-100 şirketlerinin 2017 yılı analizi. *Muhasebe ve Enstitüsü Dergisi*, 16(59), 59-70.
- Keleş, D. (2022). Denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesi: BİST inşaat endeksi işletmeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 67, 241-252.
- Kızılcık, E. (2019). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konuları: BİST 100 imalat sektöründe yer alan işletmelerin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Özbay, D. (2022). COVID-19 pandemi döneminde artan belirsizlik ortamı ve kilit denetim konuları açıklamaları üzerindeki etkisi: BİST 100 şirketleri incelemesi. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi Journal of Accounting Institute*, 66, 49-63.
- Özçelik, H. (2020). *BDS 701 kilit denetim konuları: Uluslararası havayolu işletmeleri üzerine bir araştırma*. (Ed. Kurt, G ve Özbek, C.Y), 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özşahin Koç, F. (2021). Kilit denetim konuları: BİST’te işlem gören turizm şirketlerinin covid-19 öncesi ve sonrası denetim raporlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 36-45.
- Polat Çeltikçi, N. (2020). BDS 701 kapsamında kilit denetim konularının bağımsız denetim kalitesine etkisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı.
- Rzazade, E. (2022). Bağımsız denetçi raporlarında yer alan kilit denetim konuları: BİST spor endeksinde işlem gören şirketler üzerine bir uygulama. Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Sarıkaya, F. (2020). Değişen bağımsız denetim denetimi, kilit denetim konuları ve Borsa İstanbul'da işlem gören işletmeler üzerine bir araştırma. Yüksek lisans tezi, Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Kul, S. (2014). Uygun istatistiksel test seçim kılavuzu, *Plevra Bülteni*, 8(2), 26-29.
- Shamkhalov, Z. (2022). Kilit denetim konularının bağımsız denetçi raporunda bildirilmesi: BİST 100'de işlem gören işletmelerin 2019-2020 yılları bağımsız denetçi raporlarının karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Taş, O., Mert, H. ve Varcan Başkaya, A. (2019). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konuları ve uygulamaya dönük bir araştırma. *Pressacademia Procedia*, 9(1), 155-159.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020). COVID-19 bilgilendirme sayfası. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- Tezcan, B. (2019). Halka açık anonim şirketlerin bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularına yönelik bir araştırma: BİST 100 şirketlerinin 2018 yılı analizi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uyurca Ayotuz, E. (2019). Kilit denetim konularının bağımsız denetçi raporunda bildirilmesi standardı uygulamasının, denetçi yargısı, örneklem ve önemlilik üzerine etkisinin araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Uzay, Ş. ve Köylü, Ç. (2018). Kilit denetim konuları: Borsa İstanbul üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 47-70.
- Varıcı, İ. ve Çağiran, F. K. (2021). Kilit denetim konularına etki eden faktörler: BİST KOBİ örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 87-106.

**DENETİM KALİTESİ KONUSUNDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: WEB OF SCIENCE VERİ TABANI'NDA BİR UYGULAMA****BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON AUDIT QUALITY: AN
APPLICATION IN WEB OF SCIENCE DATABASE****Tuba DERYA BASKAN¹**

ÖZ: Bu araştırma, denetim kalitesi konusunda yapılan akademik çalışmaların analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, denetim kalitesi konusundaki literatürün mevcut durumunu, yayın trendlerini, en çok alıntı yapılan çalışmaları, önde gelen araştırma kaynaklarını ve ilgili araştırma alanlarını belirlemeyi hedeflemektedir. Bu çalışma ile denetim kalitesi konusunda yapılan çalışmaların bibliyometrik profili ortaya konmaya çalışılmıştır. Denetim kalitesi konusunda yapılan araştırmaların mevcut durumunu ve ilerleme kaydedilen alanları ortaya koymaktadır. Denetim kalitesi konusunda akademik literatürün sürekli genişlediği ve çeşitlendiği görülmektedir. Ayrıca, denetim kalitesi konusunda daha çok ilerlemek isteyen araştırmacılar bu alanda önde gelen ABD, Çin gibi ülkeleri takip edebilirler. Konu ile ilgili yayınların seyrini görmek ve eksikliklerin belirlenmesi için ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Denetim Kalitesi, Bibliyometrik Analizi, Web of Science Veri Tabanı.

ABSTRACT: This research analyzes academic studies on audit quality. This study identifies the current state of the literature on audit quality, publication trends, most cited studies, leading research sources, and related research areas. This study provides a bibliometric profile of studies on audit quality. It reveals the current state of research on audit quality and areas of progress. The academic literature on audit quality is constantly expanding and diversifying. In addition, researchers who want to advance further in the field of audit quality can follow the leading countries in this field, such as the United States and China. It is thought to contribute to the relevant literature by observing the course of publications on the subject and identifying deficiencies.

Keywords: Audit quality, Bibliometric analysis, Web of science database.

¹ Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Kırıkkale, tbaskan@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1012-3605>.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

This bibliometric research aims to analyze academic studies on audit quality. The study aims to identify the current state of the literature on audit quality, publication trends, most cited studies, leading research sources and related research areas.

Research Questions

The most important research question is to identify the current state of research on audit quality and the areas where progress has been made..

Literature Review

The study is based on literature surveys. The publication dates of the studies cover the period between 1985 and 2023. Literature studies were reviewed between these dates.

Methodology

The bibliometric analysis technique was used to analyze the data obtained from the research and the data set of the study was obtained through the international research platform "Web of science" (WoS). In obtaining the data, the keyword "Audit Quality" was used, and due to the clear data on the subject, it was limited to the Web of Science categories of "Business Finance, Management, Business and Economics" categories and 2,281 studies were reached. The publication dates of the studies cover the period between 1985 and 2023

Results and Conclusions

In terms of the languages in which they were published, it was observed that the majority of articles were published in English with 2281 publications. The second and third languages with the highest number of articles are Chinese (16) and Spanish (12). The analysis by languages reveals which languages are the most effectively used in the studies on independent audit quality. When countries analyze the independent audit quality studies in the international literature, it is found that the United States of America is the country that contributes the most to the studies with 938 publications. This is followed by the People's Republic of China (302) and Australia (251). With the 145 analyses made according to countries, it was determined which countries prepared the most studies in the field of independent audit quality. When the independent audit quality studies are evaluated according to the authors, it is determined that W.R. Knechel has the highest number of publications with 26 articles, followed by F.A. Gul with 20 articles. C.Wuchun follows these authors with 14 articles. The authors' analysis is important in identifying other authors by using the references found in the main studies and determining who has done more work in the field in question. Identifying the authors who have contributed the most to the studies provides information about important authors to the authors who will conduct research. This study aims to reveal the bibliometric profile of the studies on audit quality. It reveals the current status of research on audit quality and the areas where progress has been made. It is seen that the academic literature on audit quality is constantly expanding and diversifying. In addition, researchers who want to advance further in the field of audit quality can follow the leading countries in this field such as the USA and China. It is thought to contribute to the relevant literature to see the course of publications on the subject and to identify the deficiencies.

1. GİRİŞ

Bağımsız denetim kurumları, işletmelerin finansal tablolarının güvenilirliğini sağlamak ve finansal raporlamaya ilişkin standartlara uyumun sağlanması açısından son yıllarda artan bir öneme sahip olmaktadır. Bağımsız denetimin doğru ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, kredi verenlere, yöneticilere, çalışanlara ve yatırımcılara finansal tabloların güvenini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda denetim kalitesi, işletmelerin mali tablolarının güvenilirliğini sağlamak ve finansal raporlama süreçlerinin etkinliğini artırmak amacıyla denetim faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir faktördür. İşletmelerin finansal tablolarından yararlanan bilgi kullanıcılar bu tabloların doğruluğuna ve güvenilirliğine güven duymak istemektedir. Dolayısıyla, denetim kalitesi, işletmelerin ekonomik kararlarını doğru bir şekilde almasını ve finansal performanslarının objektif bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, denetim kalitesi konusunda yapılan araştırmalar hem akademik dünyada hem de iş dünyasında büyük ilgi görmektedir. Özellikle dünyada ortaya çıkan finansal skandallar ile işletmelerin finansal tablolarının güvenilirliği konusundaki endişelerin artmasıyla birlikte, denetim kalitesine olan talep daha da önem kazanmıştır. Çalışmanın amacı da denetim kalitesini Web Of Science (WOS) veri tabanına göre bibliyometrik analizi yapılarak, denetim kalitesi konusunda yapılan araştırmaların mevcut durumunu ve ilerleme kaydedilen alanları ortaya koymak temel hedeflerdendir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2000'li yılların başında dünyada peş peşe oluşan muhasebe skandalları sonucu işletmelerin finansal raporlarına olan güven sarsılmış, tüm bilgi kullanıcıların çıkarlarını gözetebilmek için işletmelerin mali denetimi önem kazanmıştır. Arthur Andersen, Deloitte gibi büyük denetim firmalarının denetimini üstlendiği Enron, Worldcom, Parmalat gibi büyük şirketlerin denetim süreçlerine hileli olayların girmiş olmasının ortaya çıkması ile denetim konusunda yeni düzenlemeler ve yaptırımları zorunlu kılmıştır.

Denetim kalitesi ile ilgili resmi evrakları ilk hazırlayan Finansal raporlama kurulu (FRC) 2008 yılında da denetim kalitesi çerçevesi kapsamında beş denetim kalitesi göstergesi yayınlamaktadır. Bu göstergeler; denetim firması içindeki kültür, denetim ortaklarının ve personelinin becerileri ve kişisel nitelikleri, denetim süreci etkinliği, denetim raporlarının güvenilirliği ve faydası, denetçilerin kontrolü dışında denetim kalitesini etkileyen faktörlerdir (Akçay ve Bilen, 2018).

Denetim kalitesi ile kabul edilen genel geçer bir tanımlama olmasa da DeAngelo (1981), denetim kalitesini denetçi müşteri firmanın muhasebe sisteminde yapmış olduğu hilenin ortaya çıkarılması ve bu hilenin denetim raporlarında yer verilmesi olarak tanımlamıştır. Yazara göre bağımsız denetim kalitesi ve denetçinin uzmanlığı birbirleri ile ilişkilidir. (DeAngelo, 1981).

Yapılan çalışmalarda denetim kalitesi denetlenen şirketlerini büyüklüğü, denetçilerin tecrübesi, personel kalitesi, şeffaflık raporu, ücretler, kurumsal süreç, uygulanan yaptırımlar, işletme kültürü, muhasebe standartları ve denetim standartlarına uygunluk, iç denetim birimi, dış denetim hizmetleri gibi birçok durumun etkilediği tespit edilmiştir (Gör, 2016).

İşletmelerin sahip olduğu finansal raporların bağımsız denetim sürecinden geçmesi ile bilgi kullanıcılar işletme hakkında finansal durumu, faaliyet sonuçları ve nakit akımları hakkında şeffaf ve açık bilgiler verilmektedir. Aynı zamanda finansal raporların standartlara uygun hazırlanıp hazırlanmadığı hakkında şeffaf bir görüş bildirmektedir. Finansal raporlamaların denetim sürecinden geçme amacı, işletmenin finansal ve faaliyet sonuçlarının doğru, açık ve anlaşılır olmasına güven duymaktır. Denetim süreci ile yönetim doğru bilgiler alır, bu bilgiler ile muhasebe tahminleri yapılır ve gelecek hakkında doğru bilgiler edinilir (Türel vd., 7).

Bu araştırmanın amacı, denetim kalitesi konusunda yapılan akademik çalışmalarını bibliyometrik analiz tekniği ile ortaya koymaktır. Bibliyometrik, yayınların bibliyografik verilerinin analiz edilmesi ve metriklerin kullanılması yoluyla yapılan bir araştırma yöntemidir. Çalışma, denetim kalitesi konusundaki literatürün mevcut durumunu, yayın trendlerini, en çok alıntı yapılan çalışmaları, önde gelen araştırma kaynaklarını ve ilgili araştırma alanlarını belirlemeyi hedeflemektedir. Bu

araştırmanın sonuçları, denetim kalitesi konusunda yapılan çalışmaların önemli temalarını ve bu alanda odaklanılan konuları ortaya koyacaktır. Ayrıca, işletmelerin denetim kalitesini artırmak ve mali raporlama süreçlerini güçlendirmek için hangi uygulamaların etkili olduğunu belirlemeye de katkı sağlayacaktır.

3. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Çalışmanın devamında denetim kalitesi ile yapılan belli başlı literatür çalışmalarına yer verilmiştir.

Defond ve Zhang (2014) yapılan bibliyometrik araştırmalar sonucunda en fazla atıf alan kaynağın yazarları Defond ve Zhang'ın olduğu "A review of archival auditing research (Arşiv denetimi araştırmasının gözden geçirilmesi)" makalesi olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada denetim kalitesi, firmanın raporlama sistemi ve doğuştan gelen özellikleriyle sınırlanan finansal raporlama kalitesinin bir bileşeni olarak kabul edilmiştir. Denetim kalitesini değerlendirmek için dört boyutta bir çerçeve sunulmuştur: doğrudanlık, aleladelik, gerçek veya algılanan ve ölçüm sorunları. Doğrudan ölçütler ciddi denetim başarısızlıklarını yakalayabilirken, daha ince farklılıkları tespit etme gücünden yoksundur. Daha az doğrudan önlemler ise denetim kalitesinin sürekli doğasını yakalamaya yardımcı olurken, genellikle denetçinin etkisinden daha uzak ve ölçüm sorunlarına daha duyarlıdır. Denetim kalitesi aynı zamanda firmaların doğuştan gelen özelliklerine ve mali raporlama sistemlerine bağlı olduğu belirtilmiştir. Gelecekteki araştırmaların, yaygın olarak kullanılan denetim kalitesi modellerini gözden geçirerek daha kavramsal bir rehberlik sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.

Kaya (2019) tarafından yapılan çalışmada, denetim alanında yazılan 128 doktora tezi incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışma, içerik analizi yöntemini kullanmaktadır ve 1995-2018 yılları arasındaki tezleri kapsamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, en çok çalışma yapılan konular "iç denetim/iç denetçi" olarak belirlenmiştir. En az çalışma yapılan konular ise "denetim komitesi", "bilgi teknolojileri denetimi" ve "kamu denetimi/kamu denetçisi" olarak saptanmıştır. Marmara Üniversitesi'nin en fazla doktora tezini tamamlayan kurum olduğu görülmüş ve doktora tezlerinde yazarlar tarafından en çok deneysel araştırmaların tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Salur (2020) çalışmasında, denetim alanında yer alan bilimsel makaleleri geniş bir perspektifle incelemeyi ve içerik analiziyle değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 2002 -2019 yılları arasında ulusal literatürde yayımlanan makalelerin belirlenebilmesi için "denetim" anahtar kelimesi baz alınarak Ulakbim Tr Dizin'de tarama yapılmış ve 115 bilimsel makalenin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, en fazla makale türünün araştırma makalesi olduğu, en fazla makalenin 2015 -2018 yılları arasında yayımlandığı, Mali Çözüm Dergisi'nin en fazla makalenin yayımlandığı dergi olduğu, iki yazarlı makalelerin daha fazla yer aldığı ve yazarların büyük bir kısmının üniversite öğrencisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hem teoride hem de pratikte en çok araştırılan konunun "bağımsız denetim" ve "iç denetim" olduğu, konularına göre atıf alan en çok makalelerin iktisat ve işletme alanında yer aldığı ve çalışmalarda kullanılan en fazla anahtar kelimenin "bağımsız denetim" ve "denetim" olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akçay ve Bilen (2018) Finansal tablolardaki bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin araştırılmasının amacı firma yöneticileri tarafından yürütülen faaliyetlerin dürüst bir şekilde yerine getirilmesini sağlayarak yatırımcıların hak ve çıkarlarını korumak ve sermaye piyasasında güven ortamının oluşmasını temin etmektir. Bu bağlamda bağımsız dış denetçi denetlenen firmanın finansal tablolarının muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlandığını ve bu tabloların firmanın gerçek finansal durumunu yansıttığını doğrulama konusunda önemli bir role sahiptir. Denetçinin bu sorumluluğu yerine getirebilmesi ise denetimin kaliteli bir şekilde yapılmış olmasına bağlıdır. Denetimde kalitenin ve güvenilirliğin ölçütü ise denetim faaliyetlerinin önceden belirlenmiş ölçütlere uygun bir şekilde yerine getirilmesidir. Bu bağlamda Akçay ve Bilen'nin çalışmasındaki amacı bağımsız denetim etkinliğinin artırılmasında bağımsız denetim kalitesinin önemini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada denetim kalitesi ve önemi, denetim kalitesi standartları ve denetim kalitesi göstergeleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Geçici ve Can'ın yaptığı (2022) denetim kalitesi ile ilgili SSCI kapsamındaki dergilerde yayımlanmış makaleler ile Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan karşılaştırmalı analiz yapılarak toplam 290 makale bibliyometrik açıdan analiz edilmiştir. Ardından, uluslararası alandaki bu çalışmaların Türkiye'ye nasıl yansıdığını görmek için YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan tezler taranmış ve denetim kalitesi konusunda yazıldığı tespit edilen erişime açık 73 lisansüstü tez de aynı düşünceyle analiz edilerek bazı karşılaştırmalar yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, ulusal literatürdeki boşluğa ve yönelime ilişkin tespitler yapılmakta, Türkiye'de denetim kalitesi konusunda nicelik ve nitelik itibarıyla daha fazla akademik çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

4. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

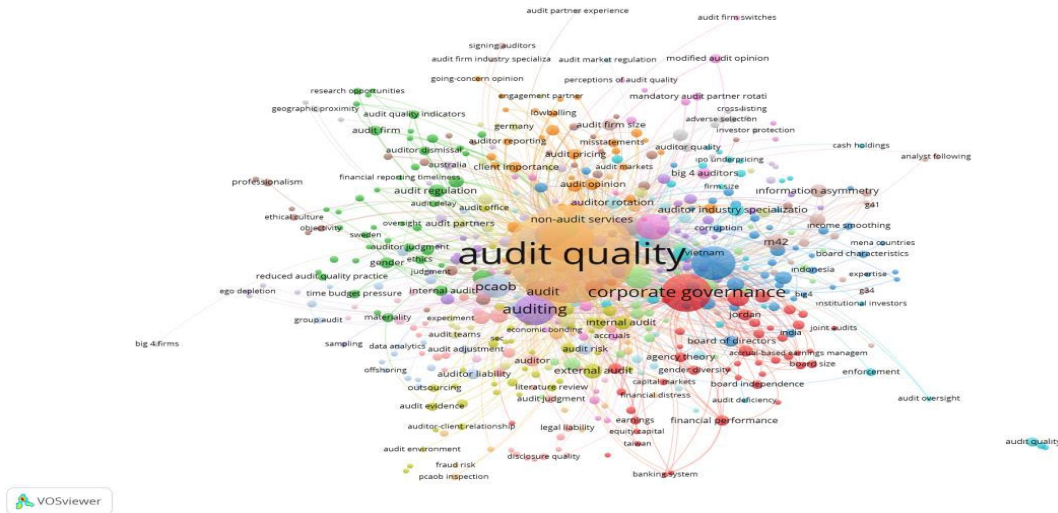
Bibliyometrik analiz, literatürde yer alan bilimsel çalışmaların tümü ya da belli bir kısmı ülkeler, kurumlar, dergiler, bilim insanları gibi birtakım değişkenler çerçevesinde inceler. Bu sayede de araştırılan konuların bugünkü durumunu ve gelişimini tespit eder. Yine konu ile ilgili somut veriler de ortaya koymaktadır. (İnceoğlu, 2014). Bibliyometrik analiz bir alandaki çalışma dinamikleri, değişimleri, araştırma yenilikleri ve eğilimleri göstermesi yönüyle oldukça işlevsel olup böylelikle incelenen durumun nesnelleşmesini sağlar (Karagöz ve Şeref, 2019).

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde bibliyometrik analiz tekniği kullanılmış ve çalışmanın veri seti, uluslararası araştırma platformu olan "Web of Science" (WOS) aracılığı ile elde edilmiştir. Verinin elde edilmesinde "Audit Quality (Denetim Kalitesi)" anahtar kelimesi kullanılarak, konu ile ilgili net veri elde edilmesi sebebiyle Web of Science kategorileri olan "Business Finance, Management, Business ve Economics" kategorileriyle sınırlandırılmış olup 2.281 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmaların yayın tarihleri 1985 ile 2023 yılları arasında kapsamaktadır.

4.1. Eş Dizimlik (tekrar sıklığı) analizi Anahtar Kelime

Eşdizimlilik analizinde, yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimeler incelenmektedir. Bu analiz türünde, bağımsız denetim kalitesi ile ilgili çalışmalarda yazarların kullandıkları anahtar kelimelerin aralarındaki iş birliğine yönelik ağ haritası ele alınmıştır. Yazarlar tarafından kullanılan anahtar kelimeler ile toplam 4062 anahtar kelime tespit edilmiştir. İlk haritada, 2041 anahtar kelimeye ait minimum oluşum sayısı 3 olarak girilmiştir. Bunun neticesinde 1044 anahtar kelimenin eşik değeri karşıladığı görülmüştür ve her bir anahtar kelimeye ait toplam bağlantı gücü hesaplanmıştır.

Şekil 1. Eş Dizimlik Analizi

Yoğunluğunu indirgemek amacıyla, 2041 anahtar kelimeye ait minimum oluşum sayısı 3 olarak girilmiş ve bunun neticesinde 1027 anahtar kelimenin eşik değeri karşıladığı görülmüştür. En yüksek bağlantı gücüne sahip 23 anahtar kelimenin tamamı seçilerek yukarıdaki şekil oluşturulmuştur.

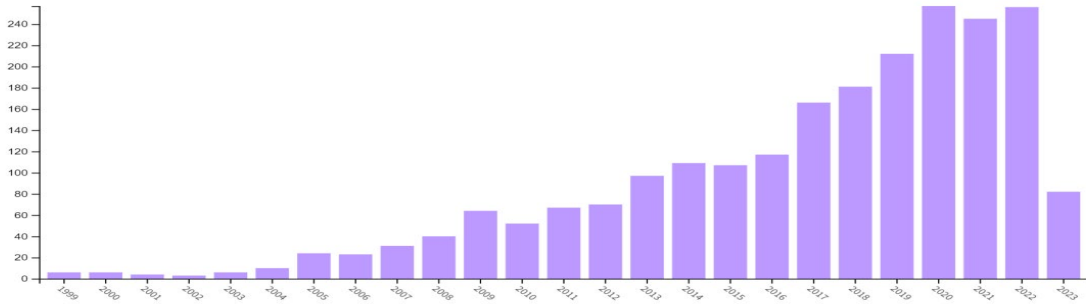
4.2.Yayın Yıllarına Göre Dağılım

Bağımsız denetim kalitesi konusuyla ilgili 1985 -2023 yılları arasında makalelerin sayısal dağılımları incelenerek Tablo.1 ve Şekil 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılları	Yayın Sayısı	Yüzde (%)
2023	82	3,595
2022	256	11,223
2021	245	10,741
2020	257	11,267
2019	212	9,294
2018	181	7,935
2017	166	7,278
2016	117	5,129
2015	107	4,691
2014	109	4,779
2013	97	4,253
2012	70	3,069
2011	67	2,937
2010	52	2,280
2009	64	2,806
2008	40	1,754
2007	31	1,359
2006	23	1,008
2005	24	1,052
2004	10	0,438
2003	6	0,263
2002	3	0,132
2001	4	0,175
2000	6	0,263
1999	6	0,263
1997	6	0,263
1996	6	0,263
1995	8	0,351
1994	6	0,263
1993	4	0,175
1992	5	0,219
1991	3	0,132
1989	2	0,088
1987	1	0,044
1986	2	0,088
1985	1	0,044

Grafik 2. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 1 ve Grafik 1 incelendiğinde, gözlemlendiğimizde dalgalanmalı bir şekilde her geçen yıl yayımlanan yayınların arttığı görülmektedir.

4.3. Ülkelere Göre Dağılım

WOS veri tabanında ‘Denetim Kalitesi’ konusu ile ilgili yayımlanan makalelerde etkin olan ilk 25 ülke ele alınmış ve Tablo.2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ülkelere Göre Dağılım

Ülke	Kayıt sayısı	%
Amerika Birleşik Devletleri	938	41,122
Çin	302	13,240
Avustralya	251	11,004
Kanada	113	4,954
Malezya	90	3,946
İngiltere	89	3,902
Tayvan	88	3,858
Endonezya	72	3,157
Güney Kore	64	2,806
İspanya	55	2,411
Yeni Zelanda	53	2,324
Almanya	51	2,236
Hollanda	50	2,192
İtalya	48	2,104
Fransa	46	2,017
Tunus	45	1,973
Singapur	40	1,754
Norveç	32	1,403
Suudi Arabistan	32	1,403
Ürdün	31	1,359
Güney Afrika	31	1,359
Mısır	29	1,271
Finlandiya	28	1,228
Belçika	26	1,140
İran	26	1,140

Tablo 2 ye göre uluslararası literatürde bağımsız denetim kalitesi çalışmalarının en çok yayınlandığı ülke Amerika Birleşik Devleti’dir. ABD de toplam 938 yayın bulunmaktadır. ABD’yi Çin Halk Cumhuriyeti 302 yayın sayısı ile izlemektedir. Sonrasında Avustralya 251 yayın sayısı ile takip etmektedir. Kanada 113 yayın ve Malezya 90 yayın sayısı ile izlemektedir. Yine bakıldığında Tabloda yer alan ilk 5 ülkenin makale sayısı, diğer ülkelerdeki toplam makale sayısının %75’ini oluşturmaktadır olduğu görülmektedir.

4.4. Yayın Diline Göre Dağılım

WOS veri tabanında “Bağımsız Denetim Kalitesi” konusu ile ilgili yayımlanan makalelerde kullanılan yayın dilleri Tablo.3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Dillere Göre Dağılım

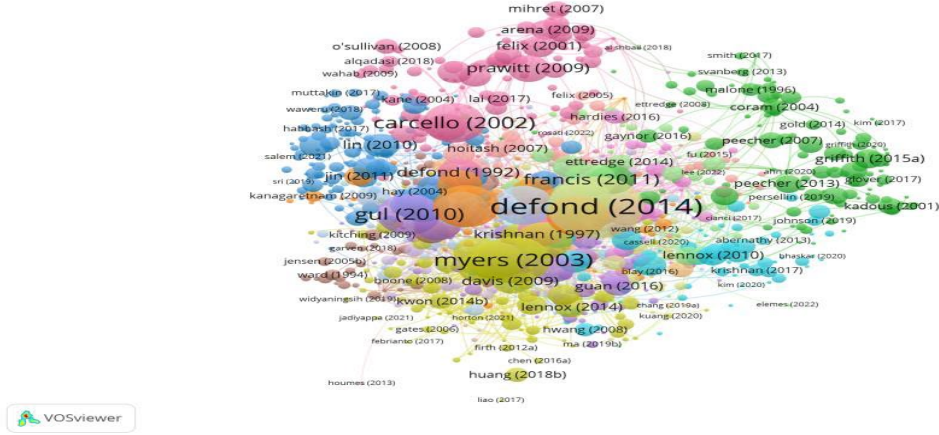
Dil	Kayıt Sayısı	%
İngilizce	2.233	97,896
Çince	16	0,701
İspanyol	12	0,526
Fransızca	6	0,263
Almanca	4	0,175
Portekizce	3	0,132
Ukrayna	2	0,088
Çek	1	0,044
Malayca	1	0,044
Rusça	1	0,044
Slovak	1	0,044
Belirtilmemiş	1	0,044

Tablo 3 incelendiğinde, 2281 makalenin 2233’ü İngilizce olarak yazılmıştır. Bunu takiben 16 adeti Çince, 12 adeti İspanyolca, 6 adeti Fransızca, 4 adeti Almanca, 3 adeti Portekizce olarak tespit edilmiştir.

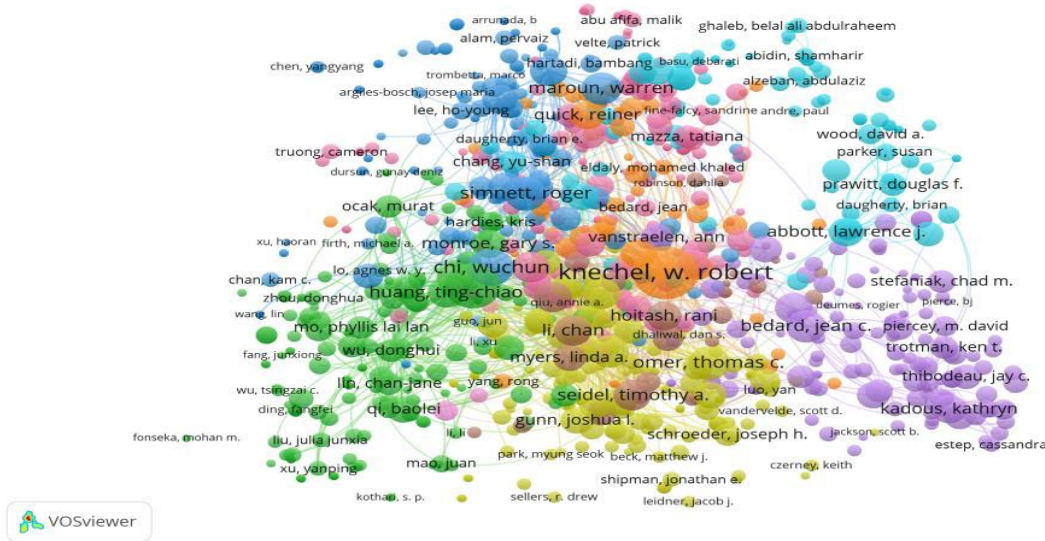
4.5. Atıf Analizine Dayalı Haritalama Analizi

Bağımsız denetim kalitesi konusuyla ilgili 1985 -2023 yılları arasında yer alan makalelerin kaynakçalarına ve atıf sayılarına göre dağılımları incelenmiş ve Şekil 3 ve Şekil 4’de gösterilmiştir. Ortak atıf analizi ile toplam 3942 alıntılanan yazar tespit edilmiştir. İlk haritada, 3942 atıfta bulunulan bir yazara ait minimum alıntı sayısı ‘1’ olarak girilmiştir. Bunun neticesinde, 967 alıntılanan yazarın eşik değeri karşıladığı görülmüş ve her bir alıntılanan yazara ait toplam bağlantı gücü hesaplanmıştır.

Şekil 3. Kaynağa Göre Atıf

Şekil 4. Yazara Göre Atıf

Tablo 4 de çıkarılan makale sayısına göre yazarlar belirtilmiştir.

Tablo 4. Çıkarılan Makale Sayısına Göre Yazarlar

Yazar	Kayıt Sayısı	Atıf
Knechel,W. Robert	26	1.291
Gul, A. Ferdinand	20	1.435
Chi, Wuchun	14	404
Omer, C.Thomas	12	305
Simnett, Roger	12	683
Raman, K.K.	11	374
Bedard, C. Jean,	11	261
Maroun, Warren	11	138
Lisic, Ling Lei	10	313
Seidel, A. Timothy	10	132
Huang, Ting Chiao	10	134
Li, Chan	10	377
Lobo, J.Gerald	10	534
Choi, Jong Hag	10	981
Hatfield,C.Richard	10	277
Francis,R.Jere	10	1.280
Harber, Michael	10	24
Garcia, B.Josep	9	83
Hoitash, Rani	9	233
Abbott,I.Lawrence	9	427

Yazarların denetim kalitesi alanında yayımlanmış olduğu makaleler içerisinde, en çok yayına sahip yazarların W.R. Knechel 26 adet yayına sahip olduğu ve F.A. Gül 20 adet Yayına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yazarları 14 makale ile takip eden yazarın, C.Wuchun olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmelerin finansal tablolarına güven faktörünün artması için, denetimin kalitesinin artması, yasaların, standartların, uygulamaların daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bilgi kullanıcıların finansal raporlara olan güvenin artması için yüksek kalitede denetim hizmeti verilmeli ve işletme faaliyetleri uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

Bu kapsamda da denetim kalitesinin dünyada giderek artan öneme sahip olması neticesinde yapılan akademik çalışmalarda artmaktadır. Bağımsız denetim kalitesi alanında 1985 -2023 yılları arasında, ulusal ve uluslararası literatürde yayımlanan makalelerin incelenerek, çalışmaların mevcut durumlarını ortaya koymak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın verileri “Denetim kalitesi” anahtar kelimesi ile Wos Veri tabanından elde edilmiştir. Denetim kalitesi ile ilgili elde edilen veriler yıllara göre analiz edildiğinde, en fazla makalenin 2020 yılında yayımlandığı belirlenmiştir. Söz konusu yılda 257 makale yayımlanarak, 1985-2023 yılları arasındaki toplam yayınların %11.267’sine ulaşıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmaların yayın dilleri bakımından inceleme yapıldığında 2281 makalenin 2233’ü İngilizce dilinde yazılmıştır. Dillere göre yapılan analiz ile bağımsız denetim kalitesi konusundaki çalışmalarda en etkin kullanılan dillerin hangileri olduğu anlaşılmaktadır.

Uluslararası literatürde bağımsız denetim kalitesi çalışmaları ülkelere göre analiz edildiğinde, 938 yayın sayısı ile çalışmalara en çok katkı sağlayan ülkenin ABD olduğu saptanmıştır.

Bağımsız denetim kalitesi çalışmaları yazarlara göre değerlendirildiğinde, en çok yayına sahip yazarların W.R. Knechel ve F.A. Gül olduğu tespit edilmiştir. Bu yazarları 14 makale ile takip eden yazarın, C.Wuchun olduğu belirlenmiştir. Yazarlara göre yapılan analizler, esas çalışmalarda bulunan referansları kullanarak diğer yazarların tespit edilmesi ve söz konusu alanda kimlerin daha fazla çalışma yaptığının belirlenmesi açısından önemlidir. Yapılan çalışmalara en çok katkı sağlayan yazarların tespit edilmesi, araştırma yapacak yazarlara, önemli yazarlarla ilgili bilgi sunmaktadır.

Bu çalışma ile denetim kalitesi ile yapılan çalışmaların bibliyometrik profili ortaya konmaya çalışılmıştır. Denetim kalitesi konusunda yapılan araştırmaların mevcut durumunu ve ilerleme kaydedilen alanları ortaya koymaktadır. Denetim kalitesi konusunda akademik literatürün sürekli

genişlediği ve çeşitlendiği görülmektedir. Ayrıca, denetim kalitesi konusunda daha çok ilerlemek isteyen araştırmacılar bu alanda önde gelen ABD, Çin gibi ülkeleri takip edebilirler. İlerleyen süreçlerde denetim kalitesinin etkinliğinin artırılmasına yönelik dünya da ve Türkiye’de yapılan çalışmalar analiz edilerek bu konudaki boşluklar tespit edilmelidir. Bu çalışmanın da konu ile ilgili yayınların seyrini görmek ve eksikliklerin belirlenmesi için ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, A. & Bilen, A. (2018). Denetim kalitesi ve göstergeleri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 227-256.
- Deangelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting And Economist*, (3), 183-199.
- Defond, Z. (2014). A review of archival auditing research. *Journal of Accounting and Economics*, (58), 275- 326.
- Geçici, E. & Can, A.V. (2022). Denetim kalitesi konusunda SSCI kapsamındaki dergilerde yayımlanmış makaleler ile Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan karşılaştırmalı analizi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 67, 129-158. <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1017688>
- Gör, Y. (2016). Kurumsal yönetim uygulamalarının denetim kalitesine etkisi: bağımsız denetim şirketleri üzerine bir araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gül, F. A., Kim, J. B. & Qiu, A. A. (2010). Ownership concentration, foreign shareholding, audit quality and stock price synchronicity: Evidence from China. *Journal of Financial Economics*, 95(3), 425–442.
- Kaya, H. P. (2019). Türkiye’de denetim alanında yazılmış olan doktora tezlerinin değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2) , 556-576.
- Kızıl, C., Akman, V. & Korkmaz, H.(2015). Marmara Bölgesi'nde muhasebe ve denetim mesleğinin önemi üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 193-211.
- Knechel, W. R., Krishnan, G. V., Pevzner, M., Shefchik, L. B. & Velury, U. K. (2013). Audit quality: Insights from the academic literatüre. *Auditing*, 32, 385–421. <https://doi.org/10.2308/ajpt-50350>.
- Selimoğlu, S. K. & Yeşilçelebi, G. (2014). Mesleki aidiyetin bağımsız denetim kalitesi üzerine etkisi: bağımsız denetçiler üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (64), 27-52. DOI: 10.25095/mufad.396489
- Salur, M.N. (2020). Türkiye'deki akademik dergilerde denetim alanında 2002-2019 yılları arasında yayımlanmış bilimsel makalelerin içerik analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2828-2846.
- Türel, A., Türel, A. & Sakin, T. (2020). Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Bağımsız Denetçilik Eğitim Programı Notları. İstanbul Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Article Type / Makale Türü
Araştırma Makalesi -
Research ArticleApplication Date / Başvuru Tarihi
09.25.2023 / 25.09.2023Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023**BİST’TE FAALİYET GÖSTEREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN PERFORMANSININ
CRITIC-EDAS YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ****ANALYSIS OF THE PERFORMANCE OF INSURANCE COMPANIES OPERATING IN
BIST WITH CRITIC-EDAS METHODS****Zeynep KARAŞ¹**

ÖZ: Günümüzde ekonomik krizler, savaşlar ve siyasi olaylar ülkeleri farklı düzeylerde de olsa etkileyebilmekte ve çeşitli risklerin oluşmasına neden olmaktadır. Sigorta şirketleri riskin paylaşarak kaynakların korunması ve dolayısıyla yatırımların devam etmesi adına önemli faaliyetleri icra etmektedir. Sigorta sektörü yerine getirmiş olduğu bu faaliyetler nedeniyle bireyler ve kurumlar arasındaki para akışının sağlanmasına ve piyasalarda sürekli kaynak bulunabilmesine imkan sağlamaktadır. Finansal sektörün tam anlamıyla gelişmediği ülkelerde sigorta sektörü yerine getirdiği bu aracılık faaliyetleri ile ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli bir rol oynarken yatırımların finanse edilmesi için ihtiyaç duyulan kaynağa erişimi de kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada, BİST’te işlem görmekte olan 6 sigorta şirketinin göstermiş olduğu finansal performansın analizi amacıyla ÇKKV tekniklerinden CRITIC ve EDAS metodları ile anılan firmaların 2019-2022 yılları arasındaki verileri analize tabi tutulmuştur. Yapılan analizlerde; özellikle pandemi sonrasında AK Sigorta ve Anadolu Anonim Sigortanın performanslarını yükselterek risk ortamına hazırlıklı bir görünüm sergilediği, öte yandan Anadolu Hayat Emeklilik ve AGESA Hayat Emeklilik firmalarının risk odaklı bir politika sergileyemediği ve Ray Sigorta firmasının ise tüm yıllarda düşük performans sergilemesinin belirlenen kriterler açısından değişiklikler yapması gerektiğine işaret ettiği sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : BİST, Sigorta Şirketleri, CRITIC, EDAS.

ABSTRACT: Today, economic crises, wars and political events can affect countries at different levels and cause various risks. Insurance companies carry out important activities in order to share the risk, protect resources and therefore continue investments. Due to these activities, the insurance sector enables the flow of money between individuals and institutions and the availability of constant resources in the markets. In countries where the financial sector is not fully developed, the insurance sector plays a important role in the development of the country's economy with these intermediary activities and facilitates access to the resources needed to finance investments. In this study, in order to analyze the financial performance of 6 insurance companies traded on BIST, CRITIC and EDAS methods, which are among the Multi-Criteria Decision-Making techniques, were used to analyze the data of these companies between 2019 and 2022. The analysis revealed that AK Sigorta and Anadolu Anonim Sigorta were prepared for the risk environment by increasing their performance especially after the pandemic, while Anadolu Hayat Emeklilik and AGESA Hayat Emeklilik could not display a risk-oriented policy, and Ray Sigorta's low performance in all years indicates that it needs to make changes in terms of the determined criteria.

Keywords: BIST, Insurance Companies, CRITIC, EDAS.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, zeynepkaras@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3234-330X>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The insurance sector holds vital importance for countries, and any adverse developments in its performance have the capacity to impact the entire national economy. In this study, the financial performance of 6 insurance companies listed on BIST is analyzed using the CRITIC and EDAS methods of MCDM techniques. The data of the mentioned companies for the years 2019-2022 are subjected to analysis.

Research Questions

The objective of the study is to analyze the financial performance of insurance companies traded on BIST. The main problem of the research is to determine and evaluate which companies were more successful or less successful in specific years by identifying their financial performance.

Literature Review

Bilbao-Terol et al. (2022) conducted a study on the performance analysis of the Spanish insurance sector, utilizing the EBW-MRP method, over the period 2009-2017 with 83 companies. They demonstrated that the proposed model exhibits competency in analyzing the performance of the Spanish insurance industry. Widya Mawarni et al. (2023) conducted a study with 34 companies between 2020 and 2021, utilizing the Integrated BWM method. According to the analysis results, they observed that the proposed model yielded positive outcomes in the performance analysis of the companies. Pala (2022) expressed in their study, conducted between 2019 and 2020 with 6 companies using the CRITIC MULTUMOOSRAL method, that the suggested hybrid model exhibits high usability in measuring the performance of the companies. Lukić (2023): In the study conducted using the PROMOTHEE method between 2013 and 2020, it is stated that the sector exhibited a positive trend over the years and achieved its best performance in 2020. Puska et al., (2023): In their study with 5 companies using the Fuzzy LMAW method, the results indicated that the price criterion is the most important, and the proposed model yielded quite positive results in selecting insurance companies. Erdebilli et al., (2023): According to the results of the study conducted using the Q-ROF TOPSIS and Q-ROF VIKOR methods, the proposed hybrid method showed positive results in insurance selection. Aydın (2021): In the study conducted with 5 companies using the SV-EDAS method between 2013 and 2019, it was found that Anadolu Sigorta exhibited the best performance, while AK Sigorta was identified as the company with the worst performance. Ishan (2023): In the study conducted using the AHP method, the results indicated that insurance customers use mobile applications less, and increasing usage could lead to more positive outcomes. Erdoğan (2022a): According to the results of the study conducted using the SD-COPRAS method between 2008 and 2019, the most successful year for non-life insurance branches was 2019, while the least successful year was 2008. Erdoğan (2022b): In the study conducted between 2012 and 2021 using the ENTROPY-WASPAS method, the results indicated that the insurance sector showed its best performance in 2018-2019 and 2021, respectively. Ömürbek and Özcan (2016): In the study conducted with 6 companies using the MULTIMOORA method, the company coded as E was identified as the one with the highest performance during the examined period. Perçin and Sönmez (2018): In the study with 5 companies using the ENTROPY-TOPSIS method, while AK Sigorta was identified as the best-performing company, Avivasa was determined to have the lowest performance. Yıldırım and Altan (2019): According to the results of the study conducted between 2012 and 2016 using the ENTROPY-TOPSIS method, the non-life insurance branch showed the most success in 2016, and the life/pension insurance branch was most successful in 2016. Çakır (2016): In the study conducted with 6 companies using the VIKOR method, it is expected that the proposed model will contribute to the literature in terms of performance measurement. Pehlivan and Akpınar (2022): In the study conducted between 2011 and 2020 using the SD-ARAS method, it was found that TARSIM showed the most success in 2020, while the lowest success was in 2014.

Methodology

The CRITIC and EDAS methods from the Multiple Criteria Decision Making (MCDM) techniques have been chosen within the scope of the study. These methods are widely preferred for conducting performance analysis, especially in the financial sector, including banks, insurance companies, and various other industries. In the implementation of the selected methods, the CRITIC method was initially employed to determine the weight effects of the criteria defined within the scope of the study on performance. Subsequently, utilizing these weights, the EDAS method analyses were conducted.

Results and Conclusions

"All countries worldwide aim to create a society with sustainable development, ensuring prosperity. The establishment of a sustainable market structure is only achievable through the convergence of various factors. One of the most crucial factors, the solid and stable performance of the financial market, closely concerns all other sectors. The financial sector not only encompasses monetary activities but also assumes a supportive role for all other sectors. In the current global conditions, economic crises, wars, and certain political events, occurring in any geographic location, can impact countries of all scales. These risk factors, omnipresent in every aspect of social and economic life, should be managed optimally to preserve resources. Insurance companies play a vital role in sharing risks to protect resources and consequently sustain investments. In this study, the Multiple Criteria Decision Making (MCDM) techniques, specifically the CRITIC and EDAS methods, were chosen to analyze the financial performance of insurance companies listed on BIST (Borsa İstanbul). The data of the selected 6 companies for the years 2019-2022 were subjected to analysis for this purpose. The findings of the study indicate that, especially post-pandemic, AK Sigorta and Anadolu Anonim Sigorta improved their performances, demonstrating a prepared outlook in the face of risks. On the other hand, Anadolu Hayat Emeklilik and AGESA Hayat Emeklilik could not adopt a risk-focused policy. The consistently low performance of Ray Sigorta suggests the need for some changes in terms of the identified criteria. The study has certain limitations due to its coverage of the post-pandemic period, presenting both positive and negative characteristics. Limitations include the restricted study period and the relatively low number of firms traded on the stock exchange, hindering generalization. Additionally, the subjective selection of criteria in Multiple Criteria Decision-Making methods raises questions about objectivity.

1.GİRİŞ

Sigorta sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir ve sağlam bir finansal sektörün kurulabilmesi için önemli faaliyetleri icra etmektedir. Sigortacılık sektörü hayatın olağan akışında hem sosyal alanda hem de ekonomik alanda meydana gelmesi muhtemel risklerin paylaşılarak kaynakların korunmasını amaç edinmektedir (Asadi & Moghri, 2016; Aydın, 2021:54).

Sigortacılık sektörü hem hanehalkından hem de kurumsal firmalardan topladıkları primler vasıtasıyla, finans sistemine uzun vadeli kaynak sağlamasıyla (Akotey, Sackey, Amoah & Manso, 2013), birlikte, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, ekonomideki likidite seviyesinin artırılması, ekonomilerin etkinlik seviyesinin maksimize edilmesi, (Işık, 2019) ve özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin istikrarlı ve sürdürülebilir bir biçimde büyümesi ve gerçekleşmesi muhtemel risk ve hasarların telafi edilerek ülke ekonomilerinde yaşanacak herhangi bir kaybın engellenmesine katkıda bulunan oldukça hayati bir finansal aracı kuruluştur (Asadi & Moghri, 2016; Ćurak, Lončar & Poposki, 2009).

Sigorta sektörü yerine getirmiş olduğu faaliyetler ile bireyler ve kurumlar arasındaki para akışının sağlamanın yanı sıra piyasalarda her daim kaynak bulunabilmesine olanak tanımaktadır. Bu yönü ile ülkemiz gibi gelişmekte olan ekonomilerde en çok sıkıntısı çekilen tasarruf eksikliği dolayısıyla nakit kıtlığının da bir nebze önüne geçmeyi mümkün kılmaktadır (Akotey vd., 2013).

Finansal sektörün tam anlamıyla gelişme aşamasında olmadığı ülkelerde sigorta sektörü, yerine getirdiği bu aracılık faaliyetleri ile ülke ekonomilerinin kalkınmasında önemli bir rol oynarken yatırımların finanse edilmesi için ihtiyaç duyulan kaynağa erişimi de kolaylaştırmaktadır (Caporale vd., 2017).

Tüm bu sebeplerden ötürü, sigorta sektörü ülkeler için hayati bir önem taşımaktadır. Ülke ekonomileri açısından bu denli önemli bir yere sahip olan söz konusu sektörün performansında meydana gelebilecek olumsuzluklar ise tüm ülke ekonomisini etkileyebilme kapasitesine sahiptir. Bu amaçla bu çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden CRITIC ve EDAS yaklaşımları kullanılarak Borsa İstanbul (BİST)'da faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin performansının analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma giriş, önceki çalışmalara dair kısa bir özet içeren literatür, CRITIC ve EDAS metodlarının uygulama aşamaları, önerilen motoda dair analizler ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

2. LİTERATÜR

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sürdürülebilir bir ekonomik sistemin varlığı ancak onu oluşturan sektörlerin etkili ve verimli çalışmasına bağlıdır. Bu yönüyle birçok ülkede finansal piyasaların büyük bir bölümüne sahip olan sigorta sektörü performansının

sürekli artırılarak ekonomilerin sağlamlığının desteklenmesinde önemlidir. Tüm sektörlerde olduğu gibi sigorta sektöründe de yaşanabilecek olumsuzluklar tüm ülke ekonomisini etkileme kapasitesine sahiptir. Bu çalışmada Türk sigorta sektöründe faaliyet gösterip aynı zamanda BİST’te işlem gören firmaların performansının analizi gerçekleştirilmiştir. Aşağıda ilgili alanda yapılmış çalışmalardan örnekler sunulmuştur.

Tablo 1. ÇKKV Teknikleri Kullanılarak Yapılan Çalışmalar

Yazar	Kullanılan Yöntem	Çalışma Dönemi	Firma Sayısı	Bulgular
Bilbao-Terol vd., (2022)	EBW-MRP	2009-2017	83	Önerilen model İspanya sigorta sektörünün performansının analizinde kullanılabilir yetkinliktedir.
Widya Mawarni vd., (2023)	Entegre BWM	2020-2021	34	Analiz sonuçlarına göre önerilen model şirketlerin performans analizinde olumlu sonuçlar vermiştir.
Pala (2022)	CRITIC-MULTUMOOSRAL	2019-2020	6	Çalışma sonuçları önerilen hibrid modelin şirketlerin performans ölçümünde kullanılabilirliğinin yüksek olduğu şeklinde ifade edilmiştir.
Lukić (2023)	PROMOTHEE	2013-2020	-	Çalışma sonucunda sektörün yıllar itibariyle iyi bir trend sergilediği ve en iyi dönemini 2020 yılında gösterdiği ifade edilmiştir.
Puska vd., (2023)	Bulanık LMAW	-	5	Elde edilen sonuçlar fiyat kriterinin en önemli kriter olduğunu ve ayrıca önerilen modelin sigorta şirketi seçiminde oldukça olumlu sonuçlar verdiğini tespit etmiştir.
Erdebilli vd., (2023)	Q-ROF TOPSIS; Q-ROF VIKOR	-	-	Yapılan çalışma sonucunda önerilen hibrid metodun sigorta seçiminde olumlu sonuçlar gösterdiği tespit edilmiştir.
Aydın (2021)	SV-EDAS	2013-2019	5	Çalışma sonucunda Anadolu Sigorta şirketinin en iyi performansı gösterirken AK Sigortanın en kötü performansa sahip şirket olduğu tespit edilmiştir.
Ishan (2023)	AHP	-	-	Elde edilen sonuçlar sigorta müşterilerinin mobil uygulamaları az kullandığını ve kullanımın artırılarak daha olumlu sonuçlara ulaşılabileceği ifade edilmiştir.
Erdoğan (2022a)	SD-COPRAS	2008-2019	-	Çalışma sonuçlarına göre, hayat dışı sigorta branşlarının en başarılı olduğu yıl 2019 iken, en başarısız olduğu yıl 2008 yılı olmuştur.
Erdoğan (2022b)	ENTROPİ-ASPAS	2012-2021	-	Elde edilen sonuçlara göre sigorta sektörü en iyi performansını sırasıyla 2018-2019 ve 2021 yıllarında göstermiştir.
Ömürbek ve Özcan (2016)	MULTIMOORA	-	6	E olarak kodlanan şirketin incelenen dönemde performansı en yüksek olan şirket olarak tespit edilmiştir.
Perçin ve Sönmez (2018)	ENTROPİ-TOPSIS	-	5	AK Sigorta en iyi performans sergileyen firma olurken Avivasa firması performansı en düşük firma olmuştur.
Yıldırım ve Altan (2019)	ENTROPİ-TOPSIS	2012-2016	-	Çalışmanın sonuçlarına göre; hayat dışı sigorta branşının en başarılı olduğu yılın 2016 olurken hayat/emeklilik sigorta branşının en başarılı olduğu yılın 2016 olduğu tespit edilmiştir.

Çakır (2016)	VIKOR	-	6	Çalışma sonucunda önerilen modelin performans ölçümü konusunda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.
Pehlivan ve Akpınar (2022)	SD-ARAS	2011-2020	-	Çalışma sonucunda analizi yapılan TARSİM'im en başarılı olduğu yıl 2020 yılı olurken en düşük başarı sergilediği yıl ise 2014 yılı olduğu tespit edilmiştir.

3. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışma kapsamında ÇKKV yaklaşımlarından CRITIC ve EDAS metotları tercih edilmiştir. Bu metotlar finansal sektörde özellikle bankaların ve sigorta şirketlerinin ile diğer sektörlerin performans analizinin gerçekleştirilmesinde araştırmacılar tarafından oldukça fazla tercih edilmektedir. Tercih edilen metotların uygulama sürecinde öncelikle CRITIC yöntemi kullanılarak çalışma kapsamında belirlenen kriterlerin ağırlıkları belirlenmiş olup, devamında ise bu ağırlıklar EDAS yöntemi kapsamına alınarak her bir sigorta şirketinin performans skorları elde edilmiştir. Aşağıda söz konusu yöntemler teorik olarak ele alınmıştır.

3.1. CRITIC Metodu Uygulama Esasları

Bu metot kriter ağırlıklarının performans üzerindeki etkisini ölçmek üzere Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu metodun uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Diakoulaki vd., 1995; Gao, Nam & Ko, 2017);

Adım 1: Öncelikle Denklem (1)'e göre karar probleminde ait (X) başlangıç karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Adım 2: İkinci adımda normalizasyon işlemi yapılarak her bir kriter ortak birime dönüştürülmektedir. Bu adımda kriterlerin fayda ve maliyet durumlarına göre Denklem (2) veya Denklem (3) kullanılarak hesaplamalar gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Adım 3: Denklem (4) kullanılarak kriterler arasındaki ilişkinin seviyesi tespit edilmektedir.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Adım 4: Bu adımda Denklem (5) kullanılarak her bir kriterin içerisinde barındırdığı bilgi

miktarı (C_j) ve Denklem (6) kullanılarak ise her bir kritere ilişkin standart sapma değeri (σ_j) hesaplanır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1-\rho_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (6)$$

Adım 5: Son aşamada kriterlerin ağırlık skorları Denklem (7) kullanılarak tespit edilir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}; \sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (7)$$

Elde edilen ağırlık skorları büyükten küçüğe doğru sıralanarak kriterlerin performans üzerindeki önemi belirlenmektedir.

3.2.EDAS Yönteminin Uygulama Esasları

Çalışmada BİST’te işlem gören sigorta şirketlerinin performanslarının analiz edilmesi amacıyla Keshavarz Ghorabae, Zavadskas, Olfat ve Turskis (2015) tarafından geliştirilen EDAS metodu kullanılmıştır. Bu yöntem, belirlenen alternatiflerin değerlendirilmesinde ortalama çözüm uzaklıklarına göre hesaplamalar yapmaktadır. EDAS metodunun uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Keshavarz Ghorabae vd., 2015).

Adım 1. Metodun ilk adımında başlangıç karar matrisi oluşturulur.

Adım 2. Ortalama çözüm değerlerini ifade eden AV_j değerleri Denklemler (8-9) ile hesaplanır.

$$AV_j = [AV_j]_{1 \times n} \quad (8)$$

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}}{m} \quad (9)$$

Adım 3. Kriterler fayda ya da maliyet özelliklerine göre Denklemler (10-11) ile çözümlenerek PDA ve NDA değerleri hesaplanır.

$$PDA = [PDA_{ij}]_{m \times n} \quad (10)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{m \times n} \quad (11)$$

Burada j. kriter fayda niteliği gösteriyorsa Denklem (12) ve Denklem (13) kullanır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (r_{ij} - AV_j))_{i=1, \dots, m}}{AV_j} \quad (12)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - r_{ij}))}{AV_j} \quad (13)$$

Eğer j. kriter maliyet niteliği gösteriyorsa Denklem (14) ve Denklem (15) kullanır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - r_{ij}))}{AV_j} \quad (14)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (r_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (15)$$

Hesaplamalar sonucunda elde edilen PDA_{ij} ve NDA_{ij} değerleri sırasıyla j. kriterine göre ortalama çözümden pozitif ve negatif uzaklıkları ifade eder.

Adım 4. Tüm alternatifler için hesaplanan bulunan PDA ve NDA'nın ağırlıklı toplamları Denklem (16) ve Denklem (17) kullanılarak hesaplanır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^m w_j \times PDA_{ij} \quad (16)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^m w_j \times NDA_{ij} \quad (17)$$

Burada w_j değeri j. kriterin ağırlığını ifade etmektedir.

Adım 5. Alternatifler için SP ve SN değerleri Denklem (18) ve Denklem (19) kullanılarak ile normalize edilir.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (18)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (19)$$

Adım 6. Denklem (20) kullanılarak tüm alternatiflere dair nihai skorlar hesaplanır. Ulaşılan bu skorlar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve en yüksek değerlendirme skoruna sahip olan alternatifin diğer alternatiflere kıyasla en iyi performansa sahip alternatif olduğuna karar verilir.

$$AS_i = \frac{(NSP_i + NSN_i)}{2} \quad (20)$$

Burada $0 \leq AS_i \leq 1$

4. ÇALIŞMA VERİSİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin 2019-2022 yılları arasındaki verileri Türkiye Sigorta Birliği (TSB) resmi istatistiklerinden elde edilmiş ve belirlenen kriterler çerçevesinde CRITIC ve EDAS metodlarına dair analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen sigorta şirketleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Sigorta Şirketleri

Şirket Adı	Borsa Kodu	Kısaltma
AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş.	AGESA	Ş1
AK Sigorta A.Ş.	AKGRT	Ş2
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	ANSGR	Ş3
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	ANHYT	Ş4
Ray Sigorta A.Ş.	RAYSG	Ş5
Türkiye Sigorta A.Ş.	TURSG	Ş6

Performans analizinin gerçekleştirilmesi için belirlenen firmalara dair performans kriterleri belirlenmiştir. Belirlenen bu kriterlere dair bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Finansal Kriterler

Sıra	Finansal Kriterler	Kod	Optimizasyonun Yönü
1	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Aktifler	K1	Min
2	Dönem Net Kârı / Toplam Aktif	K2	Maks
3	Cari Varlık / Kısa Vadeli Borç	K3	Maks
4	Faaliyet Gideri / Toplam Varlıklar	K4	Min
5	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	K5	Maks
6	Aktif kârlılık Oranı	K6	Maks
7	Net Kâr / Özsermaye	K7	Maks
8	Alınan Prim Net/ Alınan Prim Brüt	K8	Maks

Kaynak: Aydın, 2019; Çizgici, 2022; Erdoğan, 2022a.

4.1. CRITIC Analiz Sonuçları

CRITIC metodu kullanılarak elde edilen analiz sonuçları aşağıdaki gibidir. Öncelikle belirlenen kriterler çerçevesinde Tablo 4’te başlangıç karar matrisi sunulmuştur.

Tablo 4. Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
2019	0.0211	0.0081	4.1692	0.0023	0.0200	0.0081	0.4067	0.8943
2020	0.0200	0.0085	4.8943	0.0016	0.0199	0.0085	0.4281	1.0857
2021	0.0182	0.0089	6.7655	0.0108	0.0176	0.0089	0.5083	1.0969
2022	0.0202	0.0095	6.2809	0.0100	0.0193	0.0095	0.4933	0.8330

Belirlenen kriterler fayda/maliyet özelliklerine göre normalize edilerek Tablo 5’te gösterildiği şekildedir. Her yıl için ayrı ayrı tablo oluşturulmuş fakat anlaşılır olması bakımından sadece 2022 yılı için tablolar gösterilmiştir.

Tablo 5. Normalize Karar Matrisi (2022 Yılı İçin)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Ş1	1.0000	0.4092	1.0000	0.0000	0.0000	0.4092	1.0000	1.0000
Ş2	0.1373	0.0000	0.1681	0.8695	0.6363	0.0000	0.0000	0.5339
Ş3	0.1919	1.0000	0.0000	1.0000	0.8526	1.0000	0.4492	0.6242
Ş4	0.0000	0.5090	0.1491	0.0948	0.0869	0.5090	0.7928	0.0000
Ş5	0.1670	0.9162	0.1653	0.7721	0.6929	0.9162	0.4751	0.4148
Ş6	0.2149	0.6547	0.1638	0.7185	1.0000	0.6547	0.2772	0.4465

Kriterler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla oluşturulan korelasyon matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Korelasyon Matrisi (2022 Yılı İçin)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
K1	1.0000	-0.1534	0.9522	-0.5175	-0.4778	-0.1534	0.5798	0.8553
K2	-0.1534	1.0000	-0.3240	0.2822	0.3822	1.0000	0.2108	-0.0846
K3	0.9522	-0.3240	1.0000	-0.7122	-0.6738	-0.3240	0.6513	0.6873
K4	-0.5175	0.2822	-0.7122	1.0000	0.9101	0.2822	-0.8417	-0.0133
K5	-0.4778	0.3822	-0.6738	0.9101	1.0000	0.3822	-0.7829	-0.0588
K6	-0.1534	1.0000	-0.3240	0.2822	0.3822	1.0000	0.2108	-0.0846
K7	0.5798	0.2108	0.6513	-0.8417	-0.7829	0.2108	1.0000	0.1627
K8	0.8553	-0.0846	0.6873	-0.0133	-0.0588	-0.0846	0.1627	1.0000

Tüm kriterler için hesaplanan Cj değerleri Tablo 7'de rapor edilmiştir.

Tablo 7. Cj Değerleri

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
19.344	18.941	22.245	29.277	27.364	18.941	22.214	16.401

Son aşamada her bir kriterin performans üzerindeki ağırlığı belirlenerek Tablo 8'de sunulmuştur. Ulaşılan sonuçlara göre sigorta şirketlerinin performansı üzerinde en etkili olan kriter D4 kodlu faaliyet gideri/toplam varlıklar kriteridir.

Tablo 8. Kriter Ağırlıkları

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
0.1107	0.1084	0.1273	0.1676	0.1566	0.1084	0.1271	0.0939

4.2. EDAS Yöntemi Analiz Sonuçları

Seçilen değerlendirme ölçütlerine ilişkin ortalama çözüm noktalarının elde edilmesinden sonra Eşitlikler (12-14) kullanılarak PDA matrisi oluşturulur. Elde edilen bulgular kullanılarak Tablo 9 oluşturulmuştur.

Tablo 9. 2022 Yılına Ait Ortalamadan Pozitif Uzaklık (PDA) Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Ş1	0,2009	0,0000	0,0000	0,0000	0,1436	0,0000	0,0000	0,0937
Ş2	0,1605	0,8859	0,0000	0,0000	0,2323	0,8859	0,0000	0,0000
Ş3	0,1267	1,1077	0,0000	0,0000	0,4830	1,1077	0,0000	0,3690
Ş4	0,0954	0,1938	0,0000	0,0000	0,7142	0,1938	0,0000	0,0000
Ş5	0,3873	0,0000	0,0000	-0,9993	0,0000	0,0000	0,7588	0,0000
Ş6	0,0000	0,0000	2,4699	-1,1962	0,0000	0,0000	1,2939	1,5157

Eşitlikler (13-15) ile hesaplanmış olan NDA değerleri Tablo 10'da rapor edilmiştir.

Tablo 10. 2022 Yılına Ait Ortalamadan Negatif Uzaklık (NDA) Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Ş1	0,0000	1,0871	0,0000	1,4911	0,0301	1,0871	1,4889	0,0000
Ş2	0,0000	0,6954	0,0000	1,4294	0,0000	0,6954	0,0000	0,0000
Ş3	0,0000	0,6596	0,0601	1,5738	0,0000	0,6596	0,0000	0,0000
Ş4	0,0000	0,8072	0,0000	1,3954	0,0000	0,8072	0,2779	0,0000
Ş5	0,0000	0,8695	0,0000	1,0002	0,7611	0,8695	0,0000	2,8887
Ş6	0,8171	0,9122	0,0000	0,9401	0,8767	0,9122	0,0000	0,0000

CRITIC yaklaşımı kapsamında hesaplanmış olan kriter ağırlıkları bu aşamada EDAS yaklaşımına dahil edilerek alternatifler için SP_i ve SN_i değerleri sırasıyla Eşitlikler (16-17) ile tespit edilmiştir. Ardından Eşitlikler (18-19) kullanılarak NSP_i ve NSN_i değerleri elde edilmiştir. Son kısımda ise her bir alternatife ilişkin performans skorları Eşitlik (20) kapsamında belirlenmiştir. Elde edilen tüm bulgular ise Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. 2022 Yılına Ait Performans Göstergeleri

	SP_i	SN_i	NSP_i	NSN_i	AS_i
AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş.	0,0535	0,6795	0,0897	0,1182	5
AK Sigorta A.Ş.	0,2462	0,3903	0,4772	0,5311	2
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	0,3644	0,4144	0,4449	0,6555	1
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	0,1644	0,4442	0,4050	0,3979	4
Ray Sigorta A.Ş.	-0,0281	0,7465	0,0000	-0,0334	6
Türkiye Sigorta A.Ş.	0,4208	0,5831	0,0000	0,5000	3

Çalışmada ele alınan 2019-2022 yıllarına ilişkin elde edilen performans sıralama sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur. Tablo 12 incelendiğinde Anadolu Hayat Emeklilik 2019-2020 ve 2021 yıllarında performansı en iyi firma iken 2022 yılında performans kaybı yaşadığı gözlemlenmiştir. Öte yandan AGESA Hayat Emeklilik firması 2019-2020 yıllarında ortalama bir performans göstermiş fakat sonraki yıllarda performans kaybı yaşamıştır. Türkiye Sigorta firması tüm yıllarda performansını hemen hemen sabit bir seviyede tutmuştur. AK Sigorta firması 2019-2020-2021 yıllarında düşük bir performans göstermiş fakat 2022 yılı ile birlikte performans artışı yaşadığı gözlemlenmiştir.

Anadolu Anonim Sigorta 2020 yılından sonra performansını oldukça iyi bir duruma getirmeyi başarmış ve 2022 yılında en iyi performansı gösteren firma olmuştur. Son olarak Ray Sigorta tüm yıllarda performans açısından en zayıf görünüme sahip firma olmuştur.

Tablo 12. Tüm Dönemlere İlişkin EDAS Sıralama Sonuçları

	2022	2021	2020	2019
AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş.	5	5	3	2
AK Sigorta A.Ş.	2	4	5	5
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	1	3	4	4
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	4	1	1	1
Ray Sigorta A.Ş.	6	6	6	6
Türkiye Sigorta A.Ş.	3	2	2	3

5. SONUÇ

Tüm dünya ülkeleri sürdürülebilir bir kalkınma sağlayarak refah içinde bir toplum oluşturmayı hedefler. Sürdürülebilir bir piyasa yapının oluşturulması birçok faktörün bir araya gelmesi ile ancak mümkün olabilmektedir. Bu faktörlerin en önemlilerinden birisi olan finans piyasasının sağlam ve istikrarlı bir performans izlemesi diğer tüm sektörleri de yakından ilgilendirmektedir. Finans sektörü sadece parasal faaliyetleri bünyesinde barındırmayıp bunun yanı sıra diğer tüm sektörleri de destekleyen bir rolü üstlenmektedir.

Günümüzün koşullarında ekonomik krizler, savaşlar ve bir takım politik olaylar hangi coğrafyada meydana gelirse gelsin tüm ülkeleri etkileyebilmektedir. Sosyal ve ekonomik yaşamın her alanında bulunan bu risk faktörleri kaynakların korunması adına en iyi şekilde yönetilebilmelidir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin para ve sermaye piyasalarındaki en önemli finansal aktörlerden biri olan sigortacılık sektörü, ülke ekonomilerine makro ve mikro düzeyde oldukça önemli hizmetler sunmaktadır. Makro açıdan bakıldığında, finans sistemindeki tasarrufları artırarak ekonomik büyümeyi teşvik için, mikro açıdan ise girişimcilere daha kolay kaynak bulma imkânı sağladığı için finansal sistemde sigortacılık sektörü hayati öneme sahiptir. Daha çok gelişme potansiyeline sahip ülkelerde gelişimi hızlı olan sektörün, faaliyetleri ile ilişkili olarak gerçekleştirilecek olan kapsamlı analizler, sektörün geleceği açısından ve finansal sistemin etkinliği açısından oldukça önemlidir.

Sigorta şirketleri riskin paylaşarak kaynakların korunması ve dolayısıyla yatırımların devam etmesi adına çok önemli faaliyetleri icra etmektedir. Bu çalışmada BİST’te işlem görmekte olan sigorta şirketlerinin göstermiş olduğu finansal performansın analiz edilmesi amacıyla ÇKKV tekniklerinden CRITIC ve EDAS metotları kullanılmıştır. Analizi gerçekleştirebilmek için belirlenen 6 firmanın 2019-2022 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular göstermiştir ki özellikle pandemi sonrasında AK Sigorta ve Anadolu Anonim Sigorta performanslarını yükselterek risk ortamına hazırlıklı bir görünüm sergilemiştir. Öte yandan Anadolu Hayat Emeklilik ve AGESA Hayat Emeklilik risk odaklı bir

politika sergileyememiştir. Ray Sigorta firmasının ise tüm yıllarda düşük performans sergilemesi belirlenen kriterler açısından değişiklikler yapması gerektiğine işaret etmektedir.

Çalışma pandemi sonrası dönemi kapsamı açısından olumlu ve olumsuz özellikleri bir arada taşımaktadır. Bu durumlarda çalışmada kısıtlar meydana getirmiştir. Özellikle çalışma döneminin zaman aralığı ve bunun yanı sıra borsada işlem gören firma sayısının az olması çalışmada tüm sektöre ilişkin genel bir değerlendirme yapılabilmesini engellemektedir. Ayrıca analiz sürecinde kullanılan kriterlerin subjektif olarak seçiliyor olması da çalışmada bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Bundan sonraki süreçte yapılacak çalışmalarda çalışma dönemi daha uzun tutularak pandemi öncesi ve sonrasına dair kıyaslama yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akotey, J. O. Sackey, F. G. Amoah, L., & Manso, R. F. (2013). The financial performance of life insurance companies in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 14(3), 286-302.
- Asadi, L. & Moghri, A. E. (2016). Review and ranking the private insurance companies in Iran based on TOPSIS model. *International Journal of Accounting and Economics Studies*, 4(2), 120125.
- Aydın, Y. (2019). Türkiye'de hayat\emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 107-118. DOI: 10.29106/fesa.536729.
- Aydın, Y. (2021). Bütünleşik bir ÇKKV modeli ile sigorta şirketlerinin piyasa performansının analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 53-66. DOI: 10.18092/ulikidince.880912.
- Bilbao-Terol, A.; Arenas-Parra, M.; Quiroga-Garcia, R. & Bilbao-Terol, C. (2022). An extended best-worst multiple reference point method: Application in the assessment of non-life insurance companies. *Oper. Res.* 22, 5323–5362.
- Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BİST uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 127-147. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuiibfd/issue/34473/385974>.
- Caporale, G. M. Cerrato, M. & Zhang, X. (2017). Analyzing the determinants of insolvency risk for general insurance firms in the UK,. *Journal of Banking & Finance*, 84, 107-122.
- Çizgici, A. G. (2022). Hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performans analizinde TOPSIS ve MABAC yöntemlerinin değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37 (4), 891-912. DOI: 10.24988/ije.1017854.
- Ćurak, M. Lončar, S. & Poposki, K. (2009). Insurance sector development and economic growth in transition countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 34(3), 29-41.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.

- Erdebilli, B., Gecer, E., Yılmaz, İ., Aksoy, T., Hacıoğlu, U., Dinçer, H. & Yüksel, S. (2023). Q-ROF fuzzy TOPSIS and VIKOR methods for the selection of sustainable private health insurance policies. *Sustainability*, 15(12), 9229. <https://doi.org/10.3390/su15129229>.
- Erdoğan, B., (2022a). Hayat ve emeklilik sigorta sektörünün performansının SD –COPRAS yöntemleri ile analizi. *Güncel Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Çalışmaları*, 83-98, İstanbul: Efe Akademi Yayıncılık.
- Erdoğan, B., (2022b). COVID-19 öncesinde ve COVID-19 sürecinde hayat ve emeklilik sigorta Sektörünün performans değerlendirmesi: ENTROPİ-WASPAS model uygulaması. COVID-19 pandemi gölgesinde uluslararası işletmecilik, finans, ticaret ve sigortacılık. *Teori, Uygulama ve Tarihi Perspektif*, 187-202), İstanbul: Efe Akademi Yayıncılık.
- Gao, R., Nam, H. O., Ko, W. I. & Jang, H. (2017). National options for a sustainable nuclear energy system: MCDM evaluation using an improved integrated weighting approach. *Energies*, 10(12), 1-24.
- Ishan, L. (2023). The use of mobile application to buy insurance: an AHP-based study. *International Journal of Operational Research*, 46(3), 323-342.
- Işık, Ö. (2019), Türkiye'de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *BMIJ*, 7(1), 542-562. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1090>.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L. & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Lukić, R. (2023). Uporaba metode PROMETHEE pri ocenjevanju učinkovitosti zavarovanja v Srbiji. *Revija Za Ekonomske in Poslovne Vede*, 10(1), 3–19. <https://doi.org/10.55707/eb.v10i1.121>.
- Ömürbek, N., & Özcan, A. (2016). BİST’de işlem gören sigorta şirketlerinin MULTIMOORA yöntemiyle performans ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 64-75.
- Pala, O. (2022). BIST sigorta endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL tekniklerine dayalı finansal analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37 (1), 218-235. DOI: 10.24988/ije.939532.
- Pehlivan, E. & Akpınar, Ö. (2022). Çok kriterli karar verme teknikleri ile TARSİM özelinde bir uygulama. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 132-151.
- Perçin, S. & Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik ENTROPİ ağırlık ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak Türk sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYI Special Issue, 565-582. DOI: 10.18092/ulikidince.347924.
- Puşka, A., Lukić, M., Božanić, D., Nedeljković, M. & Hezam, I. M. (2023). Selection of an insurance company in agriculture through hybrid multi-criteria decision-making. *Entropy*, 25(6), 959. <https://doi.org/10.3390/e25060959>.
- Widya Mawarni, A., Gustiawaty Dewi, F. & Dharma, F. (2023). Performance measurement of the insurance industry in Indonesia using the best-worst method (BWM). *Asia Pacific Journal of Business Economics and Technology*, 3(05), 79-104. <https://doi.org/10.98765/apjbet.v3i05.191>.

Yıldırım, M. & Altan, İ. M. (2019). Sigorta sektörünün finansal performansının entropi ağırlıklandırılmış TOPSIS yöntemiyle analizi ve değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1) , 345-358 . DOI: 10.15869/itobiad.463395.

Article Type / Makale Türü
Araştırma Makalesi -
Research Article

Application Date / Başvuru Tarihi
08.21.2023 / 21.08.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 SÜRÜMÜ), TFRS 16 STANDARTLARININ KİRALAMA İŞLEMLERİ ÖZELİNDE KARŞILAŞTIRILMASI VE MUHASEBELEŞTİRİLME UYGULAMALARI

COMPARISON OF KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 VERSION), TFRS 16 SPECIFICALLY FOR LEASE TRANSACTIONS AND ACCOUNTING APPLICATIONS

Ömer Faruk DEMİRKOL¹, Abdulrezzak İKVAN², Hami VELİOĞLU³

ÖZ: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), mali bilgilerin gerçeğe ve ihtiyaca uygunluğu ile karşılaştırılabilirliğinde işletme kapsamını genişletmek amacıyla Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardını (KÜMİ FRS) 16 Ocak 2023 tarihli Resmî Gazete'de yürürlüğe almıştır. KÜMİ FRS, bağımsız denetim amacı dışında finansal tablolarını oluşturmak isteyen KÜMİ kapsamındaki işletmelerin işlemlerine yönelik muhasebeleştirme ve finansal tablolara alma noktasında faydalanabilecekleri rehber niteliğinde bir standarttır. KÜMİ FRS'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ülkemizde farklı boyut ve ölçekteki işletmelere yönelik raporlama çerçevesi sağlanmış dolayısıyla finansal bilgilerin raporlanmasında işletme ve işlemlerin kapsamı artmıştır. Çalışmada KÜMİ FRS'nin genel değerlendirilmesi yapılmış, ayrıca kiralamalar hususu KÜMİ, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenerek benzer ve farklı yönler belirlenmiştir. Raporlama çerçevelerinde faaliyet kiralamasına ilişkin tahsil/ödemelerin doğrusal olarak gelir/gider şeklinde kar veya zarara yansıtılması öngörülmekte olup bu hususta benzer özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir. Buna karşın KÜMİ FRS'de yatırım amaçlı gayrimenkul ile sat-geri kirala bölümleri yer almamakta, dolayısıyla bu konularda KÜMİ FRS ile diğer raporlama çerçeveleri farklılaşmaktadır. Raporlama çerçeveleri kapsamında kiralamalar konusunun farklılaşan hususlarını somutlaştırmak amacıyla çalışmada örnek uygulamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : KÜMİ FRS, BOBİ FRS, TFRS, Kiralamalar, Raporlama Çerçeveleri

ABSTRACT: The Public Oversight, Accounting and Audit Standards Authority (POA) has put into effect the Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises (FRS for SMEs) in the Official Gazette dated January 16, 2023, in order to expand the scope of the business in terms of the accuracy and comparability of its financial information. FRS for SMEs is a standard that serves as a guide that businesses within the scope of SMEs, who want to create their financial statements other than independent audit purposes, can benefit from in terms of accounting and financial statements for their transactions. With the FRS for SMEs coming into force, a reporting framework for businesses of different sizes and scales has been provided in our country, thus the scope of businesses and transactions in reporting financial information has increased. In the study, a general evaluation of FRS for SMEs was made, in addition, the issue of leases was examined comparatively within the framework of SMEs, Financial Reporting Standard for Large and Medium Size Enterprises (FRS for LMEs) and Turkish Financial Reporting Standard (TFRS) and their similar and different aspects were determined. It is envisaged that collections/payments related to operating leases in reporting frameworks to be reflected in profit or loss on a linear basis as income/expense, and it has been determined that they have similar characteristics in this regard. On the other hand, FRS for SMEs does not include investment real estate and sale-leaseback sections, so FRS for SMEs and other reporting frameworks differ in these matters. A sample application has been added to the study in order to concretize the differentiating aspects of the subject of leases within the scope of reporting frameworks.

Keywords: FRS for SMEs FRS for LMEs, TFRS, Leases, Reporting Frameworks.

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, ofdemirkol@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0483-3790>

² Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, aikvan@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9834-237X>

³ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, hamiv@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4571-3333>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

It is seen that there are some differences in the accounting and reporting of similar events in the accounting standards and reporting frameworks created for businesses of different sizes. The aim of the study is to identify the similarities and differences between SMEs for FRS, LMEs for FRS and TFRS standards regarding leases and to ensure accounting on the basis of standards.

Research Questions

The problem of the study is to identify the similarities and differences in accounting and reporting of lease transactions according to reporting frameworks. For the convenience of practitioners, sample applications have been developed for the accounting and reporting of identified similarities and differences.

Literature Review

Some of the evaluations provided by published studies on the subject are stated below. In the studies of Akbulut and Can (2020), SMEs for FRS will make a positive contribution to the transition of businesses subject to this standard to standard financial reporting, will ensure that the information in the financial reports and reports they present will be more useful, will create realistic reporting as a result of their activities, will increase the level of usable information, and therefore will provide information from the current accounting approach. They have determined that the steps taken towards accounting will have important results. In their study, Aytac and Gücenme Gençoğlu (2020) compared TFRS, LMEs for FRS, SMEs for FRS and Accounting System Application General Communiqué (ASAGC) in order to determine the similarities and differences regarding tangible fixed assets. At the end of the study, they identified many similarities in these regulations regarding tangible assets and depreciation, but many differences in the separation of borrowing costs and maturity differences. Kıymetli Şen and Özbirekli (2020) aimed to determine the benefits and possible other effects of SMEs for FRS in their study where they evaluated the comparison of SMEs for FRS with other standards and ASAGC / Tax Procedure Law (TPL). At the end of the study, they determined that the cost-based approach is generally adopted in SMEs for FRS, the financial statements that must be presented by the enterprises covered by the standard are balance sheet, income statement and footnotes, and consolidated financial statements will not be prepared.

Methodology

In the study, content analysis of the relevant documents was carried out in order to determine the similarities and differences regarding leasing transactions in SMEs, LMEs FRS and TFRS standards and reporting frameworks. Sample applications have been made to concretize the accounting of detected similarities and differences.

Results and Conclusions

Accounting stakeholders have developed accounting and financial reporting standards to ensure the compatibility and comparability of data and to create a common accounting language on a global scale. With the implementation of the developed standards, they were subjected to necessary improvements after receiving some criticism from various circles (private sector, academic community, etc.). One of these standards was TAS 17 Lease Transactions Standard. As a result of the solutions to the criticisms received by the TAS 17 Standard, TFRS 16 Lease Standard was developed. However, the fact that the developed standards provide common provisions for businesses of different sizes creates some problems and difficulties. That's why different standards and reporting frameworks have been created on similar issues appropriate to the scale of businesses. In this context, first FRS for LMEs and then FRS for SMEs standards were developed. While FRS for LMEs and FRS for SMEs standards are largely compatible in accounting for leasing transactions, TFRS 16 has some differences. When we look at the practices, there are similarities in the calculation of lease payments, but there are differences in accounting, especially in terms of the tenant / lessor. In financial leasing transactions, while the lessee presents the asset subject to lease in the account of the relevant underlying asset (in the relevant item) in the statement of financial position according to FRS for LMEs and FRS for SMEs, this situation is different in TFRS 16. Enterprises that apply TFRS 16 Leases Standard present the asset subject to lease as a right-of-use asset in the statement of financial position. On the other hand, there are cases where TFRS 16 and FRS for LMEs are compatible, but FRS for SMEs is different from these standards. This situation is related to the deferred tax arising from the depreciation amount to be calculated for the asset subject to lease, in other words, the useful life/lease period to be used in calculating the depreciation amount. Tenant entities applying the FRS for SMEs do not calculate deferred tax assets/liabilities in accordance with Chapter 20, clause 20.3. On the other hand, tenant businesses that apply TFRS 16 and FRS for LMEs calculate deferred tax assets/liabilities..

1. GİRİŞ

İşletmelerin faaliyetlerine ilişkin oluşturulan finansal raporların farklı özellik ve coğrafyalardaki paydaşlar tarafından anlaşılabilirliğini ve kullanılabilirliğini tesis etmek için küresel ölçekte uyumluluğa sahip standart ve düzenlemelere ilişkin ihtiyaç ve gereklilik giderek önemli hale gelmektedir (Gökçen vd., 2016). İşletmelerin boyut ve ölçekleri fark etmeksizin bilgiye ihtiyaç duyan belli bir paydaş kitlesine sahip olmaları ve ilgili kitlelerin haklı talepleri bu düzenlemelerin sürecini hızlandırmaktadır. Çünkü işletmenin, finansal bilgilerin gerçeğe ve ihtiyaca uygunluğu ve karşılaştırılabilirliği noktasında paydaşlarına makul düzeyde güvenilirliği sağlaması gerekmektedir. Bu güvenilirlik, ülkemizde bağımsız denetim kapsamındaki işletmelerde TFRS ve BOBİ FRS ile sağlanmaya çalışılmaktadır. İlgili standartlarda belirtilen birtakım eşik düzeylerini sağlayamayan ve niceliksel olarak önemli bir kitleyi temsil eden küçük ve mikro işletmelere (KÜMİ) ait finansal bilgilerin de paydaş bilgi beklentilerine cevap verebilecek özelliklerde oluşturulması önemlidir. Bu hususa ilişkin çalışmaların sonucu olarak KGK tarafından 2019 yılında KÜMİ FRS taslak metni yayımlanmış; taslağın nihai şekli, 2023 ve izleyen dönemlerde uygulanmak üzere 16.01.2023 tarihli ve 32075 mükerrer sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe alınmıştır (KGK, 2023).

Küçük ve mikro işletmelere yönelik hazırlanan KÜMİ FRS, diğer raporlama çerçevelerine göre (TFRS ve BOBİ FRS) daha kolay uygulanabilmekte ve düşük maliyetli olmaktadır. Bununla birlikte konuya ilişkin küresel birlikteliği sağlamayı hedefleyen KÜMİ FRS, kapsamdaki işletmelerin muhasebe ve raporlama işlemlerinin vergi bakış açısıyla oluşturulmasına yönelik anlayışı da değiştirerek bilgi odaklı bir anlayışa dönüştürmektedir (Ergüden, 2020). İşletmelerin boyut ve faaliyet çeşitliliği farklı olsa da gerçekleştirdikleri işlemlerin geneli benzer özelliklere sahip olmaktadır. Dolayısıyla işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasına yönelik oluşturulan farklı raporlama çerçevelerinin de önemli düzeyde benzer özelliklere sahip olması doğaldır. Bununla birlikte işletmelerin ölçek açısından büyüklükleri yükseldikçe yetkili kamu otoritesi; şeffaflığı arttırmak, muhasebe bilgi kalitesini iyileştirmek amacıyla bunlara yönelik oluşturulan raporlama çerçevelerini detaylandırmaktadır. Buna karşın raporlama çerçevelerinin birtakım farklılıkları da bulunmaktadır.

Günümüzde işletmeler, kaynak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla farklı finansman teknikleri kullanmaktadır. Kiralama yöntemiyle kaynak sağlama, işletmelerin son dönemlerde yoğun şekilde faydalandıkları bir finansman tekniğidir. Bu bakımdan kiralamalara ilişkin gerçekleştirilen işlemlerin raporlama çerçeveleri kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Konuya ilişkin literatüre katkı sunması ve uygulayıcılara rehberlik etmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle kiralamalar konusunun farklı standartlar kapsamındaki uygulanmasının somutlaştırılması ve karşılaştırılmasına yönelik literatürdeki boşluğa önemli katkılar sunması çalışmanın temel hedefidir. Dolayısıyla bu çalışmada kiralamalar, işlemlerinin tespit, değerlendirme, muhasebeleştirme ve raporlanmasına ilişkin KÜMİ ve BOBİ FRS ile TFRS raporlama çerçeveleri kapsamında benzer ve

farklılıkların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde KÜMİ FRS'nin detaylı değerlendirilmesi yapılmıştır. Literatür taraması bölümünde KÜMİ FRS ile ilgili yapılmış çalışmaların sonuç ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Uygulama kısmında öncelikle kiralama konusunun KÜMİ ve BOBİ FRS ile TFRS raporlama çerçeveleri kapsamında benzerlik ve farklılıklarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiş; akabinde konuyu somutlaştırmak amacıyla örnek uygulama gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme ile birlikte elde edilen bulguların literatür çalışmalarıyla karşılaştırılması yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

BOBİ FRS'nin uygulanmasıyla birlikte KÜMİ FRS'nin oluşturulmasına kadar bağımsız denetim dışında kalan belli bir ölçeğin altındaki işletmelerin tabi oldukları herhangi bir standart bulunmamaktaydı. Bu nedenle küçük ve mikro işletmeler için mevcuttaki mevzuat uygulanmaktaydı. Küçük ve mikro işletmelerin tanımlamaları ilk olarak Avrupa Birliği (AB) Direktifi ve bağımsız denetime tabi olma kıstaslarına göre yapılmıştır. Ardından çeşitli taraflar dikkate alınmış ve 2019'da KÜMİ FRS'nin taslağı oluşturulup kamuoyuna arz edilmiştir (Cavlak ve Ataman, 2023: 227). Bu taslağın 1 Ocak 2021 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanması öngörülse de standart 2023'te uygulanmaya başlanmıştır (Karabulut ve Tektüfekçi, 2023: 44).

Türk Ticaret Kanunu'na (TTK) göre bağımsız denetime tabi olmayan, isteğe bağlı olarak TFRS veya BOBİ FRS uygulamayan ve TTK'nin 64. ve 88. maddelerindeki hükümlerin muhatabı konumundaki gerçek/tüzel kişilerin uygulayabileceği KÜMİ FRS 16 Ocak 2023'te yürürlüğe alınmıştır.

KÜMİ FRS Standardı, diğer standartlarda olduğu gibi ilgili işletmelerin mali tablolarının gerçeğe/ihtiyaca uygun ve karşılaştırılabilir muhasebe bilgilerinin sunulmasını amaçlamıştır.

KÜMİ FRS özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Karabulut ve Tektüfekçi, 2023: 49):

- 22 bölüm ve 104 sayfadır.
- TFRS ve BOBİ FRS ile kıyaslandığında uygulayıcılar açısından daha az maliyetlidir.
- Standartta maliyet esaslı yaklaşım benimsenmiştir.
- Standartta mali tabloların şekilleri ve kavramsal sözlük yer almaktadır.
- Uluslararası muhasebe ve finansal raporlamaya ilişkin uygulamalar ile tutarlıdır.

Standart, başlığında görüldüğü gibi iki farklı büyüklükteki işletme türüne hitap etmektedir. Bunlardan birisi küçük, diğeri de mikro işletmelerdir. Standartta küçük işletmelerin ve mikro işletmelerin kıstasları belirtilmiştir. Aşağıda maddeler halinde sunulmuş kıstaslardan en az ikisinin eşik değerlerinin aşılması şartıyla gerçek kişi ve tüzel kişi tacirler izleyen dönemde küçük işletme olarak değerlendirilirler. Bu kıstasları sağlayamayan işletmeler mikro ölçekli işletmeler olarak değerlendirilir (www.kgk.gov.tr):

- Varlıkların toplam değerinin 3.500.000 Türk Lirası (TL) ve üzerinde olması,
- Yıllık net satış hasılatının 7.000.000 TL ve üzerinde olması,
- Çalışanların ortalama sayısının 10 ve üzerinde olması. (Çalışanların ortalama sayısının belirlenmesinde 30 Kasım 2022 tarihli, 32029 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmış olan Bağımsız Denetime Tabi Şirketlerin Belirlenmesine Dair Karar göz önünde bulundurulmalıdır.)

Standartta varlık veya yükümlülüklerin bilançoya alınabilmesi için iki ölçüt mevcuttur (KÜMİ FRS, Par. 1.4):

- Aktif ve pasif kalemlerinden ileride ekonomik fayda elde etmenin veya bu kalemlerin işletmelerden çıkışının muhtemel olması,
- Kalemlerinin maliyetinin veya değerlerinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi.

Yukarıdaki ölçütleri sağlamayan kalemler, bilançoda yer alamaz. Bu duruma şarta bağlı yükümlülükler/varlıklar örnek olarak verilebilir (KÜMİ FRS, Par. 1.5). Kar veya zarar tablosuna alınacak gelir ve gider kalemleri için de yukarıdaki şartlar aranmaktadır (KÜMİ FRS, Par. 1.7). Kar veya zarar tablosundaki herhangi bir kalem için tablo ya da dipnotlarda “olağandışı kalem” şeklinde sunulamaz (KÜMİ FRS, Par. 4.6).

Standartta temel ölçüm yöntemi olarak maliyet bedel ile gerçeğe uygun değer esas alınmaktadır (KÜMİ FRS, Par. 1.12). Standartta başka bir esas belirlenmedikçe, bilanço kalemleri mali tablolara ilk alımı maliyet bedeli ile yapılmaktadır (KÜMİ FRS, Par. 1.11).

Nicelik açısından diğer standartlardan farklı olarak bu standart bilanço, gelir tablosu ve dipnotlar şeklinde üç temel mali tabloya sahiptir (KÜMİ FRS, Par. 2.3).

KÜMİ FRS’de muhasebe politikalarının seçimi ve uygulanmasına yönelik bir işlem veya olayla ilgili uygulanacak muhasebe politikasının belirlenmediği durumlarda, işletme, politikasını BOBİ FRS hükümlerine göre belirleyecektir (KÜMİ FRS, Par. 5.15).

Hasılat ölçümünde küçük ve mikro işletmeler arasında vade konusu farklı sonuçlar doğurmaktadır. Küçük işletmeler hasılat bedelinin ölçümünde, hasılatın tahsil edileceği süreyi göz önünde bulundurarak ölçüm yapar. Hasılat bedelinin bir yıl veya daha az bir vadede tahsil edileceği tahmin edilebiliyorsa küçük işletmeler vade farkı ayırımı yapmadan hasılatın ölçümünü gerçekleştirirler. Hasılat bedelinin orta ya da uzun vadede tahsil edileceği tahmin ediliyorsa, vade farkı ayrıştırılması yapılması suretiyle hasılatı konu olan ürünlerin peşin değerlerine göre ölçüm gerçekleştirilir. Vadeden kaynaklanan fark değerleri ise faiz geliri olarak değerlendirilmek suretiyle finansal tablolara aktarılır (KÜMİ FRS, Par. 7.6). Buna karşın mikro işletmeler, hasılatı, vadeyi dikkate almaksızın direkt olarak tahsili gerçekleşmiş veya gerçekleşecek tutara göre değerlemektedir (KÜMİ FRS, Par. 7.7).

Maliyet ölçüm teknikleri açısından bakıldığında işletme türleri arasında herhangi ayırım yapılmamıştır. Başka bir ifadeyle maliyet ölçüm teknikleri dikkate alındığında küçük ve mikro işletmeler arasında bir ayırım söz konusu değildir. Sonuçların fiili maliyete eşdeğer olmak koşuluyla standart maliyet ya da perakende yöntem de kullanılabilir (KÜMİ FRS, Par. 8.17).

Dipnotlarda sunulması gereken bilgiler açısından bakıldığında da işletme türleri (küçük ve mikro) arasında ayırım yapılmamıştır (KÜMİ FRS, Par. 21.7).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Öztürk vd. (2019) çalışmalarında, aralarındaki farkları tespit etmek amacıyla KÜMİ ve BOBİ FRS ile Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)/TFRS'yi karşılaştırmışlardır. Çalışmalarında diğer standart setlerinden farklı olarak KÜMİ FRS'de mali tablolarda arz edilen bilgilerin temel ve destekleyici şeklinde bir ayırım yapılmadığı, temel mali tabloların bilanço, gelir tablosu ve dipnotlardan oluştuğu, bu tablolarda münferit ya da konsolide ayrımı olmadığı, ara dönemlerde yapılacak finansal raporlamaya ilişkin açıklama yapılmadığı belirlenmiştir. Ayrıca KÜMİ FRS taslağının diğer standartlara nazaran daha sade, anlaşılır ve basit raporlama yaklaşımına sahip olduğu, diğer standartlardan farklı olarak KÜMİ FRS taslağında hasılatın satış iskontolarının indirim konusu yapılmasından sonra, vade farkı ayrıştırılmadan tahsil edilen/edilmesi beklenen bedel üzerinden ölçüldüğü tespit edilmişti. KÜMİ FRS'de özellikli varlık olarak tanımlanan varlıklara ilişkin kıstasların olmadığı, diğer standartlardan farklı olarak KÜMİ FRS taslağında değer düşüklüğünün stokların öngörülebilir satış fiyatının maliyet bedelinden en az %10 düşük olması koşuluyla söz konusu olabileceği ifade edilmiştir. KÜMİ FRS taslağında araştırma ve geliştirme safhası harcamaları ayırımının yer olmadığı ve bununla birlikte bu harcamaların sonucunda elde edilen maddi olmayan duran varlıkların aktifleştirilmeyip giderleştirildiği sonuçlarına varılmıştır.

Akbulut ve Can (2020) çalışmalarında KÜMİ FRS'yi genel olarak değerlendirmeyi, uygulanmaya başlandığında hangi işletmelere hitap edeceğini tespit etmeyi ve standardın olası etkilerini ele almışlardır. Çalışmalarında KÜMİ FRS, bu standarda tabi işletmelerin standart finansal raporlamaya geçişlerine pozitif katkı sağlayacak, sunacakları finansal rapor ve raporlardaki bilgilerin daha yararlı olmasını tesis edecek, faaliyetleri sonucunda gerçeğe uygun raporlamayı oluşturacak, kullanılabilir bilgi düzeyini yükseltecek dolayısıyla mevcut muhasebe anlayışından bilgi muhasebesine doğru atılacak adımlarda önemli sonuçlar doğuracaktır.

Aytaç ve Gücenme Gençoğlu (2020) çalışmalarında maddi duran varlıklara ilişkin benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek amacıyla TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğini (MSUGT) karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonunda bu düzenlemelerde maddi duran varlıklar ve amortismanlar ile ilgili birçok hususta benzerlikler, borçlanma maliyetleri ve vade farkının ayrıştırılması hususlarında ise birçok farklılıklar tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra izleyen dönemlerde

ölçüm ve amortismanlar hususunda standartlar ile vergi mevzuatı arasında ciddi farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

Kadooğlu Aydın (2020) anket yöntemi ile evreni Şanlıurfa ili olan ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının KÜMİ FRS'nin getireceği yeniliklere karşı algılarını değerlendiren bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonunda katılımcıların çoğunun teorik ve pratik bilgi açısından yetersiz oldukları ve bununla birlikte de eğitim ve finansal bilgilere ihtiyaç duymadıkları tespit edilmiştir.

Kıymetli Şen ve Özbirecikli (2020), KÜMİ FRS'nin diğer standartlar ve MSUGT/Vergi Usul Kanunu (VUK) ile karşılaştırmasını değerlendirdikleri çalışmalarında, ayrıca KÜMİ FRS'nin sunacağı faydaları ve muhtemel diğer etkileri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonunda KÜMİ FRS'de genel olarak maliyet esaslı yaklaşımın benimsendiği, standart kapsamına giren işletmeler tarafından sunulması gereken mali tabloların bilanço, gelir tablosu, dipnotlar olduğu ve konsolide mali tabloların düzenlenmeyeceği tespit edilmiştir. Bunun yanında, iştirak yatırımları ve ara dönem raporlama gibi çok sayıda konunun yer almadığı, kar veya zarar tablosunda kapsamlı gelir başlığının bulunmadığı, senede bağlanmış/bağlanmamış alacak ve borçların nominal değer ile muhasebeleştirilmesi, dönem sonunda reeskont işlemine tabi tutulması gerektiği belirlenmiştir. Maddi Duran Varlıklarla (MDV) ilgili amortisman uygulamasının BOBİ FRS'de olduğu gibi kıst esasa dayandığı ve maddi olmayan bir duran varlığın aktifleştirilmesinin dışarıdan satın alınma şartına bağlandığını tespit etmişlerdir.

Tutkavul (2020) çalışmasında dönüştürme maliyetlerini ele almış ve sonuçlarının KÜMİ FRS, diğer standartlar ve VUK açısından üretim maliyetleri ve vergilendirmeye etkilerini değerlendirmişler. Çalışmada, VUK'a göre sabit genel üretim giderlerinin tam maliyet yöntemi açısından mamullerin mal alışlarına devredilmesi gerektiği, buna karşın KÜMİ FRS'nin bu hususta bir yöntem seçimi yapmadığı ifade edilmiştir.

Arzova ve Şahin (2021b) çalışmalarında gerçeğe uygun değer yaklaşımını TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarına (FFSM) göre ele almışlar ve bu yaklaşımın standartlar arasındaki farklılıklarını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada BOBİ ve KÜMİ FRS'nin söz konusu yaklaşım açısından neredeyse aynı oldukları ifade edilmiştir.

Ayar ve Fowzi (2021) çalışmalarında KÜMİ ve BOBİ FRS'lerin benzerlik ve farklılıklarını tespit etmek amacıyla karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonunda nakit akış tablosu, maden kaynaklarının aranması ve değerlendirilmesi vb. başlıkların BOBİ FRS'de olup KÜMİ FRS'de olmadığı, özkaynak değişim tablosunun BOBİ FRS'de esas mali tablo olarak yer alırken KÜMİ FRS'de yer almadığı ve iki standarttaki ortak başlıklar ile ilgili düzenlemelerin esasen birbirleriyle uyumlu olduğu sonuçlarına varmışlardır.

Gerekan ve Öztürk (2021) anket yöntemi ile evreni Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illeri olan ve muhasebe meslek mensuplarının KÜMİ FRS'ye bakış açılarını değerlendiren bir çalışma

gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada varılan sonuçlardan bazıları şunlardır: Katılımcıların çoğu KÜMİ FRS ile ilgili meslek odalarından, bilhassa Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliğinden (TÜRMOB) bir eğitim almışlardır. Bununla birlikte katılımcıların çoğu eğitim ihtiyaçlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğu KÜMİ FRS'nin işletmelerde kalifiye çalışan ihtiyacını artıracığını, Standardın sade ve anlaşılır olduğunu ifade edip bu durumun mali tablolarındaki şeffaflığa katkı sunacağını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra akademik çalışmalar, katılımcılar tarafından yetersiz bulunurken TÜRMOB ve KGK çalışmaları yeterli bulunmuştur.

Bozkurt Yazar (2021) çalışmasında KÜMİ FRS'ye neden ihtiyaç duyulduğuna ve standart ile ilgili genel bilgilere değinmiş ve Türkiye'deki üniversitelerin muhasebe finansman ana bilim dallarındaki akademisyenlerin KÜMİ FRS taslağına yönelik görüşlerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmanın sonunda katılımcıların çoğunluğu böyle bir düzenlemeyi gerekli bulduğu ve bu hususta öğretici çalışmaların gerçekleştirilmesi ve standardı uygulayacak işletmelerin bağımsız denetime tabi olması gerektiği, bu standardın muhasebe sistemleri ve mali tabloların yararlılığı açısından ciddi bir role sahip olduğu görüşüne sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğunun KÜMİ FRS'nin MSUGT/VUK uygulamalarındaki noksanlıkları giderecek düzeyde olduğu, bu standardın meslek mensuplarının yükümlülüklerini artıracığı ve iş yüklerini azaltacağı konusunda ise çekimser oldukları tespit edilmiştir. Son olarak yine katılımcıların çoğunun hasılat ölçümü, stokların, maddi ve maddi olmayan duran varlıkların maliyetlerinin tespit edilmesinde vade farkının ayrıştırılmasının gerekliliği gibi birçok hususa katıldıklarını belirlemiştir.

Haberal (2021) çalışmasında BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de mali tabloların düzenlenmesine temel teşkil edecek raporlama esasları ile VUK'taki değerlendirme hükümlerini kıyaslamıştır. Çalışmanın sonunda, VUK'ta her bir kalem için hangi şekilde değerlendirme yapılacağı belirtilirken, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de ilgili kalemin içinde yer aldığı grup baz alınarak bir değerlendirme söz konusu olduğu, VUK'ta bazı finansal araçlar hariç geriye kalan kalemlerin cari değerlerine yer verilmezken, standartlarda gerçeğe uygun değer kavramının önemli olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Kaya ve Utku (2021) çalışmalarında stoklar grubunu KÜMİ FRS açısından ele almışlar ve bu grup bazında KÜMİ ve BOBİ FRS'ler ile VUK/MSUGT, TMS 2 Stoklar Standardı kapsamında karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonunda, stokların dönüştürme maliyetlerine ilişkin VUK/MSUGT tam maliyet yöntemini esas kabul ederken, KÜMİ FRS'de tam maliyet ya da normal maliyet yöntemlerinden yararlanılabileceği, VUK/MSUGT'a göre hizmet işletmelerinin maliyetleri doğrudan gider konusu yapılırken, KÜMİ FRS'ye göre hizmetin satışı ile doğrudan ilişkilendirilebilen maliyetlerin söz konusu grupta aktifleştirildiği, grup maliyetlerinin ölçüm işlemlerinde VUK/MSUGT'a göre fiili, standart ve tahmini maliyet yöntemleri seçimlik iken, KÜMİ FRS'de fiili maliyetlerin esas alındığı; diğer standartlardan farklı olarak satın alınan stoklarda meydana gelen vade farklarının stokların maliyetine ilave edildiği ve stok değer düşüklüklerinin giderleştirilmesinin şartı en az %10'luk bir değer kaybı

dikkate alınmaktadır. Diğer standartlara göre meydana gelen değer düşüklükleri her zaman giderleştirilebilmektedir.

Kurban (2021) çalışmasında aralarındaki farkları tespit etmek amacıyla KÜMİ FRS uygulamaları ile VUK/MSUGT uygulamalarını karşılaştırmıştır. Çalışmada VUK/MSUGT'a göre düzenlenen mali tablolarda değer artışlarının gösterilmediği, buna karşın KÜMİ FRS'de böyle bir uygulamanın söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. KÜMİ FRS'ye göre senetli/senetsiz alacak/borçlar reeskonta tabii tutulurken VUK/MSUGT'a göre yalnızca senetli alacak/borçlar reeskonta tabidir. Bu konudan farklı olarak, aktif bir kalemin yeniden değerlendirme sonucu değeri artması halinde, meydana gelen artış özkaynaklarda izlenir. Değer düşüklüğü meydana gelirse yapılması gereken ilk iş, ilgili kalemin geçmişinde yapılan yeniden değerlendirme sonucuna göz atılmasıdır. Başka bir ifadeyle geçmişte yapılan yeniden değerlendirme sonucunda değer artışı olup olmadığının tespit edilmesidir. Böyle bir durum söz konusu ise, meydana gelmiş olan değer düşüklüğü ilk olarak öz kaynaklardaki ilgili bakiyeden düşülür ve kalan tutar da kar veya zarar tablosuna aktarılır. Son olarak, KÜMİ FRS'ye göre kıdem tazminatı cari dönemde tahakkuk ettiğinde giderleştirilirken, VUK/MSUGT'a göre söz konusu tazminat ancak ödendiğinde giderleştirilebilir. Dolayısıyla VUK/MSUGT'a göre düzenlenen mali tablolar bu hususta ihtiyaca uygun bilgiyi sağlayamamaktadırlar.

Parlak (2021) çalışmasında KÜMİ FRS'nin yedinci bölümü olan hasılat standardını, yürürlükte olan uygulama ve diğer standartlar ile karşılaştırmış, hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili birtakım konuları örnekler eşliğinde sunmuştur. İnşaat işi ile ilgili gelir/giderlerin muhasebeleştirilmesi vergi mevzuatınca tamamlanma yöntemine (işin bitmesine) göre gerçekleştirilir. Ancak BOBİ ve KÜMİ FRS'lerde tamamlanma yüzdesi esastır. Bundan dolayı vergi mevzuatına göre işin bittiği dönemde kar/zarar meydana gelirken, standartlara göre işin bittiği dönem dikkate alınmaksızın işin yapılmakta olduğu her dönemin sonunda hasılat, o dönemin mali tablosunda yer alacak şekilde sonuç hesaplarında izlenir. Standartlara bakıldığında, hasılatın muhasebeleştirilmesinde ekonomik yararın işletmeye dahil olması esasına dayanmaktadır.

Utku ve Kaya (2021) çalışmalarında KÜMİ FRS'ye göre maddi duran varlıkların (MDV) ne şekilde muhasebeleştirileceğini ve KÜMİ FRS'nin mevcuttaki uygulamalar ile ne gibi benzerlikler ve farklılıklara sahip olduğunu ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda; borçlanma maliyetleri, değer düşüklüğü ve yatırım amaçlı gayrimenkullere ilişkin hususlarda farklılıklar tespit etmişlerdir.

Demir vd. (2022) anket yöntemi ile evreni Elâzığ ili olan ve bağımsız muhasebe meslek mensuplarının KÜMİ FRS'ye bakış açılarını değerlendiren bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın amacı söz konusu meslek mensuplarının KÜMİ FRS'ye yönelik bakış açılarının demografik nitelikler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Çalışma varılan sonuçlardan bazıları şunlardır: Muhasebe meslek mensuplarının KÜMİ FRS'ye yönelik algı düzeyleri orta ve iyi seviyedeysen bilgi düzeyleri yetersizdir. Kadın katılımcıların KÜMİ FRS'ye yönelik algı düzeyi erkek

katılımcılara göre fazladır. 36-45 yaş aralığında olan katılımcıların KÜMİ FRS'ye yönelik algı düzeyleri diğer yaş kategorilerindeki katılımcılara göre daha fazladır. Lisansüstü eğitime sahip katılımcıların algı düzeyleri diğer eğitim düzeyinde bulunan katılımcıların algı düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğu tespit etmişlerdir.

Keleş (2022) çalışmasında TMS/TFRS, KÜMİ ve BOBİ FRS'ler ile VUK'taki tarımsal faaliyetlere ilişkin hükümleri benzerlik ve farklılıkları tespit etmek amacıyla karşılaştırmıştır. Çalışmada TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı, KÜMİ ve BOBİ FRS'ler açısından canlı varlıkların "Canlı Varlıklar" adında ayrı bir grupta raporlanmasına yönelik bir uygulama birliği olmadığı ve VUK'a göre canlı varlıkların ayrı bir hesap sınıfında sunulmadığı, TMS 41'de canlı varlıklara ilişkin ilk muhasebeleştirilmesinde yalnızca satış maliyetleri indirilmiş gerçeğe uygun değer yöntemi kullanılırken, KÜMİ ve BOBİ FRS'lerde satış maliyetleri indirilmiş gerçeğe uygun değer yönteminin yanı sıra maliyet yönteminin kullanımının imkan dahilinde ve işletmenin tasarrufunda olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Yazarkan (2022) çalışmasında BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'yi stok hareketlerinin muhasebeleştirilmesi açısından karşılaştırmıştır. KÜMİ FRS stok değerinin belirlenmesinde maliyet bedeli yöntemi baz alınırken, BOBİ FRS'de maliyet bedeli ile net gerçekleşebilir değerden küçük olanına göre bir ölçüm söz konusudur. KÜMİ FRS'de vade farkları stok maliyetinden ayrıştırılmamakta; ancak BOBİ FRS'de bir yıldan daha uzun vadeli stokların maliyetlerindeki vade farkı ayrıştırılmaktadır. KÜMİ FRS'ye göre borçlanma maliyetleri vadeye bakılmaksızın giderleştirilir, buna karşın BOBİ FRS'de stokun kullanım ya da satışa uygun duruma gelmesi bir yıldan fazla olması durumunda katlanılan borçlanma maliyetleri stok maliyetine ilave edilir.

Yücel (2022) çalışmasında TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar (MODV) Standardı, BOBİ FRS bölüm 14, KÜMİ FRS bölüm 12 ve Uluslararası Değerleme Standartları 102'yi, bu standartlarda geçen maddi olmayan duran varlıkların değerlendirilmesi açısından karşılaştırmıştır. Çalışmada BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de maddi olmayan duran varlıkların değerlendirilmesinde daha çok maliyet esasının kullanıldığı, TMS 38'de gerçeğe uygun değer yaklaşımının ağırlıklı olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Cavlak ve Ataman (2023) çalışmalarında KÜMİ FRS'yi genel olarak değerlendirmiş, ardından bu standardı BOBİ FRS ve TFRS ile tafsilatlı bir şekilde karşılaştırmışlardır. KÜMİ FRS'ye tabi işletmeler finansal durum ile kar veya zarar tablolarını sunmak zorundadırlar. TFRS ile benzer, BOBİ FRS'den farklı olarak KÜMİ FRS'de, "olağandışı gelir veya gider gösterimi"ne müsaade edilmemektedir. TFRS'ye kıyasla KÜMİ FRS'de daha sade bir değerlendirme ölçütleri mevcut olup, bunlar; maliyet bedeli, gerçeğe uygun değer ve itibari değerdir. TFRS'nin aksine KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de kapsamlı gelir raporlaması yer almamakta ve KÜMİ FRS'de ara dönem mali tablo raporlaması ile konsolide mali tablo düzenleme zorunluluğu bulunmamaktadır.

Karabulut ve Tektüfekçi (2023) çalışmalarında BOBİ FRS'nin 2017/2021 Sürümlerini ve KÜMİ FRS taslağını genel olarak karşılaştırmış, KÜMİ FRS'in taslağı ile 2022 Sürümü arasındaki farkları tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra anket yöntemi ile evreni İzmir ili olan ve muhasebe meslek mensuplarının KÜMİ FRS'nin getireceği yeniliklere karşı algılarını değerlendiren bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Stoklar, hasılat, finansal araçlar, özkaynaklar, MDV ve MODV açısından KÜMİ FRS'nin Taslağı ile 2022 Sürümü karşılaştırıldığında ciddi farklar mevcuttur. KÜMİ FRS taslağına yönelik olarak algı ve farkındalık düzeyi en yüksek olan katılımcı grubu Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler (SMMM) olmuştur. KÜMİ FRS'ye yönelik genel bir değerlendirme sonucunda katılımcıların yüksek düzeyde algı ve farkındalıklarının olmadığı tespit edilmiştir.

Özdemir vd. (2023) çalışmalarında mali tablolar, yararlı finansal bilginin nitelikleri açısından farklılıkları ve benzerlikleri tespit etmek amacıyla KÜMİ FRS ile BOBİ FRS'yi karşılaştırmışlardır. Tarımsal faaliyetlerle ilgili canlı varlıklara ilişkin KÜMİ FRS'de gerçeğe uygun değere göre ölçüm yapıldığında maliyet yöntemi ile ölçüme geçiş izni mevcut iken, BOBİ FRS'ye göre canlı varlığın gerçeğe uygun değerle ölçülmesi durumunda izleyen dönemlerde maliyet yöntemi ile ölçüm yapılmasına müsaade edilmemiştir. Bunun yanı sıra KÜMİ FRS'de bağlı ortaklıklar, iştirakler ve müşterek girişimler finansal araç ve özkaynak şeklinde ele alınmış; ancak BOBİ FRS'de ilgili konular ayrı bölümlerde değerlendirilmiştir. Kira geliri/ değer artışı veya bunların müştereken sağlanması amacıyla envantere bulunan yatırım amaçlı gayrimenkuller, KÜMİ FRS'de MDV olarak kabul edilirken; BOBİ FRS'de ayrı bir kısımda yer almaktadır. İşletmede yapılan MODV ile ilgili araştırma ve geliştirme dahilindeki harcamaların tamamı KÜMİ FRS'de varlığın maliyetine ilave edilirken BOBİ FRS'de yalnızca geliştirme safhasındaki harcamalar maliyete ilave edilmiştir.

4. KİRALAMA İŞLEMLERİ AÇISINDAN KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 SÜRÜMÜ) VE TFRS 16 KARŞILAŞTIRMASI

Çalışmanın bu kısmında; kiralamanın tanımı, kiralama türleri ve kiralama işlemlerinin işletmeler için önemi ele alınmıştır. Ayrıca KÜMİ ve BOBİ FRS'ler ile TFRS 16 standartlarının kiralama işlemleri özelinde benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılacak ve bu standartlara göre kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Kiralama, kiralanacak bir varlığın kullanım hakkının kira ödemeleri karşılığında kiracı işletmeye devredilmesi şeklinde ifade edilebilir (Arzova ve Şahin, 2021a: 427). Kiralama, işletmelerin ihtiyaç duydukları varlıkları satın almadan ziyade, kiralama yoluyla edinmelerini sağlayan bir finansman yöntemidir (İkvan ve Velioğlu, 2022: 111).

Kiralama türleri genel olarak faaliyet kiralaması (operasyonel kiralama), finansal kiralama, satış ve geri kiralama şeklinde üçe ayrılır (Baral, 2023: 28). Finansal kiralama, kiralayın tarafın, kiracının belirlediği varlığı/varlıkları üreticiden satın alıp, bu varlığın kullanım hakkını belli bir süreliğine kiracıya devrettiği işlemler olarak ifade edilmektedir (www.tcmb.gov.tr). Faaliyet kiralaması, kiralama

konusu varlığın getireceği her türlü tehlike ve getirilerin tamamının kiralayana yüklenmediği ve söz konusu varlığa ait faydalı ömrünün tamamı ya da önemli kısmının kiralayana tarafından kullanılmadığı kiralama (Kaya vd., 2020: 268). Son olarak satış ve geri kiralama ise, işletmenin aktifinde yer alan bir varlığı bir finansal kuruluşa satmasının ardından bazı şartlar kapsamında geri kiralaması olarak tanımlanabilir (Ergün, 2021: 12).

Kiralamanın işletmeler açısından önemi ise finansman kolaylığı sağlamanın yanı sıra kiracı için kalıntı değer ve eskime payı ile ilgili riskleri azaltmasıdır. Ayrıca, vergi avantajları sunarak işletmelerin borçlanma maliyetlerinin azalmasına imkân sunmaktadır (Bahadır, 2023: 150). Bunların yanı sıra kiralama işlemlerinde ödemeler dönemlere yayıldığından, işletmelerin nakit tasarruflarında artış meydana getirir. Son olarak, kiralama işlemlerinde belli bir vade söz konusu olduğundan, işletmelerin kullandıkları dayanak varlıklar genel olarak son teknoloji ürünleri olmaktadır (Veliolu, 2023: 1).

Kiralama işlemlerinde KÜMİ ve BOBİ FRS'ler ile TFRS 16 standartları arasında birtakım benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Doğal kaynaklar ile ilgili yapılacak araştırmalar ve bu kaynakların kullanımıyla ilgili kiralama sözleşmeleri, video kayıtları, kopyalama hakları, patentler ve sinema filmleri gibi değerler ile ilgili lisans sözleşmelerine ilişkin kiralama ve ekonomik bakımdan dezavantajlı sözleşme niteliğini haiz faaliyet kiralamaları, kiralama bölümü kapsamında değildir (KÜMİ FRS, Par. 13.3; BOBİ FRS, Par. 15.4). Doğalgaz, petrol, maden vb. yenilenmesi mümkün olmayan kaynaklar ile ilgili yapılacak araştırmalar ve bu kaynakların kullanımıyla ilgili kiralama, TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı kapsamında olan lisans sözleşmeleri çerçevesinde kiracının elinde bulundurduğu videokaset, sinema filmleri, el yazmaları, oyunlar, telif hakları ve patentler gibi hususlara ilişkin haklara TFRS 16 Kiralamalar Standardı uygulanamaz (TFRS 16, Par. 3).

Kiralama türünün sınıflandırılması, kiralama konu varlığın mülkiyetinden kaynaklı getiri ve risklerin kiracı ya da kiraya verene devredilme derecesine göre belirlenir. Kiralama vadesi sonunda sahipliğin devredilip devredilmediğine bakılmadan söz konusu sahiplikten kaynaklı getiri ve risklerin tamamına yakınının devredildiği kiralamalara finansal kiralama, tamamına yakınının devredilmediği kiralamalara ise faaliyet kiralaması denir (KÜMİ FRS, Par. 13.5-13.7; BOBİ FRS, Par. 15.6-15.8). Kiralamaya konu varlığın mülkiyetinden kaynaklı getiri ve risklerin önemli derecede devredilmesi finansal kiralama olarak tanımlanırken, söz konusu getiri ve risklerin önemli derecede devredilmemesi faaliyet kiralaması olarak tanımlanır (TFRS 16, Par. 62).

Kiralama ile ilgili işlemlerin sınıflandırılması kiralama sözleşmesinin başlangıcı itibarıyla yapılır ve kiralama vadesi süresince kiracı ve kiraya veren, ortak bir karar ile kiralama şartları değiştirilmediği sürece (kiralamanın yenilenmesi hariç) sınıflandırma ile ilgili herhangi bir değişiklik yapılmaz (KÜMİ FRS, Par. 13.8; BOBİ FRS 15.9; TFRS 16, Par. 66). Bununla birlikte, tahminlerde (dayanak varlığın kalıntı değer ya da ekonomik ömrü ile ilgili tahminlerdeki değişiklik gibi) ya da

koşullarda meydana gelen değişiklikler (kiracının temerrüt durumuna düşmesi gibi), muhasebeleştirme ile ilgili amaçlar kapsamında bir kiralamanın yeniden sınıflandırmaya tabi tutulmasına yol açmaz (TFRS 16, Par. 66).

Bir işlemin finansal kiralama sayılabilmesinin ölçütleri; KÜMİ FRS, BOBİ FRS ve TFRS 16'da sekiz maddede sunulmuştur. Belirtilen düzenlemelerde ölçütlere yönelik benzer amaçlar güdülerken bunların ifade edilmiş biçiminde farklılıklar arz etmektedir. Örneğin, KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de, kiralama vadesinin varlığa ait ekonomik ömrün %80'inden fazla olması gerektiği şeklinde belirtilirken; TFRS 16'da, kiralama vadesinin ilgili varlığa ait ekonomik ömrün büyük bir bölümünü kapsamaması şeklinde ifade edilmiştir. Bir başka örnek vermek gerekirse, KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de, kiralama sözleşmesinin başlangıcıyla birlikte kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş değerinin varlığın gerçeğe uygun değerinin %90'ından fazla olması; TFRS 16'da, tamamına yakın bir değere tekabül etmesi şeklinde ifade edilmiştir (KÜMİ FRS, Par. 13.9-13.10; BOBİ FRS, Par. 15.10-15.11; TFRS 16, Par. 63-64). KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'den farklı olarak TFRS 16'da, söz konusu ölçütler ile mutlak bir sonuca varmanın her zaman mümkün olmayacağı da belirtilmiştir (TFRS 16, Par. 65).

Arazi, arsa ve binaları kapsayan kira sözleşmelerinin finansal kiralama olarak değerlendirilebilmeleri için gerekli ölçütler, KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de iki maddede sunulmuş olup, sözleşmelerin finansal kiralama sayılabilmesi için bu iki ölçütten yalnızca bir tanesinin sağlanması yeterli görülmüştür. Bu maddelerden birincisi kiralama vadesi sonunda mülkiyetin kiracı tarafa devredilecek olması, diğeri ise kiralamaya konu gayrimenkulün kiralama vadesi sonunda kiracıya gerçeğe uygun değerinin altında satın alma hakkına imkanı vermesi ve bu hakkın da kiralama sözleşmesinin başlangıcında kullanma ihtimalinin yüksek olmasıdır (KÜMİ FRS, Par. 13.11; BOBİ FRS, Par. 15.12). TFRS 16'da ise bu durum detaylandırılmıştır. Kiralama işleminin bina ve arazi unsurlarını birlikte kapsamaması durumunda, her bir unsur için kiralama sınıflandırılması işlemi uygulanır. Bu sınıflandırma işlemi ise 62-66 ve B53-B54 paragraflarına göre değerlendirilir (TFRS 16, Par. B55). Arazi bedelinin kiralama işlemi açısından önemsiz olması durumunda ise, bina ve arazi unsurları tek bir birim olarak dikkate alınır ve kiralama sınıflandırması yine aynı paragraflara yani 62-66 ve B53-B54 paragraflarına istinaden değerlendirilir. Dolayısıyla, böyle bir durum için, dayanak varlığın ekonomik ömrü, binaların ekonomik ömrü olarak dikkate alınır. Başka bir ifadeyle, dayanak varlığın ekonomik ömrü binaların ekonomik ömrüdür (TFRS 16, Par. B57). Elbette bu hususların tamamının kiraya veren için geçerli olduğu, kiracı için ise tek bir modelin (finansal kiralama modeli) geçerli olduğu unutulmamalıdır.

KÜMİ ve BOBİ FRS'lerde finansal kiralamanın ilk kaydı, kiralama kapsamındaki varlığın gerçeğe uygun değeri ile kira ödemelerinin bugünkü değerinden düşük olanına göre yapılır. TFRS 16'da ise kira yükümlülüğü kiralamanın fiili olarak başladığı tarihteki ödenmemiş kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş değeri üzerinden ölçülür (Kıymetli Şen ve Özbirecikli, 2020: 10-11).

Finansal kiralama yöntemiyle edinilen varlık, finansal durum tablosunda söz konusu varlığın hesabında yansıtılır. Yani finansal kiralama yöntemiyle edinilen varlık bina ise, bu varlık finansal durum tablosunda 252 Binalar hesabında gösterilir (KÜMİ FRS, Par. 13.13; BOBİ FRS, Par. 15.14). TFRS 16'da ise bu durum iki farklı şekilde ele alınmıştır. İlk durumda kiracı, kiralama kapsamında edindiği varlığı, kullanım hakkı varlığı ve kira yükümlülüğü şeklinde finansal durum tablolarında sunar (TFRS 16, Par. 22). İkinci durumda ise kiracı, kullanım hakkı varlığını diğer varlıklardan ayrı olarak sunmayı tercih etmez ise, kullanım hakkı varlığını tıpkı KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'de olduğu gibi finansal durum tablosunda ilgili varlığın hesabında sunar. Bu durumla ilgili olarak TFRS 16'da kullanım hakkı varlığının hangi hesapta yer alacağı, kiracı tarafından açıklanmasının gerekliliği öngörülmüştür (TFRS 16, Par. 47).

Kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş değeri hesaplanırken kullanılacak faiz oranı sözleşmede yer alan faiz oranıdır. Bu oranın belirlenememesi durumunda alternatif faiz oranı kullanılır (KÜMİ FRS, Par. 13.14; BOBİ FRS, Par. 15.15; TFRS 16, Par. 26).

Kiracı tarafından katlanılan başlangıçtaki doğrudan maliyetler, kiralanan varlığın tutarına eklenir (KÜMİ FRS, Par. 13.15; BOBİ FRS, Par. 15.16; TFRS 16, Par. 24).

Kira ödemeleri, anapara ödemesi ve finansman gideri şeklinde ayrıştırılır. Finansman giderleri, kiralama vadesi boyunca sabit bir faiz oranının uygulanması sonucunda her bir döneme tahsis edilir (KÜMİ FRS, Par. 13.16; BOBİ FRS, Par. 15.17; TFRS 16, Par. 37). TFRS 16'da dönemlere tahsis edilmesi ifadesi yer almamakta, fakat "sabit bir dönemsel faiz oranı" ifadesi yer almaktadır.

Raporlama dönemi sonlarında kiracı, finansal kiralama kapsamında edinilen varlık ile ilgili ölçüm ve sunum hükümlerini uygularken Maddi Duran Varlıklar ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümlerini dikkate alır. Kiracı söz konusu varlık için amortisman ve itfa payı hesaplarken, yine bu bölümleri dikkate alır. Bu hesaplama yapılırken kullanılacak vade, farklılık gösterebilir. Kiralama süresinin sonunda varlığın kiracıya devredilmesi hususunda kesinlik söz konusu değil ise, hesaplamada kullanılacak süre, varlığın faydalı ömrü ile kiralama vadesinden kısa olanıdır. Varlığa ilişkin değer düşüklüğünün tespit edilip edilmemesi hususunda ise ilgili bölüm hükümleri esas alınır (KÜMİ FRS, Par. 13.17). BOBİ FRS'nin bu hususlarda KÜMİ FRS'den tek farkı, raporlama dönemi sonlarında kiracı, finansal kiralama kapsamında edinilen varlık ile ilgili ölçüm ve sunum hükümlerini uygularken Maddi Duran Varlıklar ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar bölümlerine ilaveten Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller bölümünü de dikkate almasıdır (BOBİ FRS, Par. 15.18). Buna karşın, TFRS 16'da bu paragraftaki hususlara ilişkin itfa yerine amortisman kavramı yer almaktadır. Çünkü TFRS 16 kullanım hakkı varlığının amortismanına tabi tutulmasında TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardında yer alan amortisman hükümlerinin dikkate alınması gerekmektedir (TFRS 16, Par. 31). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, TFRS 16 3. paragrafında MODV haricindeki varlıklara TFRS 16 uygulanabilir ifadesi yer almaktadır (TFRS 16, Par. 4). Ancak yine de kullanım hakkı varlığının itfasına ve buna istinaden TMS

38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardına bir atıfta bulunulmamıştır. Ayrıca bu durum ile ilgili kiraya veren açısından bir farklılık da söz konusudur. Faaliyet kiralamasını kapsamında kiraya veren TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardının yanı sıra TMS 38 Standardını da amortisman hesaplamada uygulayabilir (TFRS 16, Par. 84). Son olarak, TFRS 16’da amortisman hesaplamasında, KÜMİ FRS ve BOBİ FRS’de olduğu gibi TFRS 16’da da şu hüküm geçerlidir; kiralama süresinin sonunda varlığın kiracıya devredilmesi hususunda kesinlik söz konusu değil ise, hesaplamada kullanılacak süre, varlığın faydalı ömrü ile kiralama vadesinden kısa olanıdır. KÜMİ ve BOBİ FRS’lerden farklı olarak TFRS 16’da şu hüküm de yer almaktadır; kiracı satın alma opsiyonunu kullanacaksa ya da bunu işaret eden durumlar söz konusu ise, kullanım hakkı varlığı için hesaplanacak amortismanda kullanılacak süre, kiralamanın fiili olarak başladığı tarihten varlığın yararlı ömrünün sonuna kadar olan süredir (TFRS 16, Par. 32).

Faaliyet kiralamalarına ilişkin ödemelerde KÜMİ ve BOBİ FRS’lerde doğrusal olarak giderleştirilirken, TFRS 16’da faaliyet kiralaması ve finansal kiralama şeklindeki bir sınıflandırma kiracı için söz konusu değildir (Kıymetli Şen ve Özbirecikli, 2020: 10-11). Çünkü TFRS 16’da kiracı için tek bir model (finansal kiralama modeli) geçerlidir.

Son olarak KÜMİ ve BOBİ FRS’ler ile TFRS 16 standartlarının kiralama işlemleri özelinde karşılaştırılması çalışmanın yazarları tarafından oluşturulmuş ve Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kiralamaların KÜMİ FRS, BOBİ FRS (2021 Sürümü) ve TFRS 16’ya Göre Karşılaştırması

KÜMİ FRS	BOBİ FRS (2021 SÜRÜMÜ)	TFRS 16
Faaliyet kiralamasında hem kiraya veren hem de kiralanan, kiraya ilişkin ödemelerini doğrusal olarak gelir veya gider şeklinde kar/zarar tablosuna yansıtır.	Faaliyet kiralamasında hem kiraya veren hem de kiralanan, kiraya ilişkin ödemelerini doğrusal olarak gelir veya gider şeklinde kar/zarar tablosuna yansıtır.	Faaliyet kiralamasında hem kiraya veren hem de kiralayan, kiraya ilişkin ödemelerini doğrusal veya başka bir sistematik esasa göre gerçekleştirebilirler.
Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlık için ayıracağı amortismanı, standartta geçen “Maddi Duran Varlıklar”, “Maddi Olmayan Duran Varlıklar” ve “Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller” bölümlerinden ilgili olanına göre hesaplar.	Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlık için ayıracağı amortismanı, standartta geçen “Maddi Duran Varlıklar”, “Maddi Olmayan Duran Varlıklar” ve “Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller” bölümlerinden ilgili olanına göre hesaplar.	Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlık için ayıracağı amortismanı, TMS 16 Maddi Duran Varlıklar ve TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standartlarından uygun olanına göre hesaplar.
Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlığın değer düşüklüğünü muhasebeleştirmek için standarttaki “Varlıklarda Değer Düşüklüğü” bölümündeki hükümleri uygular.	Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlığın değer düşüklüğünü muhasebeleştirmek için standarttaki “Varlıklarda Değer Düşüklüğü” bölümündeki hükümleri uygular.	Faaliyet kiralamasında kiraya veren kiralamaya konu varlığın değer düşüklüğünü muhasebeleştirmek için TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü Standardını uygular.
Kira geliri elde etmek amacıyla sahip olunan gayrimenkuller, işletmelerin isteğine bağlı olarak BOBİ FRS Bölüm 13 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller hükümlerine tabi tutulabilirler.	Kiralama işlemlerinin ilgili hususları için (15.18 ve 15.30 maddeler) standarttaki Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller bölümü uygulanır.	TMS 40 Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller Standardı; kiralama işlemler ile ilgili bazı hususlarda değiştirilmeden, bazı hususlarda kapsamı değiştirilerek ve bazı hususlarda belirli paragrafları değiştirilerek uygulanır.

Kiralanan varlığın maliyetinin hesaplanması hususunda peşin ödenen kira ve alınan kiralama teşvikleri ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur.	Kiralanan varlığın maliyetinin hesaplanması hususunda peşin ödenen kira ve alınan kiralama teşvikleri ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur.	Kiralanan varlığın maliyeti hesaplanırken, kiralamanın fiili olarak başladığı tarih ya da öncesinde yapılmış olan (peşin ödenen kira) tüm kira ödemelerinden, alınan tüm kiralama teşvikleri düşülür.
Finansal kiralamada kiracı, kiralanan varlığı ve bu varlıktan kaynaklanan yükümlülüğü hesaplarırken gerçeğe uygun değer ya da kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş değerinden düşük olanına göre mali tablolara alır. Bu iki değer de sözleşmenin başlangıç itibarıyla tespit edilir.	Finansal kiralamada kiracı, kiralanan varlığı ve bu varlıktan kaynaklanan yükümlülüğü hesaplarırken gerçeğe uygun değer ya da kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş değerinden düşük olanına göre mali tablolara alır. Bu iki değer de sözleşmenin başlangıç itibarıyla tespit edilir.	Kiralama ilişkin yükümlülük, kiralamanın yürürlüğe girdiği tarihte henüz ifa edilmemiş kira bedellerinin bugünkü değerine göre ölçülür. Varlık ise maliyet değeri üzerinden ölçülür. Bu maliyet değerinin unsurları ise dört (4) maddede açıklanmıştır.
Ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü hesaplanmaz.	Ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü hesaplanır.	Ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğü hesaplanır.
Finansal tablolar, finansal durum tablosu, kâr veya zarar tablosu ve dipnotlardan oluşmaktadır.	Finansal tablolar, finansal durum tablosu, kâr veya zarar tablosu, nakit akış tablosu, öz kaynak değişim tablosu ve dipnotlardan oluşmaktadır.	Finansal tablolar, finansal durum tablosu, kâr veya zarar tablosu, nakit akış tablosu, öz kaynak değişim tablosu ve dipnotlardan oluşmaktadır.
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller bölümü yoktur.	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller bölümü vardır.	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller bölümü vardır.
Bir kiralama türü olan satış ve geri kiralama işlemlerine yer verilmemiştir.	Bir kiralama türü olan satış ve geri kiralama işlemlerine yer verilmiştir.	Bir kiralama türü olan satış ve geri kiralama işlemlerine yer verilmiştir.

Örnek 1. İşletme genel faaliyetlerini yürütmek amacıyla rayiç bedeli 492.000 TL, hurda değeri 12.000 TL olan bir binayı 01/01/2023 tarihinde ABC AŞ'den finansal kiralama yolu ile edinmiştir. Ödemeler eşit taksitler üzerinden yıllık yapılacaktır ve kiralama süresi 3 yıldır. Sözleşmede belirlenen faiz oranı ise %5'tir. Kiralama süresinin sonunda binanın kiracıya devredilmesi hususunda kesinlik söz konusu değildir. Ödeme ve tahsilatların tamamı banka aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Binanın faydalı ömrü 5 yıldır.	Doğrusal amortisman yöntemi kullanılmaktadır.
Katma Değer Vergisi (KDV) oranı %10'dur.	Kurumlar Vergisi Oranı %20'dir.

Çözüm 1.

Yıllık Ödenecek Eşit Taksitler: Anüite (A)

$$\text{Hurda Değerin Bugünkü Değeri} = \frac{\text{Gelecek Değer}}{(1 + \text{İskonto Oranı})^{\text{vade}}}$$

$$\text{Hurda Değerin Bugünkü Değeri} = \frac{12.000}{(1 + 0,05)^3} \cong 10.366 \text{ TL}$$

Binanın Bugünkü Değeri: 492.000 – 10.366 = 481.634 TL

$$481.634 = A \times \frac{(1 + 0,05)^3 - 1}{(1 + 0,05)^3 \times 0,05}$$

$$A \cong 176.860$$

Varlığın (Binanın) İşletmeye Maliyeti = (176.860x3) + 12.000 = 542.580 TL

$$\text{Amortisman Tutarı} = \frac{492.000 - 12.000}{3^4} = 160.000 \text{ TL}$$

Tablo 2. Geri Ödeme Tablosu

Tarih	Kira Ödemeleri	Hurda Değeri	Faiz Miktarı	Ödenen Ana Para	Kalan
01.01.2023	-	-	-	-	492.000
31.12.2023	176.860	-	24.600	152.260	339.740
31.12.2024	176.860	-	16.987	159.873	179.860*
31.12.2025	176.860	-	8.993	167.867	-
31.12.2025	12.000	12.000	-	-	-
Toplam	542.580**	12.000	50.520	480.000	-

*Bu değer 179.867 TL'dir. Ancak hesaplamanın doğruluğu (ödenen anaparanın 480.000 TL olarak hesaplanması) açısından bu değer 179.860 TL olarak dikkate alınmıştır.

**Hurda değeri, faiz miktarı ve ödenen anaparanın toplamı kira ödemeleri toplamını verir. Bu husus dikkate alındığında kira ödemeleri toplamı 542.520 TL çıkmaktadır. 60 TL'lik farkın sebebi, hurda değeri ile binanın bugünkü değerlerinin yaklaşık olarak ($\cong$) hesaplanmış olmasıdır. Bu değer 542.580 TL olarak dikkate alınmasının sebebi hesaplamanın doğruluğunu (varlığın işletmeye maliyeti) sağlamaktadır.

KÜMİ FRS'ye Göre Finansal Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	01.01.23	252 Binalar Hs.	492.000	
		308 Ert. Borç. Mali. Hs.	24.600	
		408 Ert. Borç. Mali. Hs.	25.980 ⁵	
		303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		176.860
		403 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		365.720
2	31.12.23	303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.	176.860	
		191 İndirilecek KDV Hs.	17.686	
		102 Bankalar Hs.		194.546
3				

⁴ KÜMİ FRS madde 13.17, BOBİ FRS madde 15.18 ve TFRS 16 madde 32 uyarınca, kiralama süresinin sonunda binanın kiracıya devredilmesi hususunda bir kesinlik söz konusu olmadığından, amortisman hesaplamasında kiralama süresi ile varlığın faydalı ömründen kısa olanı dikkate alınır. Dolayısıyla amortisman hesaplamasında kullanılacak süre beş yıl değil, üç yıldır.

⁵ 60 TL'lik fark bu tutarın içindedir (25.920+60). Bu tercih çift taraflı kayıt dengesinin sağlanması için *rastgele* yapılmıştır.

	31.12.23		
	780 Finansman Gid. Hs.	24.600	
	308 Ert. Borç. Mali. Hs.		24.600
4	31.12.23		
	770 Genel Yön. Giderleri Hs.	160.000	
	257 Birikmiş Amort. Hs.		160.000
5	31.12.23		
	403 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.	176.860	
	308 Ert. Borç. Mali. Hs.	16.987	
	303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		176.860
	408 Ert. Borç. Mali. Hs.		16.987

BOBİ FRS'ye Göre Finansal Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	01.01.23		
	252 Binalar Hs.	492.000	
	308 Ert. Borç. Mali. Hs.	24.600	
	408 Ert. Borç. Mali. Hs.	25.980	
	303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		176.860
	403 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		365.720
2	31.12.23		
	303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.	176.860	
	191 İndirilecek KDV Hs.	17.686	
	102 Bankalar Hs.		194.546
3	31.12.23		
	780 Finansman Gid. Hs.	24.600	
	308 Ert. Borç. Mali. Hs.		24.600
4	31.12.23		
	770 Genel Yön. Giderleri Hs.	160.000	
	257 Birikmiş Amort. Hs.		160.000
5 ⁶	31.12.23		
	289 Ert. Vergi Varlığı Hs.	12.800	
	(160.000- 96.000 ⁷)/0,20=12.800		
	692 Sürdürülen Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir-Gider Etkisi Hs.		12.800

⁶ BOBİ FRS Bölüm 23 uyarınca yapılması gereken muhasebe kaydı.

⁷ (492.000-12.000)/5

TFRS 16'ya Göre Kiralama⁸ İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	01.01.23	25./26. Kullanım Hakkı Varlığı Hs. ⁹ /252 Binalar Hs. ¹⁰	492.000	
		308 Ert. Borç. Mali. Hs.	24.600	
		408 Ert. Borç. Mali. Hs.	25.980	
		303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		176.860
		403 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.		365.720
2	31.12.23	303 Kir. İşl. Kay. Yük. Hs.	176.860	
		191 İndirilecek KDV Hs.	17.686	
		102 Bankalar Hs.		194.546
3	31.12.23	780 Finansman Gid. Hs.	24.600	
		308 Ert. Borç. Mali. Hs.		24.600
4	31.12.23	770 Genel Yön. Giderleri Hs.	160.000	
		258/268 Birikmiş Amort. Hs.		160.000
5 ¹¹	31.12.23	289 Ert. Vergi Varlığı Hs. (160.000- 96.000)x0,20=12.800	12.800	
		692 Sürdürülen Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir-Gider Etkisi Hs.		12.800

⁸ Diğer başlıklardan farklı olarak, “finansal kiralama” şeklinde ifade edilmemesinin sebebi, TFRS 16 ile birlikte kiracı için finansal ve faaliyet kiralaması ayrımı ortadan kaldırılmış olmasıdır. Tek bir modele (finansal kiralama olarak) göre muhasebeleştirme yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle, örnek finansal kiralama değil de faaliyet kiralaması ile ilgili olsaydı, yine aynı kayıt yapılacaktı.

⁹ TFRS 16 paragraf 22'ye göre. Örnek rapor: Pegasus Hava Taşımacılığı Anonim Şirketi ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2019 Tarihi İtibarıyla Hazırlanan Konsolide Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu (Deloitte, 2020)

¹⁰ TFRS 16 paragraf 47'ye göre. Örnek rapor: Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2019 Tarihi İtibarıyla ve Aynı Tarihte Sona Eren Yıla Ait Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu (Deloitte, 2020)

¹¹ TMS 12 paragraf 20 uyarınca yapılması gereken muhasebe kaydı (www.kgk.gov.tr).

KÜMİ FRS, BOBİ FRS ve TFRS 16'ya Göre Finansal Kiralama İşlemlerinin Kiraya Veren
Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	01.01.23	136 Diğer Çeşitli Alac. Hs.	176.860	
		236 Diğer Çeşitli Alac. Hs.	365.720	
		138 Ertelemiş Vade Farkı Gelirleri		24.600
		238 Ertelemiş Vade Farkı Gelirleri		25.980
		252 Binalar Hs.		492.000
2	31.12.23	102 Bankalar Hs.	194.546	
		136 Diğer Çeşitli Alac. Hs.		176.860
		391 Hesaplanan KDV Hs.		17.686
3	31.12.23	138 Ertelemiş Vade Farkı Gelirleri	24.600	
		640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları		24.600
4	31.12.23	238 Ertelemiş Vade Farkı Gelirleri	16.987	
		138 Ertelemiş Vade Farkı Gelirleri		16.987
5	31.12.23	136 Diğer Çeşitli Alac. Hs.	176.860	
		236 Diğer Çeşitli Alac. Hs.		176.860

Faaliyet Kiralaması

Örnek 2. İşletme genel faaliyetlerini yürütmek amacıyla rayiç bedeli 492.000 TL, hurda değeri 12.000 TL olan bir binayı 01/01/2023 tarihinde XYZ AŞ'den faaliyet kiralaması yolu ile edinmiştir. Ödemeler eşit taksitler üzerinden yıllık yapılacaktır ve kiralama süresi 3 yıldır. Sözleşmede belirlenen faiz oranı ise %5'tir. Ödeme ve tahsilatların tamamı banka aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Binanın faydalı ömrü 5 yıldır.	Doğrusal amortisman yöntemi kullanılmaktadır.
Katma Değer Vergisi (KDV) oranı %10'dur.	

Çözüm 2. Örnek 1'in çözümünden farkı, hesaplanacak amortisman tutarı ile ilgilidir.

$$\text{Amortisman Tutarı} = \frac{492.000 - 12.000}{5^{12}} = 96.000 \text{ TL}$$

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'ye Göre Faaliyet Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	31.12.23			
		770 Genel Yön. Giderler Hs.	176.860	176.860
			102 Bankalar Hs.	
2	31.12.25			
		770 Genel Yön. Giderler Hs.	188.860 ¹³	188.860
			102 Bankalar Hs.	

KÜMİ FRS, BOBİ FRS ve TFRS 16'ya Göre Faaliyet Kiralama İşlemlerinin Kiraya Veren Açısından Muhasebeleştirilmesi

1	31.12.23			
		102 Bankalar Hs.	194.546	176.860
			644 Esas Faal. Diğer Çeşitli Gelir ve Kazançlar	
			391 Hesaplanan KDV Hs.	17.686
2	31.12.23			
		622 Sunulan Hizmet Maliyeti Hs.	96.000	96.000
			257 Birikmiş Amort. Hs.	

5. SONUÇ

Muhasebe alanı paydaşları, verilerin birbirleriyle uyumunu ve karşılaştırılabilirliğini sağlamak, küresel çapta ortak bir muhasebe dilini oluşturmak amacıyla muhasebe ve finansal raporlama standartlarını geliştirmişler. Geliştirilen standartlar uygulanmaya başlanmasıyla birlikte çeşitli çevrelerden (özel sektör, akademik camia vb.) aldığı birtakım eleştirilerle gerekli iyileştirmelere tabi tutulmuştur. Bu standartlardan bir tanesi de TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı olmuştur. TMS 17 Standardının aldığı eleştirilerin çözümleri sonucunda TFRS 16 Kiralama Standardı geliştirilmiştir.

¹² Kiraya veren amortisman tutarını hesaplarken varlığın faydalı ömrünü dikkate alır (Özben, 2021: 111). Kiracı ile ilgili hususa birinci dipnotta değinilmiştir.

¹³ Kira ödemesi ile hurda değer toplamına eşittir.

Ancak geliştirilen standartların farklı ölçekteki işletmeler açısından ortak hükümleri sunması bazı sorunları ve zorlukları meydana getirmektedir. Bu yüzden işletmelerin ölçeklerine uygun benzer konularda farklı standartlar ve raporlama çerçeveleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda önce BOBİ FRS, ardından KÜMİ FRS standartları geliştirilmiştir.

Çalışmada, KÜMİ FRS, BOBİ FRS ve TFRS 16 kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi açısından teorik olarak açıklanmış ve örnek uygulamalar ile desteklenmiştir. Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre (Tekdüzen Hesap Planı) muhasebeleştirme işlemleri yapılmaması, ayrıca örneklerdeki işletmelerin 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktöring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununa tabi işletmeler olarak belirlenmemiş olması, çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Zira, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından 24 Aralık 2013 tarihinde yayımlanan 28861 sayılı Finansal Kiralama, Faktöring, Finansman Şirketlerince Uygulanacak Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi Hakkında Tebliğ kapsamında 6361 sayılı Kanuna tabi işletmeler için özel hesap planı yayımlanmıştır ve çalışmada söz konusu özel hesap planına göre kayıtlar yapılmamıştır. Kayıtlarda standartlar esas alınmıştır.

KÜMİ FRS ve BOBİ FRS standartları kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde büyük oranda uyumlu iken TFRS 16'nın bazı farklılıkları bulunmaktadır. Uygulamalara bakıldığında kira ödemelerinin hesaplanmasında benzerlik, muhasebeleştirme hususunda bilhassa kiracı/kiraya veren açısından farklılıklar söz konusudur.

Kiracı, finansal kiralama işlemlerinde, KÜMİ FRS ve BOBİ FRS'ye göre kiralamaya konu olan varlığı finansal durum tablosunda ilgili dayanak varlığın hesabında (ilgili kalem içerisinde) sunarken, TFRS 16'da bu durum farklıdır. TFRS 16 Kiralamalar Standardını uygulayan işletmeler kiralamaya konu olan varlığı kullanım hakkı varlığı olarak finansal durum tablosunda sunarlar. Buna karşın, TFRS 16 ile BOBİ FRS'nin uyumlu olup, KÜMİ FRS'nin bu standartların farklı olduğu durumlar da söz konusudur. Bu durum kiralamaya konu olan varlık için hesaplanacak olan amortisman tutarından, başka bir ifadeyle, amortisman tutarı hesaplamasında kullanılacak faydalı ömürden/kiralama süresinden kaynaklı ertelenmiş vergi ile ilgilidir. KÜMİ FRS'yi uygulayan kiracı işletmeler, Bölüm 20, madde 20.3 uyarınca ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü hesaplamazlar. Buna karşın, TFRS 16 ve BOBİ FRS'yi uygulayan kiracı işletmeler ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü hesaplarlar.

Kiraya veren için hem finansal kiralama hem de faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde standartlar açısından herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Buradaki fark kiralama türü açısından ortaya çıkmaktadır. Kiraya veren, finansal kiralama işlemlerinde kiralamaya konu varlık için amortisman hesaplamazken, faaliyet kiralaması işlemlerinde amortisman hesaplamaktadır.

Kiracı, faaliyet kiralamasında, kira ödemelerini finansman ve amortisman gideri olarak ayırtmamaktadır. Kira ödemesi doğrudan ilgili gider hesabında muhasebeleştirilmektedir. Ancak TFRS

16'da bu durum geçerli değildir. Çünkü TFRS 16'da kiracı için kiralama işlemlerinin finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olarak sınıflandırılması söz konusu değildir. Tek bir model uygulanmaktadır ki o da finansal kiralama modelidir. Başka bir ifadeyle, TFRS 16'yı uygulayan kiracı işletmeler, faaliyet kiralaması işlemlerini de finansal kiralama olarak muhasebeleştirirler. Son olarak bu çalışmada kiralama işlemlerine ilişkin örnek uygulamada bina kiralaması değerlendirilmiştir. Yapılacak yeni çalışmalarda kiralama ile ilgili farklı unsurlar veya konular değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, E., ve Can, M. E. (2020). Küçük ve mikro işletmeler için finansal raporlama standardı (KÜMİ FRS) taslağı hakkında. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi - Journal of Accounting Institute*, 63, 85-93.
- Arzova, S. B. ve Şahin, Ş. (2021a). Kiralama işlemlerinin kiracı tarafından KGK yeni hesap planına göre raporlanmasının TFRS 16 ve BOBİ FRS Bölüm 15 kapsamında incelenmesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 14(1), 419-449.
- Arzova, S. B. ve Şahin, B. S. (2021b). TFRS/ TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve Faizsiz Finans Muhasebe Standartları kapsamında gerçeğe uygun değer kavramı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 43(1), 21-41.
- Ayar, H. C. ve Fowzi, H. (2021). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS)'nin karşılaştırılması, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 115-123.
- Aytaç, A., ve Gücenme Gençoğlu, U. (2020). Maddi duran varlıklar ve amortismanlar açısından TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS taslağı ve MSUGT'daki uygulamaların karşılaştırılması. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 753-767.
- Bahadır, O. (2023). IFRS 16 (TFRS 16)'nın finansal tablolar ve finansal oranlara etkisi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 23(70), 149-160.
- Bozkurt Yazar B., (2021), Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile ilgili muhasebe-finans eğitimcilerine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3): Sayfa: 749-778.
- Cavlak, H. ve Ataman, B. (2023). Türkiye'deki finansal raporlama standartlarının son parçası KÜMİ FRS (Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı): Genel değerlendirme ve BOBİ FRS, TFRS ile karşılaştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 225-260. DOI: 10.29106/fesa.1245084
- Deloitte. (2020). Pegasus Hava Taşımacılığı Anonim Şirketi ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2019 Tarihi İtibarıyla Hazırlanan Konsolide Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu. İstanbul.

- Deloitte. (2020). *Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2019 Tarihi İtibarıyla Hazırlanan Konsolide Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu*. İstanbul.
- Demir, Ö., Narlıkaya, Z. ve Gül, M. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının KÜMİ FRS'ye İlişkin Algı Düzeylerinin İncelenmesi: Elazığ İli Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 229-255.
- Ergüden, E. (2020). *Ülkemiz İçin Yeni Finansal Raporlama Standardı: KÜMİ FRS*. Erişim Adresi: <https://vergialgi.net/ulkemiz-icin-yeni-finansal-raporlama-standardi-kumi-frs>.
- Ergün, İ. (2021). *UFRS 16 Kiralamalar muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolar üzerindeki etkilerinin analizi*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Gerekan, B. ve Öztürk, S. (2022). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS): Muhasebe meslek mensuplarının görüşü. H. Ayaydın ve C. Yerdelen Kaygın (Ed.). *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde (KOBİ) muhasebe ve finans üzerine güncel araştırmalar* (ss. 125-152). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gökçen, G., Ataman, B. ve Çakıcı, C. (2016). *Türkiye finansal raporlama standartları uygulamaları*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Haberal, Z. (2021). Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS), Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslak Metni ile Vergi Usul Kanunu'nun değerlendirme hükümlerinin karşılaştırılması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(62), 329-344.
- İkvan, A. ve Velioglu, H. (2022). TFRS 16 Kiralamalar standardının getirdiği yeniliklerin finansal tablolara yansımaları: BİST ulaştırma ve depolama sektöründe inceleme. S. Evcı ve İ. Kefe (Ed.). *Muhasebe ve Finans alanında güncel çalışmalar* (ss.111-136). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kadooğlu Aydın, G. (2020). Küçük ve mikro işletmelerde finansal kiralama standartlarının muhasebe meslek mensupları tarafından değerlendirilmesi: Şanlıurfa örneği. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 167-200.
- KGK (2021). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı*. 1-250.
- KGK (2023). *Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı*. 1-104.
- KGK (2018). *Türkiye Finansal Raporlama Standartları 16 Kiralamalar Standardı*. 1-57.
- Karabulut, M. ve Tektüfekçi, F. (2023). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) Taslağı ile KÜMİ FRS (2022 Sürümü) incelemesi: KÜMİ FRS Taslağı üzerine İzmir ili muhasebe meslek mensubunun algı ve farkındalık düzeyini belirlemeye yönelik bir araştırma. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 6(1), 43-66. DOI: 10.52059/idaacmmd.1239774.

- Kaya, U., Atasel, O. Y. ve Bayraktar, Y. (2020). Türkiye'deki muhasebe düzenlemeleri çerçevesinde faaliyet kiralama işlemlerinin incelenmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 264-286.
- Kaya, Y. ve Utku, M. (2021). Stoklara ilişkin hükümlerin KÜMİ FRS kapsamında incelenmesi ve Türkiye'deki mevcut uygulama ve standartların karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (91), 1-16.
- Keleş, D. (2022). Türkiye'deki finansal raporlama çerçevesi kapsamında tarımsal faaliyetlere yönelik düzenlemeler: TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK çerçevesinde bir karşılaştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24(3), 620-640.
- Kıymetli Şen, İ. ve Özbirecikli, M. (2020). KÜMİ FRS'nin iş dünyasına sağlayabileceği yararlar: BOBİ FRS, TMS/TFRS ve mevcut muhasebe sistemi ile mukayeseli bir inceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (Özel Sayı), ös1- ös19.
- KPMG. (2018). *Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı ve Bağlı Ortaklıkları 31 Aralık 2017 Tarihi İtibarıyla ve Aynı Tarihte Sona Eren Yıla Ait Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu*. İstanbul.
- Kurban, İ. C. (2021). *KÜMİ FRS ile MSUGT/VUK uygulamaları arasındaki farklılıklar ve bir uygulama* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- KÜMİ FRS (t.y). *Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı*. https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/KUMI/KUMIFRS_%20Kurul_Karari.pdf
- Özben, S. Ü. (2021). *TFRS 16 Kiralamalar Standardı ve muhasebe uygulamaları* (Order No. 28942534). Available from ProQuest Dissertations ve Theses Global. (2619170801). Retrieved from <https://www.proquest.com/docview/2619170801?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Özdemir, N., Hacıhasanoğlu, T. ve Dalkılıç, E. (2023). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ile Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardının genel bir karşılaştırması. T. Hacıhasanoğlu ve M. İğde (Ed.). *Güncel Gelişmeler Ekseninde Muhasebe ve Denetim* (ss. 63-85). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Öztürk, E., Gökçen, G. ve Güleç, Ö. F. (2019). KÜMİ FRS Seti Taslağı, BOBİ FRS seti ve tam set TMS/TFRS'nin temel konular açısından karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 413-430.
- Parlak, N. (2021). Küçük ve mikro işletmeler için finansal raporlama standardı (KÜMİ FRS) taslağı çerçevesinde hasılatın muhasebeleştirilmesi ve diğer finansal raporlama standartları ile karşılaştırılması. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi-Journal of Accounting Institute*, 65, 75-89.

TCMB, (t.y). *Finansal Kiralama Sektörünün Yatırımların Finansmanı Açısından Önemi.*

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/7f5eafc8-d24e-4e55-8ab6-48fb15d48cd9/en2309.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-7f5eafc8-d24e-4e55-8ab6-48fb15d48cd9-oItv0Uw>,

TMS (t.y). *Türkiye Muhasebe Standartları 12 Gelir Vergileri.*

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_12_2018.pdf

Tutkavul, K. (2020). TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK perspektifinden dönüştürme maliyetleri: Üretim maliyetlerine ve vergilendirmeye etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 347-365.

Utku, M. ve Kaya, Y. (2021). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (KÜMİ FRS) çerçevesinde maddi duran varlıkların muhasebeleştirilmesi. *İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dergisi*, 31(163), 123-139.

Velioğlu, H. (2023). *TFRS 16 kiralama standardının finansal tablolara yansımaları: Havayolu şirketlerinde uygulamalar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Şanlıurfa.

Yazarkan, H., (2022). Stoklara ilişkin işlemlerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından değerlendirilmesi. *ODÜSOBİAD*, 12(3), 2149-2170.

Yucel, S., (2023). Examination of the valuation provisions of intangible assets within the framework of international valuation standards and Turkish financial reporting standards. *PressAcademia Procedia*, 16, 58- 64.

Article Type / Makale Türü
Araştırma Makalesi -
Research Article

Application Date / Başvuru Tarihi
09.28.2023 / 28.09.2023

Admission Date / Yayına Kabul Tarihi
12.28.2023 / 28.12.2023

E7 ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KÜRESEL BELİRSİZLİKLERİN ARACILIK ROLÜ

THE LINKAGE BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ECONOMIC GROWTH IN E7 COUNTRIES: THE MODERATING ROLE OF WORLD UNCERTAINTY

Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ¹, Serkan ŞAHİN²

ÖZ: Ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden birisi de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geldiği ülkede kalıcı olması, teknoloji transferine imkân tanınması, istihdam artışı sağlaması, insani gelişmeyi ve finansal gelişmeyi desteklemesiyle ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomilerine yönelik pozitif etkilerini kısıtlayabilen farklı faktörlerden de bahsetmek mümkündür. Söz konusu faktörlerin başında küresel belirsizlikler gelmektedir. Özellikle 2008 yılındaki küresel finansal kriz ve sonrasında 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgınına bağlı olarak küresel riskler önemli ölçüde artmıştır. Bu çalışmanın amacı küresel belirsizliklerin moderatör etkisi altında gelişmekte olan ülke kategorisindeki E7 ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Elde edilen bulgular, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ancak küresel belirsizliklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini negatifte dönüştürdüğünü göstermektedir. Buna göre, yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla E7 ülkelerinde ortak politikaların etkinliğinin ve finansal sistemin gelişimine yönelik ülke bazlı politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, Küresel Belirsizlikler.

ABSTRACT: Foreign direct investment (FDI) is one of the vital determinant of economic growth. Foreign direct investments contribute to economic growth by being permanent in the host country, enabling technology transfers, increasing employment, and supporting human and financial development. However, various factors may limit FDI's positive effects on national economies. Global uncertainty is at the forefront of these factors. Global risks have increased significantly, especially due to the global financial crisis in 2008 and the Covid-19 pandemic that emerged in 2019. This study aims to examine the linkage between FDI and economic growth in E7 developing countries under the moderating effect of global uncertainty. The findings show that FDI has a positive effect on economic growth, but that global uncertainty turns the positive effect of FDI on economic growth into a negative one. Accordingly, to ensure the sustainability of the positive effect of FDI on economic growth, it is recommended to improve the effectiveness of common policies in E7 countries and develop country-based policies to improve the financial system.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Growth, World Uncertainty.

¹ Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, saydingulu@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7452-311X.

² Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, serkansahin@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1927-1092.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In developing economies, foreign direct investments are considered to be extremely important for economic growth. Many countries develop different incentive policies to entice foreign direct investments. However, many factors may negatively affect policies to attract foreign direct investment (FDI). Uncertainties are at the top of these factors. The purpose of this study is to examine the effects of FDI on economic growth in E7 developing countries under the moderating effect of global uncertainties.

Research Questions

Is there an impact of FDI on economic growth in E7 countries? In which direction do global uncertainties affect the linkage between FDI and economic growth?

Literature Review

In the literature, there are studies investigating the linkage between global uncertainty and FDI (Baker et al., 2016:1593-1636; Ogbonna et al., 2022:2111-2136; Smith, 2021:7-13), the linkage between economic growth and FDI (Agrawal, 2011:71-79), and the relationship between global uncertainty and economic growth (Kang et al., 2020:2392-2407; Liu and Gao, 2022:1-5).

Methodology

Since panel data includes both unit and time dimension, it enlarges the number of observations and allows more observations to be included in the analysis. Since the model constructed in this study has more than one unit and time dimension, panel data is used and the estimators of Arellano (1987:431-434), Froot (1989:333-355) and Rogers (1994:19-23) are used.

Results and Conclusions

This paper explores the impact FDI on economic growth in E7 countries, addressing the effect of global uncertainties. The study uses GDP growth as a measure of economic growth and net FDI as a measure of FDI. The analysis, conducted using robust estimators, reveals that FDI has a positive and statistically significant effect on economic growth. This finding aligns with previous research (Borensztein et al., 1998; Li and Liu, 2005; Mehic et al., 2013; Pegkas, 2015; Zhang, 2001). Notably, unlike existing studies, this research examines the moderating effect of global uncertainties on the relationship between FDI and economic growth in E7 countries. The findings demonstrate that global uncertainties reverse the positive impact of FDI, turning it into a negative one in these countries.

1. GİRİŞ

Ekonomiler üzerinde etkili olan temel faktörlerden birisi de küresel belirsizliklerdir. Küresel ölçekte ortaya çıkan belirsizlikler çeşitlendirme ile ortadan kaldırılamayacak risklerin oluşumuna katkı sunabilmektedir. Ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu genel kabul gören Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) ülkelere çekilmesinde etkili olan faktörlerden birisi de belirsizlikler ve risklerdir. Küresel ölçekte ülkeleri etkileyen ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki belirsizlikler doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Küresel ölçekte tüm ülkeleri yakından veya uzaktan etkileyebilen siyasal belirsizlikler, jeopolitik sorunlar, savaşlar ve salgın hastalıklar küresel belirsizlikleri artırmaktadır. Artan küresel belirsizlikler ise, yabancı yatırımcıların yatırım yapmaktan kaçınmalarına, yatırımlarını azaltmalarına ya da ertelemelerine sebep olabilmektedir. Artan küresel belirsizlikler, tüketimin de azaltılması ya da ertelenmesi ile sonuçlanabilmektedir. Azalan tüketim ise çoğu zaman beraberinde üretimin dolayısıyla ülkede üretim faktörlerine yatırım yapmayı planlayanların yatırımlarını azaltabilmektedir. Sonuç olarak, azalan yatırımlar da ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyebilmektedir. Yakın geçmişte küresel ölçekte belirsizlikleri artıran çok sayıda gelişmeden bahsedebilmek mümkündür. Finansal krizler, petrol krizleri, soğuk savaş dönemi, Covid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı bu gelişmeler arasında sayılabilmektedir.

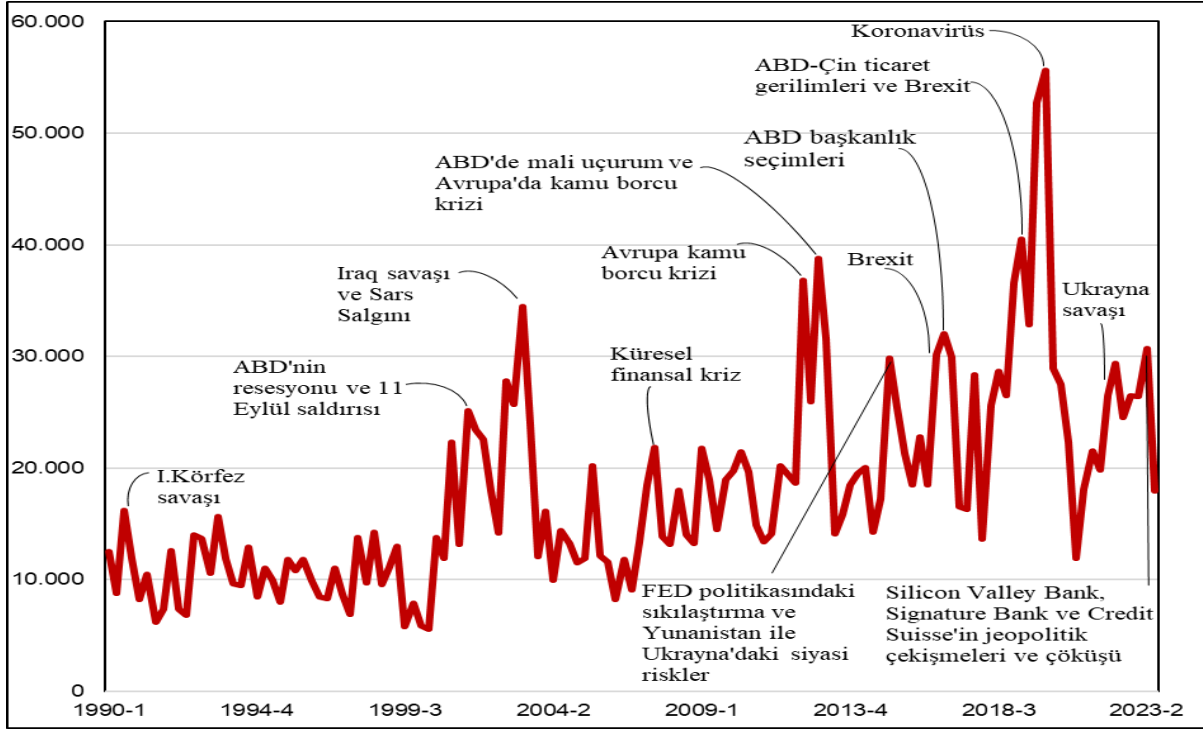
Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisini etkileyen küresel belirsizlikler ekonomik, politik ve jeopolitik riskler olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenebilmektedir (Yalçınkaya ve Daştan, 2020:170). Küreselleşmeyle birlikte belirsizliklerin, yatırımları ve ülkelerin ekonomik büyümesini olumsuz etkilemesi beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Lensink, 2001:300-312; Bekoe ve Adom, 2013:276-293; Demir, 2009:568). Enflasyon ve hükümet politikalarının belirsizliğinin yatırımcıların güvenini zedelediğini ve riskten kaçınma davranışına sebep olduğunu, dolayısıyla da ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bilinmektedir (Lensink vd., 1999:392). Yatırımların artması, tasarrufların verimli şekilde kullanılmasına, likidite riskinin azalmasına ve ekonomik büyümenin desteklenmesine katkıda bulunmaktadır (Lensink, 2001:301).

Yatırımlar, yerli üretimi ve bununla birlikte ülkede istihdamı ve Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)'yı artıran dinamik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) da küresel ekonomide küreselleşmenin en önemli faktörlerden birisidir. DYY, ülke dışından işletmeye yapılan her türlü sermaye yatırımını içermektedir. Buna göre, bir yatırımcının kendi ülkesi dışındaki bir ülkede ticari bir faaliyette bulunmak amacıyla bir işletmeye sahip olması veya ortaklık kurması DYY kapsamında değerlendirilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2023). DYY, yeni üretim olanakları sağlayarak, yeni iş alanları yaratarak, üretkenliği artırarak, küresel işletmeler ve ülkeler arasında iyi ilişkilerin kurulmasına aracılık ederek ekonomik büyüme ve kalkınmanın artırılmasına katkıda bulunur (Encinas-Ferrer ve Villegas-Zermeño, 2015:199). DYY, birçok açıdan ekonomik büyümeyi

destekleyebilmektedir. İlk olarak, DYY, yatırımlar için gerekli sermaye birikimine katkıda bulunabilmektedir. Bunun yanı sıra, DYY'nin teknoloji transferi sağlaması, Ar-Ge faaliyetlerini artırması, yatırımın yapıldığı ülkede yetkinlik gelişimini desteklemesi ve bilgi birikimine (know-how) katkıda bulunması yoluyla ekonomik büyümeyi artırdığı bilinmektedir. DYY, üretkenliği, verimliliği, sermaye birikimini ve dış pazara erişimi artırarak ilgili ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlar (Iamsiraroj, 2016:116).

Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki politika yapıcılar açısından DYY ekonomik büyüme ve kalkınma stratejileri için anahtar bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Ayrıca DYY, işsizlik ve yoksulluk problemlerini çözmede bir araç olarak da kullanılabilir (Agrawal, 2011:71). Ülkeler, bölgeler ve firmalar arasındaki etkileşimi artırdığından DYY, küreselleşme sürecinde de önemli bir aktördür. Zaman içinde gelişmiş ülke ekonomilerinden gelişmekte olan ülke ekonomilerine doğru yol alan doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyümenin sağlanmasında birincil öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Rahaman ve Chakraborty, 2015:587). Bu durumun temel nedeninin, gelişmiş ülkelerdeki sermaye bolluğunun ve yüksek teknolojilerin ekonomik büyümeyi artırması ancak, gelişmekte olan ülkelerde söz konusu ilerlemelerin daha yavaş olması sonucu ekonomik büyümedeki artışın sınırlı kalması olduğu ifade edilmektedir (Asiedu, 2006:65). Birçok ülke doğrudan yabancı yatırımları çekmek adına farklı teşvik edici politikalar geliştirmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi sürecinde negatif etki ortaya çıkarabilecek çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında belirsizlikler gelmektedir. Ahir vd. (2022) tarafın oluşturulan ve Şekil 1'de gösterilen küresel belirsizlik endeksi 1990 yılı ilk çeyreğinden 2023 yılı ikinci çeyreğine kadar küresel belirsizliklerin gelişimini özetlemektedir. Şekil 1'de yer aldığı üzere savaşlar, salgımlar, önemli finansal ve politik olaylar küresel belirsizlikleri önemli ölçüde artırabilmektedir.

Şekil 1. Küresel Belirsizlik Endeksi

Kaynak. Ahir vd. (2022: 41)'den uyarlanmıştır.

Şekil 1 incelendiğinde, 1990 yılında başlayan I. Körfez Savaşı küresel belirsizlikleri o dönemde artırmış olsa da günümüzdeki belirsizlikler ile kıyaslandığında etkinin nispeten daha sınırlı kaldığı görülmektedir. 11 Eylül 2001 yılında gerçekleşen saldırının ilgili dönemde devam eden resesyona birlikte küresel belirsizlikleri artırdığı dikkat çekmektedir. 2003 yılının ilk çeyreğinde başlayan Irak savaşı ve aynı döneme denk gelen Sars salgını da küresel belirsizlikleri o dönem için en üst seviyeye taşımıştır. Sonrasında azalan belirsizlikler, 2008 küresel finansal krizi ile birlikte yeniden alevlenmiştir. İlerleyen dönemlerde ortaya çıkan Avrupa bölgesindeki kamu borcu krizi ve akabindeki ABD mali uçurumu krizin etkilerini derinleştirmiştir. Avrupa Birliği'ndeki Brexit sürecinin, ABD merkez bankası FED'in sıkılaştırıcı para politikasının ve ABD başkanlık seçimlerinin 2018 yılında küresel belirsizlikleri önemli ölçüde artıran gelişmeler oldukları görülmektedir. 2019 yılının son dönemlerde gündeme gelen ve 2020 yılının başlarından itibaren tüm dünyayı etkisi alan Covid-19 salgını küresel belirsizliklerin tarihi yüksek değerlere ulaşmasına sebep olduğu görülmektedir. Pandemi etkisinin azalmasının ardından küresel belirsizlikler önemli ölçüde azalsa da 2023 yılındaki Rusya-Ukrayna savaşı küresel belirsizliklerin yeniden artış göstermesine sebep olmuştur.

Küresel belirsizliğe maruz kalan bütün yatırımlar bu belirsizlikten olumsuz yönde etkilenebilmekle birlikte, en fazla olumsuz etkilenen yatırım türünün doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu ifade etmek mümkündür. Döviz kuru riski, farklı vergi uygulamaları, kurumsal kapasite bunun yanı sıra sermayenin ülkeye geri getirilmesine ilişkin kısıtlayıcı düzenlemeler, doğrudan yabancı

yatırımlarının küresel belirsizliklerden daha fazla etkilenmesine neden olabilmektedir (Gulen ve Ion, 2015:524-527; Julio ve Yook, 2016:13).

Politik ve yasal istikrar doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde önemli birer kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi politikalarının belirsizliği yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkeye yatırım yapmalarının önünde önemli bir engel olabilmektedir (Haque vd., 2022:3). Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde engel teşkil edebilen küresel belirsizliklerin DYY ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ortaya koyulması politika geliştiriciler açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan ülke kategorisindeki E7 ülkelerinde DYY'nin ekonomik büyümeye olan etkisini küresel belirsizliklerin moderatör etkisi altında incelemektir. Geçmiş çalışmalar incelendiğinde DYY ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırma olmasına rağmen küresel belirsizliklerin DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini hangi yönde değiştirdiğinin araştırıldığı ve E7 ülkelerinin incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin küresel belirsizliklerden nasıl etkilendiğinin ortaya koyulması ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırmanın bu bölümden sonraki ikinci bölümünde küresel belirsizlikler, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen geçmiş çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmanın veri seti ve yöntemi açıklanmış, dördüncü bölümde bulgular sunulmuş ve son olarak beşinci bölümde sonuç ve tartışmalara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde küresel belirsizlik ile DYY arasındaki etkileşimi (Baker vd., 2016:1593-1636; Ogbonna vd., 2022:2111-2136; Smith, 2021:7-13), DYY ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı (Agrawal, 2011:71-79) ve küresel belirsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi (Kang vd., 2020:2392-2407; Liu ve Gao, 2022:1-5) inceleyen çeşitli araştırmalar bulunduğu görülmektedir. Belirsizliklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmada Lensink (2001:299-312) 1970-1988 yılları arasında ülkelerin finansal gelişmişlik seviyesine bağlı olarak enflasyon ve hükümet harcamaları gibi politika belirsizlik göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular finansal gelişmişlik seviyesinin yüksek olmasının politika belirsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kısmen azalttığını tespit etmiştir. Liu ve Gao (2022: 1-5) ABD'de 1990-2022 dönemleri arasında gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYH) artış ile Küresel Belirsizlik Endeksi (WUI) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular küresel belirsizlik endeksinin ABD'nin gayri safi yurt içi hasılası üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bannigidadmath vd. (2023:1-13) 1990-2020 dönemleri arasında 136 ülkede küresel belirsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ulaşılan sonuçlar küresel belirsizliklerin ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak güçlü ve negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Türkiye üzerine yürütülen bir araştırmada Yalçınkaya (2019:169-186) 1985-2018 dönemi için küresel belirsizliklerin Türkiye'nin

ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma neticesinde ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin Türkiye ekonomisinde hem genişleme hem de daralmaya neden olduğu belirlenmiştir. Yalçınkaya ve Daştan (2020:97-116) 1992-2018 dönemleri arasında ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin Türkiye’de ekonomi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, küresel belirsizliklerin Türkiye ekonomisini kısa ve uzun vadede negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Ali (2001:87) 119 ülkede 1970-1995 dönemindeki politik belirsizliklerin ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelemiştir. Araştırma neticesinde söz konusu geniş kapsamlı ülke grubunda politik belirsizliklerin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Daştan ve Karabulut (2022:133:142), Türkiye’deki 1999-2020 dönemleri arasındaki verileri analiz ederek küresel ekonomik politika belirsizliğinin gayri safi yurt içi hasıla, tüketim, yatırım ve istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre küresel ekonomik politika belirsizliği söz konusu değişkenleri negatif yönde etkilemektedir. Baharumshah vd. (2016:638-657), 94 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için 1976-2010 yılları arasındaki enflasyon ve enflasyon belirsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular enflasyonun, ekonomik büyümeyi negatif, enflasyon belirsizliğinin ise pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Chen ve Chiou-Wei (2009:812-818) Tayvan ve Güney Kore’de 1975-2001 dönemlerindeki turizm belirsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Analizler neticesinde turizm belirsizliği ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Chatterjee (2023: 20-28) gayri safi yurt içi hasıla büyüme oranının tahmininde küresel belirsizlik göstergelerinin finansal piyasa göstergelerine kıyasla gösterdiği performans incelenmiştir. Analizler neticesinde 1990-2022 dönemlerinde ABD küresel belirsizlik endeksinin GSYH’yı açıklamada pay senedi getirilerine kıyasla daha düşük performans gösterdiği tespit edilmiştir. Fountas ve Karanasos (2006:368-347) G3 ülkelerinde 1999 yılı için büyümedeki belirsizliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular, genel olarak büyümedeki belirsizliğin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Asteriou ve Price (2005:277-288) ekonomik büyüme, belirsizlik ve yatırımlar gelişmekte olan 59 ülke için 1966-1992 döneminde incelemiştir. Elde edilen bulgular belirsizliğin hem yatırımları hem de ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Kang vd. (2020:2392-2407) küresel belirsizliklerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada 1981-2014 yılları arasında yaşanan savaşların yanı sıra önemli politik ve ekonomik olaylar küresel belirsizliklerin kaynağı olarak ele alınmıştır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde elde edilen bulgular, küresel belirsizlikten gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini genel olarak negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Analize konu ülkeler arasında küresel belirsizlikten en çok etkilenen ülkelerin Rusya, Çin ve Güney Afrika, en az etkilenen ülkelerin ise ABD ve İngiltere olduğu belirlenmiştir. Yalçınkaya ve Çelik (2021:35-54) ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin ABD’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini 1996-2018 dönemi için

incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre küresel belirsizlikler kısa ve uzun dönemde ABD ekonomisini negatif yönde etkilemektedir.

Küresel belirsizliklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların birinde Phuc ve Lee (2021:1-10) küresel belirsizlikler ve finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini 116 ülke için 1996-2017 döneminde incelemişlerdir. Analizler neticesinde yüksek düzeyde ekonomik belirsizliğe maruz kalan ülkelerin daha az doğrudan yabancı sermaye yatırım çekebildiği belirlenmiştir. Ogbonna vd. (2022: 2111-2136) 46 ülke için 2010-2019 dönemindeki küresel belirsizliklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar küresel belirsizliklerin söz konusu Afrika ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının pozitif etkisini azalttığını göstermiştir. Jarret vd. (2023: 854-885) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere küresel belirsizliklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini 1995-2019 dönemi için incelemiştir. Ulaşılan bulgularına göre küresel belirsizlikler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere negatif yönde etkilemektedir. Şit (2022:1200-1215), Latin Amerika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımları ve küresel belirsizlik arasındaki ilişkiyi 1997-2018 dönemi için incelemiştir. Elde edilen bulgular söz konusu ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlar ile küresel belirsizlik arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ho ve Gan (2021:2-15) 142 farklı bölge için 1996-2016 yılları arasındaki salgın hastalıkların doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre salgın hastalıklar doğrudan yabancı yatırımları olumsuz etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının gelişmiş ülkelere kıyasla daha çok olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Okunoye vd. (2023:2-5) Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları ile küresel belirsizlikler arasındaki ilişkiyi 1990-2020 dönemi için incelemişlerdir. Elde edilen bulgular küresel belirsizliklerin, Asya'daki gelişmekte olan piyasalara gelen doğrudan yabancı yatırımları azalttığı tespit edilmiştir. Avom vd. (2020:1457-1464) küresel ekonomik belirsizliklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini 138 ülke için 1996-2018 döneminde incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar küresel ekonomik belirsizliklerin doğrudan yabancı yatırımları negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Bunun yanı sıra elde edilen bulgular gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelere söz konusu negatif etkinin daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Suleyman (2020:451-462) Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki 10 ülkede ekonomik belirsizlik ile doğrudan yabancı yatırımları arasındaki ilişkiyi 1990-2018 dönemi için incelemiştir. Ulaşılan bulgular genel olarak ekonomik belirsizliğin ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarını negatif yönde etkilediğini göstermiştir.

Türkiye üzerine gerçekleştirilen bir diğer araştırmada Konat (2022:185-196) 1984-2019 döneminde politik belirsizliklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgular politik riskler ve Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Literatürde yapılmış olan çalışmalara ek olarak bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi da küresel belirsizliklerin

aracı etkisi altında incelemek amacıyla analizler yapılmış ve bulgular değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kullanılan veriler, analiz yöntemi ve elde edilen bulgulara çalışmanın ikinci bölümünde yer verilmiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde E7 (Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Meksika, Endonezya ve Türkiye) ülkelerinde küresel belirsizliğin moderatör etkisi altında DYY'nin ekonomik büyümeyi üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik analizlere yer verilmiştir. Bu amaçla E7 ülkelerinin 1992-2022 yılları arasındaki Küresel Belirsizlik Endeksi (KBE), Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla büyüme oranı (GSYHB) ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYY) analize dâhil edilmiştir. Küresel belirsizlik endeksinin DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki düzenleyici etkisini incelemek amacıyla moderatör değişken olarak Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Küresel Belirsizlik Endeksinin bileşimi olan yeni bir değişken (DYYKBE) elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler ve verilerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Elde Edilen Kaynaklar

Değişken	Açıklaması	Kaynak
GSYHB	GSYH büyüme	https://data.worldbank.org/
DYY	Doğrudan yabancı sermaye yatırımı	https://databank.worldbank.org/
KBE	Küresel belirsizlik endeksi	https://worlduncertaintyindex.com/
DYYKBE	DYY*KBE	

Not: Rusya'nın 2022 GSYH büyüme verisine www.imf.org üzerinden erişilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere GSYH büyüme verisi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları verisi Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Küresel belirsizlik endeksi (World Uncertainty Index) ise Uluslararası Para Fonu (IMF) bünyesindeki araştırmacılar Hites Ahir ve Davide Furceri ile Stanford Üniversitesi'nden Nicholas Bloom tarafından geliştirilmiştir. Tablo 1'de sunulan değişkenler kullanılarak kurgulanan model Denklem (1)'de gösterilmiştir.

$$GSYHB_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 DYY_{i,t} + \beta_2 DYYKBE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Panel veri analizinin birim etkisini gösteren yatay kesit boyutunun yanı sıra zaman boyutunu da içermesi daha çok gözlemin analize dâhil edilmesine imkân tanımaktadır. Çalışmada kurgulanan model otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içerdiğinden Arellano (1987:431-434), Froot (1989:333-355) ve Rogers (1994:19-23) tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir.

Söz konusu tahminci dirençli standart hatalar için yapılan ilk çalışmalar arasında yer almaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020:309). Sabit etkiler modelinin analizi için de uygun olan Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi öncesinde yapılması gereken ön testler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle kurgulanan modelde birimler arası korelasyonun varlığı sınanmıştır. Bu testin ardından panel birim kök testleri uygulanmış ve yapılan ön testlerin ardından uygun modele karar amacıyla analizler

gerçekleştirilmiştir. Uygun model tercihinin ardından varsayımdan sapmalar test edilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulara çalışmanın bundan sonraki üçüncü bölümünde yer verilmiştir.

4. BULGULAR

Analiz bulgularına geçilmeden önce çalışmada kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin özet istatistikleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı Özet İstatistik Tablosu

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GSYHB	217	3,23	4,56	-14,61	13,63
DYY	217	2,04	1,38	-2,75	6,18
KBE	217	18211,60	7720,80	8725,70	40648,50

Tablo 2 incelendiğinde ülkelerin 1992-2022 yılları arasında GSYH büyüme verisinin minimum değeri -14,61, maksimum değeri ise 13,63 ve ortalama değeri de 3,23 olduğu görülmektedir. Ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının minimum değeri -2,75, maksimum değeri ise 6,18 olarak gerçekleşmiştir. Küresel belirsizlik endeksinin verileri incelendiğinde minimum değerinin 8725,7 maksimum değerinin 40648,5 olduğu, en az ve en çok değer arasındaki farkın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Küresel belirsizlik endeksi verilerinin logaritmik dönüşümü yapılarak analizlerde kullanılmıştır. Ek olarak, Bannigidadmath vd. (2023:1-13)’nin çalışmasında olduğu gibi çeyrek olarak hesaplanan küresel belirsizlik endeksinin yıllık ortalaması alınarak yıllık verilere dönüştürülmüş ve yıllık veriler olarak analizlerde kullanılmıştır. Modelde birimler arası korelasyon diğer bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığı, tahmin edilen modellerden elde edilen hata terimleri arasında panel veri modelinin her bir birimi için korelasyon olduğunu göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığını ölçmek için Düzeltilmiş LM testi uygulanmıştır.

Pesaran vd. (2008:105-127) birim boyutu (N) < zaman boyutu (T) durumuna uygun olmayan birimler arası korelasyon testlerinden Breusch Pagan (1980:239-253) LM testini Düzeltilmiş LM testine uyarlayarak N<T durumuna uygun hale getirmiştir.

Tablo 3. Düzeltilmiş LM Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

LM	42,06***
LM _{adj}	9,17***
LM CD	5,17***

Not: Sırasıyla *, **, *** ise %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 3’de verilen Düzeltilmiş LM test sonucuna göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Buna göre, birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Birimler arası korelasyonun varlığı durumunda birim kök testleri arasında ikinci nesil testlerin uygulanması gerekmektedir (Yerdelen-Tatoğlu, 2020:67). Bu kapsamda seriler birimler arası

korelasyonu yok etmek için geliştirilen ikinci nesil birim kök testlerinden Yatay Kesit Genişletilmiş Im vd. (2003) (CIPS) birim kök testi ile sınanmıştır.

Tablo 4. Yatay Kesit Genişletilmiş Im vd. (2003) (CIPS) Panel Birim Kök Testi

Değişkenler	CIPS istatistiği	%5 Kritik Değeri
GSYHB	[-3,81]	-2,08
DYY	[-3,32]	-2,33
LNKBE	[2,61]	-2,33

Tablo 4’de verilen birim kök test sonuçlarına göre CIPS istatistik değerleri mutlak değer olarak %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğundan serilerin seviyede durağan özellik gösterdiği görülmektedir. Yapılan ön testlerin ardından uygun model seçimi için F testi, Breusch-Pagan LM (1980:239-253) testi ve Honda (1985:681-690) testleri uygulanmıştır.

Tablo 5. Model Seçimine Yönelik Analiz Sonuçları

Test	İstatistik Katsayısı/P- değeri
F- birim boyutu	25,75
F- zaman boyutu	2,34***
F- iki yönlü	0,76
LM-birim boyutu	203,57***
LM-zaman boyutu	3,58*
LM-iki yönlü	207,16***
Honda-birim boyutu	14,26***
Honda-zaman boyutu	1,89***
Honda-iki yönlü	11,42***

Not: Sırasıyla *,**,*** ise %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Sabit etkiler modeli ve klasik model arasında seçim yapabilmek adına gerçekleştirilen F testinin olasılık değerlerine göre modelde birim etkisi bulunmamakta ancak zaman etkisi bulunmaktadır. Buna göre, sabit etkiler modelinin etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tesadüfi etkiler için genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisini kullanarak klasik modelin kullanılmasının uygun olup olmayacağını tespit etmek için Breusch-Pagan LM (1980:239-253) testi ve Honda (1985:981-690) testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre birim ve zaman etkileri birlikte bulunmaktadır. Buna göre tesadüfi etkiler modelinin etkin olan model olduğu görülmektedir. Bu durumda sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasında tercih yapılması gerekmektedir.

Baltagi (2005:1-301), Topaloğlu (2018:15-38) ve Polat (2019:783-799) kullanılan verilerin belirli bir gruptan ve belirli bir dönem esas alınarak oluşturulması durumunda sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada kullanılan veriler de bir ülke grubuna ait olduğundan ve belirli bir dönem esas alınarak oluşturulduğundan sabit etkiler modeli tercih edilmiştir. Modelde parametre tahmincilerinin sapmasız olması için değişen varyans ve otokorelasyon sorunları olup olmadığı incelenmiştir. Greene (2002:486) sabit etkiler modelinde değişen varyansın sınanmasında

Değiştirilmiş Wald (Greene, 2002:486) testinin kullanılmasının uygun olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında Değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. Otokorelasyon ise sabit etkiler modeli için uygun olan Bhargava vd. (1982:533-549)'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi ve Wu (1999:814-823)'nin önermiş olduğu LBI otokorelasyon testleri ile sınanmıştır. Elde edilen bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans	
Değiştirilmiş Wald (Greene, 2002)	88,93***
Otokorelasyon	
Durbin-Watson (Bhargava, Franzini ve Narendranathan, 1982)	1,46
LBI (Baltagi-Wu, 1999)	1,55

Not: Sırasıyla *,**,*** ise %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre Değiştirilmiş Wald (Greene, 2002:486) testinin birimlere göre değişen varyans yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bir başka ifadeyle, birimlere göre değişen varyans bulunmaktadır. Otokorelasyon için iki test istatistiği incelendiğinde kritik değer olan 2'den küçük olduğu görülmektedir. Buna göre, otokorelasyon sorunun olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Ulaşılan bu sonuçlar sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorunun bulunduğunu göstermektedir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde modelde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin aşılmasında otokorelasyon ve değişen varyansa karşı dirençli tahmincilerin kullanılmalıdır.

Millo (2014:1-30)'un çalışmasında ifade ettiği gibi sabit etkiler modelinin tahmininde otokorelasyon ve değişen varyans problemlerine karşı dirençli sabit etkiler tahmincisi olan Arellano (1987:431-434), Froot (1989:333-355) ve Rogers (1994:601-602) kullanılabilir. Bu çalışmada da Arellano (1987:431-434), Froot (1989:333-355) ve Rogers (1994:601-602) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 7. Dirençli Sabit Etkiler Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Sapma	t-ist.
DYY	8,04***	1,70	4,71
DYYKBE	-0,74***	0,18	-4,01
Sabit	1,55	0,85	1,81
F ist.	14,17***		
R-kare (within)	0,10		

Not: Sırasıyla *,**,*** ise %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 7'de yer alan tahmin sonuçlarına göre DYY ekonomik büyümeyi %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar arttıkça ülkelerin ekonomik büyümesi de artmaktadır. Ancak küresel belirsizlik, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif

etkisini %1 anlamlılık düzeyinde negatife dönüştürmektedir. Bu durumda bulgulara göre küresel belirsizlik, ekonomik büyümedeki artışı negatif yönde etkilemektedir. Modelin anlamlılığı için F istatistiği sonucuna bakıldığında modelin anlamlı olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların, dolayısıyla sermaye birikiminin kısıtlı olması ekonomik faaliyetlerin finansmanında yabancı sermayeye olan ihtiyacı artırmaktadır. Yabancı sermaye türleri arasında doğrudan yabancı sermaye akımları (DYY), portföy yatırımlarının aksine yatırım yapıldığı ülkede uzun süre kalıcı olması, teknoloji transferine imkân tanınması ve istihdam artışı sağlaması ile ekonomik büyümeyi desteklemektedir. DYY, birçok açıdan ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilmektedir. İlk olarak, üretim faktörlerine yapılan bir yatırım olan DYY, yatırım yapan ülkedeki teknolojilerinin yatırım yapılan ülkeye aktarımını sağlayabilmektedir. Bu yolla DYY, yatırım yapıldığı ülkede teknolojinin gelişmesine katkı sağlayabilmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte söz konusu ülkedeki verimlilik ve etkinlik artışı sağlanabilmekte ve üretilen mal ve hizmetlerde rekabet üstünlüğü elde edilebilmektedir. İkinci olarak DYY, yatırımın yapıldığı ülkede üretim için gerekli olan alt yapı faaliyetlerinin geliştirilmesine ve iyileştirilmesine katkıda bulunabilmektedir. Üçüncü olarak DYY, insani gelişimi desteklemektedir. Buna göre DYY, beşerî sermayeye olan yatırımı artırarak ve yetkinliklerin geldiği ülkeden transferini sağlayarak insani gelişmeyi artırabilmektedir. Bunun yanı sıra DYY, finansal piyasaları ve reel piyasaların gelişimini artırabilmektedir. DYY, finansal piyasalar aracılığıyla likidite artışı dolaylı olarak da finansal sisteme aktarılan fonları ve yeni yatırımların finansmanını artırabilmekte bu yolla finansal gelişmeyi destekleyebilmektedir. Son olarak DYY, ekonomilerin farklı kaynaklardan gelir sağlamasına olanak tanıyarak ülke ekonomilerini entegrasyonun sebep olduğu yayılım risklerinden ve diğer küresel risklerden koruyabilmektedir.

Bahsi geçen pozitif etkiler doğrudan yabancı yatırımların önemini göstermektedir. Bu nedenle başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülke doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekebilmek adına politikalar geliştirmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımların olası pozitif etkilerini kısıtlayabilen çok sayıda faktörden bahsedebilmek mümkündür. Söz konusu faktörler arasında bürokratik engeller, kültürel farklılıklar ve yabancı sermayenin çekilmesinin önünde engel teşkil eden yasal düzenlemeler yer alabilmektedir. Bu faktörlerin önemli bir bölümü ülkelere özgü olmaktadır. Günümüzde birçok ülkede politika geliştiriciler söz konusu engellerin aşılmasına yönelik düzenlemeler ve teşvikler geliştirmektedir. Söz konusu adımlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermayenin çekilmesini pozitif yönde etkileyebilmektedir. Ancak tüm ülkeleri aynı anda etkileyebilen küresel faktörlerin olumsuz sonuçlarının kısıtlanması çoğu durumda ülke ekonomilerinin kontrolünün dışında olup tamamen ortadan kaldırılması da mümkün gözükmemektedir. Söz konusu faktörlerin başında küresel belirsizlikler gelmektedir.

Küresel belirsizlikler, Ahir vd. (2022)'nin tasarlamış olduğu küresel belirsizlik endeksi kapsamında ifade edildiği üzere 2008 yılında küresel ekonomik krizin ardından ABD ve AB kaynaklı ekonomik çalkantılar ve son olarak 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 etkisiyle önemli ölçüde artış göstermiştir. Küresel risklerdeki artış doğrudan yabancı yatırım çekmek isteyen ülkeleri de önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Gelişmiş ülkelere kıyasla kısmen daha volatil ekonomik yapıları nedeniyle gelişmekte olan ülkeler söz konusu risklerden daha fazla etkilenebilmektedir. Özellikle ekonomik açıdan gelişme gösteren ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları çekme yönündeki politikaların başarısının küresel risklerden negatif yönde etkilene ihtimali yüksek görülmektedir. Bu araştırmada DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi küresel belirsizliklerin moderatör etkisi altında incelenmiştir. Bu yolla doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin küresel belirsizliklerin etkisi altında nasıl farklılaştığı E7 ülkeleri kapsamında ortaya koyulmuştur. Dirençli tahminler aracılığıyla gerçekleştirilen analizler neticesinde DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç geçmişteki birçok çalışmanın (Borensztein vd., 1998; Li ve Liu, 2005; Mehic vd., 2013; Pegkas, 2015; Zhang, 2001) sonuçları ile uyumludur. Bunun yanı sıra, analizler sonucunda küresel belirsizliklerin, E7 ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini negatife dönüştürdüğü belirlenmiştir. Buna göre, küresel belirsizlikler doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin önündeki önemli engellerden birisidir. Buna göre, küresel belirsizlikler yatırımcıların gelişmiş ülkelere kıyasla yatırım açısından daha riskli konumdaki gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmaktan kaçınmalarına, yatırımlarını azaltmalarına ya da mevcut yatırımlarını sınırlandırmalarına yol açabilmektedir. Küresel belirsizliklerin artmasının doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini ortadan kaldırıyor olması küresel belirsizliklerin yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, Ulaşılan bu sonucun politika geliştiriciler açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. E7 ülkelerinde DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilmesi büyük ölçüde küresel belirsizliklere bağlı olarak gözükmektedir. Her ne kadar küresel belirsizliklerin tek bir ülke grubu tarafından bertaraf edilmesi olası görünmese de büyüme oranı yüksek, nüfus açısından potansiyeli olan, coğrafi konum ve yatırım yapılabirlik açısından fırsatlar içeren E7 ülkelerinin küresel belirsizliklerin yönetiminde etkin rol sahibi olabilmesi olası görülmektedir. Bu kapsamda E7 ülkelerinde küresel belirsizliklerin azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ortak geliştirilen politikalar ile E7 ülkelerinin küresel belirsizliklerin yönetiminde aktif rol alması mümkündür. Bunun yanı sıra, küresel belirsizliklerin yönetiminde ülke bazlı önlemler aracılığıyla küresel belirsizliklerin etkilerinin sınırlandırılması da olası görülmektedir.

Finansal sistemi gelişmiş olan ülkeler, riskleri daha iyi yönetebileceğinden küresel belirsizliklerden daha az etkilenebilmektedir (Alfaro vd. (2004:89; Lensink, 2001: 299-312). Bu nedenle gelişmekte olan E7 gibi ülkelerin küresel belirsizliklerden etkilene olasılığı daha yüksek olabilmekte ve etkilene durumu bu etkinin boyutu daha kapsamlı olabilmektedir. Bu çalışmada elde edilen

bulgular, E7 ülkelerindeki politika geliştiricilerin küresel belirsizlikleri yönetmek adına ortak politikalar geliştirmelerinin ekonomik büyümelerini artırmaları açısından gerekli olduğunu göstermektedir. E7 ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkilerinin sağlanması belirsizliklerin azaltılmasına ya da bertaraf edilmesine yönelik ortak politikaların geliştirilmesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, E7 ülkelerinde DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ortak politikaların etkinliğinin ve finansal sistemin gelişimine yönelik politikaların geliştirilmesi önerilmektedir. Bu kapsamda E7 ülkeleri arasında ticaret hacminin artırılmasına yönelik teşvikler ve yasal düzenlemeler geliştirilmesi, E7 ülkeleri finansal sistemleri arasındaki entegrasyonun sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeler getirilmesi ve ortak ekonomik politikalar üretilmesi önerilmektedir. İlgili ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin artırılmasıyla küresel ölçekteki ticari belirsizlerin etkisinin sınırlandırılabilmesine katkı sunulması olası görülmektedir. Bunun yanı sıra, küresel ölçekteki ekonomik-politik belirsizliklerin neden olduğu etkilerin sınırlandırılmasında ortak ekonomik politikaların yürütülmesi etkili bir araç olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, E7 ülkeleri arasındaki finansal entegrasyonu artırmaya yönelik politikaların da ortak politika geliştirme noktasında katkı sunacağı düşünülmektedir. E7 ülkelerinin finansal sistemin gelişimini destekleyen finansal serbestleşme politikalarının, bankacılık sisteminin güçlendirilmesine yönelik politikaların, yatırım teşviklerinin ve finansal sistemin etkin ve verimli işleyişine yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkilerinin küresel belirsizliklerden negatif yönde etkilenmemesi adına gerekli görülmektedir.

Bu araştırmada önceki araştırmalardan farklı olarak DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi küresel belirsizliklerin moderatör etkisi altında incelenmiştir. Geçmiş çalışmalar incelendiğinde söz konusu aracılık etkisini E7 ülkelerini inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma bu yönü ile literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sunmaktadır. Çalışmanın veri ve ülke grupları ile ilgili bazı kısıtları bulunmaktadır. Buna göre, çalışmada ele alınan doğrudan yabancı yatırımlar dışında farklı faktörlerin de ekonomik büyüme üzerinde etkileri bulunmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda ekonomik büyüme üzerinde etkili farklı değişkenlerin de modele dahil edilerek araştırmanın genişletilebilmesi mümkündür. Bunun yanı sıra, sonraki araştırmalarda farklı ülke grupları üzerine analizlerin gerçekleştirilmesinin karşılaştırılabilir sonuçların elde edilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, G. (2011). Impact of FDI on GDP: A comparative study of China and India. *International Journal of Business and Management*, 6(10), 71-79. doi:10.5539/ijbm.v6n10p71
- Ahir, H., Bloom, N., & Furceri, D. (2022). The world uncertainty index. Nber Working Paper Series Working Paper 29763. <https://www.nber.org/papers/w29763>

- Ali, A. M. (2001). Political instability, policy uncertainty, and economic growth: An empirical investigation. *Atlantic Economic Journal*, 29, 87-106. <https://doi.org/10.1007/BF02299934>
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: The role of local financial markets. *Journal of International Economics*, 64(1), 89-112. doi:10.1016/S0022-1996(03)00081-3
- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1987.mp49004006.x>
- Asiedu, E. (2006). Foreign direct investment in Africa: The role of natural resources, market size, government policy, institutions and political instability. *The World Economy*, 29(1), 63-77. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2006.00758.x>
- Asteriou, D., & Price, S. (2005). Uncertainty, investment and economic growth: Evidence from a dynamic panel. *Review of Development Economics*, 9(2), 277-288. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2005.00276.x>
- Avom, D., Njangang, H., & Nawo, L. (2020). World economic policy uncertainty and foreign direct investment. *Economics Bulletin*, 40(2), 1457-1464.
- Baharumshah, A. Z., Slesman, L., & Wohar, M. E. (2016). Inflation, inflation uncertainty, and economic growth in emerging and developing countries: Panel data evidence. *Economic Systems*, 40(4), 638-65. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2016.02.009>
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 131, 1593-1636. doi:10.1093/qje/qjw024.Advance
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons (C. 5).
- Baltagi, B., & Wu, P. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814-823. <https://www.jstor.org/stable/3533276>
- Bannigidadmth, D., Ridhwan, M., & Indawan, F. (2023). Global uncertainty and economic growth- evidence from pandemic periods. *Emerging Markets Finance and Trade*, 1-13. doi:10.1080/1540496X.2023.2213377
- Bekoe, W., & Adom, P. (2013). Macroeconomic uncertainty and private investment in Ghana: An empirical investigation, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 276-293.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549. <https://doi.org/10.2307/2297285>
- Borensztein, E., Gregorio, J. De., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi:10.2307/2297111
- Chatterjee, U. (2023). World Uncertainty, Financial Markets, and U.S. GDP Growth. *Journal of Accounting and Finance*, 23(4), 20-30. <https://doi.org/10.33423/jaf.v23i4.6447>
- Chen, C. F., & Chiou-Wei, S. Z. (2009). Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management*, 30(6), 812-818. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.12.013>
- Demir, F. (2009). Macroeconomic uncertainty and private investment in Argentina, Mexico and

- Turkey. *Applied Economics Letters*. 567-571. doi: 10.1080/13504850701206528
- Encinas-Ferrer, C., & Villegas-Zermeño, E. (2015). Foreign direct investment and gross domestic product growth. *Procedia Economics and Finance*, 24, 198-207. doi:10.1016/S2212-5671(15)00647-4
- Fountas, S., & Karanasos, M. (2006). The relationship between economic growth and real uncertainty in the G3. *Economic Modelling*, 23(4), 638-647. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.03.002>
- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 3(3), 333-355.
- Greene, W. H. (2002). *Econometric Analysis*. New York.
- Gulen, H., & Ion, M. (2015). Policy uncertainty and corporate investment. *Review of Financial Studies*, 29(3), 523-564. doi:10.1093/rfs/hhv050
- Haque, M. A., Biqiong, Z., Arshad, M. U., & Yasmin, N. (2022). Role of uncertainty for FDI inflow: Panel econometric analysis of selected high-income nations. *Cogent Economics and Finance*, 10(1), 1-18. doi:10.1080/23322039.2022.2156677
- Ho, L. T., & Gan, C. (2021). Foreign direct investment and world pandemic uncertainty index: Do health pandemics matter? *Journal of Risk and Financial Management*, 14(3), 2-15. <https://doi.org/10.3390/jrfm14030107>
- Honda, Y. (1985). Testing the Error Components Model with Non-Normal Disturbances. *The Review of Economic Studies*, 52(4), 681-690.
- Iamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment-economic growth nexus. *International Review of Economics and Finance*, 42, 116-133. doi:10.1016/j.iref.2015.10.044
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. doi:10.1016/S0304-4076(03)00092-7
- Jardet, C., Jude, C., & Chinn, M. (2023). Foreign direct investment under uncertainty evidence from a large panel of countries. *Review of International Economics*, 31(3), 854-885. doi:10.1111/roie.12646
- Julio, B., & Yook, Y. (2016). Policy uncertainty, irreversibility, and cross-border flows of capital. *Journal of International Economics*, 103, 13-26. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2016.08.004>
- Kang, W., Ratti, R. A., & Vespignani, J. (2020). Impact of global uncertainty on the global economy and large developed and developing economies. *Applied Economics*, 52(22), 2392-2407. doi:10.1080/00036846.2019.1690629
- Konat, G. (2022). Impact of political risk on foreign direct investment with fourier approach: *The Alphanumeric Journal*, 10(2), 185-196. doi:10.17093/alphanumeric.1088005
- Lensink, R. (2001). Financial development uncertainty and economic growth. *De Economist*, 149(3), 299-312. doi:10.1023/A:1011903008017
- Lensink, R., Bo, H., & Sterken, E. (1999). Does uncertainty affect economic growth? An empirical analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135(3), 379-396. doi:10.1007/bf02707331
- Li, X., & Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: An increasingly endogenous relationship. *World Development*, 33(3), 393-407. doi:10.1016/j.worlddev.2004.11.001
- Liu, N., & Gao, F. (2022). The world uncertainty index and GDP growth rate. *Finance Research Letters*, 49(103137), 1-5. doi:10.1016/j.frl.2022.103137

- Mehic, E., Silajdzic, S., & Babic-Hodovic, V. (2013). The impact of FDI on economic growth: Some evidence from southeast Europe. *Emerging Markets Finance and Trade*, 49(SUPPL.1), 5-20. doi:10.2753/REE1540-496X4901S101
- Millo, G. (2014). Robust standard error estimators for panel models: A unifying approach robust standard error estimators for panel models: A unifying approach. *Research and Development*, 54954, 1-30. https://doi.org/10.18637/jss.v082.i03
- Ogbonna, O. E., Ogbuabor, J. E., Manasseh, C. O., & Ekeocha, D. O. (2022). Global uncertainty, economic governance institutions and foreign direct investment inflow in Africa. *Economic Change and Restructuring*, 55(4), 2111–2136. doi:10.1007/s10644-021-09378-w
- Okunoye, I., Akpa, E., Boluwatife, B., & Jimmy, M. (2023). Does global economic uncertainty affect foreign direct investment? Evidence from Asian emerging markets. *Asian Economics Letters*, 4(2), 2-5. https://doi.org/10.46557/001c.70295
- Pegkas, P. (2015). The impact of FDI on economic growth in Eurozone countries. *Journal of Economic Asymmetries*, 12(2), 124-132. doi:10.1016/j.jeca.2015.05.001
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi:10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x
- Phuc, C., & Lee, G. S. (2021). Uncertainty, financial development, and FDI in flows: Global evidence. *Economic Modelling*, 99(105473), 1-10. doi:10.1016/j.econmod.2021.02.014
- Polat, E. (2019). İşsizlik ile enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye'deki Düzey-2 bölgeleri için ampirik bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(3), 783-799. doi:10.18657/yonveek.544446
- Rahaman, A., & Chakraborty, S. (2015). Effects of foreign direct investment on GDP: Empirical evidence from developing country. *Advances in Economics and Business*, 3(12), 587-592. doi:10.13189/aeb.2015.031207
- Rogers, W. (1994). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin*, 13(3), 1-32. https://www.stata.com/products/stb/journals/stb13.pdf
- Smith, F. (2021). Uncertainty, financial development and FDI inflows: France evidence. *Asian Business Research Journal*, 6, 7-13. doi:10.20448/journal.518.2021.6.7.13
- Suleyman, S. (2020). How economic uncertainty affects foreign direct investment inflows: Evidence from Central and Eastern European countries. *Ekonomski vjesnik/Econviews-Review of Contemporary Business*, 33(2), 451-462. https://orcid.org/0000-0002-1548-0874
- Şit, M. (2022). Belirsizlik ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisi: Yeni bir endeks ile panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(3), 1200-1215. https://doi.org/10.21547/jss.1049930
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-38. doi:10.17153/oguiibf.344856
- Yalçınkaya, Ö. (2019). Küresel ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin ekonomik konjonktür üzerindeki etkileri: Türkiye ekonomisi üzerine SVAR analizi (1992:Q1-2018Q:2). *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 14(53), 169-186. doi:10.26579/jocress-9.2.12
- Yalçınkaya, Ö., & Çelik, A. K. (2021). The impact of global uncertainties on economic growth: Evidence from the US economy (1996:Q1-2018:Q4). *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 24(2), 35-54.

- Yalçınkaya, Ö., & Daştan, M. (2020). Effects of global economic, political and geopolitical uncertainties on the Turkish economy: A SVAR analysis. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 23(1), 97-116.
<https://ideas.repec.org/a/rjr/romjef/vy2020i1p97-116.html>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). Panel Veri Ekonometrisi. *Beta Yayıncılık*.
- Zhang, K. H. (2001). Does foreign direct investment promote economic growth? Evidence from East Asia and Latin America. *Contemporary Economic Policy*, 19(2), 175-185.
doi:10.1111/j.1465-7287.2001.tb00059.x
- IMF, (2023).
https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPC@WEO/RUS?zoom=RUS&highlight=RUS, 26/07/2023.
- WUI, (2023). <https://worlduncertaintyindex.com/>, 25/07/2023.
- Avrupa Komisyonu, (2023). https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/investment-screening_en, 04/08/2023.